İLİ

YİRMİNCİ YÜZYIL DİLBİLİMİ

İLİŞ

• Saussure • Sapir • Bloomfield • Trubetskoy
• Guillaume • Tesnière • Hjelmslev • Jakobson
• Martinet • Harris • Chomsky

ISBN 975-7262-34-x

XX. YÜZYIL DİLBİLİMİ

Çevirenler: B. Vardar, Ö. Demircan, E. Ergun, N. Güz,
G. Işık, Ş. Ozil, E. Öztokat, O. Senemoğlu, N. Sevil, E. Sözer /
Kapak: Tolga Arkonaç / Baskı: Matbaa 70, Ocak 1999

XX. YÜZYIL
DİLBİLİMİ

(KURAMCILARDAN SEÇMELER)

Çeviri ve Sunuşlar:
BERKE VARDAR
Yönetiminde
Ö. Demircan, E. Ergun, N. Güz,
G. Işık, Ş. Ozil, E. Öztokat,
O. Senemoğlu, N. Sevil, E. Sözer

MULTILINGUAL

Klodfarer Cd. 40/6 Çemberlitaş-İstanbul
Tel: (0212) 518 22 78 - Fax: (0212) 518 47 55

İçindekiler

Önsöz – (Berke Vardar) 7

FERDINAND DE SAUSSURE – (Çev. Berke Vardar)..... 13

EDWARD SAPIR – (Çev. Ömer Demircan) 51

LEONARD BLOOMFIELD – (Çev. Şeyda Ozil) 66

NIKOLAY S. TRUBETSKOY – (Çev. Berke Vardar) 87

GUSTAVE GUILLAUME – (Çev. Emel Ergun) 108

LUCIEN TESNIERE – (Çev. Nüket Güz)..... 131

LOUIS HJELMSLEV – (Çev. Gül Işık) 167

ROMAN JAKOBSON – (Çev. Osman Senemoğlu,
Berke Vardar) 201

ANDRE MARTINET – (Çev. Necmettin Sevil, Berke Vardar,
Erdim Öztokat) 221

ZELLIG S. HARRIS – (Çev. Şeyda Ozil, Berke Vardar) 249

NOAM CHOMSKY – (Çev. Emel Sözer) 272

Başlıca Terimler..... 294

ÖNSÖZ

1974 yılında yapılan XIV. Türk Dil Kurultayında, Türk Dil Kurumunun artık çeviri konusuna da etkinlikleri arasında yer vermesi ve "dilbilim alanındaki önemli gelişmeleri yansıtan temel nitelikteki yapıtlar"ın ayrı bir dizi oluşturacak biçimde yayımlanması yolunda çığır açıcı bir karar alınmıştı.[1] Kurum Yönetim Kurulu bu karar doğrultusunda hazırlıklara başlayarak bir izlence oluşturmuş, temel nitelikli yapıtların dilimize kazandırılması amacıyla birtakım girişimlerde bulunmuştu. Bu çalışmalar çerçevesinde, F. de Saussure'ün *Cours de linguistique générale* adlı ünlü yapıtının çevirisi, *Genel Dilbilim Dersleri* başlığı altında yayımlanmış,(2) *Türk Dili* dergisinde çağdaş dilbilimle ilgili yazıların yanı sıra çeşitli dilbilim yapıtlarından çevirilere de yer verilmeye başlanmıştı. Kısacası, 1974 Kurultayını izleyen yıllar Kurum etkinlikleri arasında çeviri çalışmalarının da yer almaya başladığı, bu çalışmalardan kaynaklanan terim sorunlarının aşama aşama ve Dil Devrimimizin gösterdiği doğrultuda çözüme kavuşturulduğu dönemdir. 1978'de, çeşitli dilbilimsel etkinliklerin yanı sıra çeviri denemelerinin terimsel ürünlerinden bir bölümü çekirdek nitelikli bir sözlükle ortaya konulmuştur: *Başlıca Dilbilim Terimleri.*[3] 1980'de Türk Dil Kurumunun yayımladığı ve 1000'i aşkın terim kapsayan *Dilbilim ve Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*, değinilen küçük söz-

---

1 *On Dördüncü Türk Dil Kurultayı*, Ankara, Türk Dil Kurumu yayınları, 1975, s. 180.

2 İstanbul, Multilingual, 1998.

3 İstanbul, İ.Ü. Yabancı Diller Yüksek Okulu yayınları, 1978.

lüğün geliştirilmiş bir biçimidir ve temel terim sorunlarının büyük ölçüde çözümlendiğinin kanıtını oluşturur. Kuşkusuz, bu sözlük de geliştirilecek, genişletilecek, varsıllaştırılacaktır. Ama izlenecek yol bellidir artık. Son yıllardaki çeşitli dilbilim yazı ve çevirileri, söz konusu terimlerin geniş ölçüde benimsendiğini göstermekte, Türk Dil Kurumunun bu alanda da yol göstericilik işlevini başarıyla yerine getirdiğini kanıtlamaktadır.

Bilimsel söylem evreninin temelini terimler oluşturur. Terim düzeni kurulduktan sonra bilimsel ve uygulayımsal çeviri birincil sorununu büyük ölçüde çözümlemiş sayılır. Ancak, başlıca dilbilim yapıtlarının tümüyle çevrilmesi gene de çok uzun bir süre alacağı ve eşgüdümsüz yürütülecek çalışmaların uyumsuzluklara yol açacağı gerçeğinden kalkan Kurumumuz önce birtakım örnekler sunulmasını, denemeler yapılmasını, değişik dilbilim alanlarından ve önemli kuramcılardan seçkiler oluşturulmasını izlenecek en usçul yol olarak belirlemiştir. Böylece, oldukça geniş kapsamlı bir izlence aşama aşama uygulamaya konulmuştur.

XX. yüzyılda dilbilimin izlediği başlıca doğrultuları, kapsadığı önemli alanları yansıtacak bir seçki hazırlanması düşüncesini özellikle D. Aksan'a borçluyuz. Söz konusu dilbilimcimizin yayıma hazırladığı *Dilbilim Seçkisi (Günümüz Dilbilimiyle İlgili Yazılardan Çeviriler)*[4] bu düşüncenin ürünüdür. Sunmakta olduğumuz seçki ise, XX. yüzyıl dilbilimini derinden etkilemiş başlıca kuramcıların temel nitelikli yapıtlarından (kimi durumlarda, yazı ya da konuşmalarından) önemli bölümleri Türkçeye kazandırmayı amaçlayan bir tasarıdan kaynaklanmaktadır ve bu tasarı, *Dilbilim ve Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*yle ilgili çalışmalar sürdürülürken, bir başka deyişle 1979 yılı sonlarında İ. Ü. Yabancı Diller Yüksek Okulunda, terimsel etkinliklere koşut olarak büyük kuramcıların yapıtları taranırken ayrıntılarıyla belirlenmiş ve gerçekleştirilmeye başlanmıştır.

---

4 Ankara, Türk Dil Kurumu yayınları, 1982.

Seçkimizde yer alan büyük kuramcılardan F. de Saussure çağımız dilbiliminin kurucusudur ve başka bilimlerin egemenliğinden kurtardığı dilbilimde yöntemsel bir devrim yaratarak dizge incelemeleri dönemini başlatmış, yapısalcılığa giden yolu açmıştır. Toplumsal nitelikli dil olgusuyla bireysel özellikli söz olgusunu birbirinden ayırt ederek birinci olguya öncelik tanımış, dili gösterge dizgeleri arasındaki ayrıcalıklı yerine oturtmuştur. Çağcıl dilbilim Saussure'de ilk güçlü anlatımını bulduktan sonra Avrupa'da özellikle N. S. Trubetskoy, G. Guillaume, L. Tesnière, L. Hjelmslev, A. Martinet gibi kuramcılar aracılığıyla insan bilimleri arasındaki seçkin yerini almıştır. Bunlardan Trubetskoy, Prag Dilbilim Çevresinin önde gelen sözcülerindendir ve uygulamaya da büyük yer veren çalışmalarıyla dilbilimsel yapısalcılığı çok sağlam temeller üzerine oturtmuştur. Sesbilim onun aracılığıyla örnek dilbilim dalı niteliğini kazanmıştır. Trubetskoy'un, dilbilimin gelişimi üzerinde çok güçlü ve kesintisiz bir etkisi olmasına karşın Guillaume düşüncesi hiç bir zaman bu denli öne çıkamamış, geniş çevrelere yayılamamıştır. Ne var ki bu bilginin, düşünme edimini ele alan, düşünsel devinime öncelik tanıyan ruhbilimsel yapısalcılığı son derece özgün bir yaklaşım içermekte, bugün de birçok önemli dilbilim çalışmasının esin kaynağını oluşturmaktadır. Tesnière ise, dil öğretimi alanında oluşturup sınadığı, tümcenin öğeleri arasındaki soyut bağımlılığı araştıran, çekimli eylemi, tümcenin yöneticisi niteliğiyle ele alan ve geleneksel özne - yüklem kalıbını kıran bir kuram geliştirmiştir. Tesnière'in düşüncelerinden kaynaklanan bağımsal dilbilgisi günümüzde, özellikle dil öğretimi alanında, giderek artan bir ilgi uyandırmaktadır. Avrupa yapısalcılığının doruk noktalarından biri olan Kopenhag Okulunun önderi Hjelmslev ise bir tür "dil cebiri" oluşturmayı amaçlamış, son derece soyut, mantıksal, tümdengelimli yaklaşımıyla, çeşitli alanlarda etkisini bugün de duyuran çok özgün bir dilbilim kuramı yaratmıştır. Çağdaş göstergebilimin en güçlü kolu olan ve A. J.

Greimas'ın önderliğinde yoğun etkinliklerini sürdüren Paris Okulunun kuramsal kaynakları arasında kuşkusuz Hjelmslev'in yapıtları da yer almaktadır. Avrupa yapısalcılığının günümüzdeki en canlı akımı olan işlevselciliğin sözcüsü Martinet'nin, Prag Dilbilim Çevresinin uzantısında yer alan kuramında bildirişim ve işlev kavramlarının yanı sıra "çift eklemlilik" temel nitelikli ilkelerin yöneşme noktalarını oluşturur ve "devimsel eşsürem" kavramı aracılığıyla, kimi yapısalcıların çok katı biçimde yorumladığı eşsürem esneklik kazanır.

Avrupa dilbilimi, Saussure'ün açtığı yolda çok değişik görünümlere bürünerek yol alırken Amerika'da da, Saussure'den bağımsız, ama kimi yönlerden onunkilere koşut ilkelerden yola çıkan büyük kuramcılar yetişmiştir. Bunlardan E. Sapir "dili, bağlandığı ekin ortamı içinde ele alarak algılanabilir gerçekliğin simgesel gösterimi biçiminde yorumlamış, somut görünümlerinden bağımsız bir biçim ve yapı olarak değerlendirmiştir".[5] Bu bilginin genel yaklaşımı anlıkçı bir yapısalcılık olarak yorumlanabilir. Oysa Bloomfield dil olgularını bir davranış biçimi olarak ele almış, karşı-anlıkçı bir tutum benimsemiş, ses dizilişlerine indirgediği dilsel birimleri dizimsel düzlemdeki birleşme özelliklerine göre betimlemiş, böylece dağılımcılığın esin kaynağı olmuştur. Bir bütünceden kalkarak, değişik düzeylerdeki ayrık öğeleri, anlamı işe karıştırmadan bağımlılıkları bakımından inceleyen dağılımcılık tümevarımlı bir yol izlemiş ve en güçlü anlatımını Harris'te bulmuştur. Bu bilginin kuramı günümüzde birçok uygulama ve genel açıklama örneğinin kalkış noktasını oluşturmaktadır. Üretici - dönüşümsel dilbilgisi kuramcısı Chomsky ise dağılımcılığın sınıflandırmacı yaklaşımını yetersiz bularak "bir dildeki sonlu sayıda kural aracılığıyla dilbilgisine uygun sonsuz sayıda tümce üretilmesini, çeşitli dönüşümlerle derin yapılardan yüzeysel yapılara geçilmesini sağladığını varsaydığı düzeneği inceler".[6] Sapir'in be-

---

5 B. Vardar, *Dilbilimin Temel Kavram ve İlkeleri*, İstanbul, Multilingual, 1998, s. 37.

6 *A.g.y.*, 36-37.

nimsediği türden "anlıkçı bir bakış açısı benimseyen, dilin kökeni ve işleyişi konusunda doğuştancı görüşler savunan, kalıtsal bir anıklıktan söz eden bu kuramcı dilbilgisinin evrenselliğine de inanır".[7] Bir yönüyle Avrupa, bir yönüyle de Amerikan dilbilimini yansıtan Jakobson ise iki kıta dilbilimi arasında köprü kurmuş, bağlantı sağlamıştır. Hem dildeki öğeler, hem de dilsel etkinlik konusunda işlev kavramına başvuran bu bilgin dallararası araştırmalara da yönelmiş, yazınsal etkinliği ele alan çalışmalar da yapmıştır. Sesbilim dalındaki ikili karşıtlıklar varsayımı *(ikicilik)* ondan kaynaklanır. Sesbirimlerin ayırıcı özellikleri üstünde duran Jakobson'a göre bütün sesbilimsel dizgeler evrensel nitelikli 12 ikili karşıtlığa indirgenebilir.

İşte, seçkimizde, yukarda değinilen dilbilimcilerin temel nitelikli görüş ve ilkeleriyle yöntemlerini yansıtan parçalar yer almaktadır. Bunların kimileri (örneğin Saussure'den alınan bölümler) daha önce dilimize çevrildiğinden ve birçok yapıtta anıldığından, zorunlu gördüğümüz birtakım değişikliklere karşın bildik gelecek; kimileri ise (Guillaume'dan seçilen parçalar gibi) Türkçede ilk kez yayımlanan çok soyut bölümler içerdiği ve dilimizde daha önce kullanılmamış terimlere yer verdiği için okurdan özel bir çaba gerektirecektir. Her türlü bilimsel gerekçeye kapalı kalmayı erdem sayan, kendi anlayışlarını, daha doğrusu alışkanlıklarını temel ölçüt olarak gören, bir düşünceye, bir söze, bir terime "anlaşılmıyor" dediler mi tüm bilimsel işlevlerini yerine getirdiklerini sanan kişiler bugüne değin olduğu gibi bundan sonra da kuşkusuz böyle bir çaba göstermeyecekler. Bu nedenle sözümüz onlara değil. Çağdaş uygarlık düzeyine her alanda ancak yoğun bir çaba gösterilerek ulaşılabileceğine inanan ve bunun gereklerini yerine getirenler ise değindiğimiz güçlükleri aşacaklardır. Bundan da kuşkumuz yok. Onun

---

7 *A.g.y.*, s. 36-37.

için, seçkimizin dilbilimsel düşüncemizi varsıllaştıracağına, dilbilim ilke ve kavramlarının daha da yaygınlaşıp özümsenmesine katkıda bulunacağına inanıyoruz.

Önümüzdeki yıllarda temel nitelikli dilbilim yapıtlarının tümüyle dilimize kazandırılmasını dilerken, 1976'da, Saussure çevirimizin sunuşunda söylediğimiz şu sözleri biraz değiştirerek yinelemekten kendimizi alamıyoruz: Büyük ATATÜRK'ün yarattığı ve dilimizi bilinçle işleyerek yabancı diller boyunduruğundan kurtarmakla görevlendirdiği Türk Dil Kurumunun tüm dil işlerinde olduğu gibi dilbilimsel çeviri konusunda da öncülük işlevini üstlenerek izlenecek esenlikli yolu göstermiş olması kıvanç vericidir.

B. VARDAR

FERDINAND DE SAUSSURE

(1857 - 1913)

Çağcıl dilbilimin kurucusu F. de Saussure, alanını belirleyerek bağımsızlığına kavuşturduğu söz konusu bilim dalında bugün de geçerli olan birçok işlemsel kavramı bir bütün içinde ele alarak tanımlamış, evrim boyutuna ayrıcalık tanıyan XIX. yüzyıla özgü tarihsel dilbilim anlayışını sarsarak eşsüremli dizge incelemesini gündeme getirmiş, böylece yöntemsel bir devrim yaratarak yapısal dilbilime giden yolu açmıştır.

Cenevre'de dünyaya gelen Saussure çok genç yaşta Hint - Avrupa dillerine ilişkin çalışmalara girişmiş, karşılaştırmalı ve evrimsel araştırmalar yapmış, Paris Dilbilim Kurumuyla ilişki kurmuş, Yenidilbilgiciler akımının oluştuğu Leipzig'de öğrenim ve araştırmalarını sürdürmüş, *Mémoire sur le système primitif des voyelles dans les langues indo - européennes* (Hint - Avrupa Dillerinde Ünlülerin İlk Dizgesi Üstüne İnceleme) (1879) ve *De l'emploi du génitif absolu en sanscrit* (Sanskritçede Salt Tamlayan Durumunun Kullanılışı Üstüne) (doktora tezi: 1880; basımı: 1881) adlı yapıtlarıyla bilim dünyasının dikkatini çekmiş, önde gelen karşılaştırmalı - tarihsel dilbilim uzmanları arasına girmiştir. 1880 - 1891 yılları arasında Paris'te bulunan bilgin Ecole Pratique des Hautes Etudes'de on yıl öğretim yapmış, Hint - Avrupa dilbilimiyle ilgili birçok inceleme yayımlamıştır. 1891'de Cenevre'ye dönerek bu kentin üniversitesinde karşılaştırmalı ve tarihsel dilbilim çalışmalarını sürdürmüştür. Ancak, bu çalışmalar ne denli değerli olursa olsun, gelecek kuşaklar kendisine dilbilimdeki seçkin yerini 1906 - 1907, 1908 - 1909 ve 1910 - 1911 öğretim yıllarında yaptığı genel dilbilim derslerinden ötürü vereceklerdir. Bu da nedensiz değildir. Gerçekten de, söz konusu derslerde sunduğu kuramla Saussure yöntemsel bir devrim yaratmış, XX. yüzyıl dilbilimine izleyeceği doğrultuyu göstermiştir.

Saussure'ün ölümünden sonra izleyicileri Ch. Bally ve A. Sechehaye - ilk iki ders dizisinde bulunmuş öğrencilerden A. Riedlinger'in de katkısından yararlanarak - sekiz öğrencinin ders notlarını derleyip düzenlemişler, boşlukları doldurmuşlar, yer yer çıkarsama ve geliştirmelerde de bulunarak bir başyapıt koymuşlardır ortaya: *Cours de linguistique générale* (1916) (Genel Dilbilim Dersleri). 1922'de sayfa düzeni biraz değiştirilerek yeniden basılan yapıtın 1931'de ufak düzeltmelerle 3. baskısı yayımlanmış, o günden bugüne kitap herhangi bir değişikliğe uğramadan birçok kez basılmış ve pek çok dile çevrilmiştir.[1] Sekiz öğrenciden alınan otuz üç defterin yanı sıra bilginin kimi özel notlarından da yararlanılarak oluşturulan yapıt hem içerdiği düzen bakımından, hem de ekleme, çıkarma ve çıkarsamaların Saussure'ün özgün düşüncesini çarpıtıp çarpıtmadığı açısından uzun uzun tartışılmış, başta R. Godel olmak üzere R. Engler, T. De Mauro gibi bilginlerin çalışmalarıyla birçok soruna açıklık kazandırılmıştır. Saussure'ün çeşitli yönleri üstüne yapılan çalışmalar bugün de yoğun biçimde sürdürülmektedir. Cenevre Üniversitesi geçmişte olduğu gibi bugün de söz konusu çalışmaların odaklarından biridir.[2]

Önce dilbilimde filizlenerek yavaş yavaş bütün insan bilimlerini etkisi altına alan yapısalcılığın kaynağında Saussure kuramı yer alır. Yapısal dilbilimin önemli akımlarından biri olan Amerikan yapısalcılığı için bu yargı geçerli değilse de, birçok açıdan bu akım da Saussure düşüncesiyle çelişmez. Avrupa'da Cenevre Okulu dışında Prag Dilbilim Çevresi (N. Trubetskoy, R. Jakobson, N. Karsevski, vd.) ile Kopenhag Okulu (L. Hjelmslev, V. Bröndal, vd.) nun başlıca esin kaynakları arasında Saussure ön sırada yer alır. G. Guillaume, L. Tesnière, A. Martinet gibi büyük kuramcılarla bunların izleyicileri birçok yönden Saussure çizgisine bağlı kalmışlardır. Günümüzde büyük bir canlılık gösteren Paris Göstergebilim Okulu-

---

1 Yapıtın Türkçe çevirisi Multilingual Yayınlarınca *Genel Dilbilim Dersleri* başlığı altında 3. kez yeniden yayımlanmıştır. (İstanbul, 1998).

2 1941'den beri Cenevre'de "Ferdinand de Saussure Çevresi"nce yılda bir yayımlanan *Cahiers Ferdinand de Saussure* dergisi özellikle bu çalışmalara ayrılmıştır.

nun kuramcısı A. J. Greimas'ın görüşlerinin derin katmanlarında yine Cenevreli bilginin etkisi saptanabilir. Saussure'ü yadsıyanlar bile konumlarını ona göre belirlemeyi zorunlu görmekteler. Kısacası, hangi açıdan bakarsak bakalım, Saussure düşüncesi güncelliğini bugün de sürdürmekte. Kimi yönlerinin bütünlenmiş, kimi yönlerinin aşılmış olması bu gerçeği değiştirmez. R. Godel'in de belirttiği gibi, örneğin bugünkü anlamda bir sesbilim ancak Saussure sonrası dönemde oluşmuştur; sözdizim ise Saussure'ün tasarladığı dar çerçevenin sınırlarını iyice aşmıştır; salt kişisel özellikli olarak düşünülen söze ilişkin incelemeler, ruhdilbilim çalışmalarıyla büyük bir ilerleme göstermiş, kimi açılardan sözde de toplumsal nitelikler bulunduğu toplumdilbilim araştırmalarıyla ortaya konulmuştur.[3] Bütün bu gelişmelere karşın, çağdaş dilbilimin başlıca anahtar kavramlarından birçoğunun kaynağı yine de *Genel Dilbilim Dersleri*dir.

*Dizge*lere ya da -daha sonra yaygınlaşan terimle- *yapı*lara yöneliş çağını başlatan Saussure her şeyden önce dilin iç gerçekliğinin, bir başka deyişle içkin yapısının ele alınmasını önerir. Bilgine göre, dilin dizge olarak incelenmesi *dil/söz* ve *eşsürem/artsürem* ayrımlarının yapılmasını zorunlu kılar: Dilbilimin konusunu, kişisel özellikli sözden ayrılan ve toplumsallığıyla tanımlanan dil oluşturur. Dil, ancak eşsürem çerçevesinde bir dizge olarak belirlenebilir. *Gösteren/gösterilen* ikilisinin oluşturduğu *gösterge* buyrultusal ya da nedensiz olduğundan saymaca ya da uzlaşımsal bir nitelik taşır; kendisini oluşturan öğeler gibi değerini dizgeden alır. Dizgeler görecedir, çünkü gösterge nedensizdir. Ayrılıklara, bir başka deyişle karşıtlıklara dayanan dizge, göstergelerle bunları oluşturan öğelerin *dizimsel/çağrışımsal* bağıntılarıyla, hem yatay eksende birbirlerine eklenmeleri, hem de düşey eksende birbirlerinin yerini almalarıyla işler. Yatay eksen gösterenin *çizgiselliğ*ini belirler, bağıntılarla ayrımsal özellikler ise dilin özünü *töz* ya da özdeklerin değil, *biçim*lerin oluşturduğunu ortaya koyar. İşlemler yapmaya olanak sağlayan dil dizgesini bir düzenek olarak da gören Saussure, birkaç

3 Bkz. "Actualité de la linguistique saussurienne", *Dilbilim V*, 1980.

ikili karşıtlığa indirgeyerek belirlediği dil gerçekliğini inceleyen dilbilimi konusu bakımından, kurulmasını öngördüğü genel bir *göstergebilime* bağlar. Kendine özgü bir göstergeler dizgesini ele alan dilbilim, yöntem ve işlemler açısından ise göstergebilime örnek olacaktır.

B. V.

Kısa Kaynakça

Engler, R. "Remarques sur Saussure, son système et sa terminologie", *Cahiers Ferdinand de Saussure*, XXII, 1966.

Godel, R. *Les Sources manuscrites du Cours de linguistique générale de Ferdinand de Saussure*, Genève, Droz; Paris, Minard, 1957.

..... "Actualite de la linguistique saussurienne", *Dilbilim V*, 1980.

Mounin, G. *Ferdinand de Saussure*, Paris, Seghers, 1968.

..... *La Linguistique du XXe siècle*, Paris, P.U.F., 1972.

Alıntıların Kaynağı

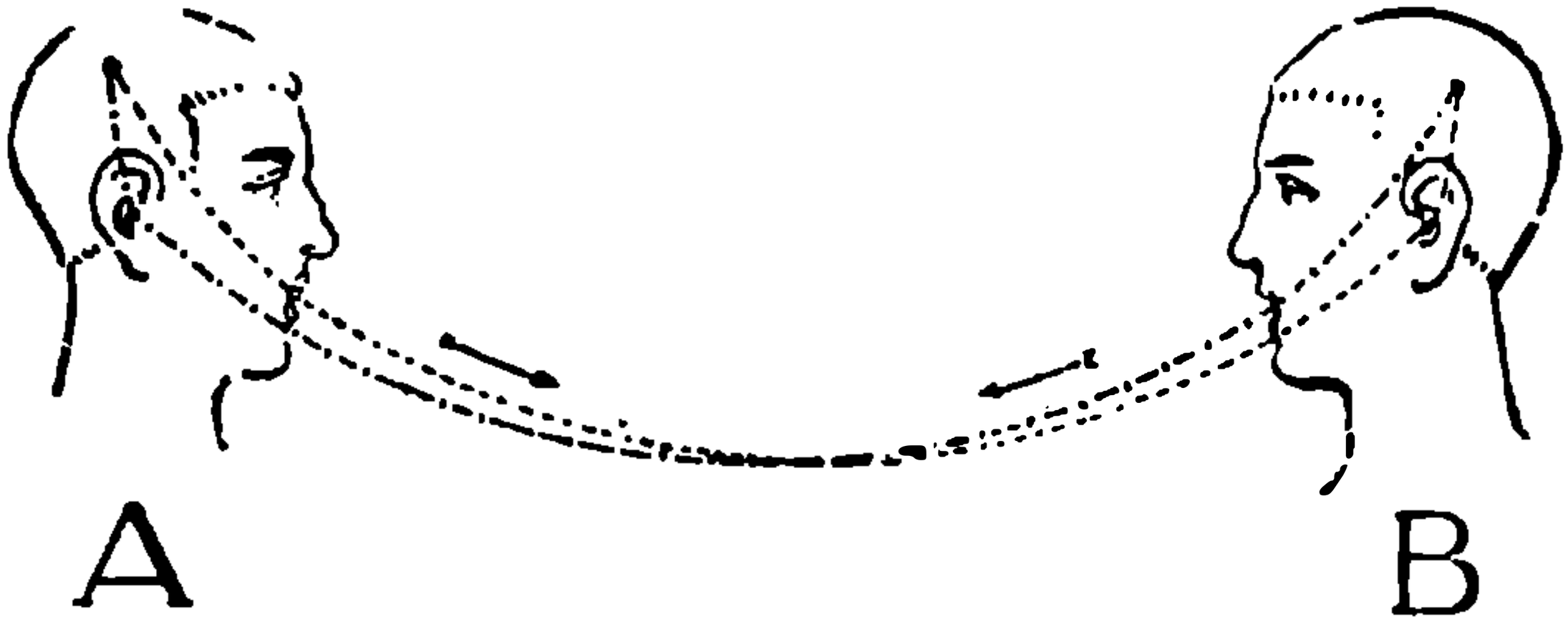
Saussure, F. de *Cours de linguistique générale*, éd. critique de T. De Mauro, Paris, Payot, 1972 (1916).

DİL VE SÖZ

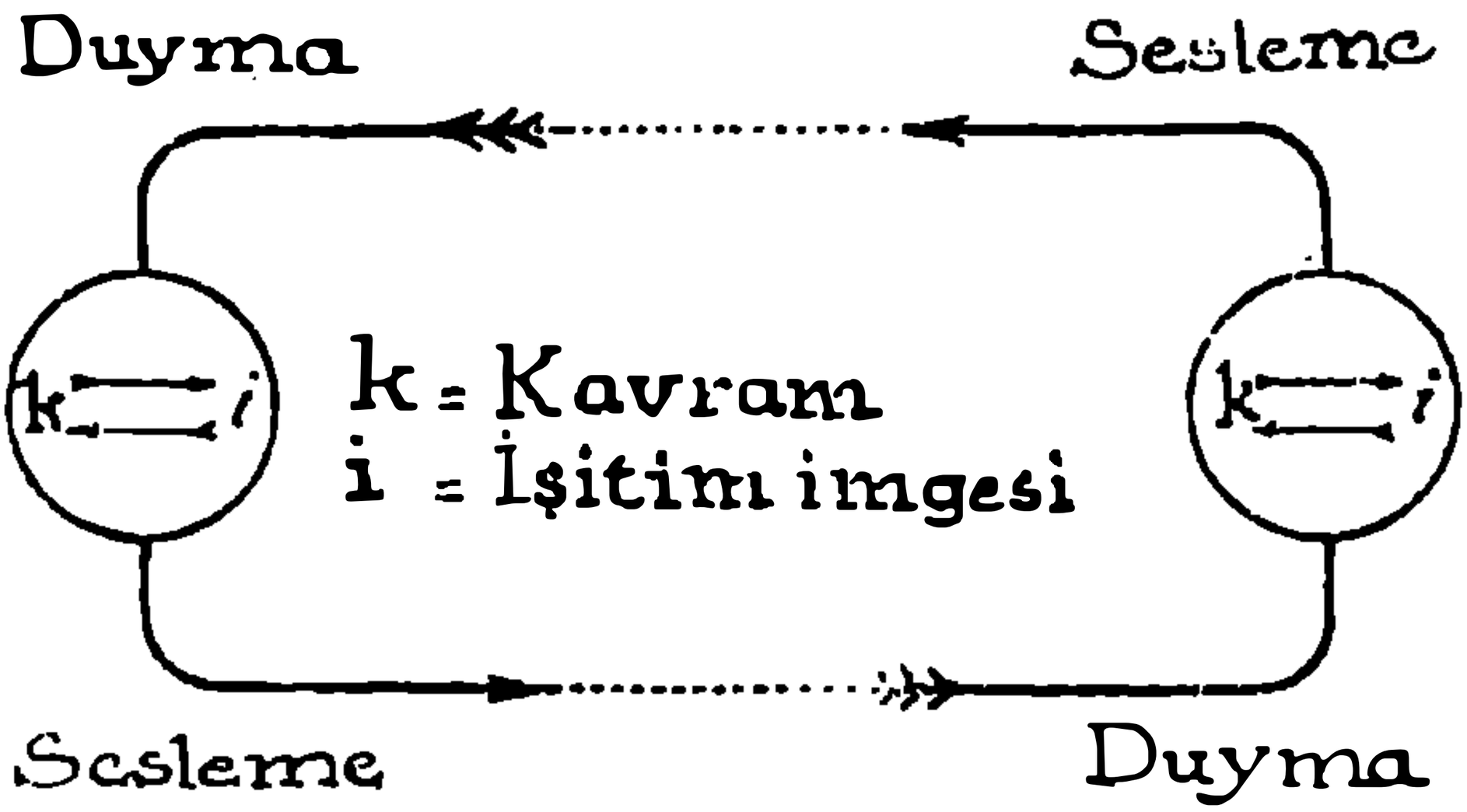
(...) Dil nedir? Dilyetisiyle karıştırmıyoruz biz onu. Dil, dilyetisinin gerçi en önemli, ama yalnızca belli bir bölümüdür. Hem dilyetisinin toplumsal ürünüdür, hem de bu yetinin bireylerce kullanılabilmesi için toplumun benimsediği zorunlu bir uzlaşımlar bütünüdür. Tümüyle ele alındığında dilyetisinin pek çok biçime büründüğü, karmakarışık bir olgular bütünü olduğu görülür. (...) İnsana ilişkin olguları kapsayan hiçbir ulama yerleştiremeyiz onu. Çünkü dilyetisinin birliğini nasıl ortaya çıkaracağımızı bilemeyiz.

Oysa dil kendi başına bir bütündür, bir sınıflandırma ilkesidir. Dilyetisinin kucakladığı olgular arasında birinci yeri ona verdik mi, başka her türlü sınıflandırmaya karşı koyan bir bütüne de doğal bir düzen getirmiş oluruz. (...)

Dilyetisinin oluşturduğu bütünde dilin kapladığı alanı bulabilmek için, söz çevriminin işleyişini ortaya koyabilmemizi sağlayan bireysel edimi ele almak gerekir. Bu edim en az iki bireyin bulunmasını zorunlu kılar; çevrimin eksik kalmaması için gerekli koşuldur bu. Birbiriyle konuşan iki kişi (A ve B) düşünelim:

Çevrimin kalkış noktası bunlardan birinin (örneğin A'nın) beynindedir. Kavram diye adlandıracağımız bilinç olguları orada göstergelerin tasarımlarına ya da işitim imgelerine bağlıdır. Bunlar bilinç olgularını dile getirmeye yarar. Herhangi bir kavramın beyinde ilgili işitim imgesini canlandırdığını varsayalım: Baştan başa *anlıksal* bir olgudur bu. Sonra *fizyolojik* bir oluş gerçekleşir: Beyin ses örgenlerine, imgeye ilişkin bir uyarım aktarır; sonra ses dalgaları A'nın ağzından B'nin kulağına doğru yayılır: Salt *fiziksel* nitelikli bir oluştur bu. Çevrim bundan sonra B'de tersine bir yol izleyerek sürüp gider: Kulaktan beyne işitim imgesinin fizyolojik aktarımı; beyinde ise, bu imgenin, karşılığı olan kavramla anlıksal birleşimi. Eğer B de konuşursa, bu yeni edim - B'nin beyninden A'nın beynine değin - ilk edimde görülen yolu olduğu gibi izleyecek ve birbiri ardı sıra aynı evrelerden geçecektir. Bu evreler şöyle gösterilebilir:

Bu incelemenin eksiksiz olduğunu savunmuyoruz. Daha başka ayrımlar da yapılabilir: Salt işitimsel duyum, bu duyumun gizil işitim imgesiyle, seslemenin kasıl imgesiyle, vb. özdeşleşmesi de göz önünde tutulabilir. Biz yalnızca temel nitelikli sayılan öğeleri göz önünde bulundurduk. Ama yukardaki çizim daha ilk bakışta fiziksel bölümlerle (ses dalgaları) fizyolojik (sesleme ve duyma) ve anlıksal (söz imgeleri ve kavramlar) bölümlerin birbirinden ayırt edilmesini sağlar. Gerçekten de, göz önünde tutulması gereken en önemli nokta şu: Sözel imge sesle özdeşleşmez; kendisine bağlanan kavram denli anlıksaldır o da.

Yukarda gösterilen biçimiyle çevrim daha başka bölümlere de ayrılabilir:

a) Bir dış bölüm (ağızdan kulağa değin seslerin titreşimi) ve geri kalan her şeyi kapsayan bir iç bölüm;

b) Bir anlıksal bölüm ve bir de anlıksal olmayan bölüm; bu ikincisi, hem örgenlerdeki fizyolojik olguları kapsar, hem de bireyin dışındaki fiziksel olguları;

c) Bir etkin bölüm ve bir edilgen bölüm: Kişilerden birindeki çağrışım özeğinden öbürünün kulağına giden her şey etkin, ikinci bireyin kulağından çağrışım özeğine giden her şey edilgendir;

Son olarak da, beyindeki anlıksal bölümde etkin olan her şeye yürütücü ($k \rightarrow i$), edilgen olan her şeye de alıcı ($i \rightarrow k$) diyebiliriz.

Bunlara bir de çağrışım ve eşgüdüm yetisi eklemek gerekir: Tek tek göstergeler söz konusu olmadığında ortaya çıkar bu yeti. Dilin dizge olarak düzenlenişinde en önemli görev bu yetiye düşer.

Ama bu görevi iyi anlayabilmek için, dilyetisinin ilkel bir biçimi olan bireysel edimi aşarak topumsal olguyu ele almak gerekir.

Dilyetisiyle böylece birbirine bağlanan bütün bireyler arasında bir tür ortalama sağlanacak, bunların tümü de - kuşkusuz özdeş biçimde değilse de yaklaşık olarak - aynı kavramlara bağlı aynı göstergeleri kullanacaktır.

Bu toplumsal billurlaşmanın kaynağı nedir? Acaba çevrimdeki bölümlerden hangisi söz konusu burada? Çünkü büyük bir olasılıkla tümü de aynı oranda katılmaz bu işe.

Fiziksel bölümü hemen bir yana itebiliriz. Bilmediğimiz bir dil konuşulurken sesleri duyarız duymasına, ama konuşulanları anlamadığımız için toplumsal olgunun dışında kalırız.

Anlıksal bölüm de tümüyle işe karışmaz: Yürütücü bölüm konu dışıdır. Çünkü gerçekleştirme eylemi hiçbir zaman toplulukça yerine getirilmez; her zaman bireyseldir bu ve bireyin egemenliği altındadır. Söz diye adlandıracağız bunu.

Konuşan bireylerde hemen hemen özdeş izlerin oluşması, alıcı ve eşgüdüm sağlayıcı yetilerin işleyişiyle gerçekleşir. Dilin, geri

kalan her şeyden kesinlikle ayrılabilmesi için bu toplumsal ürünü acaba nasıl canlandırmalıyız gözümüzde? Bütün bireylerin belleğinde bulunan söz imgelerinin tümünü kucaklayabilsek, dili oluşturan toplumsal bağı da yakalayabiliriz. Aynı topluluktan bireylerde, sözü kullanma yoluyla yerleşmiş bulunan bir gömüdür bu. (...)

Dili sözden ayırmak demek: 1. Toplumsal olguyu bireysel olgudan; 2. Temel olguyu ikincil, az çok da rastlantısal nitelikli olgudan ayırmak demektir.

Dil, konuşan kişinin bir işlevi değildir, bireyin edilgen bir biçimde belleğine aktardığı üründür. (...)

Oysa, söz bireysel bir istenç ve anlak edimidir. Bu edimde: 1. Konuşan bireyin, kişisel düşüncesini anlatmak için dil düzgüsünü kullanmasını sağlayan birleşimleri; 2. Bu birleşimleri dışa iletmesini sağlayan anlıksal-fiziksel düzeneği birbirinden ayırmak gerekir. (...)

Dilin niteliklerini özetleyelim:

1. Çok karışık nitelikli dilyetisi olgularının oluşturduğu bütün içinde dil, kesin çizgilerle ayırt edilebilecek bir konudur. Bir duyma imgesinin çevrim içinde bir kavramla buluştuğu noktaya yerleştirebiliriz onu. Dilyetisinin birey dışında kalan toplumsal bölümüdür dil ve birey onu tek başına ne yaratabilir, ne de değiştirebilir. Dil varlığını yalnızca, topluluk üyeleri arasında yapılmış bir tür sözleşmeye borçludur. Öte yandan, işleyişini bilebilmek için bireyin dili öğrenmesi gerekir. Çocuk onu ancak yavaş yavaş edinir. Sözyitimine uğrayan bir kimse bile, duyduğu sesli göstergeleri anlamak koşuluyla dili yitirmez: Dil o denli apayrı bir şeydir.

2. Sözden ayrı olan dil ondan bağımsız biçimde incelenebilecek bir konudur. Ölü dilleri konuşmuyoruz artık, ama onların dilsel düzenini pekala öğrenebiliriz. "Dil bilimi, dilyetisinin öbür öğelerini ele almasa da olur" dersek doğru, fakat eksik bir yargıda bulunmuş oluruz; "bu bilim ancak öbür öğeler işe karıştırılmazsa olanaklıdır" demeliyiz.

3. Dilyetisinin ayrışık öğelerden oluşmasına karşın, böylece sınırlandırılan dil türdeşlik gösterir: Bir göstergeler dizgesidir o. Bu dizgede önemli olan anlamla işitim imgesinin birleşimidir ve göstergenin bu iki yanı da aynı oranda anlıksaldır.

4. Dil de söz gibi somut niteliklidir. Bu da incelemeye büyük bir kolaylık sağlar. Dilsel göstergeler temelde anlıksalsa da birer soyutlama değildir. Toplumun onayladığı ve tümü dili oluşturan birleştirmeler, özeği beyinde yer alan gerçekliklerdir. Üstelik, dil göstergelerini neredeyse elle tutabiliriz. (...) (ss. 45 - 48)

Dili inceleyen bilim dalına, dilyetisine ilişkin incelemeler bütünü içinde gerçek yerini vermekle tüm dilbilimin de yerini belirlemiş olduk. Dilyetisinin, sözü oluşturan bütün öbür öğeleri kendilikleriden bu birinci dala bağımlı öğeler durumuna girerler. İşte, dilbilimin her bölümü bu aşamalanmayla doğal yerini bulur.

Örneğin, söz için gerekli olan seslerin çıkarılışı sorununu ele alalım: Mors abecesini yazmaya yarayan elektrik aygıtları bu abecenin ne denli dışındaysa, ses örgenleri de dilin o denli dışındadır. Sesleme, daha açık bir deyişle işitim imgelerinin gerçekleştirilişi doğrudan doğruya dizgeyi hiç etkilemez. Bu açıdan dili bir senfoniye benzetebiliriz: Senfoninin gerçekliği yorumlanışından bağımsızdır. Yorumcu sanatçılar yanlışlık yaparsa, bu durum senfoninin gerçekliğini hiç de tehlikeye düşürmez.

Seslemeyle dil arasındaki bu ayrıma karşı çıkarak, söz düzleminde oluşan ve doğrudan doğruya dilin yazgısı üstünde çok önemli bir etkisi bulunan ses değişimlerini, seslerdeki bozulmaları öne sürecekler olabilir. Acaba dilin bu olgular dışında bir varlığı bulunduğunu savunmakta gerçekten haklı mıyız? Haklıyız, çünkü bu olgular sözcüklerin yalnızca özdeksel tözünü etkiler. Göstergeler dizgesi olarak dili de etkilemeleri doğrudan doğruya değil, dolaylıdır ve olayın yol açtığı bir yorum değişikliğinden kaynaklanır. Bunun ise seslere ilişkin hiçbir yönü yoktur. Bu değişimlerin nedenlerini araştırmak ilginç olabilir ve ses incelemesinden yararlanabiliriz bu konuda. Ama temel sorun bu değildir: Dil bilimi için, ses değişimlerini gözlemleyerek bunların sonuçlarını değerlendirmek yeterlidir her zaman.

Sesleme için söylediklerimiz sözün bütün öbür bölümleri için de geçerlidir. Konuşan bireyin etkinliği, ancak dille olan ilişkilerinden ötürü dilbilimde yer bulan bir bilimsel dallar bütünü içinde incelenmelidir.

Demek ki dilyetisine ilişkin incelemenin iki bölümü var: Bunlardan biri temel niteliklidir; özü bakımından toplumsal ve birey-

den bağımsız olan dili ele alır; bu inceleme yalnızca anlıksaldır. Öbür bölüm ikincil bir önem taşır ve konusu, dilyetisinin bireysel yanı, daha açık bir deyişle, seslemeyi de kapsayan sözdür: Anlıksal - fiziksel niteliklidir bu inceleme.

Kuşkusuz, bu iki konu birbirine sıkı sıkıya bağlıdır ve birbirini gerektirir: Sözün anlaşılabilmesi ve bütün sonuçlarını verebilmesi için dil zorunludur. Ama dilin yerleşebilmesi için de söz zorunludur. Tarihsel açıdan, söz olgusu her zaman daha önce ortaya çıkar. Öyle ya, bir söz imgesine bir kavramın bir söz ediminde bağlandığı görülmeden bunları birleştirmeye nasıl kalkışılabilir? Öte yandan, anadilimizi başkalarının konuşmalarını duya duya öğreniriz. Ancak sayısız denemelerden sonra anadilimiz beynimize yerleşir. Bir de şunu belirtelim: Dilin evrimini sağlayan sözdür; dilsel alışkılarımızı değiştiren, başkalarını duyarak edindiğimiz izlenimdir. Demek ki dille söz arasında karşılıklı bağımlılık var. Dil, sözün hem aracı, hem de ürünü. Ne var ki, bütün bu söylenenler dille sözün birbirinden apayrı şeyler olmasını önlemez.

Toplum içinde dil, her beyinde bulunan bir izler bütünü olarak yaşar ve birbirinin eşi tüm örnekleri bireylere dağıtılmış bir sözlüğü andırır bir bakıma. Görüldüğü gibi bu öyle bir şey ki, herkesin ortak malı ve kişisel istenç dışı olmakla birlikte, ayrı ayrı her bireyde de bulunur. (...)

Peki, aynı toplumda söz nasıl yer alır? Söz, bireylerin söylediklerinin toplamıdır ve a) Konuşanların istencine bağlı bireysel birleştirmeleri, b) Bu birleştirmelerin gerçekleşmesi için zorunlu ve gene istençli sesleme edimlerini kapsar.

Demek ki söz toplumsal hiçbir şey içermez; sözün tüm gerçekleşmeleri bireysel ve bir anlıktır. Özel durumların toplamından başka bir şey yoktur bu düzlemde. (...)

Bütün bu nedenlerden ötürü, dille sözü aynı görüş açısı altında toplamak olacak şey değildir. Dilyetisinin oluşturduğu ayrımsız bütün bilgi konusu olamaz. Çünkü türdeşlik göstermez bu bütün. Buna karşılık, önerdiğimiz ayrım ve bağımlılık her şeyi aydınlatır. (...) (ss. 67 - 70)

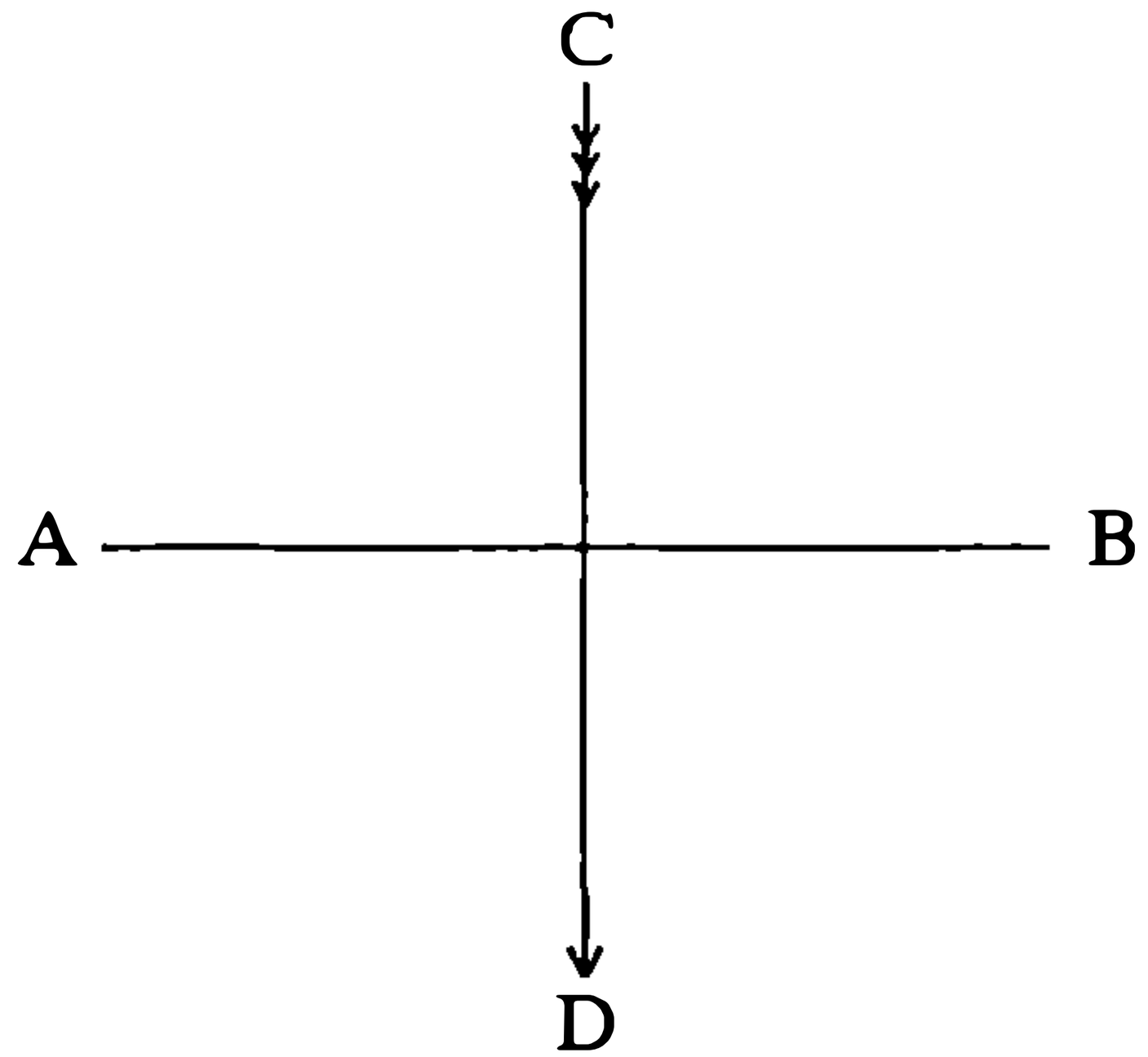
(...) Dilbilimin tek gerçek konusu, kendi içinde ve kendisi için ele alınan dildir. (s. 68)

EŞSÜREM VE ARTSÜREM

Pek az dilbilimci, zaman etkeninin dilbilimde özel güçlüklere yol açarak bu dalı birbirinden apayrı iki yol karşısında bıraktığının ayrımında.

Bu köklü ikilik öbür bilimlerin çoğunda yoktur. Zaman onlarda özel sonuçlar doğurmaz. Gökbilim, gökcisimlerinin önemli değişikliklere uğradığını saptamışsa da iki ayrı dala bölünmek zorunda kalmamıştır. Yerbilim hemen her zaman ardışık olgular üstünde düşünce yürütür. Ne var ki yeryuvarlağının değişmez durumlarıyla ilgilendiğinde de bunları apayrı bir inceleme konusuna dönüştürmez. Betimsel bir tüze bilimi var, bir de tüze tarihi var: Ama kimse bunları karşıt dallar olarak ele almaz. Devletlerin siyasal tarihi tümüyle zaman içinde yer alır. Ne var ki bir tarihçi kalkar da bir dönemin görünümünü sunarsa, kimsede tarih dışına çıkılıyormuş gibi bir izlenim uyanmaz. Tersine, siyasal kurumlar bilimi temelde betimseldir, ama gerekti mi tarihsel bir sorunu işleyebilir, bundan ötürü de birliği sarsılmaz.

Buna karşın, sözünü ettiğimiz ikilik -uzağa gitmeye gerek yok- iktisat bilimlerinde zorunlu olarak kendini benimsetir. Daha önce belirtilen durumların tersine burada siyasal iktisatla iktisat tarihi aynı bilim içinde birbirinden kesin çizgilerle ayrılan iki daldır. Son zamanlarda bu konulara ilişkin olarak yayımlanan yapıtlar söz konusu ayrımı daha da belirgin kılmakta. Böylece, pek bilincine varılmasa da, bir iç zorunluğa uyulmakta: İşte, dilbilimi, her birinin kendine özgü ilkeleri bulunan iki bölüme ayırmamızın nedeni de bu türlü bir zorunluk. Çünkü siyasal iktisatta olduğu gibi burada da *değer* kavramı karşısındayız. Her iki bilimde de, *değişik türden olgular arasındaki bir eşdeğerlik dizgesi* söz konusu: Birinde emek ve ücret, öbüründe ise gösterilen ve gösteren.

İnceledikleri olguların, üstünde yer aldığı eksenleri daha titizce belirlemeleri kuşkusuz bütün bilimler için yararlı olur. Her bilimde, yandaki çizimin gösterdiği biçimde: 1. *Süremdeş olgular ekseni* (AB) ile 2. *Ardışık olgular ekseni* (CD) birbirinden ayrılmalıdır. İlk eksen, aynı anda bir arada bulunan olgùların bağıntılarına ilişkindir; zamanın işe karışması hiç söz konusu değildir burada. İkinci eksende ise, aynı anda ancak bir tek olgu gözlemlenebilir; buna karşılık, birinci eksendeki bütün olgular değişimleriyle birlikte yer alır. (...)

Bu ayrım en çok da dilbilimci için zorunludur. Çünkü dil, öğelerinin bir anlık durumu dışında hiçbir şeyin belirlemediği katışıksız bir değerler dizgesidir. Değer, kökünü bir yönüyle nesnelerden ve bunların doğal ilişkilerinden aldığı sürece (iktisat biliminde bu böyledir - örneğin, bir arazinin değeri, sağladığı ürünle orantılıdır) belli bir noktaya değin zaman içinde izlenebilir; elbette, söz konusu değerin her an çağdaş değerlerden oluşan bir dizgeye bağlı olduğu da unutulmaz. Her şeye karşın, nesnelerle kurduğu bağ değere doğal bir temel kazandırır. Bundan ötürü de, ona ilişkin değerlendirmeler hiçbir zaman tümüyle nedensiz değildir; bunların değişkenlikleri sınırlıdır. Oysa, yukarda da gördüğümüz gibi, dilbilimde doğal verilerin hiç yeri yoktur.

Şunu da ekleyelim: Bir değerler dizgesi ne denli karmaşık ve katı düzenliyse, doğrudan doğruya bu karmaşıklığından ötürü birbiri ardı sıra söz konusu iki eksene göre incelenmesi de o denli zorunlu olur. İşte, hiçbir dizge dil ölçüsünde bu özellikle yoğrulmamıştır: Başka hiçbir yerde, söz konusu olan değerler böylesine ince ölçülü, öğeler bu denli çok ve çeşitli, öğeler arasındaki bağımlılık bu oran-

da kesin nitelikli değildir. Göstergelerin, dilin sürekliliğini açıklamak için daha önce değinilen çokluğu zaman içindeki bağıntılarla dizge içindeki bağıntıları süremdeş olarak incelememizi kesinlikle önler. (...)

(...) Bilimimizin dural yönünü ilgilendiren her şey eşsüremli, evrimlere ilişkin her şey ise artsüremlidir. (...)

Dil olguları incelenirken ilk dikkati çeken şey, konuşan birey açısından bunların zaman içindeki ardışıklığının söz konusu olmamasıdır: Bir durum karşısındadır o. Bu nedenle, değinilen durumu anlamak isteyen dilbilimci onu yaratan her şeyi yok saymalı, artsüremi bilmezlikten gelmelidir. Konuşan bireylerin bilincine ancak geçmişi yok sayarak girebilir. Tarihi işe karıştırmak olsa olsa düşüncesini bulandırır. Juralar'ın birçok doruğunu aynı anda göz önünde tutarak Alpler'in bir çevrinme görünüşünü çizmeye kalkışmak saçmalık olur; çevrinme görünüşünün bir tek noktadan belirlenmesi gerekir. Dil için de durum aynıdır: Ancak belli bir durum göz önünde bulundurularak dili betimleyebilir, kullanım kurallarını belirleyebiliriz. Dilbilimci dilin evrimini izlediğinde, görüngedeki değişiklikleri saptamak için belli bir yerde durmayarak Jura'nın bir ucundan öbür ucuna giden gözlemciyi andırır. (...) (ss. 129 - 131)

Biri eşsüremli, öbürü artsüremli iki görüş açısı arasındaki karşıtlık salt niteliklidir ve uzlaşma kaldırmaz. Birkaç olgu bu ayrılığın neye dayandığını ve niçin ortadan kaldırılamayacağını gösterecek.

Latince *crispus* "dalgalı, kıvrımlı" sözcüğünden Fransızca'ya *crép-* kökeni geçmiş ve bu kökene dayanılarak *crépir* "harçla örtmek" ve *décrépir* "harcını kaldırmak" eylemleri oluşturulmuştur. Öte yandan, belli bir dönemde Latince'den, kökeni bilinmeyen *decrepitus* "kocamış" sözcüğü aktarılarak *décrépit* biçimine sokulmuştur. Durum böyle olmakla birlikte, bugün konuşan bireyler topluluğu "un mur *décrépi*" (sıvası dökülmüş bir duvar) ile "un homme *décrépit*" (kocamış bir adam) arasında bir ilişki kurmakta; kuşku yok buna. Oysa tarihsel açıdan bu iki sözcüğün birbiriyle hiç ilgisi yok. Bir evin sıvası dökülmüş cephesini nitelemek için sık sık *décrépit* sıfatı kullanılmakta (façade *décrépite*). Dural olgudur bu; çünkü dilde

süremdeş olarak bulunan iki öğe arasındaki bağıntı söz konusudur. Bu olgunun ortaya çıkması için birtakım evrim olgularının işe karışması, *crisp-* in evrim sonucu *crép-* biçiminde söylenmesi ve belli bir anda Latince'den yeni bir sözcük aktarılması gerekmiştir. Açıkça görüldüğü gibi bu artsüremli olgular, ortaya çıkardıkları dural olguyla kesinkes ilişkisizdir. Başka türden olgulardır bunlar. (...)

Görülüyor ki böylesine değişik türden olguları aynı dalda toplamak olacak şey değil. Artsürem düzleminde, dizgelerle hiçbir ilişkisi bulunmayan olgularla karşılaşılır. Bu olguların dizgeleri koşullandırması durumu değiştirmez. (...)

Eşsüremli olguyla artsüremli olgunun hem birbirinden bağımsız, hem de birbirine bağımlı olduğunu göstermek için, birinci olguyu bir cismin bir düzlem üstündeki izdüşümüne benzetebiliriz. Gerçekten de, her izdüşüm doğrudan doğruya cismin özelliklerine bağlıdır bağlı olmasına; ne var ki yine de ondan ayrıdır, başka bir şeydir. Böyle olmasaydı, bütün bir izdüşümler bilimi de olmazdı; doğrudan doğruya cisimlerin ele alınmasıyla yetinilirdi. Dilbilimde de, tarihsel gerçeklikle bir dil durumu arasında aynı bağıntı görülür: Bir dil durumu, tarihsel gerçekliğin belli bir andaki izdüşümü gibidir. Nasıl değişik cisim türlerinin incelenmesiyle geometrideki izdüşümler kavranamazsa -inceleme derin de olsa, sonuç aynıdır- eşsüremli durumlar da cisimlerin, bir başka deyişle artsüremli olayların incelenmesiyle ortaya konulamaz.

Başka bir örnek verelim: Bir bitkinin sapını yanlamasına kesersek, kesit yüzeyinde az çok karmaşık bir görüntüyle karşılaşırız: Bu, uzunlamasına tellerin görünüşünden başka bir şey değildir. Birincisine dikey gelecek biçimde yeni bir kesit alınırsa bu tellerle karşılaşılır. Burada da görünülerden biri öbürüne bağlı. Uzunlamasına kesit bitkiyi oluşturan telleri, yanlamasına kesit ise özel bir düzlemdeki tel toplaşmalarını gösterir bize. Ama ikinci kesit birincisinden ayrıdır. Çünkü teller arasında, uzunlamasına kesitte hiçbir zaman görülemeyecek birtakım bağıntılar görmemizi sağlar (ss. 137-139).

Artsüremli boyutla eşsüremli boyut arasındaki karşıtlık her noktada apaçıktır.

Örneğin, en belirgin olgudan yola çıkarak, bunların her ikisi-

nin de aynı oranda önemli olmadığını söyleyebiliriz. Bu noktada, eşüremli yönün öbüründen üstün olduğu açıktır. Çünkü konuşan topluluk için gözle görülür tek gerçeklik odur (...). Dilbilimci için de durum aynıdır: Artsüremli bakış açısını benimseyen dilbilimci dilin kendisini değil, onu değiştiren olaylar dizisini görür. Belli bir durumun nasıl oluştuğunu bilmekten daha önemli bir şey bulunmadığı sık sık söylenir; bir bakıma doğrudur bu: Söz konusu durumu yaratan koşullar onun gerçek öz niteliğini aydınlatarak birtakım yanılsamalara düşmemizi önler. (...) Ama bu da, artsüremin kendine özgü bir amaç içermediğini tanıtlar. Gazetecilik için söylenmiş bir sözü artsürem için de söyleyebiliriz: Artsürem bizi her şeye ulaştırır, ama onun dışına çıkmak koşuluyla.

Her iki düzeyin yöntemleri de birbirinden ayrıdır. İki bakımdandır bu ayrılık:

a) Eşsüremde bir tek bakış açısı söz konusudur, o da konuşan bireylerinkidir. Eşsüremin tüm yöntemi bireylerin tanıklığına başvurmaktır. Bir şeyin hangi oranda gerçeklik taşıdığını anlamak için bireylerin bilincinde ne ölçüde var olduğunu araştırmak gerekli ve yeterlidir. Oysa, artsüremli dilbilim iki bakış açısını birbirinden ayırmak zorundadır: Bunlardan biri, zamanın akışını geçmişten bugüne doğru izleyen *öngörümlü*, öteki ise bugünden geçmişe doğru uzanan *artgörümlü* bakış açısıdır. Böylece yöntem ikileşir. (...)

b) İkinci bir ayrılık, bu dallardan her birinin kucakladığı alanın sınırlarından kaynaklanır. Eşsüremli incelemenin konusunu süremdeş olan her şey değil, yalnızca her dildeki olgular bütünü oluşturur. Gerekirse ayrım lehçelerle altlehçelere değin uzanabilir. (...) Oysa, artsüremli dilbilim böyle bir özelleşme gerektirmez, tam tersine dışlar böyle bir şeyi; ele aldığı öğelerin aynı dilden olması diye bir zorunluk yoktur. (...) Dillerin çeşitliliğini yaratan da doğrudan doğruya artsüremli olguların birbirini izlemesi ve uzam içinde çoğalmasıdır. İki biçim arasında ilişki kurulabilmesi için bunların tarihsel bir bağları bulunması yeterlidir. Bu bağ ne denli dolaylı olursa olsun, durum değişmez.

Bunlar ne en çarpıcı, ne de en derin karşıtlıklar: Evrimsel olguyla dural olgu arasındaki köklü çatışkıdan ötürü bunlara özgü

kavramlar hiçbir biçimde birbirlerine indirgenemez. Bu kavramlardan herhangi biri bu gerçeği tanıtlamamızı sağlayabilir. Örneğin, eşsüremli "olgu"nun artsüremli olguyla hiçbir ortak yanı yoktur. (...) Bunlardan biri süremdeş öğeler arasındaki bağıntıdır, öbürü ise zaman içinde bir öğenin yerine bir başka öğenin geçmesidir, bir olay, bir oluştur. (...) Artsüremli ve eşsüremli özdeşliklerin birbirinden apayrı şeyler olduğunu da göreceğiz: Tarihsel bakımdan, Fransızca *pas* olumsuzluk öğesi *pas* "adım, vb." adıyla özdeştir; oysa, bugünkü dil açısından söz konusu iki öğe birbirinden kesinlikle ayrılır. Bu gözlemler iki görüş açısının karıştırılmamasının zorunlu olduğunu anlamamız için yeterlidir. (...)

Yaygın biçimde dilbilimde yasalardan söz ediliyor. Ama acaba dildeki olguları gerçekten yasalar mı yönetir ve bunlar ne tür yasalar olabilir? Dil toplumsal bir kurum olduğundan, *önsel* biçimde bu kurumu da toplumları yöneten kurallara benzer kuralların düzenlediği düşünülebilir. Ancak, her toplumsal yasanın iki temel özelliği vardır: Toplumsal yasa *buyurucu*dur ve *genel*dir. Kuşkusuz, zaman ve uzam içinde birtakım sınırları olmakla birlikte, zorunlu nitelik taşır ve bütün durumlar için geçerlidir.

Dilin yasaları bu tanıma uygun düşer mi? Bunu anlayabilmek için yapılacak ilk iş, yukarda söylediklerimize uygun olarak, eşsüremli ve artsüremli olgu alanlarını bir kez daha birbirinden ayırmaktır. Burada, karıştırılmaması gereken iki sorun karşısındayız: Genel olarak dilbilimsel yasadan söz etmek, bir hayaleti kucaklamaya kalkışmak demektir. (...)

Eşsüremli yasa geneldir, ama buyurucu değildir. Kuşkusuz, ortaklaşa kullanımın zorlamasıyla kendini bireylere benimsetir (...), ama biz burada, konuşan bireylere ilişkin bir yükümlülükten söz etmiyoruz. Demek istediğimiz şu: *Dildeki* hiçbir güç herhangi bir noktadaki düzenliliğin güvencesi değildir. Var olan bir düzenin yalnızca anlatımı niteliğini taşıyan eşsüremli yasa bir durumu ortaya koyar. Bir yemiş bahçesindeki ağaçların beşli kümeler biçiminde sıralandığını ortaya koyacak bir yasayla aynı türdendir. Tanımladığı düzen eğreti bir düzendir. Bunun da nedeni, doğrudan doğruya, dü-

zenin buyurucu olmamasıdır. (...) Kısacası, eşsüremli yasa sözü, düzen, düzenlilik ilkesi anlamında kullanılır.

Oysa, artsürem belli bir sonuç doğuran, bir şey gerçekleştiren devimsel bir etken içerir. Ama bu buyurucu özellik evrim olgularına yasa kavramının uygulanması için yeterli değildir. Ancak bir olgular bütünü aynı kurala uydu mu yasadan söz edilebilir. Artsüremli olaylar her zaman rastlantısal ve özel niteliklidir. Kimi karşıt belirtiler durumu değiştirmez. (...)

Görüldüğü gibi, artsüremli olgular özel niteliklidir. Bir dizgenin değişmesi, hem ona yabancı (...), hem de tek tek ortaya çıkan ve aralarında dizge kurmayan olayların etkisiyle gerçekleşir.

Özetleyelim: Ne türden olurlarsa olsunlar, eşsüremli olgular belli bir düzenlilik gösterirler, ama buyurucu hiçbir özellik taşımazlar. Oysa artsüremli olgular kendilerini dile zorla benimsetirler, ama her türlü genellikten yoksundurlar. (...)

Böylece, dilbilim burada ikinci büyük ayrım noktasındadır. Önce dille söz arasında bir seçim yapmak gerekti; (...) şimdi de, biri artsüreme, öbürü eşsüreme götüren yolların kavşak noktasındayız.

Bir kez bu ikili sınıflandırma ilkesini elde ettikten sonra şunu ekleyebiliriz: *Dilde artsüremli ne varsa onu yaratan sözdür.* Bütün değişimlerin tohumu söz düzeyinde yer alır: Bunların her biri kullanıma girmeden önce belli sayıda bireyce ortaya atılır. (...)

Eşsüremli dilbilim, bir arada bulunan ve dizge oluşturan öğelerin, aynı toplumsal bilincin algıladığı mantıksal ve ruhbilimsel bağıntılarıyla uğraşacak, aynı toplumsal bilinç onları nasıl örüyorsa o da öyle görecektir.

Artsüremli dilbilim ise aynı toplumsal bilincin görmediği ve aralarında dizge oluşturmadan birbirinin yerini alan ardışık öğelerin bağıntılarını inceleyecektir. (ss. 139 - 152)

GÖSTERGE KURAMI

Dil Göstergesi

(...) Söz çevrimine ilişkin olarak dil göstergesinin içerdiği her iki öğenin de anlıksal nitelikli olduğunu ve bunların beynimizde çağrışım yoluyla birbirine bağlandığını gördük. Şimdi bu nokta üsünde biraz duralım.

Dil göstergesi bir nesneyle bir adı birleştirmez, bir kavramla bir işitim imgesini birleştirir.(1) İşitim imgesi salt fiziksel nitelikli olan özdeksel ses değildir; sesin anlıksal izidir, duyularımızın tanıklığı yoluyla bizde oluşan tasarımdır. Duyumsaldır bu imge. Eğer yer yer "özdeksel" diye de nitelendirilirse, bundan yalnızca imgenin duyumsallığı ve genellikle daha soyut olan öbür çağrışım öğesinin, kavramın karşıtı olarak ele alındığı anlaşılmalıdır.

Kendi dilyetimizi gözlemlediğimizde işitim imgelerimizin anlıksal özelliği iyi ortaya çıkar. Dudaklarımızı da, dilimizi de kıpırdatmadan kendi kendimize konuşabilir, bir şiiri içimizden ezbere okuyabiliriz. Dildeki sözcükler bizim için işitim imgeleri olduğundan bunları oluşturan "sesbirim"lerden söz etmekten kaçınmak gerekir. Bu terim bir ses eylemi düşüncesi içerdiğinden ancak konuşma düzlemindeki sözcüğe, iç imgenin söylemde gerçekleşen biçimine uygun düşebilir. İşitim imgesine değinildiğini unutmamak koşuluyla, bir sözcüğün *sesler*iyle *seslemler*inden söz ederek bu türlü bir yanlış anlamayı önleriz.

---

(1) İşitim imgesi terimi belki çok dar kapsamlı gibi gelecek; çünkü işitimin yanı sıra bir de sözcükteki seslerin çıkarılışı, sesleme eyleminin kasıl imgeesi var. Ama F. de Saussure'e göre, dil özü bakımından bir birikimdir, dıştan gelen bir şeydir. (...) İşitim imgesi, gücül bir dil olgusu kimliğiyle - söz düzlemindeki her türlü gerçekleşmenin dışında -, sözcüğün özellikle doğal tasarımıdır. Onun için, sesleme eylemine üstü örtülü, dolaylı biçimde değinilebileceği gibi, işitim imgesine oranla ikincil bir yer de verilebilir.*(Yayımcılar)*.

Demek ki dil göstergesi iki yönlü anlıksal bir kendilik. Bunu şöyle gösterebiliriz:

Bu iki öğe birbirine sıkı sıkıya bağlıdır ve birbirini çağrıştırır. Latince *arbor* sözcüğünün anlamını aradığımızda da, Latince'nin "ağaç" kavramını belirtmek için kullandığı sözcüğü bulmaya çalıştığımızda da, ancak dilin onayladığı yaklaştırmaların gerçekliğe uygun düştüğünü görür, tasarlanabilecek başka her türlü yaklaştırmayı bir yana iteriz: Açık bir gerçek bu.

Bu tanım ortaya önemli bir terim sorunu çıkarır. Kavramla işitim imgesinin birleşimine *gösterge* (...) diyoruz: Ne var ki genellikle bu terim yalnız işitim imgesini, örneğin bir sözcüğü (*arbor*, vb.) belirtir. Çünkü şu unutulur: Eğer *arbor*'a gösterge deniliyorsa, bunun biricik nedeni sözcüğün "ağaç" kavramına taşıyıcılık etmesidir; duyumsal bölümün uyandırdığı kavram bütünün de varlığını içerir.

Burada söz konusu edilen üç kavram, karşıt olmakla birlikte birbirini çağrıştıran adlarla belirtilirse anlam belirsizliği de sona erer. Önerimiz şu: Bütünü belirtmek için *gösterge* sözcüğü kullanılmalı, *kavram* yerine *gösterilen* ve *işitim imgesi* yerine de *gösteren* terimleri benimsenmelidir. Gösteren ve gösterilen terimleri hem kendi aralarındaki, hem de bütünle kurdukları karşıtlığı belirtmek gibi bir yarar sağlar. *Göstergeye* gelince: Bu sözcükle yetiniyoruz, çünkü gündelik dil başkasını esinlemedi bize.

Bu biçimde tanımlanan dil *göstergesinin* başlıca iki özelliği vardır. (...)

Göstergenin Nedensizliği

Göstereni gösterilenle birleştiren bağ nedensizdir. Göstergeyi, bir gösterenin bir gösterilenle birleşmesinden doğan bütün olarak gördüğümüzden daha yalın olarak şöyle de diyebiliriz: *Dil göstergesi nedensizdir.*

Örneğin, "kardeş" kavramının, kendisine gösterenlik yapan *k-a-r-d-e-ş* ses dizilişiyle hiçbir iç bağıntısı yoktur.(2) Başka herhangi bir diziliş de onu aynı oranda gösterebilir. Diller arasındaki ayrılıklar, doğrudan doğruya da değişik dillerin varlığı bunu tanıtlar: "Öküz" gösterileninin göstereni sınırın bir yanında (Fransa) *b-ö-f (boeuf)*, bir yanında ise (Almanya) *o-k-s (Ochs)*.

Göstergenin nedensizliği ilkesini kimse yadsımıyor. Ne var ki çoğu kez bir gerçeği bulmak ona gereken yeri vermekten daha kolaydır. Yukarda açıklanan ilke bütün dil bilimine egemendir ve bu ilkenin sonuçları sayılamayacak denli çoktur. Şu da bir gerçek ki bunların tümü de ilk bakışta aynı açıklıkla görülemez. Söz konusu sonuçlarla ilkenin taşıdığı büyük önem ancak birçok dolambaçlı yoldan geçilerek ortaya çıkarılabilir. (...)

Dil göstergesini, daha doğrusu bizim gösteren diye adlandırdığımız öğeyi belirtmek için *simge* sözcüğü kullanılmıştır. Doğrudan doğruya birinci ilkemizden ötürü bu terimin benimsenmesini sakıncalı buluyoruz. Simgenin özelliği hiçbir zaman tümüyle nedensiz olmamasıdır. Simge boş değildir; onun göstereniyle gösterileni arasında doğal bir bağ izine rastlanır. Tüzenin simgesi olan terazinin yerini başka herhangi bir şey, örneğin bir araba alamaz.

Nedensiz sözcüğü de bir gözlem gerektirir: Bu sözcük, göstereninin, konuşan bireyin özgür seçimine bağlı olduğu düşüncesini uyandırmamalıdır. (...) Gösterenin *bir nedene* bağlanamayacağını, daha açık bir deyişle, gerçeklik düzleminde hiçbir doğal ilişki kurmadığı gösterilen açısından nedensiz olduğunu söylemek istiyoruz.

Bu konuyu kapamadan önce, birinci ilkeye karşı öne sürülebilecek iki görüşü belirtelim:

---

(2) Saussure'ün verdiği örneği (*soeur* "kızkardeş") Türkçe'ye uyarlıyoruz.

1. Gösteren seçiminin her zaman nedensiz olmadığını belirtmek için *yansımalara* başvurulabilir. Ne var ki bunlar hiçbir zaman bir dil dizgesinin örgensel öğeleri değildir. Kaldı ki yansımaların sayısı da sanıldığından çok daha azdır. Fr. *fouet* "kırbaç" ya da *glas* "yas çanı" türünden sözcükler kimilerinin kulağına anlatımlı seslerden kurulu gibi gelebilir. Ne var ki bunların başlangıçtan beri böyle bir özellik taşımadığını görmek için Latince'deki biçimlerine başvurmak yeter (*fouet, fāgus* "sürgen"den gelir, *glas* ise *classicum* "boru sesi"nden). Sözcüklerde bugün bulunan seslerin niteliği, daha doğrusu bu seslere yakıştırılan nitelik ses evriminin rastlantısal bir sonucudur.

Gerçek yansımalar ise (Fransızca *glou - glou* "gurgur", "gulu gulu"; *tic tac* "tik tak", vb. gibi) hem sayıca azdır, hem de bunların seçilişinde de belli oranda nedensiz bir nitelik vardır. Çünkü gerçek yansımalar birtakım gürültülerin yaklaşık, yarı saymaca nitelik bile kazanmış öykünmeli biçimlerinden başka bir şey değildir. (Fransızca *ouaoua* "havhav" ile Almanca *wauwau*'yu karşılaştırın). Üstelik, bir kez dile girdiler mi, öbür sözcükler gibi belli oranda sesçil biçimbilimsel, vb. evrim geçirmeye sürüklenirler (bak. Halk Latincesi'ndeki yansıma kökenli *pipio*'den gelen Fransızca *pigeon* "güvercin"). Bu da söz konusu yansımaların ilk özelliklerinden bir şeyler yitirerek, nedensiz olan dil göstergesinin genel özelliğine büründüklerinin açık kanıtıdır.

2. Yansımalara çok yakın olan ünlemler de benzer gözlemlere yol açar ve savımız açısından daha büyük bir sakınca oluşturmaz. Ünlemleri, neredeyse doğanın zorlamasıyla oluşmuş, gerçekliğin kendiliğinden anlatım biçimleri olarak görme eğilimi vardır. Ne var ki bunların çoğunda gösterilenle gösterenin zorunlu bir bağ kurduğu yadsınabilir. İki dili bu açıdan karşılaştırmak, söz konusu anlatımların, bunların birinden öbürüne ne denli değiştiğini göstermeye yeter (örneğin Fransızca'da *aïe*! "ay!" denir. Almanca'da *au*!). (...)

Kısacası, yansımalarla ünlemler ikinci derecede önemi olan öğelerdir ve bunların simgesel bir kaynağı bulunduğu da kimi yönlerden yadsınabilir.

Göstergenin Çizgiselliği

Gösteren işitimsel nitelikli olduğundan yalnız zaman içinde yer alarak gerçekleşir ve zamandan kaynaklanan özellikler taşır: a) Bir yayılım gösterir ve b) Bu yayılım bir tek boyutta ölçülebilir: O da bir çizgidir.

Bu ilke apaçık olmakla birlikte, anlaşılan hiçbir zaman belirtilmeye değer bulunmamış; bunun da nedeni kuşkusuz üstünde durulmaya bile değmeyecek bir şey gibi görülmüş olması. Ne var ki temel bir ilke bu. Sonuçları da sayılamayacak denli çok. Önemi birinci yasanınkine denk. Dilin tüm düzeneği ona bağlı. (...) Görsel gösterenlerin (denizci belirtkeleri, vb. nin) birçok boyutta birden süremdeş olarak dallanıp budaklanabilmesine karşın, işitimsel gösterenlerin tek boyutu vardır, o da zaman çizgisidir. Bunların öğeleri birbirini izler ve bir zincir oluşturur. İşi yazıya döker de zaman içindeki ardışıklığın yerine yazı göstergelerinin uzam çizgisini koyarsak bu özellik hemen ortaya çıkar. (...)

Göstergenin Değişmezliği

Gösteren, belirttiği kavram açısından özgür bir seçim ürünü olmakla birlikte, kendisini kullanan dilsel topluluk bakımından özgür değildir, zorunlu olarak benimsenmiştir. (...)

Onun için, dili artık kuru bir sözleşmeye benzetemeyiz. Dil göstergesinin incelenmesi de özellikle bu yönden ilginçtir. Çünkü bir toplumda benimsenmiş bir yasanın özgürce onanmış bir kural olmayıp zorunlu nitelik taşıdığı tanıtlanmak istenirse, bunun bize en parlak kanıtını dil sunar.

Onun için, dil göstergesinin nasıl istencimiz dışında kaldığını görelim ve sonra bu olgudan kaynaklanan önemli sonuçları ortaya koyalım.

Hangi dönemi ele alırsak alalım, ne denli gerilere uzanırsak uzanalım, dil her zaman bir önceki çağın kalıtı olarak karşımıza çıkar. (...)

(...) Dilbilimin biricik gerçek konusu, önceden oluşmuş bir dilin olağan ve düzenli yaşamıdır. Belli bir dil durumu her zaman

tarihsel etkenlerin ürünüdür. Göstergenin niçin değişmez olduğunu, bir başka deyişle her türlü rasgele değiştirime nasıl karşı koyduğunu açıklayan da bu etkenlerdir.

Ama dilin bir kalıt olduğunu söylemekle yetinir de daha ileri gitmezsek, hiçbir şeyi açıklayamayız. Geçmiş çağlardan kalan ve bugün de yürürlükte bulunan yasalar her an değiştirilemez mi?

Bu gözlem bizi, dili toplumsal çerçevesine oturtmaya ve soruyu öbür toplumsal kurumlar için nasıl sormak gerekirse öyle sormaya yöneltir. Öbür toplumsal kurumlar kuşaktan kuşağa nasıl aktarılır? İşte, değişmezlik konusunu da kapsayan daha genel bir soru. Önce, öbür kurumların özgürlük derecesini belirlemek gerekir. Böyle bir değerlendirme, bunların her birinde zorlayıcı gelenekle toplumun özgür eylemi arasında değişik bir denge kurulduğunu gösterecektir. Sonra, belli bir toplumsal kurumda zorlayıcı gelenek etkenlerinin toplumun özgür eyleminden niçin şu ya da bu oranda daha güçlü olduğu araştırılacak, en sonunda da, gene dile dönülerek onun aktarılmasına neden tarihsel etkenin baştan başa egemen olduğu, birdenbire ortaya çıkan her türlü genel değişimi bu etkenin niçin olanaksız kıldığı sorulacaktır.

Bu soruyu yanıtlamak için birçok kanıttan yararlanılabilir. (...)

(...) Bütün öbür görüşlerin bağlı olduğu aşağıdaki görüşleri yeğliyoruz; bunlar hem daha temel nitelikli, hem de daha dolaysız:

1. *Göstergenin nedensizliği.* Bu özellik, değişimin kuramsal bakımdan gerçekleşebileceği görüşünü yukarda bize benimsetmişti. Ama sorunu derinleştirince, doğrudan doğruya söz konusu özelliğin dili değiştirmeye yönelik her türlü girişimi gerçekte engellediğini görürüz. Toplum daha bilinçli de olsa, dil tartışılamaz. Çünkü bir şeyin tartışılabilmesi için usa uygun bir kurala dayanması gerekir. (...) Nedensiz göstergeler dizgesi olan dilde böyle bir dayanak yoktur. Bundan ötürü de her türlü sağlam tartışma temeli ortadan kalkar. Fr. *soeur* "kızkardeş"i İng. *sister*'e, Alm. *Ochs*'u Fr. *boeuf* "öküz"e yeğlemek için hiçbir neden yoktur.

2. *Herhangi bir dilin gerektirdiği göstergelerin çokluğu.* Bu olgunun sonuçları son derece önemlidir. Yaklaşık olarak yirmiy-

le kırk arasında yazaçtan oluşan bir yazı dizgesi yerine, gerekirse bir başkası benimsenebilir. Az sayıda öğe kapsasaydı dil için de aynı şeyi söyleyebilirdik. Ne var ki dil göstergeleri sayıca sınırsızdır.

3. *Dizgenin çok karmaşık niteliği.* Her dil bir dizge oluşturur. Gerçi, ilerde göreceğimiz gibi, bu yön dilin tümüyle nedensiz olmadığı, görece bir nedenlilik taşıdığı yöndür; ama toplumun dili değiştiremeyeceğini gene bu düzlem ortaya koyar. Çünkü dil dizgesi karmaşık bir düzenektir ve ancak mantıksal düşüncenin ışığında kavranabilir. Onu her gün kullananlar bile bu konuda koyu bir bilgisizlik içindedir. (...)

4. *Toplumsal devinimsizliğin her türlü dilsel yenileştirmeye karşı direnmesi.* Dil her an herkesi ilgilendirir. Gözlemlerimizin en önemlisi de bu. Toplumda yaygın olan, toplumca kullanılan dilden bütün bireyler gün boyu yararlanır. Bu konuda dille öbür kurumlar arasında, hiçbir karşılaştırma yapılamaz. (...) Dile her an herkes katılır. Bundan ötürü de dil durmaksızın herkesin etkisi altındadır. Bu temel olgu kökten bir değişikliğin olanaksızlığını göstermeye yeter. Girişkenliklere dil denli elverişli olmayan bir toplumsal kurum yoktur. Dil, toplumsal yaşamla kaynaşır. Toplum da doğal olarak durgunluk gösterdiğinden her şeyden önce var olanı koruma etkeni biçiminde ortaya çıkar.

Ne var ki dilin özgür olmadığını açıklıkla ortaya koyabilmek için toplumsal güçlerin ürünü olduğunu söylemek yetmez; her zaman bir önceki dönemden aktarılmış bir kalıt olduğunu anımsayarak bu toplumsal güçlerin zaman çerçevesi içinde etki gösterdiğini de eklemek gerekir. Dilin değişmezliği yalnız toplumun ağırlığından ileri gelmez; zaman içinde yer alışının da ürünüdür. Bu iki olgu birbirinden ayrılamaz. Her an, geçmişe bağlılık seçme özgürlüğünü köstekler. *İnsan* diyoruz, *köpek* diyoruz, neden? Bizden öncekiler öyle demiş de ondan. Bu durum, olayın bütünü içinde iki karşıt etken arasında bir bağ bulunmasını önlemez: Seçimi özgür kılan nedensiz anlaşma ve seçimi değişmez kılan zaman. Gösterge nedensiz olduğu için gelenek dışında yasa tanımaz ve ancak geleneğe dayandığı için de nedensiz olabilir.

Göstergenin Değişebilirliği

Dilin sürekliliğini sağlayan zamanın, görünüşte değişmezlikle çelişen bir etkisi daha vardır, o da dil göstergelerini değişime uğratmasıdır: Bazen daha hızlı, bazen daha yavaş. Bir bakıma, göstergenin değişmez olduğu da söylenebilir, değişebilir olduğu da.

Son çözümlemede, bu iki olgu dayanışıktır: Gösterge bozulma eğilimindedir, çünkü sürüp gider. Ama her bozulmada eski gereç gene yerinde kalır, geçmişten kopuş görecedir. İşte bundan ötürü de bozulma ilkesi süreklilik ilkesine dayanır. (...)

(...) Bozulma etkenleri ne olursa olsun, bunlar ister tek tek, ister birlikte ortaya çıksınlar, her zaman *gösterilenle gösteren arasındaki bağıntının değişmesi* sonucunu verirler. (...)

Gösterilenle gösteren arasındaki bağıntıyı her an değiştiren etkenlere karşı dil kesinlikle savunmasızdır. Bu da, göstergenin nedensizliğinden doğan sonuçlardan biridir.

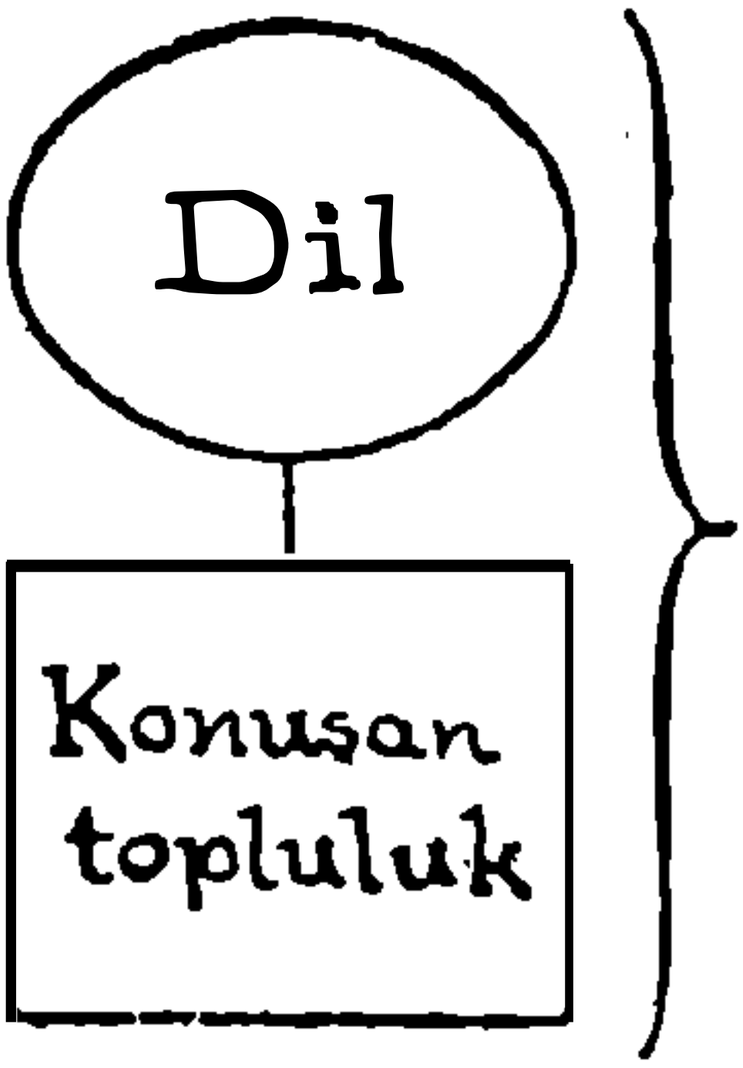
Öbür insansal kurumların - törelerin, yasaların, vb. nin - tümü de değişik oranlarda nesneler arasındaki doğal bağıntılara dayanır. Bu düzlemde, kullanılan araçla güdülen amaç arasında zorunlu bir uygunluk vardır. (...) Oysa dil araç seçiminde hiçbir sınır tanımaz: Öyle ya, herhangi bir kavramla herhangi bir ses dizilişini birleştirmemizi ne önleyebilir?

Dilin katışıksız bir kurum olduğunu göstermek için Whitney haklı olarak göstergelerin nedensizliği üstünde durmuş ve böylece dilbilimi gerçek eksenine oturtmuştur. Ama daha ileri gidememiş ve bu özelliğin dili bütün öbür kurumlardan kesinlikle ayırdığını görememiştir. Dilin evrimi bu gerçeği çok iyi ortaya koyar. Bundan daha karmaşık bir şey yoktur: Hem toplum içinde yer alır dil, hem de zaman içinde ve hiç kimse hiçbir değişiklik yapamaz onda. Öte yandan, göstergelerin nedensizliği kuramsal bakımdan sessel özdekle kavram arasında herhangi bir bağıntı kurabilme özgürlüğüne yol açar. Bunun sonucunda da, göstergelerde bir araya gelen bu öğeler, başka hiçbir alanda görülmeyen bir oranda kendi özel yaşamla-

rını sürdürürler. Onun için dil, bazen sesleri, bazen de anlamları ilgilendiren tüm olguların etkisi altında kalarak bozulur, daha doğrusu evrim geçirir. Bu evrim kaçınılmaz niteliklidir. Evrime karşı koyabilen dil görülmemiştir. (...)

Zaman içindeki bozulmaya bağlı olarak göstergenin gene zaman içinde süreklilik taşıması genel göstergebilimin bir ilkesidir.(...)

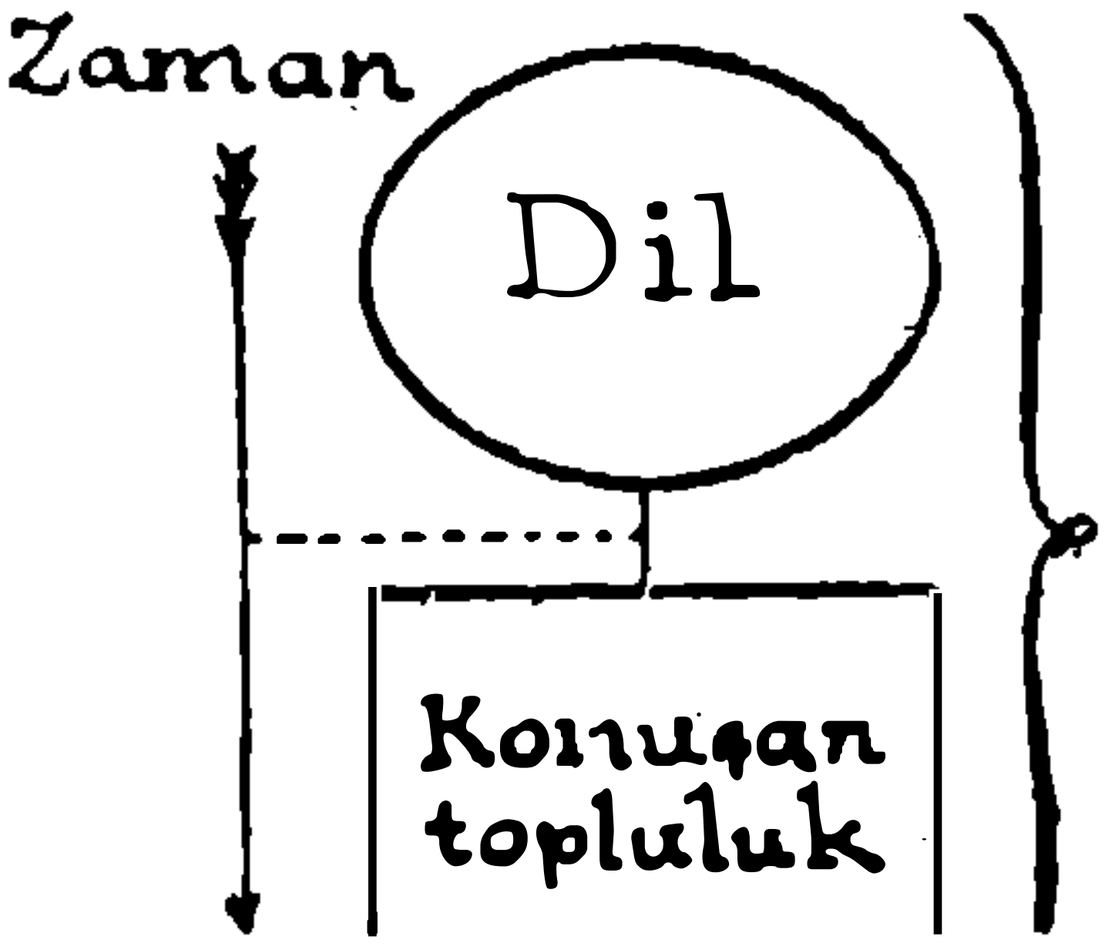
(...) Bir dilin var olabilmesi için *konuşan bir topluluk* bulunması gerekir. Hiçbir zaman dilin toplumsal olgu dışında varlığı yoktur; görünüşe aldanmamak gerekir. Çünkü dil, göstergesel bir olaydır. Toplumsal niteliği dilin iç özelliklerindendir. Eksiksiz bir tanım, şu çizimin de gösterdiği gibi, birbirinden ayrılmaz iki olgu çıkarır karşımıza:

(...)

Dilsel gösterge nedensiz olduğu için, bu yoldan tanımlanan dilin de istenildiği gibi düzenlenebilen, yalnız ussal bir ilkeye bağlı özgür bir dizge niteliği taşıdığı sanılabilir. Dilin toplumsallığı, salt kendi içinde ele alındığında bu görüşle pek öyle çelişmez. (...) Dile, konuşanların istedikleri gibi değiştirebilecekleri kuru bir sözleşme gözüyle bakmamızı önleyen (...); toplumsal güçle el ele veren zamanın etkisidir. Süre göz önünde bulundurulmadıkça dilsel gerçeklik eksik kalır ve hiçbir sonuca varılamaz.

Dil zaman içinde, ama konuşan topluluk dışında ele alınsa -herkesten uzakta, yüzyıllar boyunca yaşayan bir birey bulunduğunu varsayalım-, belki hiçbir bozulma olayıyla karşılaşılmaz; zaman dili etkilemez. Tersine, konuşan topluluk zaman dışında ele alınsa, bu kez de toplumsal güçlerin dil üstündeki etkisi görülmez. Onun için, gerçeklik düzleminde kalabilmek amacıyla, birinci çizimimize zamanın akışını belirten bir öğe eklememiz gerekir:

Bu durumda dil özgür değildir. Çünkü zaman, toplumsal güçlerin dil üstündeki etkilerini geliştirmelerine olanak sağlar. Böylece, özgürlüğü ortadan kaldıran süreklilik ilkesine varılır. Ne var ki süreklilik de zorunlu olarak bağıntıların bozulmasını, şu ya da bu oranda değişmesini içerir. (ss. 108 - 125)

Salt Nedensizlikle Görece Nedensizlik

Göstergenin nedensizliğine ilişkin temel ilke her dilde kesinkes nedensiz, daha açık bir deyişle nedeni olmayan göstergelerle görece nedensizlik taşıyan göstergeleri birbirinden ayırmamızı önlemez. Göstergelerin ancak bir bölümü salt nedensizdir; öbür göstergelerde, nedensizliği ortadan kaldırmamakla birlikte, onda dereceler ayırt etmemizi sağlayan bir olgu işe karışır: *Gösterge görece olarak nedenlilik taşıyabilir.*

Örneğin, *yirmi* nedensizdir, ama *on dokuz* aynı oranda nedensiz değildir, çünkü oluşturucularını ve ilişki kurduğu daha başka birimleri anımsatır. Örneğin *on*, *dokuz*, *yirmi dokuz*, *on sekiz*, vb. Ayrı ayrı ele alındıklarında, *on* ve *dokuz* ile *yirmi* aynı durumdadır. Ama *on dokuz* görece bir nedenlilik sunar. Fransızca'nın yalın *poire* "armut" sözcüğünü çağrıştıran ve *-ier* soneki, *cerisier* "kiraz ağacı", *pommier* "elma ağacı", vb.ni düşündüren *poirier* "armut ağacı" sözcüğü için de durum aynıdır; oysa *frêne* "dişbudak", *chêne* "meşe", vb. için hiç de böyle değildir. (...)

Her durumda nedenliliği koşullandıran etkenleri araştıracak değiliz burada. Yalnız şunu belirtelim: Dizimsel çözümleme ne denli kolay, altbirimlerin anlamı ne denli açık olursa, nedenlilik de o denli eksiksiz olur. (...)

Hiçbir öğenin nedenli olmadığı dil yoktur. Her öğenin nedenli olduğu bir dil düşünebilmek ise dilin tanımı gereği olanaksızdır. İki aşırı sınır arasında - olabildiğince az oranda düzenlilik ve olabildiğince az oranda nedensizlik - her türlü duruma rastlanır. Çeşitli diller her zaman iki türden - kökten nedensiz ve görece nedenli - öğe kapsar. Ama bunların oranı dilden dile büyük değişiklikler gösterir. Bu da önemli bir özelliktir ve diller sınıflandırılırken göz önünde bulundurulabilir. (...) (ss. 191 - 195)

Göstergebilim

Dil, kavramları belirten bir göstergeler dizgesidir. Onun için de, yazıyla, sağır-dilsiz abecesiyle, simgesel nitelikli kutsal törenlerle, incelik belirtisi sayılan davranış biçimleriyle, askerlerin belirtkeleriyle, vb., vb. karşılaştırılabilir. Yalnız, dil bu dizgelerin en önemlisidir.

Demek ki, *göstergelerin toplum yaşamı içindeki yaşamını inceleyecek bir bilim* tasarlanabilir: Toplumsal ruhbilime, bunun sonucu olarak da genel ruhbilime bağlanacak bir bilim. *Göstergebilim* (Fr. *sémiologie* < Yunanca *sēmeîon* 'gösterge'den) diye adlandıracağız biz bu bilimi. Göstergebilim, göstergelerin ne olduğunu, hangi yasalara bağlandığını öğretecek bize. Henüz yok böyle bir bilim; onun için, göstergebilimin nasıl bir şey olacağını söyleyemeyiz. Ama kurulması gerekli; yeri önceden belli. Dilbilim, bu genel nitelikli bilimin bir bölümünden başka bir şey değil. Onun için, göstergebilimin bulacağı yasalar dilbilime de uygulanabilecek. Böylece, insana ilişkin olgular bütünü içinde dilbilim iyice belirlenmiş bir alana bağlanabilecek.

(...) Dilbilimcinin görevi, göstergesel olgular bütünü içinde dilin özel bir dizge olmasını neyin sağladığını ortaya koymaktır. (...) Dilbilime ilk kez bilimler arasında belli bir yer verebilmemizi, onu göstergebilime bağlamamıza borçluyuz. (...)

(...) Göstergenin temel özelliği her zaman, belli oranda, bireysel ya da toplumsal istenç dışında kalmasıdır. Ne var ki ilk bakışta en az dikkati çeken özellik budur.

İşte, söz konusu özellik yalnız dilde belirgindir. Ama en az incelenen konularda ortaya çıkar. (...) Biz ise (...) dil sorununu her şeyden önce bir gösterge sorunu olarak görüyoruz. Bütün açıklamalarımız anlamını işte bu önemli olgudan alıyor. Dilin öz niteliğini bulmak istiyorsak, önce onu aynı türden dizgelerle kurduğu ortaklık açısından ele almalıyız. İlk bakışta çok önemli gibi görünen birçok dilsel etken (örneğin, ses aygıtının işleyişi) dili öbür dizgelerden ayırmak dışında bir işe yaramıyorsa ancak ikinci sırada yer almalıdır. Bu yoldan hem dil sorunu aydınlatılacak, hem de kutsal törenlerin, görenek ya da törelerin, vb... gösterge olarak incelenmesiyle bu olguların yeni bir kimlikle ortaya çıktığı görülecektir. Böylece, söz konusu olguları göstergebilim içinde toplayarak bu bilimin yasalarıyla açıklama gereksinmesi duyulacaktır. (ss. 46 - 48)

(...) Göstergebilim kurulduktan sonra, tümüyle doğal niteliki göstergelere dayalı anlatım türlerinin - pandomima gibi - kendi alanına girip girmediğini araştırmalıdır. Göstergebilimin bu anlatım biçimlerini de ele aldığını varsayalım: İşte o zaman da başlıca konusu gene göstergenin nedensizliğine dayanan dizgeler bütünü olacaktır. Gerçekten de, bir toplumun benimsediği her anlatım biçimi ilkece toplumsal bir alışkıya ya da - aynı anlama gelen - toplumsal bir uzlaşıma dayanır. Örneğin, çoğu kez belli bir doğal anlatımlılıkla yüklü olan toplumsal incelik göstergeleri (...) gene de bir kurala bağlıdır. Bunların kullanılmasını zorunlu kılan kendi öz değerleri değil, söz konusu kuraldır. Onun için, diyebiliriz ki göstergelerin her bakımdan nedensiz olanları göstergesel yöntemin ülküsünü öbürlerinden daha iyi gerçekleştirir. Bundan ötürü, anlatım dizgelerinin en karmaşığı ve en yaygını olan dil aynı zamanda bunların en belirginidir de. Dilbilim bu bakımdan her türlü göstergebilimin genel örneği olabilir. Dilin yalnız özel bir dizge niteliği taşıması durumu değiştirmez. (ss. 112 - 114)

DİZGE

(...) Dil, kendi düzeni dışında düzen tanımayan bir dizgedir. Satranç oyunuyla yapılacak bir karşılaştırma bunu daha iyi kavramamızı sağlayacaktır. Satrançta iç olguyla dış olguyu birbirinden ayırmak görece olarak kolaydır: Oyunun İran'dan Avrupa'ya geçmiş olması bir dış özelliktir; buna karşılık, dizgeyi ve kuralları ilgilendiren ne varsa iç özelliktir. Tahta taşların yerine fildişi taşlar koyarsam, ortaya çıkan değişiklik dizgeyi ilgilendirmez. Ama taşların sayısını azaltır ya da çoğaltırsam, bu değişiklik oyunun kurallarını da derinden etkiler. Bu türlü ayrımlar yapılırken biraz dikkatli davranılması gerektiği de bir gerçektir. Her özel durumda olgunun temel niteliği araştırılmalı ve sorunu çözümleyebilmek amacıyla şu kurala uyulmalıdır: Herhangi bir biçimde dizgeyi değiştiren her şey iç özelliktir. (s. 55)

(...) Dilde de, satrançta da hem bir değerler dizgesi karşısındayız, hem de bu değerlerin değişimlerini izleriz. Bir satranç partisi, dilin bize doğal biçimde sunduğu görüntünün yapay bir gerçekleşmesini andırır.

Bu karşılaştırmayı biraz derinleştirelim.

Bir kez, oyundaki bir durum tıpkı dilin bir durumu gibidir. Nasıl dildeki bir öğe değerini, öbür öğelerin tümüyle kurduğu karşıtlık ilişkisinden alırsa, aynı biçimde taşların karşılıklı değerleri de satranç tahtasındaki konumlarına bağlıdır.

Sonra, dizge hep bir anlıktır; bir konumdan öbürüne değişir. Şu da bir gerçek ki değerler aynı zamanda ve özellikle değişmez bir anlaşmaya (oyunun kuralı) bağlıdır. Bu anlaşma oyunun başlamasından önce de vardır, oyuncuların taşları her oynatışından sonra da. Bir kez benimsendi mi artık değişmeyen bu kural dilde de görülür. Göstergebilimin değişmez ilkeleri söz konusudur burada.

Göz önünde tutulması gereken son benzerlik de şu: Bir dengeden öbürüne ya da, benimsediğimiz terimlerle söylemek gerekirse, bir eşsüremden öbürüne geçmek için bir tek taşın yer değiştirmesi yeter, her şeyin alt üst olması gerekmez. Burada, bütün özellikleriyle artsüremli olgunun bir benzeri karşısındayız. Gerçekten de:

a) Satranççıların her hamlesinde bir tek taş yer değiştirir; dilde de değişimler tek tek öğeleri ilgilendirir.

b) Ne var ki taşın yer değiştirmesi bütün dizgeye yansır; bu etkinin kapsamını oyuncunun önceden tam olarak kestirebilmesi olanaksızdır. Bu etki hiçbir değer değişikliğine yol açmayabilir de, çok büyük ya da orta derecede bir değişiklik yaratabilir de. Kimileyin bir tek taş oyunu baştan başa değiştirebilir, o anda dokunulmamış taşları bile etkileyebilir. Dilde de durumun tıpkı böyle olduğunu yukarda gördük.

c) Bir taşın yer değiştirmesi kesinlikle bir önceki dengeden de bağımsızdır, bir sonraki dengeden de. Ortaya çıkan değişiklik bu iki durumdan hiçbirine bağlanamaz: Oysa, önemli olan yalnız durumlardır.

Bir satranç karşılaşmasında taşların herhangi bir konumu daha önceki konumlardan bağımsız olmak gibi ayrıksı bir özellik taşır. Bu konuma şu ya da bu yoldan gelinmiş olmasının hiç önemi yoktur. Oyunu başından beri izleyen bir kimse, can alıcı noktada durumu görmeye gelen meraklıya oranla en küçük bir ayrıcalık bile taşımaz. Taşların konumunu betimlemek için on saniye önce olup bitenleri bile anımsatmanın hiçbir yararı yoktur. Bütün bu söyledik-lerimiz dil için de doğrudur ve artsüremli olgularla eşsüremli olgular arasında gözetilen köklü ayrımı geçerli kılar. Söz, her zaman bir dil durumu üstünde işlem yapar. Bir durumdan öbürüne geçerken beliren değişikliklerin ise bu düzlemde hiç yeri yoktur.

Karşılaştırmanın geçersiz olduğu bir tek nokta var: Satranççı taşları oynatmak ve dizge üstünde bir eylemde bulunmak *amacını güder*. Oysa, dil önceden hiçbir şey tasarlamaz. Dilin taşları kendiliklerinden ve rastlantısal olarak yer değiştirir, daha doğrusu değişir: (...) (ss. 136-139)

(...) Nasıl satranç oyunu tümüyle çeşitli taşların birleşiminden başka bir şey değilse, dil de baştan başa somut birimlerinin karşıtlığına dayanan bir dizgeden başka bir şey değildir. Ne bu birimleri tanımaktan kaçınabilir, ne de onlara başvurmadan bir tek adım bile atabiliriz. Ama birimlerin sınırlandırılması öyle ince bir sorun ki, bunların gerçekten birer veri olup olmadığını sorarız kendi kendimize.

Demek ki dilin, ilk yaklaşımda görülemeyecek, ama varlıklarından ve işleyişleriyle dili oluşturduklarından da kuşku duyulamayacak kendilikler sunmak gibi yadırgatıcı ve çarpıcı bir özelliği var. Burada, dili bütün öbür göstergesel kurumlardan ayıran bir özellik söz konusu; kuşku yok buna. (s. 161)

Yanılsamalardan kurtulmak için, önce dildeki somut kendiliklerin dolaysız biçimde gözlem alanımıza girmediğinden kuşku duymamak gerekir. Bunları bulmaya çalışırsak gerçekle ilişki kurmuş oluruz. Bu ilkeden kalkılarak, alanına giren olguları düzenlemede dilbilim için gerekli olan bütün sınıflandırmalar yapılabilir. Öte yandan, bu sınıflandırmaları somut kendilikler dışında bir şeye dayandırmak - örneğin, söylem bölümlerinin yalnızca mantıksal ulamları karşıladıkları için dili oluşturan etkenler arasında yer aldığını söylemek - anlamlı öğelere bölünmüş bir ses özdeğinden bağımsız dil olgusu bulunmadığını unutmak demektir.

(...) Burada değineceğimiz kavramlar, başka bölümlerde *değerler* diye adlandırdığımız kavramlardan temelde ayrılmaz. Satranç oyunuyla yapacağımız yeni bir karşılaştırma bize bunun neden böyle olduğunu gösterecek. (...) Bir at alalım ele: Tek başına oyunun bir öğesi midir bu taş? Elbette hayır. Çünkü salt özdekselliği içinde, hanesiyle oyunun öbür koşulları dışında oyuncu için hiçbir anlam taşımaz. Ancak değerini yüklendiği ve onunla kaynaştığı zaman gerçek ve somut bir öğe durumuna girer. Bir oyunda bu taşın kırıldığını ya da yitirildiğini varsayalım: Eşdeğer bir başka taş kullanabilir miyiz onun yerine? Kuşkusuz, evet: Yalnız bir başka at değil, ata hiç benzemeyen bir başka öğe de, aynı değerle donatılmak koşuluyla, eski taşla özdeş sayılabilir. Görülüyor ki, belli kurallar uyarın-

ca öğelerin birbirini karşılıklı olarak dengede tuttuğu dil gibi göstergesel dizgelerde özdeşlik kavramı değer kavramıyla, değer kavramı da özdeşlik kavramıyla karışır, kaynaşır.

İşte, sonuç olarak, değer kavramının birim, somut kendilik ve gerçeklik kavramlarını kapsamasının nedeni budur. (...) (ss.165-166)

Dilin katışıksız bir değerler dizgesinden başka bir şey olamayacağını anlamak için, onun işleyişinde ortaya çıkan iki öğeyi göz önünde bulundurmak yeter: Kavramlar ve sesler.

Sözcüksel anlatımından soyutlanarak ele alındığında düşüncemizin, ruhbilimsel açıdan, biçimlenmemiş, ayrımsız bir yığın olduğu görülür. (...) Tek başına düşünce, hiçbir zorunlu sınıra rastlanmayan bir bulutsuyu andırır. Önceden oluşup yerleşmiş kavram yoktur; dilin ortaya çıkmasından önce hiçbir şey belirgin değildir.

(...) Ses tözü ne daha durmuş oturmuştur, ne de daha kesin çizgilerle belirlenmiştir. Sunduğu bütün biçimlere düşüncenin de zorunlu olarak uyacağı bir kalıp değildir. Düşüncenin gereksindiği gösterenleri sağlamak için ayrımlı parçalara bölünen, değişik biçimlere bürünen esnek bir özdektir. (...)

Dilin düşünceye karşı üstlendiği özel görev, kavramların anlatımı için özdeksel bir ses aracı yaratmak değil, düşünceyle sese aracılık yapmaktır. Bu o türlü koşullarda gerçekleşir ki, düşünceyle sesin birleşmesi zorunlu olarak karşılıklı birim sınırlandırmaları sonucunu verir. (...)

Dil, (...) bir eklemlilikler alanı diye adlandırılabilir: Her dilsel öğe, bir kavramın bir sesle birleştiği ve bir sesin bir kavramın göstergesi durumuna girdiği küçük bir üye, bir parçacıktır. (...)

Demek ki dilbilim, bu iki düzeye bağlanan öğelerin birleştiği sınır bölgesinde işlem yapar. *Bu birleşim bir töz değil, bir biçim yaratır.*

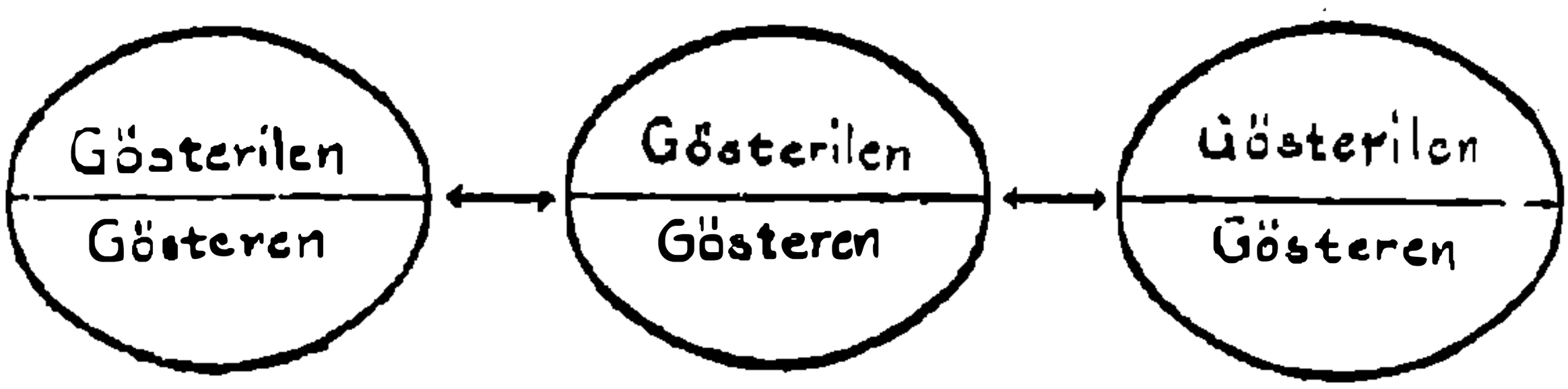
(...) Dilsel olgunun birleştirdiği iki alan karışık ve bulanık olduğu gibi bir ses dilimini bir kavrama bağlayan seçme eylemi de baştan başa nedensizdir. (...)

Göstergenin nedensizliği de, niçin yalnızca toplumsal olgunun bir dil dizgesi yaratabileceğini daha iyi anlamamızı sağlar. (...)

(...) Böylece belirlenen değer kavramı, bir öğeyi yalnız belli bir sesle belli bir kavramın birleşimi gibi ele almanın büyük bir yanılsama olduğunu da bize gösterir. Öğeyi bu yoldan tanımlamak, onu bir parçası olduğu dizgeden ayırmak demektir. İşe öğelerle başlayıp bunları toplayarak dizgeyi yaratabileceğimizi sanmak olur bu. Oysa, tersine, dayanışık bütünden kalkarak bu bütünün kapsadığı öğeleri çözümleme yoluyla elde etmek gerekir. (...)

Kavramsal yönü bakımından değer, anlamın bir öğesidir: Kuşku yok buna. Anlamın değere bağlı olmakla birlikte gene de ondan nasıl ayrıldığını anlamak çok güçtür. Ne var ki bu sorunu aydınlatmak da zorunludur. Yoksa dil yalınç bir adlar dizinine indirgenmiş olur (...).

Dil, bütün öğeleri dayanışık, birinin değeri yalnızca öbürlerinin de süremdeş varlığından doğan bir dizgedir. Şu çizimde olduğu gibi:

(...) Dil dışında bile bütün değerler (...) her zaman şu öğelerden oluşur:

1. Değeri belirlenecek şeyle *değiştirilebilir benzemez* bir öğe:

2. Değeri söz konusu olan şeyle *karşılaştırılabilir* benzer öğeler.

Değerin var olabilmesi için bu iki etken zorunludur. Örneğin beş franklık bir paranın değerini belirlemek için: 1. Bu paranın belli miktarda başka bir şeyle, örneğin ekmekle değiştirilebileceğini; 2. Aynı dizgenin benzer bir değeriyle, örneğin bir frankla ya da başka bir dizgenin parasıyla (bir dolarla, vb.) karşılaştırılabileceğini bilmek gerekir. Aynı biçimde, bir sözcük de benzemez bir şeyle, örneğin bir kavramla değiştirilebilir; ayrıca, aynı türden bir şeyle, bir başka sözcükle karşılaştırılabilir. Sözcüğün şu ya da bu kavramla 'değiştirilebileceğini', daha açık bir deyişle şu ya da bu anlama geldiğini gözlemlemekle yetindiğimiz sürece değer saptanamaz. Sözcüğü, benzer değerlerle, karşıtlık ilişkisi kurabileceği öbür sözcüklerle de karşılaştırmak gerekir. Sözcüğün içeriği, ancak kendi dışındaki öğelerin yardımıyla gerçekten belirlenebilir. Bir dizgenin parçasıdır sözcük, onun için de yalnızca bir anlam içermekle kalmaz, özellikle de bir değer taşır. Bu ise apayrı bir şeydir. (...)

Vereceğimiz birkaç örnek durumun gerçekten de böyle olduğunu gösterecek. Fr. *mouton* "koyun" İng. *sheep*'le aynı anlama gelebilirse de aynı değeri taşımaz. Bunun birçok nedeni vardır. Bu nedenlerden biri özellikle şudur: Pişirilip hazırlanarak sofraya getirilen ete İngilizce'de *mutton* denir, *sheep* denmez. *Sheep* ile *mouton* arasındaki değer ayrılığı, ilk sözcüğün yanında ikinci bir öğe bulunmasından, Fransızca sözcükte ise böyle bir duruma rastlanmamasından doğar.

Aynı dil içinde, yakın kavramlar belirten bütün sözcükler karşılıklı olarak birbirini sınırlandırır: (...) Böylece, herhangi bir sözcüğün değerini, onu çevreleyen öbür sözcükler belirler. (...)

Sözcükler için söylediklerimiz dilin herhangi bir öğesine, örneğin dilbilgisi kendiliklerine de uygulanabilir. Örneğin, Fransızca bir çoğulun değeri Sanskritçe bir çoğulun değeriyle çakışmaz: Anlam çoğu kez özdeş olmakla birlikte bu böyledir. Çünkü Sanskritçe'de iki yerine üç nicelik vardır. (...)

(...) Önceden belirlenmiş *kavramlar* yerine dizgeden doğan *değerler*le karşı karşıyayız. Bunların kavramlara denkliğinden söz edildiğinde, kavramların yalnızca ayrımsal oldukları, içerikleriyle ar-

tılı biçimde tanımlanmayıp dizgenin öbür öğeleriyle kurdukları bağıntılar açısından eksili biçimde tanımlandıkları anlatılmak istenir. Bu öğelerin en şaşmaz özelliği öbürleri ne değilse o olmaktır. (...)

Değerin kavramsal bölümü yalnız dildeki öbür öğelerle kurulan bağıntı ve ayrılıklardan oluşur. Değerin özdeksel bölümü için de aynı şeyi söyleyebiliriz. Sözcükte önemli olan sesin kendisi değildir, sözcüğü bütün öbür sözcüklerden ayırt etmemizi sağlayan sesin ayrılıklarıdır. Çünkü anlamı taşıyan bu ayrılıklardır.

Belki şaşırtıcı bir şey bu. Ama doğrusu tersi de nasıl düşünülebilir? Göstermekle görevli olduğu kavramı başka herhangi bir ses imgesinden daha iyi karşılayan bir ses imgesi bulunmadığına göre, *önsel* olarak bile, dilin bir parçasının son çözümlemede, öbür öğelerle rastlaşmaması dışında bir temele dayanamayacağı apaçık. *Nedensiz* ve *ayrımsal*, bağlılaşık iki niteliktir. (...)

(...) Dil göstereni özü bakımından hiç de ses nitelikli, özdeksel değildir. Onu oluşturan, özdeksel tözü değil, işitim imgesinin tüm öbür işitim imgeleriyle karışmamasını sağlayan ayrılıklardır.

Bu öylesine temel bir ilke ki, sesbirimlerle birlikte, dilin tüm özdeksel öğeleri için de geçerlidir. (...)

Buraya değin söylenenlerden çıkan sonuç şu: *Dilde yalnız ayrılıklar vardır.* (...) İster gösterileni, ister göstereni ele alalım, dilde dizgeden önce var olan kavramlara da, seslere de rastlamayız; ancak dizgeden doğan kavramsal ayrılıklarla sessel ayrılıklar buluruz. Bir göstergedeki kavram ya da ses özdeği onu çevreleyen göstergelerin kavram ya da ses özdeğinden daha az önem taşır. Anlamına da, seslerine de hiç dokunulmadan, komşu öğelerden birinin değişime uğramasıyla bir öğenin değerce değişebilmesi bunu tanıtlar. (...)

(...) Bir dil dizgesi, bir dizi kavram ayrılığıyla birleşmiş bir dizi ses ayrılığıdır. Ama belli sayıda işitim göstergesinin, düşünce yığınında yapılmış aynı sayıda bölümlemeyle karşılaşmasından bir değerler dizgesi doğar. İşte, her göstergenin ses ve anlık öğeleri arasındaki gerçek bağı kuran bu dizgedir. Gösterilenle gösterenin tek tek ele alındığında yalnız ayrımsal ve eksili olmasına karşın, bunla-

rın birleşimleri artılı bir olgudur. Kaldı ki dilde başka türden olguya da hiç rastlanmaz. Çünkü, dilsel kurumun özelliği bu iki ayrılıklar düzeni arasındaki koşutluğu sürdürmesidir. (...)

Göstergeleri -bunlar artılı öğelerdir- birbirleriyle karşılaştırdığımızda artık ayrılıktan söz edemeyiz. Yoksa sözcük yanlış kullanılmış olur. Çünkü bu terim yalnız iki işitim imgesi (örneğin, *baba* ve *anne*) ve iki kavram (örneğin, "baba" kavramı ve "anne" kavramı) karşılaştırılırken geçerlidir. Her birinde bir gösterilen ve bir gösteren bulunan iki gösterge ise ayrımsal değildir; başka başkadır yalnızca. Bunlar arasındaki tek bağıntı da *karşıtlık*tır. (...) Tüm dilsel düzenek işte bu türlü karşıtlıklarla bunların kapsadığı sessel ve kavramsal ayrılıklara dayanır. (...)

(...) Her yerde ve her zaman, karşılıklı olarak birbirini koşullandıran öğelerin kurduğu aynı karmaşık denge. Bir başka deyişle, *dil bir töz değil, bir biçimdir*. (...) (ss. 168-180).

Böylece, bir dil durumunda her şey bağıntılara dayanır. Peki, bunlar işlevlerini nasıl yerine getirir?

Dil öğeleri arasındaki bağıntı ve ayrılıklar, her biri belli bir değerler düzeni yaratan değişik iki alanda ortaya çıkar. Bu iki düzeyin karşıtlığı, her birinin öz niteliğini daha iyi anlamamızı sağlar. Dilin varlığı için zorunlu olan, anlıksal etkinliğimizin iki biçiminin karşılığıdır bunlar.

Bir yandan söylemde, sözcükler birbirlerine bir zincirin halkaları gibi bağlanmalarından ötürü, dilin çizgiselliğine dayanan bağıntılar kurarlar. (...) Dayanağı uzam olan bu birleşimler *dizim* diye adlandırılabilir. (...)

Bir yandan da, aralarında ortak bir yön bulunan sözcükler söylem dışında, çağrışım yoluyla bellekte birbirine bağlanır. (...)

Görüldüğü gibi bu birleştirmeler öbürlerinden apayrı. Bunların dayanağı uzam değil; özekleri beyinde. Her bireyde dili oluşturan iç gömünün bir parçasıdır bunlar. Söz konusu bağıntıları *çağrışımsal bağıntılar* diye adlandıracağız.

Dizimsel bağıntı, aynı anda birlikte bulunan öğeler arasındaki bağıntıdır ve gerçek bir dizilişte yer alan iki ya da daha çok sayı-

da öğeye dayanır. Tersine, çağrışımsal bağıntı, aynı anda birlikte bulunmayan öğeleri gücül bir belleksel dizide birleştirir. (...) (ss. 181-182)

Demek ki dili oluşturan ses ve kavram ayrılıklarının tümü de iki tür karşılaştırmanın ürünü. Yaklaştırmalar kimileyin çağrışımsal, kimileyin de dizimsel. Her iki türden öbekleşmeleri sağlayan da büyük ölçüde dilin kendisi. İşte, dili kuran, onun işleyişine yön veren, bu yaygın bağıntılar bütünüdür.

Bu düzen içinde dikkatimizi ilk çeken olgu *dizimsel bağımlılıklar*dır: Dilin hemen hemen bütün birimleri ya söz zincirindeki çevresel öğelere ya da doğrudan doğruya kendilerini oluşturan ardışık parçalara bağlıdır. (...)

(...) Dilde her şey dönüp dolaşıp ayrılıklara varır; ama yalnız ayrılıklara mı? Hayır; aynı zamanda öbekleşmelere. Ardışık öğelerin işleyişinden oluşan bu düzenek bir makinenin işleyişini andırır: Makinenin parçaları tek boyutta yer almakla birlikte etkileşim içindedir.

Bu türlü bir kuruluşu olan dizimsel öbekleşmeler arasında karşılıklı bir bağımlılık ilişkisi vardır. Bunlar birbirini karşılıklı olarak koşullandırır. Gerçekten de uzamdaki ilişkiler çağrışımsal ilişkiler yaratmaya yardımcı olur. Bunlar da dizimin bölümlerini çözümlemek için zorunludur. (ss. 187- 188)

Çeviren: B. Vardar

EDWARD SAPIR

(1884 - 1939)

Amerikalı dilbilimci E. Sapir dilsel biçim üzerine olağanüstü bir alan inceleyicisi ve çözümleyicisi olarak bilinmektedir. Dili ekinsel, toplumsal bir ürün ve tüm insan bilimleriyle ilişkili olarak ele almış, çalışmalarını çoğunlukla Amerikan kızılderili dilleri ve ekinleri üzerine yapmıştır. Hemen hemen kusursuz saydığı karşılaştırmalı yöntemi geliştirerek Yeni Dünya dilleri arasındaki köken ilişkilerinin çözümlenmesinde kullanmış, dil sınıflaması (ve evrensel dil özellikleri) üzerine özgün ilkeler ortaya koymuştur. Dili toplumsal yaşam içinde ve (insanbilim, toplumbilim, ruhbilim, ... gibi) öteki insan bilimlerinden yararlanarak incelemesi onu ister istemez dil ile us, dil ile düşünce arasındaki ilişkilere, gerçeğin algılanışı ve yansıtılması konusuna götürmüştür. XVIII. ve XIX. yüzyılda Herder ve Humboldt tarafından geliştirilen 'her dilin, gerçeği ayrı biçimde yansıttığı ve kişinin dünyayı, konuştuğu dil aracılığıyla algıladığı' görüşünden esinlenerek Amerikan yerli dillerinde yaptığı incelemelerle bugün kendisinin ve çağdaşı Whorf'un (1897-1941) adıyla anılan 'dilsel görecelik' yorumunu geliştirmiştir.

'Sapir - Whorf Savı' olarak anılan bu görüşe göre bir kimse dünyayı, konuştuğu anadilinde bulunan ayrımlar (ulamlar) ve bu ayrımlar arasındaki ilişkiler aracılığıyla algılar ve açıklar. Kişinin dünyaya bakış açısını biçimlendiren bu dilsel ayrımlar onu, türlü olayları benzer biçimde sınıflandırmaya ve kavramlaştırmaya zorlar. Dilin düşünceyi bu ölçüde bağladığı varsayımı kabul edilebilir görünmemektedir, ancak alışkanlığa dönüşmüş düşünceyi belli ölçüde koşullandırdığı görüşüne katılınabilir.

Biraz soyutlamak gerekirse, her dilde anlam/kavram alanlarının genliği, yapısı, bölünüşü ayrı ayrı olmakta ve birimler arasındaki ilişkiler başka başka biçimlerde kurulmaktadır.

Sapir 26 Ocak 1884 tarihinde Lauenberg'de (Almanya) doğ-

muş, beş yaşında iken ailesiyle birlikte ABD'ne göç etmiştir. Columbia Üniversitesinde Germen ve Sami dilleri alanında öğrenim görmüş, burada tanıştığı Amerikan insanbiliminin kurucularından Franz Boas'ın desteği ile 1905 yılında Germence'den uzmanlık (M.A.), dört yıl sonra da insanbilimden doktora yapmıştır. 1905 yılında Wishram (Washington Eyaletinde) kızılderililerinin dilleri üzerine bir alan incelemesi yapmaya gitmiş, ondan sonraki çalışmaları Amerikan yerli dilleri ve ekinleri üzerinde yoğunlaşmıştır. Sırasıyla bir yıl California (1905), iki yıl Pennsylvania (1907-), altı yıl Chicago (1925-) ve ondan sonra (1931-) Yale üniversitelerinde çalışmıştır. Ottawa'da Kanada Ulusal Müzesi Yerbilim Araştırması İnsanbilim Bölümü (1910-), Ulusal Araştırma Kurumunun İnsanbilim ve Ruhbilim Bölümü, Amerika İnsanbilim Derneği başkanlıklarında bulunmuştur. En önemli yapıtı, *Language, An Introduction to the Study of Speech* (Dil, Sözlü Dil İncelemelerine Giriş) tir. Türlü dergilerde yayımlanmış olan yazılarının en beğenilenleri *Selected Writings of Edward Sapir in Language, Culture and Personality* (1949) (Edward Sapir'in Dil, Ekin ve Kişilik Üstüne Seçme Yazıları) adlı seçkide toplanmıştır.

Ö. D.

Kısa Kaynakça

Sapir, E. 'Language', *Encyclopedia of the Social Sciences*, cilt 9, 1933.

Whorf, B. L *'Language, Thought and Reality*, Cambridge, The M.I. T. Press, 1956.

Başkan, Ö. *Lengüistik Metodu*, İstanbul, Çağlayan, 1967.

Başkan, Ö. 'Türkçede Dil İçi Dünya Görüşü', *Macit Gökberk Armağanı*, Ankara, TDK. 1982.

Brown, R. L. *Wilhelm von Humboldt's Conception of Linguistic Relativity*, The Hague, Mouton, 1967.

Miller, R. B. 'Haman, Herder, Humboldt', *The Linguistic Relativity and Humboldtian Ethnolinguistics*, The Hague, Mouton, 1968.

Rifat, M. 'Amerikan Yapısalcılığı Üstüne', *Yazko Çeviri Dergisi*, no : 10, Ocak - Şubat 1983.

Trudgill, P. *Sociolinguistics*, Pelican, 1974.

Alıntıların Kaynağı

I. Sapir, E. *Language, An Introduction to the Study of Speeche*, London, Harvest Books, 1949 (1921).

II. – *Culture, Language and Personality*,Berkeley Univ. of California Press 1966 (1949).

DİL

Dil insanın doğasında bulunan dirimsel bir işlev sayılmaz. Bireyin konuşacağının önceden belirlendiği kuşkusuz, bir anlamda doğruysa da bu tümüyle onun yalnızca doğada değil, aynı zamanda, oldukça kesinlikle kendisine geleneklerini öğretecek olan toplumun kucağında doğmuş olması yüzündendir. Toplumun dışına atılınca, gerçekten yaşamını sürdürebilirse onun yürümesini öğreneceğine inanmak için her türlü neden bulunmaktadır, ancak konuşmasını, yani belli bir toplumun geleneksel düzenine göre düşüncelerini anlatmasını hiçbir zaman öğrenemeyeceği de o denli kesindir. Yeni doğmuş bir bebeği girdiği toplumsal çevreden alarak tümüyle yabancı bir çevreye sokunuz; yürüme biçimini yeni çevresinde de eskisinde olacağı gibi geliştirecek, ne ki dili, doğduğu çevrenin dilinden başka olacaktır. Öyleyse yürümek, bir bireyden ötekine geçildiğinde yalnızca belli sınırlar içinde değişen genel bir insan etkinliği olup değişebilirliği istek dışı ve amaçsızdır. Toplumun salt tarihsel kalıtı, uzun süren ortak kullanımın bir ürünü olan dil ise bir toplumsal birlikten ötekine geçildiğinde belirlenebilir sınırı olmaksızın değişen bir insan etkinliğidir. O her yaratıcı çaba gibi, bilinçli olmasa da yine de türlü toplulukların dinleri, inançları, gelenekleri ve sanatlarının değiştiği ölçüde bilinçle değişir. Yürümek kuşkusuz bir içgüdü değilse de örgensel ve içgüdüsel bir işlev, dil ise içgüdüsel olmayan, edinilmiş, ekinsel bir işlevdir. (...) (I, s. 4)

Tanımlayacak olursak, dil *istemli olarak üretilen bir simgeler düzeni aracılığıyla düşünce, duygu ve isteklerin bildirişiminde kullanılan, içgüdüsel olmayan, yalnızca insana özgü bir yöntem*dir. Bu simgeler öncelikle işitseldir ve ses örgenlerince üretilirler. İçgüdüsel deyimler ve doğal çevre kimi dil öğelerinin gelişmesinde bir uyarıcı işlevi görse de, kasları çalıştıran ve başkaca içgüdüsel eğilimler dilsel deyişe önceden kararlaştırılmış bir düzen

verse de, insan dilinin öyle sezilebilen içgüdüsel bir dayanağı yoktur. Öyle istemsiz, içgüdüsel, insan ya da hayvan bağırışlarından oluşan bildirişim, (ona da bildirişim denebilirse) hiçbir zaman bizim düşündüğümüz anlamda dil sayılmaz. (...) (I, s. 8)

Hiç kuşkusuz olağan konuşma dışında düşüncelerin bütün istemli bildirişimi ya doğrudan ya dolaylı ya duyulan dile özgü simgeleyişten bir aktarımdır ya da, en azından, gerçek dilsel bir simgelemenin aracılığını gerektirmektedir. Bu çok önemli bir olgudur. İşitim imgeleriyle seslemeye götüren bağdaşık kas imgeleri, izlenen yollar ne denli dolaşık olursa olsun, bütün dillerin, bütün düşüncelerin tarihsel kaynağıdır. Bundan da önemli olan bir başka nokta daha vardır. Dil simgeleminin bir anlamdan ötekine, işlemden işleme aktarılma kolaylığı dilin temel gerçeğinin yalnızca dil seslerinde değil, daha çok sınıflamada, biçimsel örgülenmede ve kavramların birbirlerine bağlanmasında yattığını göstermektedir. Bir daha belirtmek gerekirse, bir yapı olarak dil kendi iç yüzünde düşüncenin kalıbıdır. İncelememizde bizi, konuşmanın fiziksel olgularından daha çok bu soyutlanmış olan dil ilgilendirecektir. (...)

Dil üzerine, onun evrensel oluşundan daha çarpıcı genel bir gerçek yoktur. (...) Dilin başlıca temeli, kesin olarak belirlenmiş bir ses düzeninin gelişmesi, sözlü dil öğelerinin kavramlarla olan özel bağlantıları ve her türlü ilişkiler için biçimsel anlatım inceliklerinin sağlanması olup bütün bunlar bilinen her dilde kesinlikle tamamlanmış ve dizgeleştirilmiş olarak karşımıza çıkmaktadır. Birçok ilkel dilde çağdaş uygarlık dillerince bilinen her şeyi gölgede bırakan bir biçim zenginliği, gizli bir deyiş bolluğu bulunmaktadır. Uzman olmayan kişi yalnızca sözlü dilin dökümü konusunda bile beklemediği özelliklerle karşılaşmaya hazır olmalıdır. Aşırı deyiş yoksunluğuna ilişkin; ilkel dilleri mahkum eden yaygın sözlerin gerçekle bir ilgisi yoktur.

Dilin, evrensel oluşundan daha az etkileyici olmayan bir yanı da onun hemen hemen inanılmaz çeşitliliğidir. Ya Fransızca, ya Almanca, daha da iyisi Latince ya da Yunanca çalışmış olanlarımız, bir düşüncenin ne türlü değişik biçimlere girebileceğini bilirler. Bu-

nunla birlikte, İngilizce ile Latince arasındaki biçimsel ayrılıklar, daha egzotik dil örgülerine oranla oldukça silik kalmaktadırlar. Dilin evrenselliği ve çeşitliliği bizi önemli bir çıkarıma götürmektedir: Bütün dil biçimleri tek bir ön biçimin zamanla dallanıp gelişmesi olsun olmasın, dilin insan ırkının son derece eski bir kalıtı olduğuna inanmaya zorlanıyoruz. İster ateş yakmak için kullanılan burgu olsun, isterse taş yontma sanatı olsun, insanın bir başka ekinsel varlığının dilden daha eski olduğu savının ileri sürülebileceği kuşkuludur. Ben dilin araç ekininde en ilkel gelişmelerden bile önce geldiğine inanmak eğilimindeyim. Gerçekte bu gelişmeler, anlamlı deyiş aracı olan dil biçimlenineeye değin tam anlamıyla olanaklı bile değildi. (...) (I, ss. 21- 23)

Her dil *kök* öğesinin temel kavramıyla ikincil bir kavramın ilişkisini belirtmek için bir ya da daha çok biçimsel yola başvurmaktadır. Bu dilbilgisi işlemlerinden kimileri, *sonekleme* gibi aşırı derecede yaygındır; *ünlü değişimi* benzeri ötekiler ise daha az kullanılırlar, ancak hiç de seyrek sayılmazlar. *Vurgu, ünsüz değişmesi* ve daha başkalarına ise işlevsel işlemler olarak biraz ender rastlanır. Kendi dilbilgisel işlemler yığınına işlev yüklemekte dillerin tümü İngilizce denli düzensiz değildir. Kural gereği *'çoğulluk', 'zaman'* gibi kavramlar olanakların yalnızca biri ya da ötekisiyle karşılanır, ancak bir kurala uymayan o denli çok örnek kalır ki onu bir ilke olarak çekinmeden ileri süremeyiz. Nereye gitsek *'örgü'*nün bir şey, bu örgüden yararlanmanın bambaşka bir şey olduğu gerçeğinin etkisi altındayız. İngilizceden başka dillerde benzer işlevlerin birçok ayrı yollarla anlatılışına ilişkin birkaç örnek, biçim ile işlevin göreceli bağımsızlığına ilişkin bu görüşü daha da canlı kılmaya yardım edebilir. (I, s. 59)

Gerçek bağlamların renk ve isterleriyle sürekli ilişkili olarak erken (çocuklukta) ve bölük pörçük biçimde öğrenildiğinden dolayı dil, yarı matematiksel biçimine karşın, pek seyrek olarak ayrı bir göndergesel düzenlemedir. Yalnızca bilimsel söylemde böyle bir eğilim varsa da orada bile dilin salt gönderme ülküsüne ulaştığı çok kuşkuludur. Sıradan konuşma doğrudan doğruya açıklayıcıdır; eğer davranış açısından gereğince anlaşılacaksa, seslerin, sözcüklerin, dil-

bilgisel biçimlerin, öbeklerin ve tümcelerin salt biçimsel örgülerinin her zaman, amaçlanmış ya da amaçlanmamış deyişsel simgeciliğin bileşiminden oluştuğu düşünülecektir. Belli bir bağlamda sözcüklerin seçimi onların yüzeyde anlattıklarına aykırı bir anlam taşıyabilir. Aynı dış bildiri, konuşanın kişisel ilişkilerinde şu ya da bu ruhsal durumda oluşuna ya da sevgi, kızgınlık, korku gibi birincil anlatımların, kullanılan sözcükleri kendi olağan değerlerini tümüyle geçen bir anlamla yükleyip yüklemediklerine göre değişik biçimlerde yorumlanır. Bununla birlikte, dilin deyişsel benliğinin gözden kaçırılma tehlikesi genellikle bulunmamaktadır. Bu, çok pekiştirme gerektirmeyecek kadar açık bir gerçektir. Sık sık görmezlikten gelinen ve gerçekte tümüyle anlaşılması kolay olmayan dilbilgici dilinin, bağlamsal düzlemde gerçek dışı olan yarı matematiksel dediğimiz örgülerinin yine de çarpıcı bir sezgisel canlılığı bulunmaktadır; deneyimde deyişsel olanlardan hiç bir zaman ayrılmayan bu örgüler yine de normal bir bireyce onlardan kolaylıkla ayırt edilmektedir. Hemen hemen her sözcüğün ya da öbeğin sonsuz sayıda değişik anlamlar yüklenebileceği gerçeği, bütün dil davranışlarında, son derece karmaşık örgülerde iç içe iki değişik düzeyin ayrılabilen örgülerinin bulunduğunu açıklar görünmektedir. Bunlar kabaca *gönderme* örgüleri ile *deyiş* örgüleri olarak tanımlanabilirler. (II, ss. 10 - 11)

DİL VE TOPLUM

Dilin değişken olduğu herkesçe bilinmektedir. Bir kuşaktan ve bir yöreden gelip de kesinlikle aynı lehçeyi konuşan ve aynı toplumsal çevrede dolaşan iki bireyin dil alışkanlıkları hiçbir zaman tıpıtıpına bir olmaz. Her bireyin dilinde yapılacak inceden inceye bir araştırma, söz gelimi, sözcüklerin seçimi, tümce yapısı, kimi sözcük biçimleri ya da birliklerinin kullanımının göreceli sıklığı, kimi ünlü ve ünsüzlerin söylenişi ve ünlü - ünsüz bileşimleri, konuşma diline canlılık veren konuşma hızı, vurgu ve ses perdesi değişimi gibi özelliklerin ayrıntılarında sayısız başkalıkları ortaya çıkaracaktır. Öyleyse bu kişiler, tıpıtıpına aynı dili değil de bir anlamda, bu dilin biraz değişik lehçelerini konuşmaktadırlar. (I, s. 147)

Dilin işlevlerini yeterince anlamak güçtür, çünkü o, insan davranışının tümünde o denli derine kök salmıştır ki, bilinçli davranışımızın işlevsel olan yanında dilin işe karışmadığı pek az şey bulunduğundan kuşku duyulabilir. Genellikle dilin birincil işlevinin bildirişim olduğu söylenir. Açık dil kullanılmaksızın etkili bir bildirişim olabileceği, dilin açıkça bildirişim türünden olmayan durumlara çok uygun düştüğü kesinlikle anlaşıldığı sürece buna karşı söylenecek bir söz olamaz. Dilin sunduğu simgesel düzenleme olmaksızın herhangi bir sürekli anlamda hemen hemen gerçekleşemeyen *düşünce*nin, *"konuşan ve kendisiyle konuşulan kişinin tek bir kişide birleştiği bir bildirişim biçimi"* olduğu yargısı kanıtlanmış gibidir. Çocukların, düşledikleri kişilerle konuşmaları dilin yalnızca iletişimsel olan yanının abartıldığını açıklar görünmektedir. En iyisi, dilin, en başta gerçekleri simgesel olarak görmek eğiliminin sesli bir gerçeklenişi olduğunu, yalnızca bu niteliğinin onu iletişime uygun bir araç durumuna getirdiğini, toplumsal etkileşimin gerçek alışverişi içinde karmaşıklaştırılıp arıtılarak bugünkü bilinen biçimine sokulduğunu onaylamaktır. Dilin kendi doğasında saklı olan, dü-

şünce, bildirişim ve anlatım evrenlerinde yerine getirdiği çok genel işlevden başka, toplumbilim öğrencilerinin ayrıca ilgisini çekecek birçok özel türevlerine değinilebilir.

Dil büyük bir toplumlaştırma gücüdür, belki de var olanların en büyüğüdür. Bununla, yalnızca, dil olmadan anlamlı toplumsal ilişkilerin hemen hemen hiç kurulamayacağına ilişkin apaçık gerçek değil, aynı zamanda ortak bir dilin, o dili konuşanların toplumsal birliğinin şaşırtıcı güçte bir simgesi olarak işlediği gerçeği de anlatılmaktadır. Bunun ruhbilimsel anlamı, belli dillerin uluslar, siyasal topluluklar ya da daha küçük yerel öbeklerle olan birliğinin çok ötesine taşmaktadır. Tanınan lehçe ya da dilin tümüyle bir kimsenin bireyselleşmiş olan dili arasında, çoğunlukla dilbilimcinin sıkça tartışmadığı, ancak toplumsal ruhbilim açısından çok önemli olan bir tür dilsel birim yer almaktadır. Bu, ortak çıkar bağlarıyla bir arada tutulan bir insan topluluğu içinde geçerli olan dilin bir alt biçimidir. Böyle bir topluluk bir aile, bir okulun öğrencileri, bir işçi birliği, büyük bir kentin yeraltı dünyası, bir kulübün üyeleri, uğraş ilgileri arasındaki aykırılıklara karşın birbirine yaşam boyu bağlı dört beş arkadaşın kurduğu bir birlik ve sözü edilmeyen başka topluluklardan binlercesi olabilir. Bu topluluklardan her biri, üyelerinin tümüyle içinde kaybolabileceği daha büyük bir topluluktan o topluluğu her nasılsa ayıracak, simgesel işlevi olan dilsel başkalıklar geliştirme eğilimindedirler. Öyle küçük toplulukların dilsel belirtilerinin hiç bulunmaması, anlaşılmaz ölçüde bir eksiklik ya da duygusal yoksulluğun bir belirtisi olarak algılanmaktadır. Belli bir ailenin sınırları içinde örneğin çocuklukta bir kez yanlışlıkla *"Doody"* olarak söylenen *"Georgy"* adı, ondan sonra değişmemek üzere "*Doody*"ye dönüşebilir; özel bir kişiye takıldığı bilinen bir adın resmî olmayan bu söylenişi gerçekten ilgili ailenin birliğinin ve onun üyelerini bir arada tutan duygunun sürekliliğinin çok önemli bir göstergesi oluverir. Bunu önemsemeksizin *"Doody"* demek ayrıcalığını bir yabancı kullanamaz: Eğer o ailenin üyeleri o kişinin *"Georgy"* ya da *"George"*un kullanılışıyla belirtilen yakınlık derecesinin berisine geçme yetkisinin bulunmadığı duygusunda iseler. Yine bir lise ya da üniversite öğrencisi gibi, öyle bilinen sıkıntılı deneyimlerden

geçmemiş bir kimsenin *trigonometri* yerine *"trig"*, matematik yerine *"math"* deme yetkisi yoktur. Böyle sözcüklerin kullanımı konuşan kişiyi hemencecik, örgütlenmemiş, ama ruhsal açıdan gerçek bir topluluğun üyesi yapıverir. Kendi kendini yetiştirmiş olan bir matematikçinin ilgi konularına değinirken *math* sözcüğünü kullanmaya hemen hemen hakkı yoktur, çünkü sözcüğün öğrenci çağrışımları ona tam uymamaktadır. Siyasal ya da toplumbilimsel açıdan resmî olan topluluklar karşısında, ruhbilimsel açıdan gerçek olanların simgelenmesi için çok ince dilsel ayrımların olağanüstü önemi çoğu kimselerce sezgisel olarak duyulmaktadır. *"Bizim gibi konuşuyor"* demek, *"O bizden birisidir"* demeye eşittir. (II, ss. 15 - 17)

Dilin birleştirici ve tıpkılaştırıcı bir güç olarak işlediği bir gerçek ise de, o aynı zamanda kişiliğin gelişmesinde en güçlü olduğu bilinen tek etmendir. Bir kimsenin sesinin temel niteliği, dilin ses örgüleri, eklemlemenin hızı ve göreceli düzgünlüğü, tümcelerin uzunluğu ve yapısı, sözlüğünün özelliği ve genişliği, kullandığı sözcüklerin bilimsel tutarlılığı, sözcüklerin toplumsal çevrenin istekleri-ni karşılama çabukluğu, özellikle bir kimsenin dilinin kendileriyle konuştuğu kişilerin dil alışkanlıklarına uygunluğu, bütün bunlar kişiliğin çok sayıda, karmaşık göstergeleridir. Kullanım açısından *"Eylemler sözcüklerden daha etkilidir"* sözü çok iyi bir özdeyiş sayılabilirse de dilin doğasına ilişkin pek az ipucu vermektedir. Halkın, kişiliklerin daha önemli özelliklerinin bilinçsiz göstergeleri olan dil alışkanlıkları kuşkusuz yersiz değildir ve kimsenin dilinin ruhbilimsel anlamına isteyerek ya da istemeyerek çok yüksek ilgi göstermekle halk ruhbilimsel bakımdan yukardaki atasözünden daha bilgedir. Normal kimse sözün yalnızca içeriğine hiçbir zaman kanmaz, ancak bilinçli olarak çok az çözümlenmiş iseler de dil davranışının birçok dolaylı anlatımlarına karşı çok duyarlıdır. (II, s. 19)

DİL VE EKİN

Bu genel biçimsel özelliklerinden başka, dilin, toplumbilimler öğrencisi için onu yadırgatıcı ölçüde önemli kılan, belli duygusal nitelikleri bulunmaktadır. Bunlar, ister gerçek bildirişimler biçiminde olsun, isterse bildirişimin düşünme gibi ülküsel eşi olsun dilin, en başta tümüyle bir örnek bir ortamda belli bir ekinin bütün göndermelerini ve anlamlarını üstlenebilen, kusursuz bir simgesel dizge olduğu sezilmektedir. Her ekinin içeriği kendi dilinde açıklanabilir ve öteki ekinlerden olanların tutumu ne olursa olsun, içerik ya da biçim bakımından gerçek anlamları simgelediği sezilmeyen hiçbir dilsel gereç yoktur. Yeni ekinsel deneyimler sık sık bir dilin kaynaklarının genişletilmesini gerekli kılabilir, ancak öyle bir genişletme o anda dilde bulunan gereç ve biçimlere hiçbir zaman nedensiz bir ekleme sayılmaz; bu yalnızca, o anda kullanılmakta olan ilkelerin yeni bir uygulamasıdır ve birçok durumda, eski terim ve anlamların eğretilemeli bir uzantısından pek öteye gitmez. Bir kez biçimi yerleşince bir dilin, onu konuşanlar için yalnızca belli bir deneyim niteliğinin kendisine bağlanamayan, ancak büyük ölçüde, gücül anlamların işlenmemiş deneyim gereçleri üzerine yansıtılması biçiminde açıklanması gereken anlamları ortaya çıkardığının bilincine varılması çok önemlidir. Yaşamı boyunca hiçbir zaman bir tek filden başka fil görmemiş olan bir kimse, buna karşın, en ufak bir duraksama göstermeksizin, on fil, bir milyon fil ya da fil sürüsünden, yan yana ikişer ikişer, üçer üçer yürüyen fillerden ya da fil kuşaklarından söz edebiliyorsa, dilde deneyimi kuramsal olarak ayrılabilen öğelere indirgeme gücünün bulunduğu ve dilin gerçek olanla gücül iç ayrım evrenini yaratarak, insanların bireysel deneyimlerinde verilenin üstüne çıkabilmelerini ve daha geniş bir ortak anlayışta birleşmelerini sağladığı ortadadır. Bu ortak anlayış, gözleme açık olan daha renkli davranış örgülerinin betimlenmesiyle yeterince tanım-

lanmış sayılamayacak olan ekini oluşturur. Dil yalnızca bu örneğin esinlediği yalın anlamda değil, biçimlerinin bize belli gözlemleme ve yorumlama kiplerini önceden saptadığı çok daha geniş anlamda bilgi işler. Kuşkusuz bu, bilimsel deneyimlerimiz geliştikçe, dilsel dolaşıklaşmalarla savaşmayı öğrenmemiz gerektiğini anlatır. *"Çimen rüzgârda dalgalanır"* sözünün dilsel biçimi onun, *"Adam evde çalışır"* sözüyle aynı ilişkisel deneyimler sınıfından olduğunu göstermektedir. Bu tümcede değinilen deneyimi anlatım sorununun bir araçözümü olarak dil, *"eyleyen"* ve *"yer"* gibi kavramsal ilişkilerin belli simgelerini anlamlı bir biçimde kullandığı için, yararlı olduğunu kanıtlamış olmaktadır. Eğer bir tümcenin şiirsel ya da eğretilemeli olduğunu sezersek bu, çoğunlukla uygun gönderme simgeciliğinin daha karmaşık başka deneyim türleri, bizim durumu yeniden yorumlayarak, örneğin *"Çimen rüzgâr tarafından dalgalandırılır"* ya da *"Rüzgâr çimenin dalgalanmasına neden olur"* diyebilmemizi sağlamasından dolayıdır. Demek istediğim, yorum kiplerimiz ne denli karmaşık duruma gelirse gelsin, gerçekte dilimizdeki biçimlerin esinlediği ilişkilerin tasarımının ve sürekli aktarımının ötesine hiçbir zaman geçemeyiz. Ne de olsa, *"Sürtünme şöyle şöyle sonuçlara neden olur"* demek *"Çimen rüzgârda dalgalanır"* demekten çok başka değildir. Deneyim araştırmamızda dil bize bir yandan kolaylık sağlarken, öte yandan da işimizi güçleştirmektedir; bu yardım ve engelleme işlemlerinin ayrıntıları değişik ekinlerin daha incelikli anlamlarında saklıdır. (II, ss. 6 - 8)

Ekin türü ile dil yapısı arasında genel bir bağlantı yoktur. Görüldüğü kadarıyla bükünsüz, bükünlü ya da bitişimli dil türleri herhangi bir uygarlık düzeyinde görülebilir. (...) Bir başka deyişle, dilsel biçimin ekinsel anlamı, belirli ekin örgüsünün üst düzeyinde değil, çok daha derindeki bir düzeyinde yatmaktadır. Gerçekten de bir dilin temel yapısı üzerinde bir ekinsel özelliğin nasıl birtakım etkileri olduğuna ancak arada sırada değinilebilir. Bir ölçüde, bu birlik yokluğu dildeki değişikliklerin, genelde çok daha hızlı oluşan ekinsel değişikliklerin çoğunluğuyla bir hızda gelişmediği gerçeğine dayanmaktadır. Büyük oranda bilinçsiz olan dilsel düzenleme, yerini alan bir başka dile tam yenilmeden, kendini sonsuza değin koru-

mak eğilimindedir; değişen ekinsel gereksinimlerin temel biçimsel ulamlarını ciddi biçimde etkilemesine izin vermez. Eğer ekinin ve dilin biçimleri o zaman birbiriyle tam uyum içinde iseler, dilsel ve ekinsel değişiklikleri oluşturan işlemlerin özelliği, çok geçmeden gerekli uyuşmayı ortadan kaldıracaktır. Tek gerçek betimsel sorun da budur. Almanca ve Rusça eril, dişil, yansız cinslerin çağdaş dünyada geçerli olmasına izin verilmesi mantık açısından savunulamaz, ancak bu gereksiz cins ayrımını kaldırmak için aydınca bir çaba açıkçası sonuç vermeyecektir, çünkü sıradan konuşucu, mantıkçının gerekli gördüğü bu çatışmayı gerçekte duymamaktadır.

Bir dilin genel biçiminden ayrıntılı içeriğine geçildiğinde bir başka sorunla karşılaşılmaktadır. Sözlük bir halkın ekininin çok duyarlı göstergesidir ve anlam değişimleri, eski sözcüklerin kaybolması, yenilerinin yaratılması ya da başka dillerden alınması, bütün bunlar doğrudan doğruya ekin tarihine bağlıdır. Sözcüklerin özellikleri açısından diller birbirinden geniş ölçüde ayrılır. Bize kaçınılmaz gibi görünen ayrımlar apayrı bir tür ekini yansıtan dillerde tümüyle görmezlikten gelinebilir, bu ekinlerin kendileri de bizce, hiç biri anlaşılamayan ayrımlar üzerinde direnmektedirler. (II, ss. 34 - 36)

Dilin bir konumu vardır. Onu konuşanlar bir (ya da birkaç) ırktan gelirler, yani doğal özellikleriyle başkalarından ayrılan bir topluluktandırlar. Yine dil, yaşamımızın dokusunu belirleyen ve geçmiş toplumsal uygulamalar ve inançlar kümesi olan ekinden ayrı var olamaz. (I, s. 207)

Dil ile ırk arasında bir birlik bulunmayabildiği gibi dil ile ekin arasında da bir birlik bulunmayabilir. (...) Tümüyle bambaşka diller bir tek ekini paylaştıkları gibi, birbirine çok yakın diller, dahası bir tek dil bile ayrı ayrı ekinsel çevrelere bağlı olabilir. Amerika yerli dilleri arasında bunun çok iyi örnekleri bulunmaktadır. (I, s. 213)

Tarihsel olarak, aralarında ilişki kurulan ırklar ve ekinler zamanla benzeşirken, komşu dillerin birbirlerini yalnızca rastlantısal ve yapay olarak etkilemeleri dilin gelişimi ile ırkın ve ekinin özel gelişimi arasında derine inen nedensel bir bağ bulunmadığını göstermektedir. (I, s. 216)

Irkla ilişkili olduğu varsayılan "yaradılış" değişikliklerini karşılayan ayrılıkları dilin yapısında aramanın boşuna olduğu kanısındayım. Bu bakımdan bizim ruhsal yaşamımızın duygusal olan yanının dilin kuruluşunda, belli belirsiz yansıtıldığını anımsamak yerinde olur. (I, s. 217)

Ekinle dil arasında gerçek anlamda nedenli bir bağ bulunduğuna inanamam. Ekin, "*bir toplumun ne yaptığı, ne düşündüğü*" olarak tanımlanabilir. Dil ise "*düşüncenin özel nasılı*"dır. (...) Dilin yalnızca içeriğinin ekinle çok yakından ilişkili olduğunu söylemeye gerek yoktur. Teozofi bilgisi olmayan bir toplumda bununla ilgili bir ad gereksizdir; hiç at görmemiş ya da duymamış olan yerliler bu hayvan için bir sözcük yaratmak ya da başka dillerden almak zorunda kalmışlardır. Bir dilin sözlüğünün amaçlarına aşağı yukarı doğrulukla hizmet ettiği ekini yansıtması anlamında, dil tarihiyle ekin tarihinin birlikte değiştiği tümüyle doğrudur. Ancak bu yüzeysel koşutluk türü, yeni sözcüklerin ortaya çıkışı ya da başka dillerden alınması, dilin biçimsel eğilimlerine rastlantı sonucu ışık tutmadığı sürece dilbilimcinin ilgisini çekmez. Dil araştırmacısı hiçbir zaman bir dili onun sözlüğü ile eş tutmak yanılgısına düşmemelidir. (I, ss. 218 - 219)

DİL VE YAZIN

Mermer, bronz, kil nasıl bir heykeltraşın gereçleri ise dil de *yazın*'ın aracıdır. Her dilin ayırıcı özellikleri bulunduğundan bir yazın'ın kendinden gelen biçimsel kısıtlamaları ve olanakları bir başka yazınınkilerle hiçbir zaman tıpatıp bir olmaz. Bir dilin biçim ve tözünden yoğurulan yazın o dilin kalıbının renk ve dokusunda olur. Yazın sanatçısı kendisinin bu kalıp tarafından nasıl engellendiğinin ya da işinin kolaylaştırıldığının, olmazsa yönlendirildiğinin hiçbir zaman bilincinde olmayabilir, ancak yapıtının bir başka dile çevrilmesi gerektiğinde ilk kalıp kendini hemen ortaya koyar. Yazın sanatçısının bütün etkileri, kendi dilinin biçimsel yeteneğine göre düşünülmüş ya da sezgisel olarak duyulmuştur; bunlar kayıpsız olarak ya da değişikliğe uğramadan öteki dile aktarılamaz. O yüzden CROCE (*Estetica*'sında) "*yazın sanatının bir ürünü hiçbir zaman çevrilemez*" sözünde tümüyle haklıdır. Yine de yazınsal yapıtlar çevrilmektedir, kimi kez de şaşırtıcı bir doğrulukla. Bu durum, yazın sanatında birbiriyle iç içe; biri yabancı bir dil ortamına kayıpsız aktarılabilen, genelleşmiş, dilsel olmayan sanat, ötekisi ise aktarılamayan, salt dilsel olan sanat olmak üzere iki ayrı sanat türünün ya da düzeyinin bulunup bulunmadığı sorusunu gündeme getirmektedir.

Uygulamada her ne kadar iki düzeyi hiçbir zaman ayırmıyorsak da ben ayrımın bütünüyle geçerli olduğuna inanıyorum. Yazın, dilden bir araç olarak yararlanır, ancak bu aracın iki katmanı vardır, dilin gizil içeriği, yani bizim deneyimlerimizin sezgisel kayıtları ve belli bir dilin özel dış nitelikleri, yani bizim deneyimlerimizin büründüğü özel biçim. Dayanağını hiçbir zaman tümüyle değilse de çoğunlukla alt düzeyden alan yazın, örneğin Shakespeare'in bir oyunu benliğinden çok fazla şey yitirmeden bir başka dile çevrilebilir.

Oysa alt düzeyden çok üst düzeye bağlanan açık bir örnek olan Swinburne'ün bir şiiri ise hemen hemen çevrilemez. Her iki yazınsal anlatım türü de başarılı ya da sıradan olabilir. (I, ss. 222 - 223)

Biçemin salt nitelikli, Yunan ya da Latin örneklerinden dile benimsetilmesi gereken değişmez bir şey olmadığını, ancak sanatçı kişiliğinin bir cambaz olarak değil de bir varlık olarak duyulmasına elveren yeterli bir bireysel vurgu ile kendi doğal oluklarında akan dilin yalnızca kendisi olduğunu öğrenmeleri Avrupa yazınları için şaşılacak kadar uzun bir süre almıştır. Bir dilde etkili ve güzel olanın bir başka dilde bir kusur sayıldığını şimdi daha açık olarak anlıyoruz. Latince ve Eskimo dili çokçekimli biçimleriyle kendilerini İngilizcede sıkıcı olacak kadar süslü, uzun bir yapıya elverişli kılarlar. Buna karşılık İngilizce, Çincede yavan kaçacak bir gevşekliğe yatkındır, dahası bunu gerektirir de. Çincenin ise biçim değiştirmeyen sözcükleri, katı sözdizimi ile İngiliz usuna son derece aykırı, fazla matematiksel gelecek bir anlatım yoğunluğu, özlü bir koşutluğu, sessiz bir esinleyiciliği vardır. Ne Latincenin zengin tümcelerini, ne de Çin klasiklerinin kılı kırk yaran deyişlerini özümseyebiliriz: Ancak, bu yabancı uygulamaların ruhuna anlayışla girebiliriz. (I, s. 227)

(...) Dilin kendisi bir toplumsal anlatım sanatı, üst üste binlerce bireysel sezginin bir özetidir. Toplumsal yaratımda kişi kaybolur. Ama onun bireysel yaratımından geriye, insan ruhunun bütün toplu ürünlerinde bulunan belli bir esneklik izi kalır. Dil, sanatçının kişiliğini tanımlamaya yatkındır ya da çabucak hazır duruma getirilebilir. Eğer hiçbir yazın sanatçısı çıkmazsa bu, dilin çok zayıf bir araç oluşundan değil, bireysel bir anlatım arayan öyle bir kişiliğin yetişmesine halkın ekininin gerçekte uygun olmamasından kaynaklanır. (I, ss. 230 - 231)

Çeviren: Ö. Demircan

LEONARD BLOOMFIELD

(1887 - 1949)

Dilbilimde *Amerikan yapısalcılığı*nın kurucularından olan L. Bloomfield, araştırmalarını önceleri, yazılı belgeleri bulunmayan Kuzey Amerika, yerli dilleri üzerinde yoğunlaştırarak sözlü dil incelemesine ağırlık vermiş, eşsüremli betimsel yöntemin Amerika'da gelişmesine yol açmıştır.

Bloomfield'in *An Introduction to the Study of Language* (Dil İncelemesine Bir Giriş) adlı ilk yapıtı 1914 yılında yayımlanmıştır. W. Wundt'un *anlıksal* ruhbiliminin etkisinde kalan bilgin, bu incelemesinde, dile ilişkin görüşlerinin yanı sıra dil öğretimi alanındaki düşüncelerine de yer vermiştir. Ancak çok geçmeden *anlıkçılığı* bırakarak karşılanlıkçı bir tutumla dil incelemelerini sürdürmüş, 1926 yılında, araştırmalarında benimsediği temel ilkeleri tanımlarıyla birlikte sunmuştur. ("A Set of Postulates for the Science of Language" [Dil Bilimi İçin Bir Konutlar Dizisi]).

Bloomfield'in Amerikan dilbilimine uzun süre egemen olacak görüşlerinin yer aldığı *Language* (Dil) başlıklı yapıtı 1933'de yayımlanmıştır. Bu yapıtta karşıanlıkçı tutumu benimseyerek davranışçı bir yaklaşımla dili ele alan bilgin yalnızca gözlemlenebilen olgularla ilgilenmiş, insan davranışının özel bir biçimi olarak nitelediği dili *uyaran - yanıt* ilişkisi içinde açıklamıştır. Bloomfield'e göre, dil incelemesinin konusu *dil edimi*, başka bir deyişle insan konuşması ya da yalnızca dildir. Bu görüşleriyle Bloomfield, Amerikan dilbiliminin öbür bilim dallarından bağımsız, kendi inceleme konusu ve yöntemleri bulunan özerk bir dal durumuna gelmesini sağlamıştır.

İnceleme birimi olan *dilsel biçimler* belirli bir *anlamı* dile getirmek için söylenir, Bloomfield'e göre; ancak dil incelemesi bu

biçimlerin anlamlarını tanımlayacak denli gelişmemiştir. Kesin ve somut bir anlam tanımına ulaşabilmek için biçimleri üreten konuşucunun durumuyla evrendeki tüm nesnelere ilişkin kesin bilimsel tanımların bulunması gerekir. Bu nedenle dilbilimciler dil incelemesine *anlam*dan değil, *sesbilimsel biçim*den başlamalıdır. Bloomfield, anlamların kimi bölümlerini dilsel biçimlerin dağılımıyla ortaya çıkarmaya çalışırsa da, bu, tümü kapsayıcı olmadığından anlam incelemesine girişmekten kaçınır. Böylece ayrıntılı bir biçim incelemesine yönelir.

Aynı tutum, Bloomfield'in dilbilgisel açıdan daha geniş bir biçim içine girmeyen bir bütün olarak gördüğü tümce tanımında da izlenir. Araştırmacı anlamın hiçbir biçimde söz konusu olmadığı biçimsel bir tümce tanımı verir.

Bloomfield, *Language* adlı yapıtında ayrıca, gerek tümce, gerekse daha küçük biçimlerin çözümlenmesinde, biçimleri *dolaysız kurucu*larına ayırma ilkesini getirmiş, daha sonraki araştırmalarda da benimsenen bu yöntemi dil incelemesine katmıştır.

Bloomfield'in söz konusu yapıtında yer alan temel ilke ve kavramları, Amerikan dilbilimcilerini, uzun süre anlamı, inceleme dışı bırakmaya yöneltmiş, böylece yalnızca biçimlerin ele alındığı araştırmalar önem kazanmıştır. Öte yandan Bloomfield'in başlattığı dilsel biçimlerin, sesbirimlerin, biçimbirimlerin çevrelerinin, dağılımlarının incelenmesi *dağılımsal dilbilim*in doğmasına yol açmıştır.

Bloomfield'in, 1936'da *Language* dergisinde "Language or Ideas" (Dil ya da Düşünceler) ve 1943'de de *Monatshefte für den Deutschen Unterricht* adlı dergide "Meaning" (Anlam) başlıklı büyük yankı uyandıran yazıları yayımlanmıştır. Ayrıca yabancı dil öğretimine ilişkin olarak Felemenkçe ve Rusça için el kitapları hazırlamış, 1942'de çıkan *Outline Guide for the Practical Study of Foreign Languages* (Yabancı Dil Öğrenimi İçin Kılavuz) adlı yapıtı yayımlanmıştır.

Ş. O.

Kısa Kaynakça

Arens, H. *Sprachwissenshaft,* München, Athenäum Fischer, 1969.

Başkan, Ö. *Lengüistik Metodu*, İstanbul, Çağlayan Kitabevi, 1967.

Helbig, G. *Geschichte der neueren Sprachwissenschaft*, München, VEB Verlag, 1973 (1971).

Lyons, J. *Einführung in die moderne Linguistik*, Almanca çeviri, München, C. H. Beck, 1973 (1971).

Vardar, B. *Dilbilimin Temel Kavram ve İlkeleri*, İstanbul, Multilingual, 1998.

Alıntıların Kaynağı

Bloomfield, L. *Language*, New York - Chicago - San Francisco - Toronto, Holt, Rinehart and Winston, 1961 (1933).

DİLİN KULLANIMI

Dil incelemesinde atılacak en güç adım ilk adımdır. Bilim adamları sık sık dil incelemesine girişmişlerse de bu, gerçek bir başlangıç olamamıştır. Dilbilimin doğmasına, yazının kullanımı, yazın ve özellikle eski betiklerin incelenmesi, güzel konuşma kurallarının saptanması gibi daha çok kılgısal kaygılar yol açmıştır, ancak gerçek bir dil incelemesine girişilmeden de bu araştırmalarla pek çok zaman geçirilebilir. (...)

Yazı dil değildir; gözle algılanan göstergeler aracılığıyla dili yalnızca bir kaydetme yoludur. Yazı, binlerce yıl önce Çin, Mısır, Mezopotamya gibi kimi ülkelerde kullanılmış, ancak günümüzde konuşulan dillerin büyük bir çoğunluğuna ya çok kısa bir süre önce uygulanmış ya da hiç uygulanmamıştır. (...) Bütün diller neredeyse tüm tarihleri boyunca okuma yazma bilmeyen kişilerce konuşulmuştur. Bu kişilerin dilleri de okuma yazma bilen ulusların dilleri kadar durağan düzenli ve zengindir. Nasıl bir insan, resmi nasıl çekilirse çekilsin, hep aynı kalırsa, dil de kaydedilmesi için hangi yazı dizgesi kullanılırsa kullanılsın, hep aynıdır. (...) Yazıyı incelemek için dile ilişkin bilgilerimizin bulunması gerekir, ancak bunun tersi doğru değildir. Kuşkusuz, geçmiş zamanlardaki konuşma üzerine bildiklerimizi yazılı belgelere borçluyuz, –bu nedenle, değişik bir bağlamda yazı tarihini de inceleyeceğiz– ama bunun araştırmalarımızı engellediğini de görmekteyiz. Yazılı simgeleri gerçek konuşma öğeleri olarak yorumlarken büyük bir titizlik göstermemiz gerekir, ancak bu konuda sık sık başarısızlığa uğrarız. Duyulan sözcüklerle çalışmayı yeğlemeliyiz her zaman.

Yazın, ister sözlü, isterse günümüzde alıştığımız gibi yazılı olsun, olağanüstü güzel ya da çarpıcı sözlerden oluşur. Yazını inceleyen kişi belli kimselerin (örneğin Shakespeare'in) deyişlerini göz-

lemler ve kendini yapıtın içeriğine ve biçimin alışılmamış özelliklerine kaptırır. Okuduklarının ekinsel yönünü ve konumunu önemsediğinden betikbilimcinin ilgi alanı daha da geniştir. Dilbilimci ise hiçbir ayrım yapmadan herkesin dilini inceler. (...)

Güzel ya da "doğru" konuşma ayrımı, belli toplumsal koşulların bir yan ürünüdür. Dilbilimci bu olguyu da öbür dilsel olaylar gibi gözlemlemelidir. Konuşucuların bir konuşma biçimini "iyi", "doğru" ya da "kötü", "yanlış" olarak nitelemeleri dilbilimcinin bu konuşma biçimine ilişkin bilgilerinin yalnızca bir bölümüdür. Bu olgunun dilbilimcinin bilgilerinin bir bölümünü önemsememesine ya da kayıtlarını çarpıtmasına yol açmayacağını belirtmemize gerek yok. Dilbilimci tüm konuşma biçimlerini yansız bir tutumla gözlemler. Bir biçimi konuşucunun hangi koşullarda şöyle ya da böyle nitelediğini, özel bir biçim söz konusu olduğunda, neden belli bir nitelemeye baş vurulduğunu (örneğin, neden pek çok kişinin *ain't* için "kötü", *am not* için ise "iyi" dediğini) ortaya çıkarmak dilbilimcinin görevinin bir parçasıdır. Bu dilbilimin sorunlarından yalnızca biridir, temel nitelikli olmadığından, daha önemli sorunların çözümlenmesinden sonra ele alınabilir. (...)

Yazıyı, yazını, betikbilimi ya da doğru konuşmayı araştıran bir kişi, eğer işini sonuna dek sürdürme amacında ve yeterli derecede yöntemliyse, birkaç kez boş yere çaba harcadıktan sonra, önce dilin incelenmesinin, ondan sonra bu sorunlara dönülmesinin doğru olacağının bilincine varabilir. Biz ise, doğrudan doğal konuşmaya yönelerek yolumuzu kısaltabiliriz. Çok yalın koşullar altında gelişen bir sözlü anlatım eylemini gözlemlemekle işe başlayalım.

Sözgelimi, Jack ile Jill bir patikada yürür. Jill açtır, ağaçta bir elma görür; gırtlağı, dili ve dudaklarıyla bir ses çıkarır. Jack çitin üstünden atlar, ağaca tırmanır, elmayı alıp Jill'e getirir ve verir. Jill elmayı yer.

Birbirini izleyen bu olaylar çeşitli biçimlerde incelenebilir, ancak dili araştıran bizler doğal olarak *konuşma edimi* ile *kalgısal olaylar* diye adlandıracağımız öbür durumlar arasında bir ayrım yapacağız. Bu bakış açısına göre, olay zaman bakımından üç bölümden oluşmaktadır.

A. Konuşma ediminden önceki kılgısal olaylar
B. Konuşma
C. Konuşma ediminden sonraki kılgısal olaylar

İlkin kılgısal olaylardan A ile C'yi ele alalım. A'daki olaylar özellikle konuşucu Jill'i ilgilendirmektedir. Jill açtır, onun için mide kaslarından bazıları büzüşmüştür, midesi birtakım sıvılar salgılamıştır. Belki susamıştır da. Dili ve boğazı kurumuştur. İşte bu durumda kırmızı elmanın üstünden yansıyan ışık dalgaları gözüne çarpmıştır. Jill yanında Jack'i görür. İşte şimdi Jack ile arasındaki geçmiş ilişkiler söz konusu olacaktır. Örneğin erkekkardeşle kızkardeş ya da karı ile koca arasındaki gibi olağan bir ilişkileri bulunduğunu varsayalım. Jill'in konuşmasından önceki ve yalnızca Jill'i ilgilendiren bütün bu olayları *konuşucunun uyaranı* olarak adlandırıyoruz.

Şimdi C'ye dönüp, Jill'in konuşmasını izleyen kılgısal olaylara bakalım. Bunlar özellikle dinleyici Jack'i ilgilendirmekte, Jack'in elmayı getirmesiyle Jill'e vermesinden oluşmaktadır. Konuşmayı izleyen ve dinleyiciyi ilgilendiren olayları *dinleyicinin tepkisi* olarak adlandırıyoruz. Konuşmadan sonraki olaylar Jill'i de çok yakından ilgilendirmektedir: *Jill elmayı alır ve yer.*

Aynı zamanda, tüm öykümüzün A ile C'ye ilişkin ve yukarda belirttiğimiz birtakım geçmiş durumlara bağlı olduğu da açıkça ortada. Bütün Jack'ler ve Jill'ler böyle davranmazdı. Eğer Jill utangaç bir kimse olsaydı ya da arası Jack ile iyi olmasaydı, aç olsa da elmayı görüp, hiçbir şey söylemeyebilirdi. Jack, Jill'e kırgın olsaydı, Jill istese de elmayı getirmeyebilirdi. Hem konuşmanın gerçekleşmesi (sonradan da göreceğimiz gibi sözcüklerin seçimi), hem de konuşmadan önceki ve sonraki kılgısal olayların gelişimi, bütünüyle konuşucu ile dinleyicinin yaşam öykülerinden kaynaklanmaktadır. Bu durumda öykümüzü oluşturan *etmenlerin* tümünün de bu öyküyü yukarda anlattığımız biçimde gerçekleştirecek nitelikte olduğunu varsayacağız. Bu varsayımdan sonra, öyküde geçen konuşmanın (B) ne gibi işlev üstlendiğini bilmek isteriz.

Eğer Jill, tek başına olsaydı, yine acıkabilir, susayabilir ve el-

mayı görebilirdi; çitin üstünden atlayıp ağaca tırmanacak denli güçlü ve becerikli olsaydı, elmayı koparıp yiyebilirdi; yoksa açlığını gideremezdi. Tek başına olan Jill, konuşmayan bir hayvanla neredeyse aynı durumdadır. Eğer aç bir hayvan yiyecek görür ya da bunun kokusunu alırsa, yiyeceğe doğru gider; yiyeceği ele geçirip geçirememesi gücüne ve becerikliliğine bağlıdır. Açlık, yiyeceği görme ya da kokusunu alma *uyaran* (bunu U ile gösteriyoruz), yiyeceğe yönelik devinimler de *tepki*dir (bunu da T ile gösteriyoruz). Tek başına kalmış Jill ya da konuşmayan hayvan aynı biçimde, bir başka anlatımla şöyle davranır:

U ——————→ T.

Eğer bu gerçekleşirse her ikisi de yiyeceği alabilir. Gerçekleşmezse -T davranışlarıyla yiyeceği alacak denli güçlü ya da becerikli değillerse- aç kalırlar.

Elmayı alabilme doğal olarak Jill'in yaşamı açısından önemlidir. Birçok durumda bu bir ölüm kalım sorunu değildir, ama bazan da böyle olabilir. Uzun sürede yiyeceği alanın, yani Jill'in (ya da hayvanın) sağ kalma ve üreme olasılığı daha yüksektir. Bu bakımdan Jill'in elmayı alabilmesine yardımcı olabilecek her türlü çözüm, onun açısından büyük bir önem taşır. Öykümüzde konuşan Jill bu tür bir çözümden yararlanır. Konuşamayan hayvanın ya da tek başına kalmış Jill'in elmayı elde etme olanaklarıyla onunkiler aynıdır. Ama, konuşabilen Jill'in öbürlerinin yararlanamayacağı bir olanağı daha vardır. Çit ve ağaçla boğuşacağı yerde, boğazı ve ağzı aracılığıyla birtakım ufak devinimlerle küçük bir ses çıkarır. Bunun üzerine Jack, hemen Jill yararına tepkiler göstermeye başlayıp, Jill'in gücünü aşan eylemlere girişir, sonunda Jill elmayı ele geçirir. *Dil, bir kimse bir uyaran etkisinde kaldı mı, bir başkasına bir tepki gösterme olanağı verir.*

Ülküsel durumda, aralarında konuşan insanlardan oluşan bir öbekte tüm kişilerin becerileriyle güçleri bu öbektekilerin her birinin buyruğu altındadır. Bu kişilerin özel becerileri birbirlerinden ne denli ayrı olursa, her birinin denetim alanı o denli geniştir. İçlerinden yalnızca bir kişinin iyi bir tırmanıcı olması gerekir, böylece

bu kişi öbürlerinin tümü için meyveyi alabilir; yalnızca birinin iyi bir balıkçı olması yeter; böylece öbürlerinin balık gereksinimleri karşılanabilir. *İş bölümüyle birlikte insan toplumunun tüm etkinlikleri dile bağlıdır.*

Şimdi de öykümüzdeki konuşmayı (B) incelemeliyiz. Bu da, doğal olarak, dili inceleyen bizleri öykümüzün en çok ilgilendiren bölümüdür. Çalışmalarımızın her birinde B'yi gözlemlemekteyiz. A ve C bizi yalnızca B ile ilişkileri açısından ilgilendirmektedir. Fizyoloji ve fizik incelemeleri aracılığıyla konuşma olayını, bunun üç bölümden oluştuğunu görecek denli yakından tanıyoruz.

Konuşucu Jill ses tellerini (gırtlak çıkıntısındaki iki küçük kası), alt çenesini, dilini, vb. oynatarak, havayı ses dalgaları biçiminde dışarı atar. Konuşucunun bu davranışları uyarana (U) karşı gösterilen tepkidir. *Kılgısal* (ya da *edimsel*) tepki (T), bir başka deyişle gerçekten elmayı elde etme girişimi yerine Jill sesli bir davranışta bulunur. Bu da küçük *u* ile göstereceğimiz *dilsel* (ya da *değiştirmelik*) bir tepkidir. Kısaca, şöyle diyebiliriz: Konuşma yetisiyle donanmış bir kişi olarak Jill, uyarana karşı bir değil, iki ayrı tepki gösterebilir:

U ⟶ T (kılgısal tepki)
U ⟶ t (değiştirmelik dilsel tepki)

Bizim örneğimizde Jill ikinci yolu seçmiştir.

Jill'in ağzında oluşan ses dalgaları çevredeki havayı da ses dalgalarına dönüştürür.

Jack'in kulak zarına çarpan ses-dalgaları sinirlerini etkileyerek zarı titreştirir ve Jack duyar. Bu işitme olayı Jack için bir uyarandır. Jill'in açlığı ve elma uyaranı Jack'i de etkilemişcesine Jack'in koşup elmayı kopardığını ve Jill'e verdiğini görürüz. İnsan konuşması diye bir şeyin var olduğunu bilmeyen, başka gezegenlerden gelmiş bir gözlemci, Jack'in bedeninin herhangi bir yerindeki bir duyu organının ona Jill'in aç olduğunu, ağacın üstünde bir elma gördüğünü bildirdiği sonucunu çıkarır. Kısacası, konuşma yetisiyle donanmış bir kişi olarak Jack, iki tür uyarana karşı tepki göstermektedir: Bunlardan biri (açlık ve yiyeceğin görülmesi gibi) U türünde

kılgısal uyaran, öbürüyse *konuşma* türünden (ya da değiştirmelik) bir uyarandır; Jack'in kulak zarındaki bu titreşimleri küçük *u* ile göstereceğiz. Jack'i bir şey yaparken (sözgelimi elmayı koparırken) gördüğümüzde onun bu davranışı bir hayvan davranışı gibi yalnızca kılgısal bir uyarana değil (açlık ya da elmanın görülmesi gibi) aynı oranda bir konuşma uyaranına da bağlı olabilir. Jack'in davranışlarını (T) bir değil, iki değişik dürtü harekete geçirebilir:

(Kılgısal uyaran) U ⟶ T
(Değiştirmelik dilsel uyaran) u ⟶ T

Jill'in ses hareketleri ile Jack'in işitmesi arasındaki bağlantının belirsizlik ya da değişme olasılığının çok az olduğu açıktır, çünkü söz konusu olan yalnızca ses dalgalarının havanın içinden geçmesidir. Söz konusu bağlantıyı kesik çizgilerle gösterirsek, bir uyaran karşısındaki iki insansal tepki biçimini şöyle görselleştirebiliriz:

konuşmasız tepki U ⟶ T
konuşmanın aracılık ettiği tepki U ⟶ t - - - - - u ⟶ T

İki biçim arasındaki ayrım açıkça görülmektedir. Konuşmasız tepki her zaman uyaranı alan kişide ortaya çıkmaktadır, yalnızca uyaranın etkisindeki kişi tepki gösterebilir. Tepki, buna bağlı olarak, uyarılan kişinin davranışlarıyla sınırlıdır. Oysa konuşmanın aracılık ettiği tepki kılgısal uyaranla karşı karşıya kalmayan bir kişide de görülebilir; uyranın alıcısı başka birisini de tepkide bulunmaya itebilir. Bu diğer kişi konuşucunun beceremeyeceği davranışlara girişebilir. Yukardaki oklar bir kişide olayların nasıl art arda dizildiklerini göstermektedir. Olayların bu ardışık düzeninin sinir sisteminin bir özelliğinden kaynaklandığı kanısındayız. Bu nedenle konuşmasız tepki yalnızca uyaranla karşı karşıya kalan bir vücutta ortaya çıkabilir. Öte yandan konuşmanın aracılık ettiği tepkide kesik çizgilerle gösterdiğimiz havadaki ses dalgalarından oluşan bağlantı bulunmaktadır. Konuşmanın aracılık ettiği tepki, konuşmayı işiten herhangi bir kişide ortaya çıkabilir. Tepkiler çok çeşitli biçimlerde olabilir, çünkü değişik dinleyiciler çok çeşitli biçimlerde davranabilir. *Konuşucu ile dinleyicinin gövdeleri arasındaki boşluk -iki sinir sistemi arasındaki kopukluk- ses dalgalarıyla kapatılır.*

Konuşmanın gerçekleştiği ve gerçekleşmediği, bir başka deyişle U (açlık ve yiyeceğin görülmesi) ve T (yiyeceği ele geçiren ya da geçiremeyen davranışlar) gibi her iki olayda da dirimbilimsel açıdan önemli olan yönler aynıdır. Bunlar olayın kılgısal evresidir. Konuşmanın gerçekleşmesi, u ..... t, U ile T'nin çeşitli bireylerde ortaya çıkmasına yol açan yalnızca bir araçtır. Normal insan yalnızca U ile T'ye ilgi duyar, konuşmayı kullanmasına, ona baş vurmasına karşılık, dikkat etmez buna. *Elma* sözcüğünü söylemek ya da işitmek hiç kimsenin açlığını gidermez. Bu sözcükle, konuşmanın geri kalan bölümü başka bir kişiyi yardıma çağırma yoludur, yalnızca. Dil araştırmacıları olan bizler, kendi başına bir değeri olmayan, ancak büyük amaçlara ulaşmayı sağlayan konuşma olayıyla (u ..... t) ilgilenmekteyiz tümüyle. İnceleme konumuz dil ile *gerçek* ya da *kılgısal* olaylar, uyaran ile tepkiler arasında bir ayrım yapmaktayız. Önemsizmiş gibi görünen herhangi bir olgunun daha önemli olgularla yakından ilgili olduğu ortaya çıkarsa, o zaman bunun bir "anlam"ı bulunduğunu, daha açık bir deyişle bu olgunun çok önemli öbür olguları gösterdiğini söyleriz. Buna bağlı olarak kendi başına önemsiz, değersiz olan söylemin bir *anlamı* bulunduğundan önemli olduğunu görürüz. Konuşma (B) bağlı bulunduğu önemli olgulardan yani kılgısal olaylardan (A) ve (C) oluşur. (...)

Hayvanların belirtkelere benzer eylemlerde bulunmalarından ve hatta sesi kullanmalarından insan konuşması büyük değişiklikler göstermesi yönünden ayrılır. Örneğin, köpekler üç tür ses çıkarır -diyelim ki, bunlar havlamak, hırlamak, inlemektir-, bir köpek başka bir köpeği bu birkaç değişik belirtke yoluyla eyleme geçirebilir. Papağanlar çok sayıda değişik ses çıkarabilir, ama bilindiği gibi, değişik seslere değişik tepkiler göstermezler. İnsan, çeşitli sesler çıkarır, bu çeşitliliklerden yararlanır, belirli türden uyaranlar karşısında belirli sesler üretir; aynı sesleri duyan kişiler uygun tepkilerde bulunur. Kısaca şöyle diyebiliriz: İnsan konuşmasında değişik seslerin değişik anlamları vardır. Belirli anlamlarla belirli sesler arasındaki ilişkiyi araştırmak dili incelemektir. (ss. 21 - 27)

ANLAM

Anlamlarına bakmaksızın konuşma seslerini inceleme bir soyutlamadır; gerçek kullanımda konuşma sesleri belirtkeler biçiminde söylenir. Bir dilsel biçimin *anlamını*, konuşucunun bu biçimi söylediği durum ile dinleyicide yol açtığı tepki olarak tanımladık. Her birimizin, hem konuşucu, hem de dinleyici olarak davranmayı öğrendiğimizden konuşucunun durumuyla dinleyicinin tepkisi birbirleriyle çok yakın bir ilişki içindedir. Şu nedensel sıralamada,

konuşucunun durumu ___konuşma ___ dinleyicinin tepkisi

birinci öğe olan konuşucunun durumu dinleyicinin tepkisine oranla daha yalındır. Bu nedenle, anlamları çoğunlukla konuşucunun uyaranı olarak ele alıp tanımlarız.

Kişilerin konuşmasına yol açan durumlar onların çevrelerindeki tüm nesne ve olaylardan kaynaklanmaktadır. Dilin bütün biçimlerinin anlamını bilimsel açıdan kesin olarak tanımlayabilmek için konuşucunun dünyasındaki her şeye ilişkin bilimsel yönden kesin bilgilerimizin olması gerekir. Buna karşılık, insan bilgisinin kapsamı çok dardır. Konuşma biçiminin anlamını, ancak bu anlam bizim bilimsel bilgimizle ilişkiliyse kesin olarak tanımlayabiliriz. Örneğin, minerallerin adlarını kimya ve mineralojiye dayanarak tanımlayabilir, sözgelimi İngilizce *salt* "tuz"un olağan anlamının "sodyum klorür (NaCl)" olduğunu söyleyebiliriz. Bitkibilimle hayvanbilimde kullanılan teknik terimler aracılığıyla bitkilerle hayvanların adlarını tanımlayabiliriz. Ne var ki, kesin sınıflandırılmamış durumlarla ilgili *love* "sevgi" ya da *hate* "nefret" gibi sözcükleri tanımlayacak kesin bir yolumuz yoktur ve bu tür sözcükler dilde büyük bir çoğunluktadır.

Ayrıca herkesçe benimsenmiş, kesin bilimsel sınıflamalarınızın var olduğu yerlerde bile bir dilin anlamlarının çoğunlukla bu sı-

nıflamaya uymadığını görürüz. Almancada balinaya 'balık' (Walfisch ['val-, fis,]), yarasaya ise 'fare' (Fledermaus ['fle : der-, maws] denir. Fizikçiler kırılan güneş ışınlarının çeşitli renklerini, milimetrenin 4 ile 7,2 milyonda biri arasında çeşitli uzunluklardaki ışık dalgalarının belirli aralıklarla bölünmüş bir derecelenmesi olarak görür; ancak bu derecelenmede, dilin belirlediği sınırlar fizikteki gibi kesin olmadığı gibi nedensizdir de. *Mor, mavi, yeşil, sarı, turuncu, kırmızı* gibi renk adları ile çeşitli dillerde renkleri gösteren adların anlamları derecelenmede değişik sınırlar arasında yer alır. Kişiler arasındaki akrabalık ilişkilerini ortaya çıkarmak pek güç bir iş değildir. Buna karşılık. çeşitli dillerde akrabalık ilişkileri için kullanılan terimleri incelemek son derece güçtür.

Bu nedenle, dil incelemesinde anlam, geri kalmış bir alandır, insan bilgisi bugünkü durumundan daha ileri gidene dek de bu böyle kalacaktır. Uygulamada bir dilsel biçimin anlamını tanımlayabildiğimiz yerlerde diğer bilimlerin terimlerini kullanmaktayız. Bu tür bir tanımlamanın olanaksız olduğu durumlarda değişik yollara başvurmaktayız. Bunlardan biri *gösterme* yoludur. Eğer bir kimse *elma* sözcüğünün anlamını bilmiyorsa, ona bunu ya bir elma vererek ya da göstererek anlatabiliriz. Bu işlemi, söz konusu kişinin elmaları göstermekte, vermekte ya da almakta yanlışlar yaptığı sürece yineler, o kişinin elma sözcüğünü alışılagelmiş biçimde kullanmasına dek sürdürürüz. Yaptığımız bu işlem, gerçekte çocukların konuşma biçimlerini kullanmayı öğrendikleri süreçtir. Dilimizi belirli bir ölçüde bilen bir kimse *elma* sözcüğünün ne demek olduğunu sorduğunda *dolaylama*ya başvururuz. Bu da sözlüklerin seçtiği yoldur, yani *elma* sözcüğünün içinde bulunduğu duruma uyacak dolaylı bir anlatımdır. Örneğin şöyle deriz: "Elma, çok tanınan, sert etli, düz kabuklu, büyüklüğü, biçimi, rengi ve asit derecesi çok değişken olan Malus cinsinden ağaçların yuvarlak ya da uzun meyvesidir." Ya da soru soran kişinin dilini yeterince biliyorsak, onu çeviri yoluyla yanıtlayabilir, o kişinin dilindeki yaklaşık eşdeğer biçimi söyleyebiliriz. Örneğin bu kişi bir Fransızsa *elma* sözcüğünün anlamını *pomme* [pom] ile karşılayabiliriz. Bu tanımlama yöntemi ikidilli sözlüklerimizde görülen yöntemdir.

Herhangi bir dilsel biçimi kullanmamıza yol açan durumlar son derece çeşitlidir, gerçekten de düşünürler iki durumun hiçbir zaman birbirinin benzeri olmadığını söylemektedir. Birkaç ay gibi belirli bir zaman içinde herbirimiz biçimi, rengi, kokusu, tadı vb. özellikleri değişik birçok meyve için *elma* sözcüğünü kullanırız. *Elma* sözcüğü gibi bir sözcüğün sunduğu elverişli durumlarda, belli bir dili konuşan bir topluluğun tüm üyeleri, çocukluklarından bu yana, karşılaştıkları durum (burada nesne) belirli görece tanımlanabilir özellikler sunduğunda bu konuşma biçimini kullanmaya alıştırılmıştır. Böyle durumlarda bile bunların kullanımı hiçbir zaman birbirinin tıpatıp aynı değildir ve konuşma biçimlerinin büyük bir çoğunluğunun anlamı daha az belirgindir. Bununla birlikte, her özel elmanın boyu, biçimi, rengi, vb. gibi, durumun *ayırıcı olmayan* özellikleriyle, bir dilsel biçimin söylenmesine yol açan bütün durumlarda ortaklaşa görülen *ayırıcı* ya da *dilsel anlamı* (*anlamsal* özellikleri), örneğin İngilizce konuşan kişilerin *elma* sözcüğüyle belirttikleri bütün nesnelerin ortak özelliklerini birbirinden ayırt etmemiz gerektiği açık.

İncelememiz daha çok biçim ile anlama ilişkin ayırıcı özellikleri ele aldığından ayırıcı olmayan özellikleri bir yana bırakarak, bundan böyle genellikle *dilsel* ya da *ayırıcı* nitelemelerini kullanmadan, yalnızca *biçimler*le *anlamlar*dan söz edeceğim. Çoğunlukla bir biçimin, anlamını *dile getirdiği* söylenir.

Bir dilin tüm biçimlerinin her birine ilişkin kesin bir anlam tanımımız olsaydı bile, yine de değişik türden bir güçlükle karşı karşıya kalırdık. Her durumun en önemli bölümü konuşucunun bedeninin koşullarıdır. Bu, kalıtımsal ve doğum öncesi etmenleri bir yana bırakırsak, doğal olarak, konuşucunun söz konusu ana değin edindiği gerek dilsel, gerekse öbür deneyimlerinin oluşturduğu sinir sisteminin eğilimlerini içerir. Eğer bir dış durumu herhangi bir değişikliğin ortaya çıkmasına yol açmadan tasarladığımız gibi tutabilsek bu durumun içine değişik konuşucuları yerleştirdiğimizde bunlardan her birinin kendisiyle birlikte getirdiği donanımı ölçmemiz yine de olanaksızdır. Bu nedenle, konuşucunun hangi konuşma biçimlerini

söyleyeceğini ya da herhangi bir şeyi söyleyip söylemeyeceğini önceden bilemeyiz. (...)

Anlıksal ruhbilimin görüşlerini benimseyenler anlamların tanımlanmasında ortaya çıkan güçlüklerin üstesinden gelebileceklerine, çünkü konuşucuda bir dilsel biçimin söylenmesinden önce fiziksel olmayan bir süreç oluştuğuna (*düşünce, kavram, imge, duygu, istenç edimi* ya da benzer bir şey) inanırlar. Dinleyicinin de aynı biçimde ses dalgalarını algılarken eşdeğer ya da benzer bir süreçten geçtiğini düşünürler. Anlıkçılar, bu nedenle bir dilsel biçimin anlamını, bu biçimin söylenmesine ya da işitilmesine bağlı olarak her konuşucu ya da dinleyicide ortaya çıkan kendine özgü anlıksal bir olay olarak tanımlayabilmektedirler. *Elma* sözcüğünü kullanan konuşucuda anlıksal bir elma imgesi oluşmuştur ve bu sözcük dinleyicinin anlığında da benzer bir imge uyandırır. Anlıkçılara göre dil, *düşüncelerin, duyguların ya da isteklerin anlatımıdır.*

Karşıanlıkçı bu çözümü benimsemez, *anlıksal imgelerin, duyguların* vb. çeşitli bedensel davranışlar için kullanılan yaygın terimler olduğuna inanır. Bedensel davranışlar dille ilişkileri açısından üç türe ayrılabilir:

1. Ufak tefek değişikliklerle çeşitli kişilerde yaklaşık aynı olan geniş çaplı süreçler. Toplumsal açıdan önemli olan bu süreçler *acıktım (kızgınım, korkuyorum, üzgünüm, mutluyum, başım ağrıyor)* gibi geleneksel konuşma biçimleriyle dile getirilir.

2. Kişiden kişiye değişen, belirsiz, çok değişken dar çaplı kas kasılmaları ile beze salgıları. Bu süreçlerin dolaysız bir toplumsal önemi yoktur. Bunlar geleneksel konuşma - biçimleriyle anlatılmaz.

3. Konuşma davranışlarının yerini alan ses örgenlerinin sessiz davranışları. Bunlar başka kişilerce algılanmaz. (...)

Karşıanlıkçı birinci süreci konuşucunun diğer kişilerden daha iyi gözlemleyebileceği olaylar olarak görür. (...) İkinci süreç karşıanlıkçıya göre, özel alışkanlıkların uzantıları ve kişilerin eğitimlerindeki çeşitlilikler ile deneyimlerinin bıraktığı izlerdir. Konuşucu bunları *imgeler, duygular* vb. olarak bildirir. Söz konusu süreçler

yalnızca konuşucudan konuşucuya değil, her konuşma durumunda da değişir. "Bende anlıksal bir elma imgesi vardı" diyen konuşucu gerçekte şunu söylemektedir: "Kendi geçmişimin belli bir anında bir elma uyararıyla bağıntılı olan belirsiz bir iç uyarana karşı tepki göstermekteydim". Üçüncü süreçteki sesaltı konuşma karşıanlıkçı için gerçek bir söylem oluşturmaz, alışkanlığının yalnızca bir uzantısıdır. Bir konuşucu belli bir sözcenin ("sözcüklerle düşünme") konuşma davranışlarını içinden gerçekleştirdiğinde karşılaşılan sorunlar aynı konuşma biçiminin sesli olarak söylenmesinde ortaya çıkacak sorunlarla aynıdır. Sonuçta, kısaca şöyle diyebiliriz: "Anlıksal süreçler" karşıanlıkçılar açısından, ya anlamın konuşucunun durumu olarak tanımlanmasında görülen (1) ya konuşucunun durumundaki göz önünde bulundurulması gerekmeyen etmenler olarak söylemle uzak bir ilişki içinde bulunan (2) ya da söylemin öyküntüsü olan (3) bedensel süreçlerin yalnızca geleneksel adlarıdır.

(...) Anlıkçıların anlıksal süreçler olarak belirledikleri, karşıanlıkçılarınsa başka türlü sınıflandırdıkları olaylar bütün durumlarda yalnızca tek bir kişiyi etkiler. Söz konusu olaylara her birimiz ancak kendimizde ortaya çıktıkları zaman tepki gösteririz, oysa bunlar başka birisinde gerçekleşirse hiçbir biçimde tepkide bulunmayız. Başkalarının anlıksal ya da iç bedensel süreçlerini her birimiz yalnızca söylemler ve gözlemleyebildiğimiz öbür etkinlikler aracılığıyla bilmekteyiz. Yalnızca bu verilerle çalışmak zorunda olduğumuz için, uygulamada anlıkçı da anlamı, tıpkı karşıanlıkçı gibi gerçek durumlarla tanımlar. Anlıkçı, *elmayı* "çok tanınan sert etli vb. ... bir meyve" imgesi olarak tanımaz, karşıanlıkçı gibi, bu sözcüklerin ilk üçünün kullanmayarak gerçekte, yalnızca konuşucunun ya *elma* sözcüğünü kullanmasından ya da kesin bir biçimde ("Bende anlıksal bir elma imgesi vardı.") demesinden kendisi dışındaki tüm konuşucular açısından bir elma imgesinin varolduğu anlamını çıkarır. Böylece, uygulamada ister anlıkçı, isterse karşıanlıkçı olsunlar, bütün dilbilimciler, anlamları konuşucunun durumu açısından tanımlarlar. Bu duruma dinleyicinin tepkisinin de bir katkısı söz konusuysa bu tanımlamaya dinleyicinin tepkisi de katılır. (ss. 139 - 144)

DİLBİLGİSEL BİÇİMLER

(...) Her dil birtakım belirtkelerden, bir başka deyişle *dilsel biçimler*den oluşur. Her dilsel biçim, belirtke birimlerinin yani *sesbirimler*in değişmez bir birleşimidir. Sesbirimlerle bunların ortaya koyduğu birleşimlerin sayıları her dilde kesin olarak sınırlıdır. Bir dilsel biçim söylediğinde, bir konuşucu dinleyicilerin belirli bir duruma tepki göstermesine yol açar. Bu durumla gösterilen tepkiler, söz konusu biçimin *dilsel anlamını* oluşturur. Her dilsel biçimin aynı dildeki öbür dilsel biçimlerinkinden ayrı, kesin ve değişmez bir anlamı olduğunu varsaymaktayız. Böylece, *acıktım* gibi bir dilsel biçimin çeşitli biçimlerde söylendiğini işittiğimizde (1) ses değişikliklerinin belirgin olmadığını (seslere ilişkin değil), (2) çeşitli konuşucuların durumlarının ortak yanlar içerdiğini ve bu durumlar arasındaki ayrımların belirgin olmadığını (anlamsal değil), (3) bu dilsel anlamın, aynı dildeki bütün öbür biçimlerinkinden değişik olduğunu varsayarız. Bu varsayımların doğrulanabilir olmadığını bilmekteyiz, çünkü konuşucunun durumuyla dinleyicinin tepkisi herhangi bir şeye ilişkin olabilir ve özellikle de bu kişilerin sinir sistemlerinin çeşitli anlardaki durumlarına bağlıdır. (...) Buna karşılık, varsayımımızı doğrulayan bu olgu, konuşucuların çok ince bir biçimde dil belirtkelerini kullanarak işbirliği yapmalarıdır. Bir dili betimlerken bu işbirliğinin rastlantısal yetersizliklerini ya da tarih boyunca geçirdiği değişiklikleri değil, bunun herhangi bir zamanda herhangi bir toplulukta nasıl işlediği bizi ilgilendirir. Buna bağlı olarak, dilbilimin betimleme aşaması, konuşma biçimlerinin değişmez ve tanımlanabilir anlamları olduğunu benimseyen varsayımımız doğrultusunda, bu konuşma biçimlerinin oldukça katı bir biçimde çözümlenmesini öngörür.

Daha ilk adımda temel varsayımımızı belli bir biçimde değiştirmek gerekir. Bir dilde birtakım biçimlerin bulunduğunu belirledi-

ğimizde buraya değin yaptığımız tartışmada bir yana ittiğimiz bir özelliği her zaman ortaya çıkarırız. Bu dilsel biçimlerin *tikel benzerliğidir*. Diyelim ki bir konuşucunun,

John ran "John koştu"

dediğini işittik ve aynı konuşucunun ya da bir başkasının kısa bir süre sonra,

John fell "John düştü"

dediğini duyduk. İlk bakışta, *John ran* ile *John fell* biçimlerinin bir bölümünün sesçil açıdan benzer olduklarını görürüz, çünkü her iki biçimde de *John* [ǰan] öğesi bulunmaktadır ve kılgısal bilgimiz anlamların da buna koşut bir benzerlik sunduğunu göstermektedir. Bir biçimde sesçil [ǰan] öğesi varsa, bu biçimin anlamı da bir topluluk içindeki bir erkeği ya da bir erkek çocuğu gösterir. Şansımız varsa, herhangi bir kimsenin, çevresinde hiçbir öğe bulunmaksızın yalnızca

John!

biçimini söylediğini işitebiliriz.

Bu türden birkaç durumu gözlemledikten sonra dilbilimin temel varsayımını şöyle değiştirmek zorunda kalırız: Belli bir dilin konuşulduğu bir toplulukta kimi sözceler ses ve anlam açısından ya benzerdir ya da aralarında *tikel benzerlik* vardır.

İkinci tür sözcelerin ortak bölümü (bizim örneğimizde *John*) değişmez bir anlamı olan bir sesçil biçimden oluşmakta, böylece dilsel biçim tanımına uymaktadır. Bu sözcelerde ortak olmayan bölümlerin (örneğimizde, bir sözcede *ran*, öbüründeyse *fell*) yukardaki gibi dilsel biçimler oldukları ortaya çıkarılabilir. *John ran* biçimini duyduktan sonra *Bill, ran* ya da belki tek başına (örneğin bir soruya verilen yanıtta) *Ran* biçimlerini işitebiliriz. *John fell* biçimindeki *fell* için de aynı durum söz konusu. *Dan fell* ya da tek başına *Fell* biçimini duyabiliriz.

Başka durumlarda tek başına gerçekleşebilen biçimi boş yere bekleyebiliriz. *John, Bill, Dan* biçimlerini bilip *Johnny, Billy, Danny* biçimlerini duyabilir, "little (küçük) " anlamını taşıyan -y [-ij]'yi tek başına işiteceğimizi umabiliriz, ancak bu örnekte beklen-

timiz boşa çıkacaktır. Aynı biçimde *play* "oynamak" ve *dance* "dans etmek" biçimlerini tanıyarak *playing* ve *dancing* biçimlerini duyabiliriz, kesin olmasa bile anlamına ilişkin birtakım ipuçları verecek diye -ing [-iŋ] hecesinin tek başına gerçekleşmesini boş yere bekleyebiliriz. Kimi bileşenlerin tek başına değil de yalnızca daha büyük biçimlerin parçaları olarak gerçekleşmelerine karşılık bu bileşenleri dilsel biçimler olarak adlandırırız, çünkü bunlar, [ij] ya da [iŋ] örneklerinde görüldüğü gibi belirli anlamları olan sesçil biçimlerdir. Hiçbir zaman tek başına söylenemeyen bir dilsel biçim *bağımlı* bir biçimdir; tüm öbürleri ise (örneğin, *John, ran* ya da *run, running* gibi) *bağımsız* biçimlerdir.

Öbür durumlarda bir biçimin başka bir biçimin parçası olarak gerçekleşmesini boşuna bekleriz. Örneğin *cranberry* "yabanmersini" biçimini duymuşsak, *blackberry* "böğürtlen" gibi bir sözcükte de gördüğümüz *berry* bileşenini hemen tanırız, tek başına söylendiğini bile işitebiliriz. Oysa *cranberry* sözcüğünün öbür bileşeni açısından bu tür bir durum söz konusu değildir. *Cran*'i tek başına duymayı beklememiz boşuna olduğu gibi bu öğeyi *cranberry* birleşiminin dışında da hiçbir zaman işitemeyiz. İçinde *cran* öğesi bulunan başka bir biçimi de konuşucuların söylemesini beklememeliyiz. Dilleri, gerçekte, alanları içinde gözlemlerken, kısa sürede bu tür biçimleri elde etmeye çalışmanın akıllıca bir iş olmadığını öğreniriz. Sorularımız konuşucuları şaşırtır, "Ah, evet, *cran*'in anlamının kırmızı olduğunu sanıyorum" gibi doğru olmayan bir yanıtla bizden kurtulmaya çalışabilirler. Bu tuzağa düşmezsek, *cran* öğesinin yalnızca *cranberry* birleşiminde gerçekleştiği sonucuna varırız. Ancak bu öğenin değişmez bir sesçil biçimi ve anlamı bulunduğundan, *cranberry* diğer türlerden değişik belirli bir *berry* türü olduğundan *cran* de bir dilsel biçimdir diyebiliriz. Deneylerimize dayanarak bu örneği genelleştirebiliriz: Yalnızca bir birleşimde gerçekleşen *tek öğeler* dilsel biçimlerdir.

Kimi zaman sesbilgisel açıdan aynı olan öğelerin anlam bakımından da aynı olup olmadıklarını saptayamayabiliriz. *Strawberry* "çilek" sözcüğündeki *straw* öğesi sesbilgisel açıdan *strawflower*'de tek başına kullanılan *straw* ile aynıdır, ama anlamlarının "aynı"

olup olmadıklarını söyleyemeyiz. Eğer konuşuculara soracak olursak, değişik zamanlarda değişik yanıtlar alırız, konuşucular bu konuda bizden daha çok bilgili değildir. Bu güçlük anlambilimdeki genel güçlüğün bir parçasıdır; gerçek dünya ayrımları açık seçik bir dünya değildir.

Demek ki, kimi dilsel biçimlerin hem sesbilgisel hem de anlamsal açılardan öbür biçimlerle *tikel* benzerlikleri olduklarını görüyoruz. Örneğin, *John ran, John fell, Bill ran, Bill fell; Johnny, Billy; playing, dancing; blackberry, cranberry; strawberry, strawflower* gibi. Bir dilsel biçimin öbür dilsel biçimlerle sesbilgisel ve anlamsal yönlerden tikel bir benzerliği varsa, bu, bir *karmaşık* biçimdir.

Herhangi bir karmaşık biçimin (iki ya da daha çok sayıdaki) aynı olan parçası bir dilsel biçimdir; bu, söz konusu karmaşık biçimin bir *kurucusu*dur (ya da *bileşeni*dir). Kurucu, karmaşık biçimlerin *içinde olmalı (içine girmeli* ya da *ona katılmalıdır).* Bir karmaşık biçimde aynı olan parçanın yanı sıra *cranberry*'deki *cran* gibi, öbür karmaşık biçimlerde gerçekleşmeyen bir artık parça bulunursa, bu parça da bir dilsel biçimdir. Artık parça karmaşık biçimin *tek kurucusu*dur. Yukardaki örneklerimizde geçen kurucu biçimler şunlardır: *John, ran, Bill, fell, play, dance, black, berry, straw, flower, cran - (cranberry*'deki tek kurucu), *-y (Johnny, Billy*'deki bağımlı biçimdeki kurucu), *-ing (playing, dancing*'deki bağımlı biçimdeki kurucu). Herhangi bir karmaşık biçimde, her kurucunun öbür kuruculara *eşlik ettiği* söylenir.

Öbür biçimlerle sesbilgisel ve anlamsal açılardan tikel bir benzerliği bulunmayan bir dilsel biçim *yalın* bir biçimdir ya da *biçimbirim*dir. Buna göre, *bird, play, dance, cran-, -y, -ing* biçimbirimlerdir. *Bird* ile *burr* örneğinde olduğu gibi, biçimbirimler sesbilgisel açıdan tikel benzerlikler ya da *pear, pair, pare* örneklerindeki gibi eşadlılık bile gösterebilirler, ancak bu benzerlik yalnızca sesçildir, anlamlar açısından koşut bir benzerlik söz konusu değildir.

Bütün bu söylediklerimize göre, her karmaşık biçim, sesbilgisel açıdan tanımlanabilen kurucuları söz konusu olduğu ölçüde, tü-

müyle biçimbirimlerden oluşmaktadır, diyebiliriz. Bu *temel kurucuların* sayısı çok yüksek olabilir. *Poor John ran away* örneği beş biçimbirim içermektedir. Bunlar, *poor, John, ran, a-, (aground, ashore, aloft, around* sözcüklerinde de karşımıza çıkan bağımlı biçim) ve *way*'dir. Bununla birlikte, karmaşık biçimlerin yapısı hiçbir zaman bu denli yalın değildir. Bir dildeki tüm karmaşık biçimleri yalnızca kurucularına ayırarak, o dilin bütün biçimbirimlerini anlayamayız. Bu konuyla ilgili İngilizce konuşan herhangi bir kişi kesinlikle bize şunları söyleyecektir: "*Poor John ran away* örneğinde *poor John* ile *ran away* diye iki *dolaysız kurucu* vardır. Her iki biçim de birer karmaşık biçimdir. *Ran away*, bir biçimbirim olan *ran* kurucusu ile kurucuları *a-* ile *way* biçimbirimleri olan *away* karmaşık biçimbirimden oluşmuştur. *Poor John* biçiminin kurucuları ise *poor* ve *John* biçimbirimleridir." Yalnızca bu yoldan yapılan (anlamları da göz önünde bulunduran) uygun bir çözümleme, temel kurucular olan biçimbirimlere ulaşılmasını sağlayabilir. (...)

Bir biçimbirim, bir ya da daha çok sayıdaki sesbirimden oluştuğu için sesbilgisel açıdan betimlenebilir; ancak bu biçimbirimin anlamı bilimimizin sınırları içinde çözümlenemez. (...) Örneğin, *pin* biçimbirimi, *pig, pen, tin, ten* gibi başka biçimbirimlerle sesçil benzerlik göstermektedir. Bu benzerlik temel alınarak *pin* üç sesbirime ayrıştırılıp betimlenebilir; ancak söz konusu benzerlikler anlamsal benzerliklerle ilişkili olmadığından sesbirimlere herhangi bir anlam veremeyiz, bilimimizin sınırları içinde biçimbirimin anlamını çözümleyemeyiz. (...)

Dil gibi, iyi işleyen bir belirtkeler dizgesinde sayıları pek çok olmayan belirtkebirimler bulunmaktadır. Ancak belirtkelerle gösterilen şeyler -bizim örneğimizde gerçek dünyanın tüm içeriği- sonsuz sayıda çeşitlilikler içerebilir. Bu nedenle belirtkeler (en küçük belirtkeleri biçimbirimler olan dilsel biçimler) belirtke-birimlerinin (sesbirim) çeşitli birleşimlerinden oluşur. Bu tür birleşimlerin her biri gerçek dünyanın nedensiz olarak bir yönünü gösterir. Belirtkelerin gösterdiği şeyler değil, belirtkeler çözümlenebilir. Bu durum, dilsel incelemenin her zaman anlamdan değil, sesçil biçimden yola çıkması gerektiği ilkesini güçlendirir. (ss. 158 - 162)

TÜMCE TÜRLERİ

Bir dilsel biçim, herhangi bir sözcede *John ran away* sözcesindeki *John* gibi, ya daha geniş bir biçimin kurucusu ya da *John!* ünlemindeki gibi daha geniş (karmaşık) bir dilsel biçim içine giremeyen bir biçim olarak ortaya çıkar. Bir dilsel biçim daha geniş bir biçimin parçası olduğunda *içerilme konumu*ndadır; karşıt durumda ise, *salt nitelikli konum*dadır ve bir tümce oluşturur.

Bir sözcede bir tümce olan bir biçim başka bir sözcede, içerilme konumunda bulunabilir. Yukardaki ünlem örneğinde *John* bir tümcedir, oysa *Poor John!* ünleminde içerilme konumundadır. Bu son ünlemde *Poor John* bir tümcedir. *Poor John ran away* sözcesindeyse içerilme konumundadır. Ya da bir kez daha söyleyecek olursak, *Poor John ran away* bir tümceyken *When the dog barked poor John ran away* sözcesinde içerilme konumundadır.

Bir sözce birden çok tümceden oluşabilir. Böyle bir durumda sözce, ne anlam ne de geleneksel dilbilgisi açısından birliktelik göstermeden daha büyük bir biçim içinde toplanan çeşitli dilsel biçimleri içerir. Örneğin, *How are you?* "Nasılsınız?", *It's a fine day* "Güzel bir gün", *Are you going to play tennis this afternoon?* "Bugün öğleden sonra tenis oynayacak mısınız?" gibi. Bu üç biçim arasında gerçek bir bağ olsa bile, söz konusu biçimleri daha geniş bir biçim olarak birarada tutan herhangi bir dilbilgisel ilişki yoktur. Bu sözce üç tümceden oluşmaktadır.

Herhangi bir sözcedeki tümcelerin şu olgu yoluyla belirlendiği açıktır: Her tümce, herhangi bir dilbilgisel yapıyla daha büyük bir dilsel biçim içine girmeyen bağımsız bir dilsel biçimdir. Yine de pek çok dilde, belki de tüm dillerde, çeşitli düzenbirimler tümceyi belirler ve ayrıca değişik tümce türleri ayırt eder. (s. 170)

Çeviren: Ş. Ozil

NIKOLAY S. TRUBETSKOY

(1890 - 1938)

Çağdaş anlamda sesbilimin kurucusu sayılan N. S. Trubetskoy, Prag Dilbilim Çevresinin önde gelen sözcüsü, işlevsel dilbilimin belli bir alanda tümü kapsayıcı ilk örneklerini sunan öncüsüdür.

Ünlü bir prens ailesinden gelen Trubetskoy Moskova'da doğmuş, çok küçük yaşta Fin-Ugur budunbilgisiyle uğraşmaya, Budunbilgisi Kurumunun toplantılarına katılmaya başlamış, ilk yazılarını on beş yaşında yayımlamıştır. Üniversitede Hint-Avrupa karşılaştırmalı dilbilgisi derslerini izlemiş, burslu olarak gittiği Leipzig'de Sanskritçeyi incelemiş, dönüşte bu konuda dersler vermek üzere üniversitede görevlendirilmiştir. 1917'de, doğduğu kentten ayrılmış, Rostov'da karşılaştırmalı dilbilgisi dersleri vermiştir. Sonra, ülkesinden ayrılmak zorunda kalmış, bir süre İstanbul'da bulunmuş, 1920 -1922 yıllarında Sofya Üniversitesinde Hint-Avrupa dilbilimi kürsüsünü yönetmiştir. 1922'de Viyana Üniversitesi İslav betikbilimi kürsüsüne atanmış, ölümünden birkaç gün öncesine değin bu görevde kalmıştır.

Trubetskoy'un, kendisi gibi Rus göçmeni olan R. Jakobson ve S. Karsevski'yle birlikte 1928'de Prag Dilbilim Çevresine (kuruluşu: 1926) katılması dilbilim tarihinin önemli olaylarındandır. Bu bilginlerin La Haye'de toplanan Uluslararası I. Dilbilimciler Kurultayına (1928) sunduğu 'öneri' ya da dilbilim, özellikle de sesbilim izlencesi büyük bir yankı uyandırmış, kısa bir süre sonra genişletilerek Prag Okulunun ilkelerini içeren bir tür bildiri niteliği kazanmıştır (1929). Başlıca dilbilim sorunlarıyla sesbilim dışında yazınsal dille ilgili saptamalar da kapsayan 1929 Savları ve bunların öngördüğü ilkelere uygun olarak yapılan çalışmalar, her şeyden önce de Tru-

betskoy'un *Grundzüge der Phonologie* (1939) (Sesbilim İlkeleri) adlı başyapıtı sesbilime yöntem açısından dilbilimin öncü dalı niteliğini kazandırmıştır. Yazarın ölümünden sonra, *Travaux du Cercle Linguistique de Prague* (Prag Dilbilim Çevresi Çalışmaları) adlı yayının 7. cildi olarak yayımlanan bu yapıt sesbilimin ilk geniş kapsamlı sunuşunu içerir. Sağlam yöntemiyle bugün de birçok bakımdan geçerliğini sürdüren *Grundzüge* işlevsel dilbilimin sesbilim alanındaki temelini oluşturur, birçok yapısalcı yaklaşımın esin kaynakları arasında yer alır.

Saussure'ün dil/söz karşıtlığından yola çıkan Trubetskoy söz düzlemindeki seslerle dil düzlemindeki sesleri birbirinden ayırt eder. Ona göre, sesbilgisi sözdeki, sesbilim ise dildeki sesleri, bir başka deyişle sesbirimleri inceler. Sesbirim kavramı Trubetskoy düşüncesinin eksenini oluşturur. Her şeyden önce işlevsel bir kavramdır bu. En az bir sesbilimsel karşıtlığın öğesi olarak belirlenen, ayırıcı, belirgin özellikler içeren sesbirim, aynı sesbirimin ayrı gerçekleşmeleri sayılan değişkelerden ayrılır. Sesbirimin tanımlanması dizge içindeki yerinin saptanmasına bağlıdır. Bu ise, çeşitli karşıtlıkların belirlenmesini gerektirir. Trubetskoy özelikle ikiyanlı/çokyanlı; orantılı/tekil; eksiköğeli, dereceli/eş öğeli; yansızlaşabilir/sürekli karşıtlıklarla bağlılaşımlar üzerinde durmuştur. Bağlılaşım, öğeleri aynı özelliğin varlığı ya da yokluğuyla karşıtlık kuran sesbirim çiftleri bütünüdür. Eksik öğeli, ikiyanlı ve orantılı karşıtlık kuran iki sesbirim bağlılaşık bir çifttir. Eğer aynı belirti (bir özellik dışında her bakımdan özdeş iki sesbirimin karşıtlığını sağlayan ayırıcı nitelik) birçok bağlılaşık çiftte görülürse bir bağlılaşım söz konusu demektir. Öte yandan, yansızlaşabilir bir karşıtlıktaki ortak ayırıcı özellikler bir üstsesbirim oluşturur.

Sesbirimler dışında vurgu, titrem, süre, vb. bürün olgularının incelenmesi konusunda da sağlam ilkeler koyan Trubetskoy savlarını iki yüz dolayındaki dil ve lehçeye ilişkin olarak yaptığı araştırmaların ürünleriyle desteklemeye özen gösterir. Öte yandan, yazarın kimi çalışmaları, sesbilim yöntemlerini ilkece eşsüremle sınırlandırmadığını, artsüremli bir sesbilimi de öngördüğünü ortaya koyar.

B. V.

Kısa Kaynakça

Fontaine, J. *Le Cercle linguistique de Prague*, Tours, Mame, 1974.

Lepschy, G. C. *La Linguistique structurale*, trad, fr., Paris, Payot, 1968.

Mounin, G. *La Linguistique du XXe siècle*, Paris, P. U. F., 1972.

Alıntıların Kaynağı

I. Troubetzkoy, N.S. 'Essai d'une théorie des oppositions phonologiques', *Journal de psychologie normale et pathologique*, Paris, Alcan, 1936.

II. " *Principes des phonologie*, Fransızca çeviri., Paris, Klineksieck, 1949 (1939).

SESBİLGİSİ VE SESBİLİM

(...) Sesbilim, incelenen dilde hangi sessel ayrılıkların anlam ayrılıklarına bağlandığını, ayrımlaşma öğelerinin (ya da belirtilerin) birbirleriyle ne gibi ilişkiler kurduklarını ve hangi kurallar uyarınca sözcükler ya da tümceler oluşturmak üzere birleştiklerini araştırmalıdır. Bu görevlerin doğa bilimlerinin yöntemleriyle yerine getirilemeyeceği açıktır. Sesbilim daha çok, bir dilin dilbilgisi dizgesini incelemek için kullanılan yöntemleri uygulamalıdır.

(...) Sesbilgicinin sesleriyle sesbilimcinin birimleri örtüşmez. Sesbilimci, *ses konusunda yalnızca dilde belli bir işlev yerine getiren öğeleri* ele almalıdır.

İşleve verilen bu ağırlık çok kesin biçimde sesbilgicinin görüş açısına karşıttır. (...) Sesbilgici, söylenenlerin anlamını (bir başka deyişle gösterenin anlamını) ele almaktan titizlikle kaçınmalıdır. Bu durum sesbilgisiyle sesbilimi, görünüşte benzer konularla uğraşmalarına karşın, aynı başlık altında toplamamızı önler. (...)

Sesbilimle sesbilgisini özenle birbirinden ayırmak ilkece zorunlu uygulamada da olanaklıdır. Bu ayrım, her iki bilimin de yararınadır. Ama bu durum doğal olarak, söz konusu bilimlerden her birinin öbürünün elde ettiği sonuçlardan yararlanmasını engellememelidir. Ancak ölçüyü de kaçırmamak gerekir. (...)

(...) Her türlü sesbilimsel betimlemenin ilk adımı, söz konusu dilde var olan ve anlamları birbirinden ayırt eden sessel karşıtlıklar bulmaktır: Sonuç olarak dilin ses dizelgesi kalkış noktası olmalı ve sesbilimcinin gerecini sağlamalıdır. Kuşkusuz, sesbilimsel betimlemenin daha ileri, daha yüksek aşamaları, bir başka deyişle dizgenin ve birleşimlerin incelenmesi sesbilgisinden tümüyle bağımsızdır. (...) (II, ss. 11-15)

SESBİLİM VE AYIRICI İŞLEV

Söz algılanırken, sessel izlenimlerin içerdiği çeşitli özellikle-
rin üç değişik düzleme bir tür yansıması olduğunu daha önce söyle-
dik: Anlatımsal düzlem, çağrı düzlemi ve gösterim düzlemi. Dinleyi-
cinin dikkati bu üç düzlemden her biri üzerinde yoğunlaşarak öbür
ikisini dışlayabilir. Gösterimsel düzlemde yer alan sessel izlenimler
anlatımsal düzlemle çağrı düzleminden demek ki tümüyle bağımsız
olarak algılanıp ele alınabilir. Ancak, gösterimsel düzlemdeki ses-
sel izlenimlerin aynı işlevi yerine getirdiği sanılmamalıdır. Kuşku-
suz bütün bu izlenimler, söylenen tümcenin ussal anlamını göster-
meye yarar; daha açık bir deyişle bunların tümü de, belli bir ussal
anlamla donanmış dil değerlerine ilişkindir. Ancak, bu alanda üç
değişik işlev birbirinden kesinlikle ayırt edilebilir. Kimi sessel öze-
likler bir *yücelim* işlevi yerine getirir, daha açık bir deyişle söz ko-
nusu tümcede kaç 'birim' (=sözcük ya da sözcük öbeği) bulunduğu-
nu gösterir: Örneğin, Almancada sözcüğün birincil vurgusunun işle-
vi budur. Başka sessel özellikler iki 'birim' (= birbirine sıkı sıkıya
bağlı sözcüklerin oluşturduğu öbekler, sözcükler, biçimbirimler)
arasındaki sınırı belirterek bir sınırlandırma işlevi yerine getirir: Ör-
neğin, Almancada ünlülere ilişkin sert gırtlak vuruşunun işlevi bu-
dur. Başka sessel özellikler ise çeşitli anlamlı birimleri birbirinden
ayırt ederek bir *ayırıcı* işlev yerine getirir: Orneğin, Almancada
List 'kurnazlık' -Mist 'çöp' -*Mast* 'gemidireği'-*Macht* 'güç'. Her
dilsel birim, ayırıcı işlevi olan sessel özellikler içermelidir. Yoksa
öbür dilsel birimlerden ayırt edilemez. Üstelik, çeşitli dilsel birimle-
rin ayrımlaşması yalnızca ayırıcı işlevi olan sessel özelliklerle ger-
çekleşir. Buna karşın, sınırlandırma işleviyle yücelim işlevi yerine
getiren sessel özellikler dilsel birimler için zorunlu değildir. Çeşitli
sözcüklerin, özel hiç bir sessel nitelik bulunmadan da sınırlandığı
tümceler vardır. Birçok sözcük de açık seçik bir doruk olmadan

tümcelerde kullanılır. Bir tümcedeki çeşitli sözcükler arasında bir durak bulunması olasılığı her zaman vardır; sınırlandırma işlevi ya da yücelim işlevi olan sessel özellikler bir bakıma bu durakların yerine kullanılır. Böylece söz konusu iki işlev her zaman ve yalnızca kolaylık sağlayan bir yol niteliği taşır. Oysa, ayırıcı işlevin salt böyle bir özelliği yoktur, anlama-anlaşılma için kesinlikle gerekli ve zorunludur o. Bundan ötürü de, gösterimsel düzlemde ayırt edilebilecek üç sessel işlev içinde ayırıcı işlev, öbürleriyle karşılaştırılamayacak denli önemlidir.

Eşsüremli ya da betimsel sesbilim başlıca üç bölüme ayrılabilir. Bunlar gösterimsel düzlem içinde yer alan söz konusu üç sessel işlevin karşılığıdır. Ayırıcı işlevi inceleyecek olan bölümün, yücelim ve sınırlandırma işlevlerine ayrılacak bölümlerden çok daha geniş tutulması gerektiğini belirtmeye de gerek yok. (II, ss. 31- 32)

AYIRICI SESBİLİMSEL BİRİM. SESBİRİM. DEĞİŞKE

'(...) Sesbilimsel karşıtlık'tan, söz konusu olan dilde ussal anlamlar ayırt edebilen her türlü sessel karşıtlığı anlıyoruz. Bu türlü bir karşıtlığın her öğesine 'ayırıcı sesbilimsel birim'diyeceğiz. Bu tanımdan, sesbilimsel birimlerin çok değişik uzunlukta olabilecekleri sonucu çıkar. (...)

Söz konusu olan dil açısından daha küçük ve ardışık sesbilimsel birimlere bölünemeyen sesbilimsel birimlere *sesbirim* diyeceğiz. Demek ki sesbirim, incelenen dilin en küçük sesbilimsel birimidir. Dilde bulunan her sözcüğün gösteren yüzü sesbirimlere çözümlenebilir ve belli bir sesbirimler dizilişi olarak gösterilebilir.

(...) *Sesbirimin, sessel bir imgenin içerdiği, sesbilimsel açıdan belirgin özelliklerin toplamı* olduğu söylenebilir.

Söz ediminde gerçekleştirilen ve algılanan somut seslerin her biri, sesbilimsel açıdan belirgin özelliklerin yanı sıra, sesbilimsel açıdan belirgin olmayan birçok özellik içerir. Onun için de, bu seslerin hiçbiri yalnızca bir sesbirim olarak görülemez. Ama bu seslerden biri belli bir sesbirimin sesbilimsel açıdan belirgin özelliklerini kapsadığı ölçüde bu sesbirimin bir *gerçekleşmesi* olarak görülebilir. (...)

(...) Aynı sesbirimi gerçekleştiren bütün bu ayrı sesleri, söz konusu sesbirimin *değişkeleri* (ya da sesçil değişkeleri) olarak adlandıracağız.

(...) Sesbirim her şeyden önce işlevsel bir kavramdır; bu kavramın işlevi bakımından tanımlanması gerekir. (...)

Sesbirim doyurucu biçimde ruhbilimsel niteliği ya da sesçil değişkeleriyle kurduğu bağıntılarla değil, yalnızca ve salt dildeki işleviyle tanımlanabilir. (...)

Dildeki iki ses hangi koşullarda iki ayrı sesbirimin gerçekleşmeleri olarak görülebilir ve hangi koşullarda bir tek sesbirimin iki sesçil gerçekleşmesi sayılabilir? Bu konuda dört kural konulabilir:

1. Kural: *Eğer aynı dilin iki sesi kesinlikle aynı sessel çevrede ortaya çıkar ve sözcüğün ussal anlamında bir ayrılığa neden olmadan birbirinin yerini alabilirse, söz konusu iki ses bir tek sesbirimin istemli değişkelerinden başka bir şey değildir.*

Birçok altdurum birbirinden ayırt edilebilir. Dilin kuralıyla kurdukları ilişkiler bakımından, istemli değişkeler *genel* ve *bireysel* olmak üzere ikiye ayrılır. Genel istemli değişkeler dil yanlışı ya da kuraldan sapma olarak görülmez; onun için de, tümü, aynı konuşan bireyce kullanılabilir. Örneğin vurgulu ünlüler önünde ünsüzlerin uzatılması Almancada bir dil yanlışı sayılmaz. (...) Oysa bireysel değişkeler dilsel topluluğun çeşitli üyeleri arasında ancak bunlardan biri 'kurala uygun ya da olağan', 'iyi', 'örnek' sayılacak biçimde dağılıyorsa, öbürleri tersine yerel, toplumsal, sayrılığa bağlı, vb. sapmalar olarak görülür. Örneğin, çeşitli Avrupa dillerinde küçükdil *r*'siyle dil *r*'si için durum böyledir. Ama bu seslerin değeri dilden dile değişir. İtalyanca, İspanyolca, Macarca ve çağcıl Yunancada olduğu gibi Islav dillerinde de dil *r*'si kural sayılır; oysa küçükdil *r*'sine sayrıl bir sapma ya da bir yapmacıklık ve züppelik belirtisi gözüyle bakılır. Daha seyrek olarak (örneğin Slovencede) yerel bir özellik sayılır bu ses (özellikle de kimi Kärnten lehçelerinde görülür). Tersine Almanca ve Fransızcada küçükdil *r*'si (daha doğrusu çeşitli küçükdil *r*'leri) kuraldır; dil *r*'si ise yerel bir sapma ya da eskiye özenme olarak görülür. (...)

II. Kural: *Eğer iki ses kesinlikle aynı sessel konumda ortaya çıkar ve sözcüklerin anlamını değiştirmeden ya da sözcük tanınmaz duruma girmeden birbirinin yerini alamazsa, bu iki ses ayrı iki sesbirimin gerçeklesmeleridir.*

Örneğin Almancadaki *i* ve *a* sesleri bu durumdadır: *Lippe* 'dudak' gibi bir sözcükte *i*'nin yerini *a*'nın alması bir anlam değişikliğine yol açar (*Lappe* 'Lapon'); buna karşın *Fisch* 'balık' gibi bir sözcük bu türlü bir değişimle tanınmaz duruma girer (*Fasch* biçiminde bir sözcük yoktur). (...)

III. Kural: *Eğer bir dilin, işitimsel açıdan ya da oluşum bakımından birbirine yakın iki sesine hiç bir zaman aynı sessel çevrede rastlanmazsa, bu sesler aynı sesbirimin birleşimsel değişkeleri olarak görülmelidir.*

Üç örnek durum birbirinden ayırt edilebilir:

A) Söz konusu dilde, bir yandan, yalnız belli bir konumda görülen bütün bir *a'*, *a''*, *a'''*..... ses sınıfı vardır, bir yandan da, belirtilen konumda hiç görülmeyen tek bir *a* sesi vardır. Bu durumda *a* sesi yalnızca, işitim ve oluşum bakımından kendisine en yakın olan *a'*, *a''*, *a'''* sınıfından sesle bir değişke bağıntısı kurabilir.

B) Söz konusu dilde bir yandan ancak belli bir konumda gerçekleşen bir ses dizilişi vardır, bir yandan da bu konumda bulunamayan bir başka ses dizilişi vardır. Bu durumda, birinci dizilişteki seslerin her biriyle, ikinci dizilişteki seslerden işitim ve oluşum bakımından ona en yakın olan ses arasında bir birleşimsel değişke bağıntısı vardır. (...)

C) Söz konusu dilde yalnız belli bir konumda gerçekleşen *bir* tek ses ve bu konumda gerçekleşmeyen *bir* başka ses vardır. Eğer dolaylı bir sesbilimsel karşıtlık oluşturmuyorlarsa, bu durumda söz konusu iki sese ancak aynı sesbirimin birleşimsel değişkeleri gözüyle bakılabilir. (...)

IV. Kural: *III. kuralın koşullarına uymakla birlikte iki ses sözkonusu dilde yan yana bulunabilirse, bir başka deyişle, sessel bir öbeğin öğeleri olabilirse, bu da, seslerden birinin tek başına görüldüğü koşullarda gerçekleşirse, bunlar aynı sesbirimin değişkeleri olarak görülemez.* Örnek: İngilizcede *r* yalnız ünlü önünde bulunabilir, oysa ə ünlü önünde gerçekleşemez; *r*, sürtünme ya da patlama gürültüsü olmadan, ə ise kesinlikle, belirlenmemiş bir tını ve açıklık derecesiyle söylendiğinden, İngilizcedeki *r* ve ə'yi, aynı sesbirimin birleşimsel değişkeleri olarak görmeye yönelebilir insan. Ama *prəfession* (söylenişi *prəfeşn*) gibi sözcüklerde *r* ve ə seslerinin yan yana bulunması ve başka sözcüklerde, aynı sessel çevrede tek başına bir ə gerçekleşmesi (örneğin *pəfekşn* biçiminde söylenen *perfection*) bunu olanaksızlaştırır. (II, ss. 47 - 52)

Bir Yabancı Dildeki Sesbirimlerin Yanlış Değerlendirilmesi: Bir dilin sesbilimsel dizgesi, söylenen her şeyin içinden geçtiği bir eleğe benzer. Elekte yalnızca, sesbirimleri ayırt edebilecek belirginlikte sessel belirtiler kalır. Gerisi, bir çağrı değeri taşıyan sessel belirtilerin takıldığı bir başka eleğe dökülür. Daha aşağıda da, konuşan bireyin anlatımına özelliğini veren sessel nitelikleri ayıklayan bir elek bulunur. Her insan, daha çocukluğunda, söylenenleri böyle çözümlemeye alışır. Bu çözümleme tümüyle kendiliğinden ve bilinçsiz bir biçimde gerçekleşir. Ama bir de şu var: Bu çözümlemeyi olanaklı kılan elekler dizgesi her dilde değişik bir yapı sunar. İnsan anadilinin dizgesini edinir. Ama bir başka dil konuşulurken, duyduklarını çözümlemek için elinde olmadan alışık olduğu kendi anadilinin 'sesbilimsel eleğini' kullanır. Bu elek, işitilen yabancı dile uygun düşmediğinden pek çok yanlış olur, birçok şey yanlış anlaşılır. Yabancı dilin sesleri sesbilimsel açıdan doğru olmayan bir yoruma konu olur: Çünkü insan bunları kendi dilinin 'sesbilimsel eleğinden' geçirir.

(...) Bir yabancı dilin sesleri yanlış olarak değerlendirmeye, o dilin sesbilimsel yapısıyla konuşan bireyin anadilinin sesbilimsel yapısı arasındaki ayrılık yol açar. (...) (II, ss. 54 - 56)

Yalın Sesbirimlerle Sesbirim Öbekleri: Yalın bir sesbirimle bir sesbirim öbeği arasında ayrım yapmak her zaman kolay değildir. Somut ses edimindeki ses akışı kesintisiz bir devinimdir ve salt sesbilgisel açıdan (daha açık bir deyişle, seslerin dilbilimsel işlevi göz önünde bulundurulmadan) bu ses akışının belirli bir bölümünün 'teksesbirimli' (daha açık bir deyişle, bir tek sesbirim) olarak mı, yoksa 'çok-sesbirimli' (daha açık bir deyişle, bir sesbirim öbeği) olarak mı görülmesi gerektiği söylenemez. Burada da, uyulması gereken birtakım kesin sesbilimsel kurallar vardır.

Genel olarak şöyle denebilir: Teksesbirim değeri ancak, söz konusu dilde, kurucu bölümleri iki sesleme dağılmayan ve süreleri yalınseslerin süresini aşmayan bir oluşturum devinimiyle üretilen ses öbeklerinde ortaya çıka*bilir*. Bu öncüllere uygun bir ses öbeği ancak 'gücül olarak teksesbirimli'dir. Ama söz konusu dilin kuralla-

rı uyarınca bir tek sesbirim olarak işlem görüyor ya da o dilin sesbirimler dizgesinin genel yapısı bu türlü bir değeri zorunlu kılıyorsa gerçekten teksesbirimli (daha açık bir deyişle, bir tek sesbirimin gerçekleşmesi) olarak ele alınmalıdır. Eğer bir ses öbeğinin oluşturucu bölümleri, aynı dildeki başka sesbirimlerin gerçekleşmeleri olarak görülemezse, bu öbeğin teksesbirim değeri taşıması özellikle *olası*dır. Ses öbeğinin tekses-birim değeri taşımasının sesçil öncülleriyle sesbilimsel koşulları aşağıdaki kurallarla özetlenebilir:

I. Kural: *Ancak, oluşturucu bölümleri, söz konusu dilde iki sesleme dağılmayan bir ses öbeği yalın bir sesbirimin gerçekleşmesi olarak görülebilir.*

(...)

II. Kural: *Bir sessel öbek ancak, bir tek ses oluşturum devinimiyle ya da ses oluşturumu sonucu ortaya çıkan bir bütünün giderek ayrışması aracılığıyla üretildiğinde tek bir sesbirim olarak görülebilir.*

Çoğu kez ikili ünlüler yalın sesbirimler olarak ele alınmalıdır. (...)

III. Kural: *Bir sessel öbek ancak, süresi, söz konusu dildeki öbür sesbirimlerin gerçekleşme süresini aşmadığında tek sesbirim olarak görülebilir.*

IV. Kural: Gücül olarak teksesbirimli bir ses öbeği (...) tek ses-birim olarak işlem gördüğünde, daha açık bir deyişle, söz konusu dilde bir sesbirim öbeğinin gerçekleşmeyeceği sessel konumlarda ortaya çıktığında tek sesbirimin gerçekleşmesi olarak görülmelidir. (...)

V. Kural: *I. -III. kuralların zorunluklarını yerine getiren bir sessel öbek, sesbirimler dizelgesinde koşutluğu sağlamak koşuluyla tek sesbirimin gerçekleşmesi olarak görülmelidir. (...)*

VI. Kural: Gücül olarak teksesbirimli bir sessel öbeği oluşturan bölümlerden biri aynı dildeki herhangi bir sesbirimin birleşimsel değişkesi olarak yorumlanamazsa, sessel öbeğin tümü özel bir sesbirimin gerçekleşmesi olarak görülebilir. (...)

Bir ses öbeğinin teksesbirim değerinin karşısında yalın bir sesin çok sesbirim değeri yer alır. Hemen hemen her zaman, bir ünlüyle bu ünlüden önce ya da sonra gelen bir ünsüzün oluşturduğu, ya *bir* ünsüzün ya da *bir* ünlünün gerçekleştirdiği bir sesbirim öbeği söz konusudur. (...) Bu olgunun sesbilimsel koşullarına gelince, bunların tümü de aşağıdaki kuralla özetlenebilir:

VII. Kural: *Tek bir sesle (...) sesbilimsel öncüllere uyan bir sessel öbek arasında birleşimsel ya da istemli değişke ilişkisi varsa, sessel öbeğin, bir sesbirim öbeğinin gerçekleşmesi olarak görülmesi gerektiğinden, tek sesin de aynı sesbirim öbeğinin bir gerçekleşemsi olarak değerlendirilmesi gerekir. (...) (II, ss. 57 - 64)*

AYIRICI SESBİLİMSEL KARŞITLIK

Ayrılık kavramı karşıtlık kavramını içerir. İki şey ancak karşıtlaştıkları, daha açık bir deyişle, bunlar arasında bir karşıtlık bağıntısı bulunduğu ölçüde birbirinden ayrılabilir. Onun için de, sessel bir özellik, yalnızca bir başka sessel özellikle karşıtlaştığı, daha açık bir deyişle, ancak sessel bir karşıtlığın öğesi olduğu ölçüde ayırıcı bir işlev yerine getirebilir. Söz konusu olan dilde iki sözcüğün ussal anlamlarını ayırt edebilecek sessel karşıtlıklara *sesbilimsel karşıtlıklar* (ya da *ayırıcı sesbilimsel karşıtlıklar, ayırıcı karşıtlıklar*) diyeceğiz. Buna karşın, değinilen özellikten yoksun karşıtlıklara *sesbilimsel açıdan belirgin olmayan* ya da *ayırıcı olmayan karşıtlıklar* denecektir. Almancada *o-i* karşıtlığı ayırıcı sesbilimsel bir karşıtlıktır: Örneğin *so* 'böylece'-*sie* 'o', *Rose* 'gül'-*Riese* 'dev'; ama dil *r*'siyle küçükdil *r*'si arasındaki karşıtlık ayırıcı değildir, çünkü Almancada bu sessel karşıtlıkla birbirinden ayrılan iki sözcük yoktur.

Değişili sesler vardır, *değişisiz* sesler vardır. Değişili sesler, belli bir dilde aynı sessel çevrede bulunabilen seslerdir (örneğin, yukardaki örneklerde de görüldüğü gibi Almancada *o* ve *i*). Buna karşın, değişisiz sesler, söz konusu dilde hiç bir zaman aynı sessel çevrede yer alamaz: Örneğin Almancadaki '*ich* sesi' ile '*ach* sesi' bu durumdadır; '*ach* sesi' ancak *u, o, a, au*'dan sonra görülebilir; oysa '*ich* sesi' bütün öbür konumlarda bulunabilir de hiç bir zaman *u, o, a, au*'dan sonra gelemez. Yukarda söylenenlerden çıkan sonuç şudur: Değişisiz sesler ilkece hiç bir ayırıcı sesbilimsel karşıtlık oluşturamaz: Hiç bir zaman aynı sessel çevrede bulunmadıklarından, iki sözcüğü ayrımlaştıran tek öğe olarak da görülemezler. (...)

Değişili seslere gelince iş değişir: Bunlar hem ayırıcı karşıtlıklar oluşturabilir, hem de ayırıcı olmayan karşıtlıklar. Söz konusu

dilde, değinilen seslerin yerine getirdiği işleve bağlıdır bu yalnızca. Örneğin Almancada, bir sözcükteki ünlülerin görece müziksel yüksekliği anlam açısından (daha açık bir deyişle sözcüğün gösterimsel işlevi bakımından) belirgin değildir. Almancada ünlülerin müziksel yüksekliğine ilişkin ayrılıklar olsa olsa çağrı işlevi için kullanılabilir, ama iki seslemli bir sözcüğün ussal anlamı hiç bir biçimde değişmez: Birinci seslemdeki ünlüye oranla ikinci seslemdeki ünlü ister daha tiz ya da pes olsun, isterse her iki seslem de aynı müziksel yükseklikte söylensin. Eğer pes *u* ile tiz *u*'yu iki ayrı ses olarak görüyorsak, bu iki sesin Almancada değişili olduğunu, ama ayırıcı işlev oluşturmadığını söyleyebiliriz. Buna karşın, *r* ile *l* sesleri de Almancada değişilidir, ama bir de ayırıcı işlev oluşturur bu sesler. Örneğin, anlam ayrılığına yalnızca *r-l* karşıtlığının yol açtığı Almanca *Rand* 'kenar, kıyı'-*Land* 'ülke', *führen* 'gitmek, sürmek; yönetmek', *fühlen* 'dokunmak; duymak', *scharren* '(toprağı) eşelemek' -schallen 'tınlamak', *wirst* '... durumuna giriyor(sun)'-*willst* 'istiyor(sun)' sözcük çiftlerini karşılaştırın. Tersine *r* ve *l* Japoncada değişilidir, ama ayırıcı bir karşıtlık oluşturamazlar: Hiç bir anlam değişimi olmadan herhangi bir sözcükte *l*'nin yerini *r* alabilir, *r*'nin yerini de *l*; oysa çeşitli seslemlerin görece yüksekliği Japoncada sesbilimsel bakımdan belirgindir: Bu dilde pes *u* ile tiz *u* değişilidir ve ayırıcı bir karşıtlık oluşturur. Böylece *tsuru* gibi bir sözcük, iki *u*'nun görece yüksekliğine göre üç değişik anlam taşıyabilir: Birinci *u* ikinci *u*'dan daha tiz ise 'yay kirişi', daha pes ise 'turna' anlamına gelir; her iki *u*'nun da yüksekliği aynı ise, o zaman 'oltayla balık avlamak' demektir. Demek ki iki türlü değişili ses birbirinden ayırtedilebilir: Söz konusu dilde ayırıcı karşıtlıklar oluşturan değişili sesler ve yalnızca, ayırıcı olmayan karşıtlıklar oluşturan değişili sesler. (II, ss. 33 - 35)

Ayırıcı Karşıtlıkların Mantıksal Sınıflandırması: (...) Sesbirim nasıl sınıflandırılırsa sınıflandırılsın, her zaman karşıtlık kavramıyla karşılaşılır. Sesbirim, daha küçük ve daha yalın sesbilimsel birimlere ayrıştırılamayan sesbilimsel bir karşıtlığın öğesidir. (...) Böyle olduğu için de, bir sesbirimler dizgesi bir karşıtlıklar dizgesini, sesbirimlerin sınıflandırılması da bir karşıtlıklar sınıflandırması-

nı varsayar. Ancak, 'karşıtlık' salt sesbilimsel bir kavram değildir. Mantıksal bir kavramdır bu. Söz konusu kavramın sesbilimde yerine getirdiği işlev ruhbilimdeki işlevini çok yakından anımsatır. Karşıtlık kavramını ruhbilimsel ve mantıksal açıdan incelemeden (sesbirimlerin ancak öğeleri oldukları) sesbilimsel karşıtlıkları incelemeye olanak yoktur. İşte, ruhbilimcilerle felsefecilerin katkısı da bize bu alanda özellikle yararlı olabilir.

Birkaç yıldır bu satırların yazarı bir sesbilimsel dizgeler kuramı üstünde çalışmaktadır ve tüm bu süre içinde de hep aynı güçlüğe karşı savaşım vermek zorunda kalmıştır: Bu güçlük, yeterli bir karşıtlıklar kuramının bulunmayışıdır.

Titizlikle göz önünde bulundurulması gereken ilk ayrım ikiyanlı karşıtlıklarla (ya da 'tekboyutlu karşıtlıklar'la) çokyanlı karşıtlıklar (ya da çokboyutlu karşıtlıklar') arasında yapılması gereken ayrımdır. Her karşıtlık, öğelerinde ortaklaşa bulunan belli sayıda özellik gerektirir. Eğer bu ortak özelliklerin tümü yalnızca belli bir karşıtlığın iki öğesine özgüyse, bu karşıtlık ikiyanlıdır. Tersine, eğer belli bir karşıtlığın iki öğesinde ortaklaşa bulunan özelliklerin tümüne aynı dizgenin başka öğelerinde de rastlanıyorsa, bu karşıtlık çokyanlıdır. Örneğin Fransızcada *t-d* karşıtlığı ikiyanlıdır, çünkü Fransızcanın sesbilimsel dizgesinde bu iki sesbirim dışında geniz tınlamasız kapantılı dilucu ünsüz ('dişsil') yoktur. Ama *p-t* karşıtlığı çokyanlıdır, çünkü bu iki sesbirimdeki ortak özelliklerin (ağız kapantısı, ses tellerinin titreşmemesi) tümü de Fransızcanın bir başka sesbiriminde, *k*'de de karşımıza çıkar.

İkiyanlı karşıtlıklarla çokyanlı karşıtlıkların salt sesbilime özgü olmadığı açıktır. Bu ayrım herhangi bir karşıtlık dizgesinde, özellikle de tüm gösterge dizgelerinde (çünkü göstergeler her zaman karşıtlık öğeleridir) de vardır. Örneğin, Latin abecesinin büyük yazaçlar dizgesinde E-F karşıtlığı ikiyanlıdır, çünkü bu iki yazaçta ortaklaşa bulunan özelliklerin tümü (...) aynı abecenin başka hiçbir yazacında karşımıza çıkmaz. Ama X-Z karşıtlığı çokyanlı bir karşıtlıktır, çünkü bu iki yazaçta ortaklaşa bulunan tek özellikle aynı abecenin başka yazaçlarında (A, V, vb.) da karşılaşılır.

Her karşıtlık dizgesinde çokyanlı karşıtlıklar ikiyanlılardan daha kabarık sayıdadır. Sesbilimsel bir dizgenin her üyesi, ancak az sayıda bir bölümü ikiyanlı olan karşıtlıklarda öğe olarak yer alır. Birçok dilde, yalnız çokyanlı karşıtlıkların öğesi olan sesbirimlere rastlanır. (örneğin: Almancadaki *h*). Ne var ki, sesbilimsel dizgenin yapısı bakımından en önemli karşıtlıklar kuşkusuz ikiyanlı karşıtlıklardır. İkiyanlı karşıtlıkların öğeleri çokyanlı karşıtlıkların öğelerinden çok daha sıkı ilişkilerle birbirine bağlıdır. (...)

Sesbilim için aynı ölçüde önemli bir başka ayrım da *orantılı* karşıtlıklarla *tekil* karşıtlıklar arasındaki ayrımdır. Bir karşıtlık, öğeleri arasındaki bağıntı, aynı dizgedeki başka karşıtlıkların öğeleri arasındaki bağıntıya özdeş olduğunda orantılıdır. Eğer öğeleri arasındaki bağıntı aynı dizgede yinelenmezse karşıtlık tekildir. Bu iki türlü karşıtlığın hem ikiyanlı, hem de çokyanlı olabileceği de açıktır. Örneğin, Fransızcada *t-d* karşıtlığı ikiyanlı ve orantılıdır (*t-d* = *p-b* = *k-g* = *s-z* = *ch-j* = *f-v*); *p-t* karşıtlığı çokyanlı ve orantılıdır (*p-t* = *b-d* = *m-n*); r-l karşıtlığı ikiyanlı ve tekildir (çünkü *r* ve *l* Fransızcanın sesbilimsel dizgesinin biricik akıcılarıdır); *f-z* çokyanlı (çünkü karşıtlığın iki öğesinin tek ortak özelliği sürtüşmeli olmalarıdır, bu özellikle de *s*, *ş*, *v*, *j*'ye bağlanırlar) ve tekildir.

İkiyanlı ve çokyanlı karşıtlıklar arasındaki ayrım gibi orantılı ve tekil karşıtlıklar arasındaki ayrım da salt sesbilimsel dizgelere özgü değildir ve başka birçok dizgeye, özellikle de çeşitli gösterge dizgelerine uygulanabilir. Örneğin Latin abecesinin küçük yazaçlar dizgesinde *b-q* karşıtlığı orantılıdır, çünkü aynı ters çevirme bağıntısı aynı abecenin göstergelerinin oluşturduğu başka karşıtlıklarda (*d-p*, *n-u*) da yinelenir; oysa *t-l* karşıtlığı tekildir.

Bütün sesbilimsel dizgelerde orantılı karşıtlıklar azınlıktadır. Ama bu karşıtlıklarla tekil karşıtlıklar arasındaki sayısal oran dilden dile büyük oynamalar gösterir. Örneğin, Almanca ünsüzler dizgesinde orantılı karşıtlıklar olası tüm karşıtlıkların % 10.5'udur; oysa Fransızca ünsüzler dizgesinde bu karşıtlıklar % 26.6'ya ulaşır. Dizgenin yapısı bakımından orantılı karşıtlıklar özel bir önem taşır. Böyle bir karşıtlığın her öğesine özgü ayrımsal nitelikler, iki öğe

arasındaki bağıntının aynı dizgede birçok kez yinelenmesi nedeniyle özel bir saydamlık kazanır. Bu durum, orantılı bir karşıtlığın öğesi niteliğiyle bir sesbirimin 'sesbilimsel ayrıştırımı'nı, daha açık bir deyişle, sesbilimsel bir özellikler bütünü olarak kavranışını kolaylaştırır. (...)

İkiyanlı sesbilimsel karşıtlıklar içinde (...) *silinebilir* (ya da yansızlaşabilir) karşıtlıklarla *sürekli* karşıtlıkları ayırt etmek gerekir. Örneğin Fransızcada 'kapalı e' ile 'açık e' arasındaki karşıtlık silinebilir niteliktedir, çünkü karşıtlığın iki öğesi ancak açık son seslemlerde ayrımsal bir işlev yerine getirebilir. (*porter* 'taşımak'-*portait* 'taşıyordu', *les* 'çoğul belirli tanımlık'-*lait* 'süt', *fée* 'peri'-*fait* 'olgu', vb.); başka konumlarda ise öğelerden her birinin kullanımı iyi bilinen şu kurala göre kendiliğinden düzenlenir: Açık seslemde 'kapalı e', kapalı seslemde 'açık e'. Buna karşın, *i-e* karşıtlığı süreklidir, çünkü karşıtlığın her iki öğesi de usa gelebilecek her konumda ayrımsal işlev yerine getirebilir: *Irriter* 'kızdırmak'-*hériter* '(biri-ne) kalıt olarak kalmak', *crie* 'bağırıyor' -*crée* 'yaratıyor', *lycée* 'lise' -*laisser* 'bırakmak', *piste* 'iz; pist' -*peste* 'veba', vb.

Bu Fransızca örnekler silinebilir sesbilimsel karşıtlıklarla sürekli sesbilimsel karşıtlıklar arasındaki büyük ruhbilimsel ayrılığı çok iyi gösterir. Salt sesçil bakımdan, bir *i* ile kapalı bir *e* arasındaki ayrılık kapalı bir *e* ile açık bir *e* arasındaki ayrılıktan daha büyük değildir. Ne var ki kapalı *e* ile açık *e* arasında, *i* ile kapalı *e* arasındaki yakınlıktan daha ileri düzeyde bir yakınlık bulunduğu düşünülür. Bu öznel değerlendirme, *i* ile kapalı *e* arasındaki karşıtlığın silinebilir olmamasına karşın kapalı e ile açık *e* arasındaki karşıtlığın silinebilir olmasından kaynaklanır. Bu ruhbilimsel ayrılığın nedenini anlamak güç değildir. Silinebilir bir karşıtlığın öğeleri ancak, ayrımlarının sesbilimsel açıdan geçerli olduğu konumlarda ayrı sesbirimlerdir. Bunlar başka her yerde, bir tek 'üstsesbirim'in, daha açık bir deyişle, sesbilimsel içeriği, verilen karşıtlığın yalnızca iki öğesindeki ortak özelliklerden oluşan bir sesbirimin birleşimsel değişkeleridir. Demek ki silinebilir bir karşıtlığın her öğesi, sözcükteki konumuna göre değişik iki sesbilimsel içerik taşır sanki; kimi ko-

numlarda bütün bu nitelikler sesbilimsel açıdan geçerlidir, kimi durumlarda ise bu niteliklerin sesbilimsel bir değeri yoktur ve bunun sonucunda da temel özellikler olmaktan çıkarlar. Bu bir tür 'çifte varoluş' şu sonucu verir: Silinebilir bir karşıtlığın öğeleri, bütün nitelikleri sesbilimsel açıdan geçerlik taşıdığında bile, sesbilimsel bakımdan 'üstsesbirim + özgül nitelik' olarak ayrışır. Buna karşın, sürekli bir karşıtlığın öğelerinde bütün nitelikler her konumda sesbilimsel değerlerini korurlar. Bundan ötürü de, üstsesbirimin (daha açık bir deyişle, söz konusu karşıtlığın öğelerindeki ortak özelliklerin) ortaya çıkması çok daha güçleşir.

İkiyanlı bir karşıtlığın öğeleri arasındaki mantıksal bağıntılar oldukça çeşitlidir.

Bir karşıtlığın öğelerinden birinde, öbürünün yoksun bulunduğu bir nitelik varsa, bu karşıtlık *eksik öğeli*dir. Örneğin Fransızcada geniz ünlüleriyle ağız ünlüleri arasındaki karşıtlık (*bon* 'iyi' -*beau* 'güzel', *main* 'el' -*met* 'koyuyor', *un* 'bir' -*eux* 'onlar', *sang* 'kan, -*ça* 'bu', vb.) eksik öğelidir; çünkü genizsilleşme yalnız geniz ünlülerine özgüdür, ağız ünlülerinde bulunmaz. Bir karşıtlığın öğeleri aynı niteliğin değişik derecelerini içeriyorsa bu karşıtlık *dereceli* karşıtlıktır. Örneğin Fransızcada *i-e* karşıtlığı derecelidir; çünkü bu ünlüler ağız açıklığının derecesiyle birbirinden ayrılır. Bir karşıtlığın her öğesi de kendine özgü bir nitelik taşıyorsa karşıtlık eş öğelidir; *s-ş* karşıtlığı eş öğelidir (*sang* 'kan'-*champ* 'tarla', *casser* 'kırmak'-*cacher* 'saklamak', *Perse* 'Pers'-*perche* 'sırık'); çünkü Fransızca açısından ıslıklı özelliğiyle hışırtılı iki ayrı niteliktir: Bunlar ne aynı niteliğin iki derecesi olarak görülebilir, ne de herhangi bir niteliğin olumlanması yada yadsınması olarak ele alınabilir.

Yukarda sıraladığımız üç karşıtlık türünü daha yakından incelersek, eksik öğeli ve eş öğeli karşıtlıklar arasındaki ayrılığın az ya da çok, kalkış noktasını oluşturan bakış açısına bağlı olduğunu görmekte gecikmeyiz. Titreşimli kapantılılar (*d*, *b*, *g*), titreşimsiz kapantılılarda (*t*, *p*, *k*) bulunmayan ses teli titreşimleri içerir. Ama titreşimsizler ağız örgenlerinin kasıl gerilimini içerir, oysa titreşimlilerde böyle bir gerilim yoktur. Demek ki salt sesbilgisi açısından,

titreşimsiz kapantılılarla titreşimli kapantılılar arasındaki karşıtlık eş öğelidir. Ama ses tellerinin ya da ağız örgenlerindeki kasların eklemlemesinin göz önünde tutulmaması, karşıtlığın eksik öğeli karşıtlığa dönüşmesi için yeterlidir. Eksik öğeli karşıtlıkların çoğu için de durum aynıdır. Öğelerindeki kimi nitelikler göz önünde tutulmadığı ölçüde bunlar eksik öğelidir; yoksa eş öğeli karşıtlık olurlar. Öte yandan, eksik öğeli karşıtlıklarla dereceli karşıtlıklar arasındaki ayrılık da, yine bakış açısına bağlıdır. Kısa ünlülerle uzun ünlüler arasındaki karşıtlık dereceli karşıtlık olarak görülmelidir, çünkü burada sürenin iki derecesi söz konusudur. Ama kısa ünlülerin süresi en az süre olarak ele alınır alınmaz, uzunlarla kısalar arasındaki karşıtlık eksik öğeli karşıtlığa dönüşür, çünkü bu durumda uzunlar en az süreyi aşan bir nitelik taşırlar -kısalarda bu nitelik yoktur. Son olarak da şunu belirtelim: Kimi durumlarda eş öğeli karşıtlıklar dereceli karşıtlıklara, dereceli karşıtlıklar da eş öğeli karşıtlıklara indirgenebilir: Fransızca *s* ile *ş*'nin yanında üstdamaksıl türünden bir hışırtılı bulunsaydı (Hindistan'daki çeşitli dillerde olduğu gibi), eş öğeli karşıtlığa örnek olarak andığımız *s*-*ş* karşıtlığının dereceli karşıtlık olarak ele alınması gerekirdi.

Demek ki eksik öğeli, dereceli ve eş öğeli karşıtlıklar arasındaki ayrım, bunların hangi bakış açısına göre ele alındığına bağlı. Ne var ki bu ayrımın öznel ve nedensiz olduğunu sanmak yanlıştır. Belli bir karşıtlığın hangi 'bakış açısı'na göre ele alınacağını dizgenin bağlamı içerir. Yukarda, yalnızca silinebilir bir karşıtlık öğesinin kullanılabileceği karşıtlıklarda bu öğenin söz konusu karşıtlığın üstsesbirimiyle özdeşleştiğini gördük. Bu durumda, öğenin özgül nitelikleri sesbilimsel değerlerini yitirirler, göz önünde tutulmazlar. Onun için, aynı karşıtlığın öbür öğesi, birlikte bulunduğu öğenin yoksun bulunduğu bir niteliği taşıyan tek öğe olarak çıkar ortaya; bu iki öğe arasındaki karşıtlık, çok açık ve kuşku duyulamayacak biçimde eksik öğeli karşıtlığa dönüşür. (...) Bir karsıtlığın açık bir biçimde eksik öğeli olması için silinebilir olması gerekir. Dereceli karşıtlıklara gelince: Bunların açıkça dereceli olarak algılanabilmeleri, ancak aynı sesbilimsel dizgede, karşıtlığın iki öğesindeki niteliği daha büyük ya da daha küçük oranda içeren bir sesbirim bulunduğun-

da olanaklıdır. Uzun ünlülerle kısa ünlüler arasındaki karşıtlığın hiçbir zaman dereceli olmamasının nedeni budur. (...) Öte yandan, *i-e* türünden bir karşıtlık (örneğin Fransızcada) derecelidir; çünkü aynı dizgede, *e*'ye özgü ağız açıklığından daha büyük bir açıklık içeren bir sesbirim vardır: *a*. Bir de, orantılı olarak ele alınan çeşitli karşıtlıklar arasındaki koşutluğu göz önünde bulundurmak gerekir. Japoncada, hışırtılılarla ıslıklılar arasındaki karşıtlık, özellikle önda-maksıl ünlüler (*e*, *i*) önünde silinebilir: *i*'nin önünde ancak hışırtılılar, *e*'nin önünde de yalnız ıslıklılar kullanılabilir. Ama aynı bağıntı damaksıl kapantılılarla artdamaksıl kapantılılar, damaksıl sızıcıyla (Almanca *ich*'teki 'ch') *h*, *ç*, *c* ile *t*, *d*, damaksıllaşmış ve damaksıllaşmamış dudaksıllar arasında da vardır. Bu koşutluk, söz konusu karşıtlıkların her birinde ancak tını ayrılığını temel nitelikli olarak görmemizi zorunlu kılar; böylece Japonca ıslıklılarla hışırtılılar arasındaki karşıtlık, damaksıllaşmış ıslıklılarla damaksıllaşmamış ıslıklılar arasındaki eksik öğeli bir karşıtlığa indirgenir.

Yukarda belirtilen koşulların bulunmadığı durumlarda bir karşıtlık eş öğeli olarak kalır. (...) Sürekli niteliği taşıyan ve dereceli karşıtlıkların koşullarına uymayan karşıtlıklar da eş öğelidir. (...)

Eksik öğeli, dereceli ve eş öğeli karşıtlıklara ilişkin olarak yukarda söylediklerimiz yalnız ikiyanlı karşıtlıkları ilgilendirir. Çokyanlı karşıtlıkların öğeleri arasındaki mantıksal bağıntılar daha karmaşıktır, ama sesbilimsel dizgelerin incelenmesi bakımından da daha az önemlidir. Onun için burada bu konu üzerinde durmayı zorunlu görmüyoruz.[1]

---

1) Çok kısa bir gözlemle yetinelim. Eğer öğeleri, salt ikiyanlı karşıtlık öğelerinden oluşan bir zincirin iki üyesi olarak ele alınabiliyorsa, çokyanlı bir karşıtlık *türdeş*tir. Bu koşul yerine gelmiyorsa, *ayrışık*tır. Örneğin Fransızcada *ou-an* karşıtlığı türdeştir, çünkü bu karşıtlığın öğeleri, ikiyanlı bir karşıtlıklar zincirinin üyeleri olarak ele alınabilir (*ou-o*, *o-on*, *on-an*); oysa *t-a* karşıtlığı ayrışıktır. Türdeş çokyanlı karşıtlıklar içinde, ancak bir tek ikiyanlı ara karşıtlıklar zinciri kaldıran düzçizgili karşıtlıklarla (örneğin Fransızcada *ou-i* = *ou-u*, *u-i*) bu türlü birçok zinciri kaldıran eğriçizgili karşıtlıklar (örneğin Fransızcada *ou-e* = *u-u*, *o-eu*, *eu-e* ya da ou-u, u-eu, eu-e ya da *ou-u*, *u-i*, *i-e*) da birbirinden ayırt edilebilir.

Yukarda ana çizgilerine indirgeyerek sunduğumuz sesbilimsel karşıtlıklar kuramı somut gereçler üzerinde yapılmış uygulamalı bir çalışmanın ürünüdür. Birbirinden apayrı dillere bağlanan pek çok sayıda sesbilimsel dizgeyi incelememiz sonucunda, bugüne değin sesbilimin yaptığı gibi, tüm sesbilimsel karşıtlıkları yalnızca iki sınıfa ('bağlılaşımlar' ile 'ayrılaşımlar') indirgemeye olanak bulunmadığı kanısına vardık ve bu bölümlemeyi bırakarak daha karmaşık bir sınıflandırma yapmayı zorunlu gördük.[2]

İkiyanlı - orantılı - silinebilir - eksik öğeli karşıtlıklarla çokyanlı-tekil karşıtlıklar, sınıflandırmamızdaki çeşitli ilkeleri kaynaştıran karşıtlıkların aralarında yer aldığı iki aşırı ucu oluşturur. Bir sesbilimsel dizgenin tutarlılık bakışımlılık, denge derecesi, incelediğimiz çeşitli karşıtlık türlerinin sayısal dağılımına bağlıdır. (...) (I, ss. 6 - 18)

Çeviren: B. Vardar

2) Eskiden 'bağlılaşım' dediğimiz olgu eksik öğlei orantılı bir karşıtlıktı. Bütün öbür karşıtlık türlerine ise 'ayrılaşım' demek gerekiyordu bu durumda.

GUSTAVE GUILLAUME

(1883 - 1960)

G. Guillaume, dilin içerdiği düşünce eylemine yönelik, düşünsel devinimi göz önünde tutan bir yapısal kuram oluşturmuştur.

Çalışmalarında fizik ve matematik yöntemlerinden yararlanan Guillaume düşünce işlemlerini sunarken bir 'çizgi'den yararlanır. Guillaume'un dilsel gerçekleştirimi düşünce sürecindeki devinimlerle açıklamaya yönelik kuramı *zaman* kavramına dayanır. Bu kurama göre, tüm eylemler gibi düşünme eyleminin gerçekleşmesi için de zaman gereklidir. Bu temel ilke anlatımını *işlemsel zaman* kavramında bulur.

Guillaume'a göre dizge yalın gözlemle anlaşılabilir bir veri değildir. Kuramın temelinde yer alan bu olgu anlıksal oluşturumdan kaynaklanan bir soyutlamadır. Böylece, Guillaume dizgeyi bir düşünce etkinliği, bir başka deyişle düşünce devinimi olarak ele alır. Dili çizgisel olarak gerçekleştiren dil ediminin anlıksal yönü çizgisel değil, geriye dönüşlü bir devinim içerir. Söz konusu devinim konuşan bireyin düşüncesinde "çıkışlı", dinleyen bireyinkindeyse "inişli"dir.

Yapısalcılık çerçevesinde yer alan kavramların çoğunu benimseyen bilgin, F. de Saussure'ün getirdiği gösteren/gösterilen, dil/söz, eşsüremlilik/artsüremlilik gibi iki öğeli karşıtlıklardan da yararlanır.

Başlangıçta, özellikle Kanadalı dilbilimciler üzerinde etkili olan Guillaume'un ilk önemli yapıtı *Le problème de l'article et sa solution dans la langue française* (Tanımlık Sorunu ve Fransız Dilindeki Çözümü) (1919) dir. İşlemsel zaman kavramını ortaya atıp geliştirdiği *Temps et verbe* (Zaman ve Eylem) (1929) adlı yapıtında karşılaştırma yöntemini dillerin biçimbilimsel yönlerine uygular bilgin.

Guillaume, zaman ve anlıksal tür bakımından iki ayrı *gösterilenin* varlığını benimser. Gösterilenlerden biri gücüllük düzeyine, öteki de gerçekleşme düzeyine bağlanır. Gösterge bu iki tür gösterilen arasındaki ilişkiyi kurar. Konuşurken ya da yazarken sözcüğün dildeki değerlerinden birini, aktarmak istediğimiz düşünceye uyanını kullanırız. Bu geçici ve özel değer *gerçekleşmiş gösterilen*dir. Sözcüğün kapsadığı kavramdaki öteki değerler *gücül gösterileni* oluşturur, sözcük söylemde kullanılan dışındaki değerleri gücül ve sürekli olarak içerir.

Guillaume aynı ayrımı, gösteren düzleminde de yapar: *Gücül gösteren/gerçekleşmiş gösteren.* Gösteren, söylemde gerçekleşmiş gösterilene dönüşen bir gücül gösterilenle bir gösterge arasında yer alan ve *kaynaşma* adı verilen bir bağdır. Gösterge gibi gösteren de çift değerli bir dil öğesidir: Gösteren dilde, göstergeyle gücül gösterilenin bir kaynaşması, söylemdeyse aynı göstergeyle gücül gösterilenin içerdiği gerçekleşmiş gösterilenin geçici birleşimidir.

Guillaume, *L'Architectonique du temps dans les langues classiques* (Klasik Dillerde Zaman Düzeni) (1945) adlı yapıtında, dil olgularını incelerken baş vurduğu ve *konum dilbilimi* adını verdiği yöntemi tanıtır. Düşüncenin çeşitli anlarının yer aldığı kesintisiz bir çizgi oluşturur bu yöntemin temelini. Bu bakımdan, Guillaume, biçim düzlemini aşıp, dili anlıksal yapıyla bağıntıları içinde incelemenin önemini vurgular. Söz konusu inceleme yüzeysel bir çözümleme değildir, düşüncenin evrensel düzeneklerini ele alır.

Guillaume'un ilgilendiği önemli sorunlardan biri de biçimle anlam arasındaki ilişkilerdir. Bu bakımdan Guillaume'un yapısalcılığa edimbilimsel bir nitelik kazandırdığı söylenebilir. Yöntemi, biçim ve tözün birbirlerinden bağımsız olduğu varsayımına dayanır. Öncelikle tözü, ardından da gösterilenin oluşum süreçlerini çözümleyen bilgin, bu incelemeye *anlıksal dizgebilim* adını verir.

Düşüncedeki oluşları saptamak ve sınırlamak anlıksal dizgebilimin başlıca ereğidir. Söz konusu işlemin gerçekleşmesini sağlayan çıkar yol düşüncenin iç etkinliğinde kesitlemeler yapmaktır.

Oluşum sürecindeki devinimleri sıralamaya yarayan *kesitler* iki düzlemde yer alır: Düşünceden dile geçiş düzlemiyle dilden söyleme geçiş düzleminde. Düşünce devinimlerindekİ kesitler Saussure'de *dizge*, Guillaume'da ise *dil* adını alır. Söyleme geçiş ikinci bir kesitler dizisi aracılığıyla gerçekleşir. Bu ikinci tür kesitler, devinimi 'kavrama'ya yarar. Söylemdeki kesitleme işleminin bazan erken, bazan geç gerçekleşmesi, devinimi belirleyen göstergenin çeşitli değerlere bürünmesini sağlar. Guillaume'a göre dil ve söylem, kesitler dizisi aracılığıyla, sürekli bir devinimden kesintili anlatıma geçişte yer alan bir etkinliktir.

Guillaume'un dilbilime getirdiği yeni kavramlardan biri de *uygulanım* kavramıdır. Dilde her zaman ve her yerde bir anlam *yükleyimi*, bu yükleyimin de bir *dayancaya* gönderimi vardır. Yükleyim/dayanca ilişkisini yönlendiren, uygulanım düzeneğidir. Örneğin, *İnsan ölümlüdür* tümcesinde *insan* sözcüğünün bir kavrama, bir nesneye gönderimi vardır. Söz konusu nesne dayanca, üstlendiği anlamsal değerse sözcüğün yükleyimidir. Guillaume'un, söylemi bölümlere ayırırken baş vurduğu ölçüt bu düzenektir.

Guillaume'un çok soyut bir kuram geliştirmiş olması düşüncelerinin yayılmasını büyük oranda engellemiştir. Kavramlarını anlatmak amacıyla yeni terimler yaratarak dilbilime etkin katkılarda bulunmasına karşın, uzun süre ancak dar bir çevrede tanınmıştır. Öğrencisi R. Valin'in ders notlarından derlediği yapıtlar Guillaume'un kuramını tanıtmayı amaçlayan başlıca kaynaktır; ve çağımız dilbiliminde Guillaume'un izleyicilerinin giderek artmasına etkin katkılarda bulunmaktadır.

E. E.

Kısa Kaynakça

Dubois, J. ve başkaları — *Dictionnaire de linguistique*, Paris, Larousse, 1973.

Fuchs, C. ve Le Goffic, P. — *Initiation aux problèmes des linguistiques contemporaines*, Paris, Hachette, 1975.

Tunçdoğan, T. — *Gustave Guillaume'un Dil Anlayışı*, İ. Ü. Ed. Fak. Fransız ve Roman Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, yayınlanmamış bitirme çalışması, 1971.

Pottier, B. yönetiminde — *Le Langage*, Paris, Denoël, 1973.

Valin, R. — *Psycho-systématique du langage, Principes, méthodes et applications I*, vol. II, Québec, Presses de l'Université Laval, Paris, Klincksieck, 1971.

Vardar, B. — *Dilbilimin Temel Kavram ve İlkeleri*, İstanbul, Multilingual, 1998.

Wilmet, M. — *Gustave Guillaume et son école linguistique*, Paris, Nathan, Bruxelles, Labor, 1972.

Alıntıların Kaynağı

Guillaume, G. — *Leçons de Linguistique*, 1948-1949, publiées par VALIN, R.: *Psycho-systématique du langage. Principes, méthodes et applications I*, vol II. (Conférences du 25 novembre, 16 décembre 1948, 17 mars, 7 avril, 28 avril, 16 juin 1949), Québec, Presses de l'Université Laval; Paris, Klincksieck, 1971.

DİLBİLİMDE GÖZLEM SORUNU VE ANLIKSAL DİZGEBİLİM

F. de Saussure'ün ve daha önce de Meillet'nin *Introduction à l'étude comparative des langues indo - européennes* (Hint - Avrupa Dillerinin Karşılaştırmalı İncelemesine Giriş) adlı yapıtında belirttiği gibi, dilin bir dizge olduğunu ilke olarak ortaya atmak, (...) dil bilimine o güne değin gözlemlenmemiş yeni bir türden dil varlığını katmaktı. Gerçekten de gözlem, Sanskritçenin bulunmasından sonra (...) uzun süre sesbirimlerin, biçimbirimlerin ve içerikbirimlerin incelenmesiyle sınırlı kalmıştır. Günümüzde de durum değişmiş değildir. Genellikle sesbirim sesbilgisinde gözlemlenen birimdir, sesbilgisi söz düzlemindeki sesi inceler. Biçimbirim, düşünce biçimlerinin bilimi olan biçimbilimde gözlemlenen birimdir. İçerikbirimse anlambilimde ya da anlamları inceleyen bilimde gözlemlenen birimdir.

Bu üç tür birimin ortak özelliği dolaysız gözlemi anında olanaklı kılan somut bir varlık taşımalarıdır. Sesbirim, biçimbirim, içerikbirim yalın gözlem koşulları içinde saptanabilir. Geçen yüzyılda, dil biliminin büyük değeri olan özel bir güvence bu tür gözlemden ve elde edilen sonuçlardan kaynaklanır. Yaklaşık yüz yıl boyunca, dilbilimciden çok betikbilimci olan bilginlerin kendilerini, dolaysız gözlem alanından –dolaysız gözlem, gerecini kurulu bulur, bu gereçten anlıksal düzlemde bir oluşturum üretmesine gerek yoktur– az da olsa uzaklaştıran her şeyden kesinlikle kaçınmalarının yerinde olduğunu ne denli yinelesek azdır.

Öte yandan, –gün geçtikçe de daha iyi anlaşılıyor bu– zamanında ne denli yararlı, ne denli gerekli, ne denli değerli olursa olsun, bu gözlem, nesnenin tüm anlıksal kuruluşunu engelleyip, gerçekte görmeyi ve bulmayı kendi doğasında taşıyan dilbilimi, olgula-

ra bakmayı yadsıyan eksik yanları olan bir bilime dönüştürerek büyük bir yanılgıya düşmüştür. Daha uzaklara ve daha derinlere bakılırsa tehlikelerle karşılaşılacağını, oysa her şeyden önce bu tehlikelerden kaçınmak gerektiğini öne sürerek söz konusu yadsımada direnmiştir dilbilim.

Bir dönemin izini taşıyan ve dar bir olguculuktan esinlenen bu tutumun benimsediği genel kural –bu kural özü bakımından yetkindir– şudur: Gözlem sırasında gerçekliği ne denli yakından kuşatsak azdır. Gerçeklik, gerçeklik! İşte araştırmaya yön veren ve onu beklenmedik bir biçimde tutsak kılan temel sözcük.

Ancak, bilimsel düşünceye aykırı bir çekingenliğe varan bu tutumdan elde edilen gerçekliğin kendisi mi, yoksa yalnızca bir bölümü mü? Çünkü iyi bir gözlemci için gerçeklik, algılanabilir bir varlığın sonucu olarak dolaysız gözlem alanıyla sınırlı değildir, böylece de anlığı, gözlemlenecek nesneye ilişkin bir kurguya yönelik her türlü çabadan bağışık kılmaz. Gerçeklik, sözcüğün tam anlamıyla gerçeklik (...) bunun çok ötelerine uzanır. Görülebilir, dolaysız olarak gözlemlenebilir olguların altında derin, belki de gizli, görünen ve anında gözlemlenebilen olgulardan daha gerçek olanları aramayı göze alanlar ulaşabilir ona ancak.

Bir gözlem bilimi, gerçeklikteki algılanabilen görünüşlerin belirttiklerinden daha çok ve daha başka şeyler incelemenin gerekliliğini benimsedikten sonra kuramsal bilime dönüşür. Bir başka deyişle, bir bilim ancak anlıksal bir işlemin benimsenmesiyle gerçek bir bilim olur. Bu işlemin özelliği usumuzdan yalnızca bir gözlem çabası bekleyen algılanabilir gerçeklik nesnesi yerine, anlığın kurucu işleminden kaynaklanan üst düzeyde bir gerçekliğin nesnesini koymaktır. İşte bu değişiklik dizge kavramının dil bilimine katıldığı anda gücül olarak gerçekleşir! Gerçekten de dizge, ister tüm dilin dizgesi, ister dilin bütününü oluşturan daha küçük dizgeler söz konusu olsun, –çünkü dil yalnız bir dizge değildir, bir dizgeler dizgesidir– özel türden bir dil varlığı olarak çıkar karşımıza. Dizge, sesbirimler, biçimbirimler ve içerikbirimler gibi somut dil varlıklarının gerçekliğine –değişik olsa da– en azından eşit bir gerçeklik taşır.

Dilbilimin kendine konu edindiği bu yeni türden dil varlığı, dizge, ancak dilbilimce oluşturulabiliyorsa vardır ve var olabilir. Bu nedenle, söz konusu dizgeyi görmeden, gözlemlemeden önce, anlığın özel bir işlemiyle oluşturmak gerekir.

Bir dizge, soyut, salt bağıntısal bir varlıktır. Anlak, duyulur gerçeklik olgularının altında, belli oranda örtülü durumda bulunan varlığı niteliğiyle kendi içinde bulguladıktan sonra, kendine özgü bir yoldan görür dizgeyi. Dolaysız gözlem bir dilde oluşmuş biçimlerle karşı karşıya getirir bizi ve bu biçimlerin birer birer, ayrı ayrı tarihsel evrimini izlemek için bu gözlemi aşmak gerekmez. Ancak, dolaysız gözlem bu biçimlerin karşılıklı ilişkilerinden doğan dizgeye ulaştırmaz bizi; söz konusu dizgenin bulgulanması çok özel bir araştırma çabası gerektirir. Dilbilimin yeni bir dalına düşer bunu yapmak. Benimsediği amacın niteliğinden –dizge bilgisi– kaynaklanan uygun bir genel ad şu olabilir: *Dizgebilim*.

Dilbilimde nasıl sesbirimler, biçimbirimler, içerikbirimler tarihi varsa, bir dizgeler tarihi de, hiç değilse ayrı bir dal olarak yer almalıdır. Tümüyle oluşturulması gerekir bu tarihin. Söz konusu tarih, dizgelerin birbirinden türemesini, rastlantısal ve zorunlu yönlerini belirterek gösterecektir. Çünkü bu türeme bütünüyle özgür değildir: Anlığın doğasından kaynaklanan yasalara, gelişiminin doğal ve zorunlu evrelerine bağlıdır. Dizgelerin tarihini daha somut dil varlıklarınınkinden ayıran, gözlemci için dizgenin ancak (...), anlıksal kurgu yoluyla, dizgeyi dolaysız olarak göstermeyen verilerden kalkıp, yeniden oluşturarak bulgulayabildiği ölçüde var olmasıdır. Nesneyi gözlemlemeden önce onu, gerçekte dilde bulunduğu biçimiyle oluşturmayı, yeniden oluşturmayı başarmak gerek.

Dil biliminde, dizgebilim adının uygun düştüğü bölümün ne olduğunu artık biliyoruz. Dizgebilim, özel nitelikte dil varlıklarının, dizgelerin gözlemidir. Dizgelerin ele alınması öncelikle bir yeniden oluşturum çabası gerektirir, çünkü dolaysız gözlem, dizgelerin gerçek görüntüsünü sunmaz.

Dilde her şey dizge değildir. Ancak, dizge her şeyi kavrar, eklemleriyle kucaklar. Dizge her yerde kendi dışındaki her şeyi kap-

sayıcıdır. Adların çeşitliliği dizgeli değildir: Ancak ad dizgesi çeşitlilik karşısında birleştiricidir, ne var ki çeşitliliği de gücünden yoksun bırakmaz, en küçük bir kısıtlama getirmez ona. Adlar sonsuza dek çoğaltılabilir, düşünülebilir özdek yeni adlarla istenildiği kadar bölümlenebilir, ancak böyle bir işlem, ad ulamının belirttiği evrensel-de kavrayış düzeneğinin hiçbir değişikliğe uğramasına yol açmaz.

(...) Dizgelere ilişkin inceleme niteliğini taşıyan dizgebilimin birincil ereği dizgelerden birinin anlıksal kurgusunu gerçekleştirmek, ancak bundan sonra dizgelerin birbirinden türemesini ve zaman içindeki ardışıklığını izlemek olduğuna göre, (...) şimdi, sınırlayıcı *anlıksal dizgebilim* teriminin tam anlamıyla ne olduğunu açıklamamız gerekir.

Anlıksal dizgebilim dildeki tüm dizgeleşmeyi yansıtmaz: Anlıksal dizgebilim bu dizgeleşmede, düşüncenin, kendiliğinden, öz biçimleri aracılığıyla gerçekleştirdiği kavrama edimine dayalı düşünce işlemlerinden kaynaklanan olgularla sınırlanır. Bu nedenle, anlıksal dizgebilimle dizgebilimin öbür bölümü arasındaki sınırı çizmek kolaydır. *Gösterenle gösterilen* arasında kesin bir ayrım yapmak yeterlidir. Göstergebilime bağlanan bir gösteren dizgebilimi vardır. Bu gösteren dizgebilimi, gösterilenin sınırlarını aşmayan anlıksal dizgebilim dışında kalır.

Anlıksal dizgebilimin önce betimsel, sonra tarihsel ve betimsel açıdan gözlemlemek ereğiyle yeniden oluşturduğu dizge, anlıksal dizgebilimin her bölümünün anlatımına yarayan gösterge dizgesinin baş vurduğu anlıksal dizgedir. İyi yürütülen bir çözümleme işleminden sonra, gösterene ilişkin gösterge dizgesinin altında, gösterilene ilişkin ve onun alanını aşmayan anlıksal dizge belirir. Çünkü, dilde hiçbir zaman bir dizgenin tümünü belirtmek söz konusu değildir. Ne türlü olursa olsun, bir dizgenin ancak bir bölümü işlem görür. Söylemde hiç bir zaman söz dizgesinin tümü belirtilmez, ancak anlatılmak istenene uygun düşen, bir başka deyişle, anlatımsal ereğe uygun düşen bölümü anlatılır.

Onun için, dizgeler birer bütün olarak, –bir başka deyişle dizgeli kendilikler olarak– dilde gösterensiz gösterilenler niteliği ta-

şır. Gösterenler hiç bir zaman tüme ilişkin değildir, bölüme bağlıdır. Tümün ne olduğunu kavramak için söylem dışında çeşitli gösterenleri bir arada incelemek ve bu incelemeden kalkarak, titiz bir gözlemle, her gösterenin bir bölümünden başka bir şey belirtmediği dizgeli bütünün görünümünü elde etmek gerekir.

Dilbilimin özel bir dalı olan dizgebilim, zaman içinde, ne türden olurlarsa olsunlar, özel dil olgularını birbirinden ayırarak ele almayı yadsır, bu onun özelliğidir. Bu dal, olayların anlaşılabilmesi için özel dil varlıklarının, tarihsel ya da başka türden, herhangi bir yaklaşımdan önce (...), bağlı oldukları dizgeli bütün içindeki gerçek yerlerine oturtulmasını zorunlu sayar. Böylece, dizgebilim sesbilgisinde, sesbirimlerin tarihsel evrimini izlemek için, herhangi bir sesbirimi tek başına incelemekten kaçınır. Özenle ele aldığı, kurulu ses dizgesi bütünündeki her sesbirimin durumudur ve her özel sesbirimin tarihini ses dizgesine ilişkin bütünleyici bir tarihe bağlar. Günümüzde bu görüşler sesbilimin görüşleridir. (...) (ss. 9 -13)

(...) Anlıksal dizgebilimin tek konusu biçimleri oluşturan anlıksal durumdur. Biçimlerin büründüğü göstergeler bu alana girmez: Başka şeydir o. Anlıksal dizgebilimin tek konusu, düşüncenin kendi etkinliğini içerden kavramak amacıyla kullandığı ve dilin kapsadığı düşünce işlemlerine ilişkin incelemedir. Anlıksal dizgebilim bu alanın dışına çıkmaz. Anlıksal dizgebilimin tek amacı şudur: Düşüncenin, değişik evrelerde kendi içinde olup bitenlere ilişkin olarak gerçekleştirdiği, dilde belirlenen kavrama edimlerini bize göstermek. – çünkü eşsüremlilikte başlayan anlıksal dizgeleştirme artsüremlilikte gelişir –

İlkece (...) insan anlığı, kendisindeki etkinliği, onu uzunlamasına gelişim doğrultusunda izleyecek biçimde eşanlı ve açık bir biçimde kavrayamaz. Düşünce iç etkinliğini, doğal ve ilksel iç devinimini ancak bir yoldan tanır (...): Kendisinde olup bitenleri kesitlere ayırarak.

Hangi sorun söz konusu olursa olsun, dilin tüm anlıksal dizgesi biraz önce açıkladığımız ilkeye dayanır. Anlıksal dizgebilimin baş vurduğu çözümleme araçlarını kendisine sağlayan uygulayım,

özü bakımından ve yalnızca şudur: Doğrudan doğruya düşüncenin etkinliği içinde büyük anlıksal oluşlar sınırlamak. Bu oluşlar, önce gelişim ve bitiş uzamlarını belirleyen sınırlar arasında yer alır; sonra da, ardışık anlarını, ardışıklık evrelerini belirlemek amacıyla yanlamasına kesitlenir.

Söz konusu anlıksal oluşları sınırlamak için düşüncenin iç etkinliğine ilişkin enine kesitlemeler yapmak gerekti. Bu anlıksal oluşlar kendilerine ilişkin sınırlar arasında yer aldıktan sonra, düşüncenin iç etkinliğinin çeşitli anlarını belirtmek, dizgeleştirmek ereğiyle yine enine kesitlere baş vuruldu.* (ss. 207 - 208)

---

* Bilgin, burada daha önce gerçekleştirmiş olduğu işlemlerden söz ediyor.

DİL EDİMİNİN İÇ DÜZENİ VE GERİYE DÖNÜŞLÜ DEVİMSELLİĞİ

Dizge olgusu (...) bizi anlıksal dizgebilimin iki büyük ilkesiyle karşı karşıya getirir: 1) Gözlem sırasında düşünce olgusu her zaman elden geldiğince tümüyle göz önünde tutulmalı ve belirlenmelidir. 2) Böylece belirlenen bütün daha sonra, çözümlenmek üzere bir ya da birçok kesitlere ayrılacaktır. Bu kesitler, bütünü ardışık iç parçalara bölecek ve bu bölme de onun için düzenini ortaya koyacaktır. (...)

İster sözcük dizgesi, ister eyleme bağlı zaman dizgesi söz konusu olsun, önce oluşum içindeki konunun tümü göz önüne getirilir. Tüm bu oluşumun ortasında da iç yapısını oluşturan düzenleyici kesitlemeler yapılır. Eylem - zaman dizgesi söz konusu olduğunda, önce *süremoluş* diye adlandırılan, zaman - imgeyi oluşturucu bir düşünce işleminden kaynaklandığı belirtilir. Eylem - zaman dizgesinin iç düzeni süremoluşun düzenleyici enine kesitlerinden kaynaklandırılır. Bu kesitlerin her biri süremoluşun bir yan kesitini belirtir. *Süremtür* adındaki bu yan kesitler, aynı kipsel niteliği taşıyan az ya da çok sayıda zaman içerirler. (...)

Anlıksal dizebilimde konu –bir başka deyişle, ilgilenilen dizge– ne olursa olsun, her yerde ve her zaman hemen bir düşünce devinimi, bir düşünce etkinliği olarak tasarlanmalıdır. Her ne olursa olsun bu niteliği taşır olgu. Gerçeğe aykırı olacağından, konuyu dural durumda algılamaktan kaçınmalı ve bu konu her zaman, düşüncenin, yanal olarak, birbiri ardı sıra, kalkış noktasında, ortasında ve varış noktasında kavradığı bir devinimi gösteren bir tür yöneltici çizgi gibi düşünülmelidir. (...) Bütünüyle ele alınan dil edimi, anlığın devimsel bir çizgiyle göstrilebilen bir etkinliğidir: Bitiş noktasında, gerçekleşmiş birim –daha açık bir deyişle söylem birimi–

niteliği taşıyan tümcenin, kalkış noktasındaysa, oluşturucu öğenin bulunduğu bir olguyu görselleştirir söz konusu devimsel çizgi. Oluşturucu öğe, (...) dil ediminin en alt noktasında yapılmış enine bir kesitleme aracılığıyla, tümceyse dil ediminin en yüksek noktasına yöneltilen enine kesitleme yoluyla kavranır.

Bildiğimiz dillerde sözcüğün yapı durumunu belirleyen enine kesit dil ediminin kalkış ve varış noktaları arasında, kimi zaman aşağıda ve erken, kimi zamansa yukarda ve geç ortaya çıkar. Kalkış noktası oluşturucu öğe, varış noktasıysa tümcedir.

Konuşan bireyin düşüncesinde, dil ediminin devimselliği çıkışlı bir devimselliktir. Konuşan birey tümceyi, kendinde önceden kurulu gücül öğelerden kalkarak oluşturur. Dil ediminin dinleyen bireyin düşüncesindeki devimselliği başka bir devimselliktir. Dinleyen birey, dil edimini vardığı son noktada, tümcede alır ve dil ediminin çözümsel sınırını belirleyen oluşturucu öğelere değin iner. Konuşan bireyin birleştirici, çıkışlı, en dardan en genişe giden yönde işlem yapmasına karşın, dinleyen birey, ayırıcı, inişli en genişten en dara giden yönde işlem yapar.

Dil ediminin beraberinde getirdiği devimsellik geriye dönüşlü bir devimselliktir. İşte dilin gerçekleşmesini sağlayan, bu geriye dönüşlülüktür: Dinleyen birey, ters yönde, indirgeyici biçimde ve ayırma yoluyla konuşan bireyin birleştirici yönde yaptığını bir kez daha gerçekleştirir. Burada çözümleme, düşüncenin geniş bileşimden dar bileşenlere geçtiği devinimden başka bir şey değildir. Bireşimse, düşüncenin dar bileşenden geniş bileşime geçtiği devinimdir. Herkes, dil ediminin taşıyıcısı bu ikili devinimin varlığını kendinde doğrulayabilir. Konuşmak için dar sözcükten kalkar, sözcükten daha geniş olan tümceyi oluştururum. Bana söyleneni anlamak için işittiğim tümceden kalkar, tümceyi de daha dar oluşturucu bileşenlerine, sözcüklere indirgeyerek anlarım. Bu sözcükleri de, kök niteliklı oluşturucu öğelere götüren daha dar yeni bir indirgemeyle anlarım. (...) (ss. 33 - 35)

YÜKLEYİM/DAYANCA VE UYGULANIM DÜZENEĞİ

(...) Ad ulamında, adın ve sıfatın altulamlarının tanımını belirleyen koşulları incelememiz gerekir. Bu koşulların incelenmesi de, söylem bölümlerine götüren yönlendirici biçimlere yeni, çok önemli bir kavramı katmamıza yol açacak. Uzun zamandan beri söz ettiğimiz bu kavramdan, bizden önce hiçbir dilbilgici söz etmemiştir. Söz konusu kavram *uygulanım* kavramıdır ve dildeki son derece genel bir devinime ilişkindir. Adı geçen devinim her yerde ve her zaman bir anlam yükleyimiyle yükleyimin bir dayancaya gönderimini içerir. *Yükleyim/dayanca* ilişkisinin üstünde uygulanım düzeneği yer alır. Sıfatın durumunu ele alalım. Ad gibi sıfat da ad ulamına bağlıdır ve sonuçta söylemde aynı ulam belirticilerini taşır: Sayı, cins, durum. Her ne kadar sonuçta ulam belirticileri aynıysa da, uygulanım düzeneği ayrıdır.

Adın uygulanımı, ad bu niteliği taşıdığı sürece, anlamlandırdığı alan içindedir: Bir başka deyişle, adın üstlendiği dayanca, niteliği bakımından daha yükleyim aşamasında öngörülür. İşte, homme (insan) sözcüğü kendine "insan" kavramının dışına taşmayacak bir dayanca öngördüğü için addır. Biçimbilimsel dayancanın niteliği daha, anlamsal yükleyimi belirten "insan" kavramı aşamasında sorun olmaktan çıkar: Çünkü, biçimbilimsel dayancanın niteliği öngörülmüştür. Bu durumda, dayancanın, yükleyimin örttüğü alandan çıkmamasına yol açan düzeneğe, terimcemizde, uygun gördüğümüz iç uygulanım adını veriyoruz. Bu nedenle, ad söz konusu olduğunda, ad ulamı belirticilerine ad altulamını belirleyen iç uygulanım eklenir.

Sıfat durumunda ortaya çıkan yükleyimle dayanca ilişkisi düzeneği başka bir düzenektir. Sıfatın uygulanımı, sıfat bu niteliği taşı-

dığı sürece, oluşturduğu anlamsal yükleyimin sınırlamadığı bir alandır: Bir başka deyişle, sıfata söylemde verilen dayanca, kendisinin dilde üstlendiği, niteliği daha yükleyim aşamasında öngörülen bir dayanca değildir. İşte, bu nedenle *güzel* sıfatı, kendiliğinden, nasıl bir dayancaya, ne "tür" bir dayanca gönderileceğini hiçbir biçimde belirtmez. Gönderim, daha açık bir deyişle uygulanım, dilde belirsizdir. Gerçekten, *güzel* bu belirsizlikten yararlanarak, dilde öngörülmüş bir sınırlama olmaksızın, her türlü varlık için söylenebilecektir: *Güzel bir insan, güzel bir kitap, güzel bir tablo.* Bu durumda, yükleyimden kalkılarak dayancanın niteliğini belirlemeye olanak vermeyen bu düzenek, terimcemizde, uygun gördüğümüz dış uygulanım adını alır. (s. 137)

Söylem Bölümleri Kuramı: Ad Ulamında Dil Uygulayımı ve Söylem Uygulanımı

(...) Söylem bölümleri kuramıyla, bugüne dek dilbilimcilerce görülmeyen, uygulanım düzeni diye adlandırdığım önemli bir sorun ortaya çıkar. Ad söz konusu olduğunda uygulanım erkendir: Bu bir dil uygulanımıdır; sıfat söz konusu olduğundaysa uygulanım gecikmelidir: Bu bir söylem uygulanımıdır. Söz konusu ayrımın nedeni açıktır: Ad daha dilde, dilin içinde, benimseyeceği dayancanın niteliğini öngörür.

Gerçekten de, *insan* sözcüğü ancak insan kavramına ilişkin bir dayanca için söylenir ya da söylenebilir: Bir başka deyişle, insan niteliğiyle bağdaşan bir dayanca için söylenir ya da söylenebilir. (...) Adın kaplamının, içleminin belirlediği alanda yer aldığı ve bu alanda yer almayan bir kaplamı dışladığı söylenebilir. Ada özgü bu sınırlayıcı uygulanım düzeni bir dil olgusudur ve belirlenmesi özdek açısından söyleme düşmeyen bir uygulanımla karşı karşıya getirir bizi. Söylemdeki uygulanım dayancasını seçme özgürlüğü bakımından söyleme iş düşmemesi, adı oluşturur.

Sıfat konusunda, olaylar değişik bir biçimde gerçekleşir. Sıfat, dilde, benimseyeceği dayancanın niteliğini öngörmez. Dilde sı-

nırlı olmayan dayanca seçimi –dilde özgürdür bu seçim (ada gelince burada özgürlük yoktur)– ancak söylemde, bir başka deyişle, geç olarak, addakinden daha geç olarak gerçekleşir. Sıfatın bir dayanca seçimiyle uygulanımını belirlediği yer söylemdir. Dayanca seçimi, ada ilişkin seçim durumunda olduğu gibi, dil düzleminde kesinlikle sınırlı değildir. *İnsan*, söylem düzleminde "insan" içlemine uygun düşen şeyler için söylenebilir; oysa *güzel* söylem düzleminde, her tür dayanca için söylenebilir. Çünkü, ilkece *güzel* sözcüğü dil düzleminde dayancanın niteliği konusunda hiç bir ilke kısıtlaması getirmez.

Çoğu kez de belirttiğimiz gibi, ad ulamında ada özgü uygulanım düzeni iç uygulanımdır. Bu düzende yükleyim dayancayı öngörür ve aynı ad ulamında, sıfata özgü uygulanım düzeni dış uygulanımdır. Bu düzene göre, özdeksel olarak, yükleyim koşulsuz seçimli dayancayı öngörmez.

(...) Somut bir biçimde dilde gerçekleşen iç uygulanımın erken bir uygulanım olmasına karşın, dilde gerçekleşmeyen, gerçekleşmek için söylemi bekleyen dış uygulanım geç bir uygulanımdır. (...) Dil kuruluşunun dayandığı olguların incelenmesi, bu olguların taşıyıcısı işlemsel zamana katılmalıdır. Enine ele alınan işlemsel zaman, ayrı, karşıt anlara bölünür. Bulgulanması dilsel olguların altında gerçekleşen, çözümleme ekseni yapılan taşıyıcı işlemsel zaman, anlıksal dizgebilimin en somut bölümüdür. *Konum dilbilimi* adını verdiğimiz çözümleyici uygulayım da taşıyıcı işlemsel zamanın bulgulanması üzerine kurulur. (...)

Anlıksal dizgebilimin ve konum dilbilimi denilen çözümleme uygulayımının yalınlığı tek bir ilkenin, somutluğu önceden de kimilerince bilinen bir niteliğin açıklanmasından kaynaklanır. Bu ilke, düşüncenin kendi içinde eyleme geçmesi ve iç etkinliğini yine bu etkinliğin içinden alabildiği enine kesitlerle orantılı olarak tanımasıdır.

Anlıksal dizgebilim, adı geçen ilkenin değişmez uygulamasıyla genel bir anlıksal çizelge görünümünü alır. (...) (ss. 149 - 150)

Uygulanım Düzeneğinin Çözümlenmesi: Yükleyim/Dayanca İlişkisi

Sözcüklerin uygulanım düzenini incelerken –söylem bölümleri kuramında ileri adımlar ancak bu yolla atılır– ortaya çıkan işlemsel zaman, dil olgusuyla söylem olgusunu ayıran zamandır. Bu durumda, dille söylem arasında yer alan işlemsel zamanda, bazan daha erken, bazan daha geç işleyen bir uygulanım görülür.

Ad söz konusu olduğunda, dil düzleminde başladığı için, uygulanım özdeksel olarak erkendir; sıfat söz konusu olduğundaysa, özdeksel olarak ancak söylemde gerçekleştiği için, gecikmelidir uygulanım. Ad söz konusu olduğunda, dilde, daha dilde gerçekleşen uygulanım, –erken uygulanım– sözcüğün yalnız özdeğine, bir başka deyişle, anlamına ilişkindir. Uygulanım dayancası, özdek açısından, dilde, daha dil düzleminde öngörülmüştür. *İnsan* kavramı dilde, oluşturduğu yükleyimin dışına çıkmayan bir dayanca üstlenmeye yöneliktir. Her ne kadar ad söz konusu olduğunda özdeksel dayanca dilde öngörülse de, biçimsel dayanca için durum değişiktir: Biçimsel dayanca ancak söylemde belirlenir. Söylem düzleminde ve yalnız söylem düzleminde belirlenen bu dayancayı tanımlık gösterir.

Sonuç olarak, tanımlığın sürekli kullanıldığı Fransızca gibi bir dilde adın, birbiri ardı sıra, dil düzleminde, özdeksel dayancaya ilişkin erken bir iç uygulanımla, söylem düzleminde, biçimsel dayancaya ilişkin, ancak bu düzlemde belirlenen geç bir dış uygulanım getirdiği söylenebilir.

Bundan da şu sonuç çıkar: Tanımlık/ ad ilişkisi gerekli değişiklikleri yapmak koşuluyla sıfat dayancası/ sıfat ilişkisini yansıtır. Bu da, adın, dayanca tanımlık karşısında sıfat gibi işlediği anlamına gelir. Söylem düzlemindeki tanımlık/ ad ardışıklığında ad, tanımlığı niteler. (...)

(...) Adın bir uygulanımı hem özdeksel hem de iç, dil düzleminde gerçekleşen erken uygulanım, öteki uygulanımı, hem biçim-

sel hem de dış, söylem düzleminde gerçekleşen gecikmeli uygulanımdır (Bu uygulanım, adın tanımlığa uygulanımıdır). Buna göre, dilden söyleme geçişte, adın, özdek açısından değilse de, en azından biçim açısından sıfatlaştığı ilkesi benimsenmelidir. Adın bu geç biçimsel sıfatlaşması, tanımlığın, adın biçimsel dayancası olarak, söylemdeki genelleşmiş kullanımıyla çok sıkı bir ilişki –hatta bağlılaşım– içindedir.

Öte yandan, işlemsel zamanla ilgili, uygulanım düzeni dışında kalan bir ayrım, belirtisi ad ya da sıfatta görülen, cins ve sayı düzleminde ortaya çıkan bir ayrımdır. Adda cins önerilmiştir, sıfattaysa, addan gelen öneri sonunda benimsenmiştir. Sıfatın ada uyumu diye adlandırılan olgu bu benimsemeden kaynaklanır.

Dil olgularını titizlikle gözlemlerken açık seçik ortaya koymaya çalıştığım, önerilmiş cins ve sayının benimsenmiş cins ve sayıya göre öncellik üstünlüğünü taşımasıdır. (...) Ad açısından her zaman cins ve sayı önerisi, sıfat açısındansa önerilenin benimsenmesi söz konusudur. Benimsemeyle öneri, işlemsel zamanın aynı anında gerçekleşmez. Göz önünde bulundurulması gereken, önerme → benimseme ardışıklığının geriye dönüşlü olmayışıdır.

Dil olgularını taşıyan ve yön çizgisini oluşturan işlemsel zamana ilişkin bu tür düşünceleri sürdürürsek, dil ve söylem kuruluşları altında, gizli kavramsal süredizin düzenini gitgide daha iyi bulgularız. Bu sürediziye göre kimi düşünce konumları, zorunlu olarak, öteki konumlardan önce yer alır. Belirgin bir biçimde göründükçe, söz konusu kavramsal süredizinin dil çatısının önemli bir bölümünü oluşturmuş olduğu ortaya çıkar.

Çok genel nitelikli, dildeki ilişkilerin en geneli, düşünce düzleminde *yükleyim*le *dayanca* arasında kurulan ilişkidir.

Her zaman bir sözcük bir anlam yükleyimidir ve bir dayanca üstlenir. Söylem bölümü denilen olguyu oluşturan, –bir başka deyişle, sözcükleri ulamlaştıran– söz konusu üstlenme ve bunun bağlı olduğu düzenektir. (...) (ss. 150 - 152)

Dil ve Söylem Olgusu Olarak Uygulanım Düzeni

(...) Adın özelliği, uygulanımının daha dil düzleminde kısıtlılığından ve böylece de yerleşmiş olmasından ileri gelir. Söz konusu kısıtlama doğrudan doğruya dilde her tür anlatım ediminden önce, onun için de dilden söyleme geçişin taşıyıcısı işlemsel zamanın başlangıcında gerçekleşmiştir. Bu düşüncenin iyi anlaşılmasını sağlamak için *insan* adını ele alalım. Her sözcük gibi söz konusu ad da bir düşüncenin yükleyiminden başka bir şey değildir: İşte, dayancanın daha bu düşünce yükleyiminde belirlenmesi adın temel nitelikli bir özelliğidir. Söz konusu dayanca, ancak "insan" yükleyiminin anlamlandırdığı şeylerin sınırları çerçevesinde aranabilir.

Bundan anlaşılan şudur: Ad söz konusu olduğunda, yükleyimin dayancaya uygulanımı sorununun görece çözümü daha işlemsel zamanın başlangıcında elde edilmiştir. İşlemsel zaman düşünce işleminin taşıyıcısıdır; düşünce işlemi dilden kalkarak söylemi oluşturur.

Bununla birlikte, ad söz konusu olduğunda, uygulanım sorununun erken çözümüne salt özdek açısından erişilir. Geriye kalan dilde tam anlamıyla kısıtlı olmayan biçimsel uygulanımdır.

Gerçekten de, özdeksel uygulanımını dilde, daha dil düzleminde belirleyen ad, aynı anda biçimsel uygulanımını belirsiz bırakır. Bu ikinci uygulanımın belirlenmesi söyleme bırakılır. Gerçekten de ad, söylemde ve yalnız söylem düzleminde söylemin amacına uygun bir kaplam edinir. Dilde ad, her tür kaplamı gücül olarak içerir. Anlatılmak istenene uyan kaplamın seçimi geç bir söylem olgusudur. Bu geç olgu da, kendi düzeneği açısından adın özdeğinin bir biçim dayancaya uygulanımıdır. Bu biçim dayanca tanımlıktır. (ss. 157 - 158)

Tanımlık Dizgesinde Devimsellik ve Durallık

Tanımlık dilde yer alır, dilde biçimsel uygulanım genel durumlarının tanımıdır. Ad söylemde bu durumlara baş vurabilir. Söylemde yer alan, bir dil olgusu olan tanımlığın kendisi değil, tanımlığın var olanlar arasında yapılan seçimi ve adın tanımlığa gerçek uygulanımıdır.

Her ne kadar tanımlık dilde, adın bir kaplam biçimine uygulanımının genel durumlarını öngören bir dizge oluşturursa da, adın doğrudan doğruya elverişli görülen biçime uygulanımı da bir söylem olgusudur.

Bir başka deyişle, dil dizgesi tanımlık, ada sonsuz sayıda kaplamsal biçim sunar. Söylem bunların içinden birini seçer. Doğrudan doğruya adın seçilen biçime uygulanımı daha sonra gerçekleşir. Genel uygulanım durumunu, içerdiği özel durumlardan biriyle sınırlandırmak gibi düzenli bir sonuç veren koşullarda olur bu.

Özel bir göstergesi olmayan bu kısıtlama anlıksaldır, göstergesel değil. Bir başka deyişle, örtüktür söz konusu kısıtlama. Bu düşünceyi daha iyi anlatabilmek için, örnek olarak Fransızca *L'homme est mortel* (İnsan ölümlüdür) tümcesini ele alalım. Dil düzleminde bir tanımlıklar dizgesini hazır buluruz. Bu da Fransızcanın sunduğu dizgedir. Bu dizgeye göre, aşağıdaki dört tanımlıktan biri seçilebilir.

1) Kaplamlı tanımlık *le*;

2) Dolaysız karşıt - kaplamlı yalın tanımlık *un*;

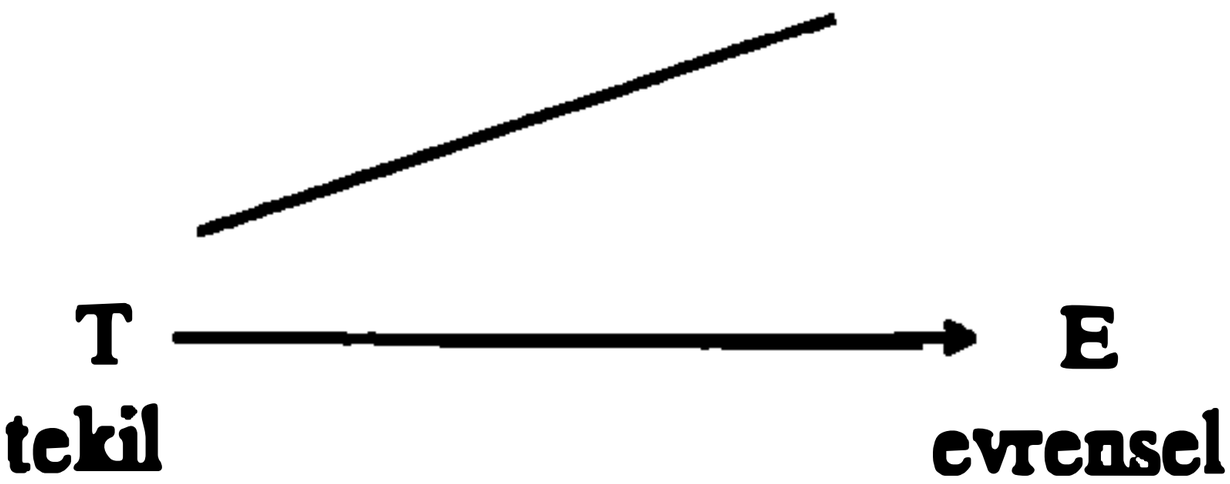
3) Kaplam devinimi karşısında sırası değişen bileşik tanımlıklar *du, de la, des*;

4) Tanımı günümüz dilinde tamamlanmamış *sıfır* tanımlık.

Bu tanımlıklardan birini seçip öbürlerini kullanmama olanağı bir dil olgusudur, dilin söyleme verdiği bir izindir. Doğrudan doğruya seçime gelince, söylem olgusu olmak doğasındadır. Başka bir anlatımla, tanımlıklar dizgesi dil olgusudur, ancak, bu dizgeye yönelik her başvuru ve bunu izleyecek olgular söylem olgusudur.

Söylemin kullanacağı tanımlık (...) seçilince, ad ona uygulanır. Bunun sonucunda, adın, tanımlığın oluşturduğu biçimde bir uygulanımı ortaya çıkar. İşte, olayların karmaşık ve şaşırtıcı bir görünüm aldıkları yer burasıdır. Tanımlığı oluşturan biçim bir devinim olduğundan, adın söz konusu biçime uygulanımı, bir devinime uygulanımdır. Devinimin başlangıcını, ortasını ya da sonunu ilgilendirebilir bu uygulanım. Bir başka deyişle, simgesini tanımlıkta bulan devinime uygulanım yine bu devinim içinde, görece olarak erken ya da geç olacaktır.

Uygulanımın erken ya da geç gerçekleşmesi, göstergesiz söylem olguları oluşturur. Çünkü, göstergesel olan, devinime uygulanımdır; söz konusu devinimin daha dar olan herhangi bir anına uygulanım değildir. Adı geçen *L'homme est mortel* tümcesinde üst uygunluk sonucu seçilen *le* tanımlığı tekilden (dar) evrensele (geçiş) giden bir devinimin simgesidir. Bu devinim biçimsel olarak şöyle gösterilebilir:

Ve bu devinime uygulanan *homme* adı, uygulanımını ancak devinimin sonunda bitirir. Bunun sonucunda, niteliği nedeniyle evrensele yönelik ilerleme olan devinimde, evrenselin hemen yanında kesinlikle elde edilen bir kaplam ortaya çıkar. Demek ki, burada, hem devimsel (devinim yoluyla), hem dural (devinimin durmasıyla) türdeş bir evrenselleştirme söz konusudur. Tanımlığın belirttiği devinim evrenselin dolaylarında durur.

Şimdi, *L'homme est mortel* tümcesine karşıt olarak *L'homme entra* (Adam içeri girdi) tümcesini ele alalım. Seçilen tanımlık, kaplamlı tanımlık *le* aynı. Her iki tümcede *le* tanımlığının seçilmesi, tanımlığın, tekilden evrensele giden aynı biçimsel devinimle belirlendiğini gösterir. Olayların ayrıldığı nokta, devinimli uygulanımın devinimin sonunda değil, başında, daha açık bir deyişle, dar tekilin yakınında bitmesidir. İşte, *L'homme entra* tümcesindeki *homme* sözcüğü bu nedenle çok dar kaplamlıdır. *L'homme entra* ve *L'homme est mortel* tümcelerinin ortak özelliği, ikisinin de *homme*'u tekilden evrensele –bir başka deyişle dardan genişe– yayılan bir devinim biçimine uygulamasıdır. İki tümce arasındaki ayrılık, *L'homme est mortel* tümcesinde devinimli uygulanımın devinimin sonunda, *L'homme entra* tümcesindeyse devinimin başında olmasıdır. *L'homme est mortel* tümcesinde genelleştirme hem devimsel hem de dural olarak belirir. Evrensele gidilir ve durma, gidilen yerde gerçekleşir. Bu türdeş bir genelleştirmedir.

L'homme entra tümcesinde devimsel genelleştirme vardır, ancak bu, başladığı anda durur, onun için de, durum, devinimin gittiği yere karşıt yönde, daha açık bir deyişle, evrensele karşıt yerde gerçekleşir. Bir başka deyişle, devimsellik, genelleştirme, durallık özelleştirme doğrultusundadır. Demek ki, sonuç türdeş değil. *Homme* sözcüğünün *L'homme entra* tümcesindeki dar kaplamı bu ayrışıklıktan kaynaklanır. (ss. 158 - 160)

Uygulanım Düzeninde Sıfat/Eylem Ayrımı ve Uygulanım Düzeninin Durması

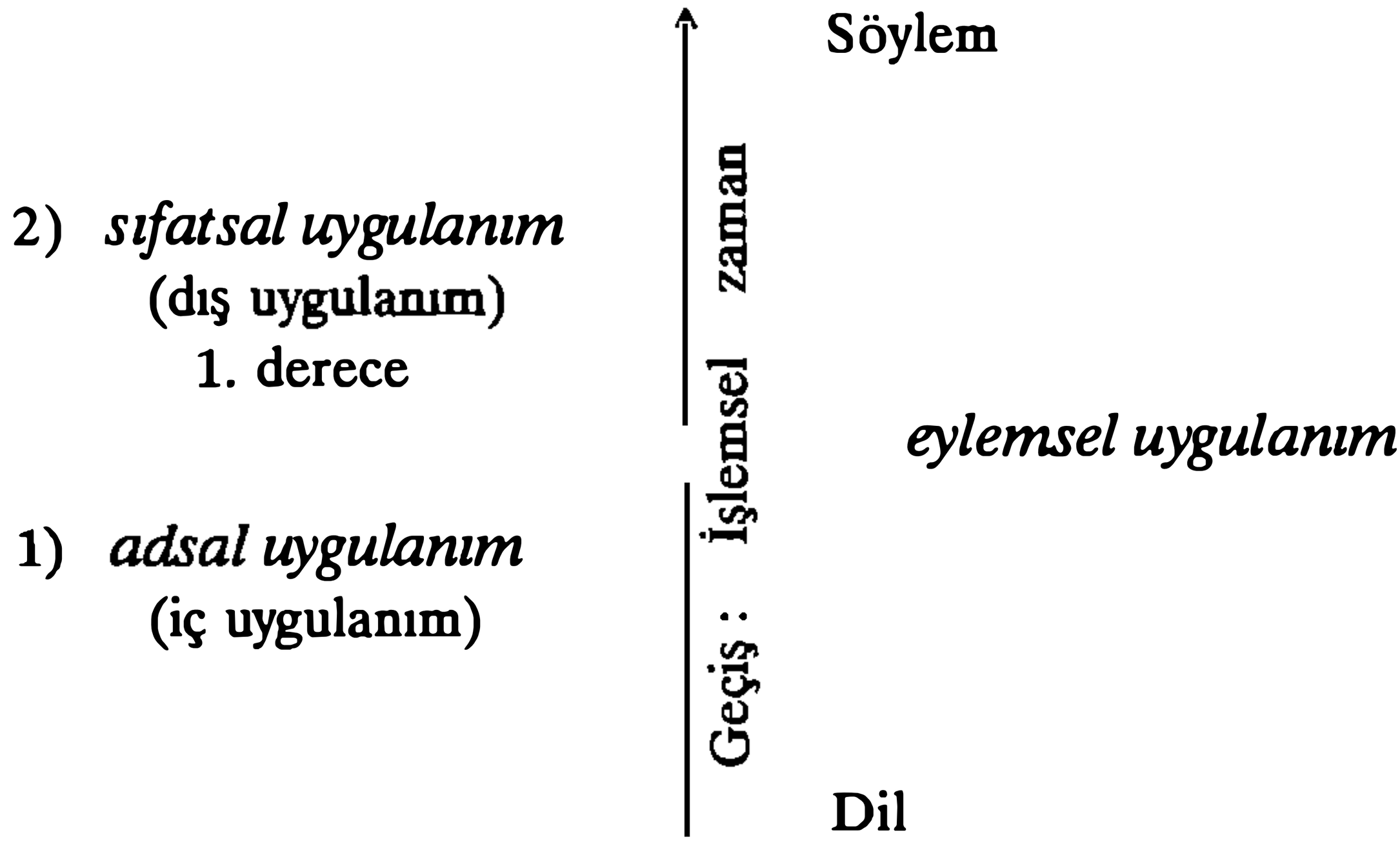
Sıfatın ad olmasını engelleyen (...) görece bir uygulanım erkenliğidir. Ad söz konusu olduğunda, uygulanım, dayancanın özdeğiyle ilgili olarak, daha dilde belirlenir. Sıfat söz konusu olduğundaysa, bu erken uygulanım olmaz. İşte, sıfata niteliğini veren de budur. Sıfat, uygulanımını ancak söylemde bulur. Dilde, sıfat, hiç bir uygulanım sınırlaması kaldırmaz. Bu da, sıfatın dilde, tek başına cins ve sayı edinmesini olanaksızlaştırır. Sıfat söz konusu olduğunda, cins ve sayı uygulanım dayancasıyla uyum sağlanarak elde edilir. Buradaki uygulanım dayancası addır. Yapısı nedeniyle sayısını dilde belirleyememesi, sıfata, salt tekil niteliğini yasaklar. Özü bakımından tekil özel adlar bulunmasına karşın, "özel" sıfatlar yoktur.

Eylem ulamına geçer geçmez uygulanım sorunu yenilenir, yeni bir görünüm alır. Eylem ulamı tam anlamıyla, sözcüğün sıra belirten, değiştiren kişiye uygulanımıyla elde edilir. (...) Fransızca eylemde bu sıra belirten kişi, tümleyici parçası olduğu eyleme o denli katılmıştır ki, onun işlevini de benimsemiştir: Tümüyle eylem, kendisine katılan kişiyi de kapsayarak, dilde yüklem işlevini yerine getirir. Böylece, en üst düzeyde bir türdeşliğe de ulaşmış olur. Onun için, eylem uygulanımı sıfat uygulanımına benzer. Özü bakımından yüklem olan bir sözcük kendisiyle birlikte, dilde gerçekleşen bir uygulanım getirmez. Uygulanımını söylemden bekler. Bir başka deyişle, eylem uygulanımı sıfatınki gibi dış uygulanımdır, daha açık bir deyişle, benimseyeceği dayanca açısından dilde belirsizdir.

Eylemin, kendisiyle birlikte, ayrılamadığı zaman kavramını getirmesi, buna karşın, sıfatın söz konusu kavramla hiçbir bağlantısı olmaması, iki ulamı ayıran önemli bir özelliktir. Sıfat söz konusu olduğunda nitelik verme zamandan bağımsızdır: *Un homme jeune* (Genç bir adam). Eylem söz konusu olduğundaysa nitelik verme zaman değeri taşır: *Un homme pense* (Bir adam düşünüyor).

Etre (olmak) eylemi yardımcı olarak, koşaç olarak kullanıldığında, zamandan bağımsız nitelik vermeden (*Un homme jeune*) zaman değeri taşıyan nitelik vermeye (*Cet homme est jeune*) (Bu adam gençtir) geçişi sağlar. Hem yardımcı eylem *être*, hem de koşaç *être*, *être* eyleminin özdeksel düzlem dışına çıkmasından kaynaklanır. *Cet homme est jeune* tümcesinde *jeune* sıfatının konumu, *être* eyleminin uzamında, bu eylemin özdekselliğinden arınması sonucu oluşan boşlukta yer alır. Sonuçta, söz konusu söylem bütünlüğü *être* değil, *être jeune*'dür. *Etre* sözcüğü, *Je pense donc je suis* (Düşünüyorum, öyleyse varım) tümcesinde eylemdir, yardımcı bir eylem ya da bir koşaç olmasına yol açacak herhangi bir özdeksellikten arınma durumu yoktur burada.

(...) Bu uygulanımlar, (...) dil/söylem geçişinin taşıyıcısı işlemsel zamanın ilk iki anına ilişkindir. Söz konusu uygulanımların yeri işlemsel zaman bakımından şöyle belirtilebilir:

Sonra, yine anlatım edimine ilişkin işlemsel zamanda ikinci dereceden bir dış uygulanım görülür. Söz konusu uygulanım sürmekte olan bir uygulanıma yöneliktir. Uygulanıma uygulanım olan bu ikinci dereceden dış uygulanım belirteci yaratır. (ss. 160 - 163)

Uygulanım Düzeninde İlgeç

Dil /söylem geçişinin taşıyıcısı işlemsel zamanda daha da ileri gidilince ilgeç yaratılır. İlgeçin uygulanımı *oluşum içindeki* gerçekleşmekte olan bir uygulanıma değil, durmuş, sürmeyen, artık gerçekleşmeyen bir uygulanıma yöneliktir. İlgeç uygulanımını bir aracılık işlemiyle gerçekleştirir. *Pierre parle à Paul* (Pierre Paul ile konuşuyor) dediğimde, uygulanım düzeneği *parle*'in *Pierre* ile bağıntısı bakımından işler, söz konusu düzenek *parle*'in ötesinde işlemez. Bunun nedeni, geçişsiz *parler* eyleminin söylenir söylenmez uygulanım düzeneği karşısında durdurucu olmasıdır. Bunun da sonucu şudur: *Parle*'den *Paul*'e çizgisel olarak geçerken uygulanım düzeneği durur, bir tür boşluk oluşur söz konusu düzenekte. İlgeçin görevi de, bunu doldurmaktır. (...) (s. 163)

Çeviren: E. Ergun

LUCIEN TESNIERE

(1893 - 1954)

L. Tesnière yapısalcı akımın en ünlü dilbilimcilerinden biridir. Özgün bir çözümleme yöntemi geliştirmiş, hem eğitsel, hem kuramsal açıdan önem taşıyan genel bir sözdizimi örneği oluşturmuştur.

Tesnière, Mont - Saint - Aignan'da doğmuştur. 1919'da Almanca agregasyonunu verdikten sonra Ljubliana Üniversitesinde öğretim görevlisi olmuş (1921 - 1924), Fransız Enstitüsünü kurmuştur. Sonra, Montpellier Üniversitesine atanmıştır (1937). Aynı zamanda lehçebilim ve Slav dilleri uzmanı olan Tesnière, karşılaştırmalı dilbilgisi kürsüsünde (bu kürsü zamanla dilbilim kürsüsüne dönüşür) Grammont'un yerini almış ve Montpellier Yüksek Öğretmen Okulu ve buna bağlı okulun öğrencilerine uygulamalı dil dersleri de vermiş, bu dersler çalışmalarına ışık tutmuştur.

Tesnière, dilbilimin evriminde önemli yeri bulunan iki büyük araştırma konusuna yönelmiştir: Lehçe ve yapı. Dilbilimsel coğrafya yöntemlerinin Slavcada ilk uygulamasını gerçekleştiren dilbilimci, "Comment construire une syntaxe" (Bir Sözdizim Nasıl Oluşturulur) (1934) adlı yazısıyla sözdizim çalışmalarına başlamıştır (*Les formes du duel en Slovène* [Slovencede İkil Biçimleri] [1925], *Statistique des langues d'Europe* (Avrupa Dillerinin Sayılaması) *Petite grammaire russe* [Rusça Küçük Dilbilgisi] [1943]). Ölümünden sonra yayımlanan, *Eléments de syntaxe structurale* (Yapısal Sözdizim Öğeleri) (1959) başyapıtı sayılır. Bu yapıtta bilgin genel bir dilbilim kuramı saptamaya çalışır. Dilbilgisini bir dizge olarak ele alır. Tümcenin kuruluşunu ve öğelerinin işleyiş kurallarını belirleme ve çözümleme ereğini güder. Daha çok kişisel gözlem ve uygulamalarına dayanan dilbilimci, yeni çözümleme birimleri ve düzeyle-

ri oluşturmakla kalmaz, aynı zamanda işlev kavramının üzerinde önemle durur. Ona göre işlev kavramı biçim kavramının çok daha varsıl bir görünüm kazanmasıyle ortaya çıkar. Buna dayanarak da dural sözdizim (ulamlar) ve devimsel sözdizim (işlevler) arasında ayrım yapar. Dural sözdizim devimsel sözdizime bağlı sayılır. Dural sözdizimin çözümleme alanı dil öğelerinin dizilişi ve bu öğelerin çizgisel düzeniyle ilgilidir. Devimsel sözdizim, sözdizimsel işlevlerin tanımını içerir ve burada yapısal düzen söz konusudur. Bu alanda Tesnière'in önerdiği çözümleme konuşma etkinliğini göz önünde bulundurmayı amaçlar. *Anlama* ve *anlatma* işlemlerini belirginleştirme kaygısı dilbilim alanındaki en yeni çalışmalar arasında bile *Elément de syntaxe stracturale*'i çağcıl kılmaya yeter. *Anlatma* (konuşma) sözcükler arası bir bağımlılık bütününü gerçekleştirme, *anlama* sözcükleri birleştiren bağımlılıkları kavramadır. Devimsel sözdizimin yapısal bağımlılıklarını görselleştirmek için Tesnière *stemma* (oluşum ağacı) diye adlandırdığı bir çizime başvurur. Bu, Avrupalı dilbilimciler için yepyeni bir bulgudur ve üretici-dönüşümselcilerin ilk çalışmalarını andırır. Biçimsel yönden oluşum ağacı iki boyutlu uzamda gerçekleşen bir dallanma sayılmaz ve biçimsel özelliklerinin dışında üretici-dönüşümselcilerin ağacından çok daha değişik bir gerçekleşme düzleminde yer alır. Tümcenin çözümlenmesinin yanı sıra ve bu çözümlenmenin sonunda Tesnière, sözcük sınıflamasına yer ayırarak kuramının önemli bir bölümünü oluşturmuştur: Sözcük sınıflamasında anlamsal yöne öncelik tanır. Dilbilimci işleme etken ya da edilgen bir biçimde katılan *eyleyen* ile *eylemi* çevreleyen durum ve koşulları belirleyici *tümleyenlerden* söz eder. Tesnière'e göre tümce olayın, koşulların, oyuncuların bulunduğu bir gösteriye benzer. Sözdizim düzleminde olay//eylem, durum ve koşullar//tümleyen, oyuncular//eyleyendir. Canlı ya da cansız eyleyenler olaya katılırlar, bunlar çoğunlukla ad ya da ad yerini tutan sözcüklerdir. Tümleyenlere gelince bunlar da genellikle belirteç ya da belirteç yerini tutan sözcüklerdir. Eyleyen ve tümleyenler doğrudan doğruya eyleme bağlıdır, ancak, her eyleme aynı sayıda eyleyen düşmez. Tümcenin bütün öğeleri birbirlerine *zincir*lenir. Her öbekte bir *düğüm*, başka bir deyişle kendisine bağlı birimleri *yöneten*

bir öğe vardır. Eylem öbeğinde eylem düğümü, ad öbeğindeyse ad düğümü görülür. Tesnière bunun dışında *bağlama*, düğüme aynı türden bir düğüm ekleme, sonra da *aktarma*, bir sözcüğü bir dilbilgisi sınıfından bir diğerine geçirme, işlemlerini önemle vurgular.

Lucien Tesnière'in *Eléments de syntaxe structurale*'i özgün çözümleme yöntemiyle hemen hemen bütün dillere uygulanabilecek ilkelerin saptanmasında yararı yadsınamayacak bir yapıt sayılmalıdır. Dilsel işlevleri sınıflandırma, düzenleme çalışmaları Tesnière'in "genel bir sözdizim" kurma yolundaki tasarılarını yansıtır. Uygulamalı dilbilim alanında (anadili öğretimi olsun, yabancı dil öğretimi olsun) yapılan yeni araştırmalarda Tesnière'in genel sözdizimsel gösterim örneğinden geniş ölçüde yararlanılmaktadır.

N. G.

Kısa Kaynakça

Fuchs C. ve P. Le Goffic, "Tesnière", *Initiation aux problèmes des linguistiques contemporaines*, Paris, Hachette, 1975.

Pottier B., yönetiminde, "Tesnière", *Le Langage*, Paris, Denoël, 1973.

Alıntıların Kaynağı

Tesnière, L., *Eléments de syntaxe structurale*, Paris, Klincksieck, 1959.

BAĞIMLILIK

Bağımlılık

1.– Yapısal sözdizimin konusu tümcenin incelenmesidir.(...)

2.– Tümce, kurucu öğeleri *sözcükler* olan bir *bütün*dür.

3.– Bir tümcede yer alan her sözcüğün sözlükteki yalnızlığı kendiliğinden sona erer. Anlığımız sözcükle komşuları arasında bütünüyle tümce iskeletinin oluşturduğu birtakım *bağımlılıklar* algılar.

4.– Bu bağımlılıkları hiç bir öğe belirtmez. Ne var ki anlığımızın bunları algılaması gerekir, yoksa tümce anlaşılmaz. *Alfred parle* (Alfred konuşuyor) (...) dediğimde bir yandan "adı Alfred olan bir adam var", öte yandan da "biri konuşuyor" demek istemem, "Alfred konuşma eylemini yerine getiriyor" ve aynı zamanda "konuşan Alfred'dir" demek isterim.

5.– Demek ki *Alfred parle* türünden bir tümce iki öğeden (1. *Alfred*, 2. *parle*) değil, ancak üç öğeden kuruludur: 1. *Alfred*, 2. *parle* ve 3. bu iki öğeyi birleştiren bağımlılık olmadan tümce olmaz. *Alfred parle* türünden bir tümcenin yalnızca iki öğe içerdiğini söylemek tümceyi salt biçimsel açıdan yüzeysel olarak incelemek, sözdizimsel bağın oluşturduğu temel olguyu görmezlikten gelmektir.

6.– Kimyada da durum böyle: Klor (Cl) ve Sodyum (Na) un birleşiminden bir bileşik, mutfak tuzu ya da Sodyum Klorür (NaCl) elde edilir. Bu birleşim bir yandan Klor (Cl), öte yandan Sodyum (Na) un özelliklerinden çok ayrı özelikler gösterir. (...)

8.– Demek ki, tümceyi *örgensel*, *canlı* kılan, onun *yaşam ilkesini* oluşturan bağımlılıktır.

9.– Tümce kurmak sözcükler arası *bağımlılıklar bütününü gerçekleştirerek* cansız bir sözcük yığınına yaşam vermektir.

10.– Buna karşın, bir tümceyi anlamak, içerdiği çeşitli sözcükleri birleştiren *bağımlılıklar bütününü kavramak* demektir.

11.– Görüldüğü gibi bağımlılık kavramı bütün yapısal sözdizimin temelinde yer alır. (...)

Bağımlılıkların aşamalanması

1.– Yapısal *bağımlılıklar* sözcükler arasında *bağımlılık* ilişkileri kurar. Her bağımlılık ilkece *üst* bir öğeyi alt bir *öğeye* bağlar.

2.– Üst öğe *yöneten* adını alır. Her alt öğe *bağımlı* adını alır. Böylece, "*Alfred parle*" tümcesinde (...) *parle* yöneten, *Alfred* ise bağımlıdır.

3.– Bağımlı yönetene *bağlıdır* sözü üst bağımlılığı, yöneten bağımlıyı *yönetir* sözü alt bağımlılığı belirtir. Örneğin, *Alfred parle* tümcesinde *Alfred parle*'a bağlıdır, öte yandan *parle Alfred*'i yönetir.

4.– Alt sözcüğün yöneteni üst sözcüğün bağımlısıdır. Bir sözcük hem bir üst sözcüğe bağımlıdır, hem de bir alt sözcüğü yönetir. Örneğin, *mon ami parle* (arkadaşım konuşuyor) (...) tümcesinde *mon* (benim) *ami* (arkadaş) ye bağımlıdır, *ami* sözcüğünün kendisi de *parle'* (konuşuyor) a; öte yandan *ami* hem *parle*'a bağımlıdır, hem de *mon*'u yönetir.

5.– Görüldüğü gibi bir tümcedeki sözcükler bütünü gerçek bir aşamalanma oluşturur. Örneğin, *mon ami parle* (...) tümcesinde *mon, ami*'ye bağımlıdır, *ami* de *parle*'a; öte yandan *parle ami*'yi yönetir, *ami*'de *mon*'u.

6.– Yapısal sözdizimin (...) gerçek konusu olan tümce incelemesi temelde yapının incelenmesidir. Bu da *bağımlılıkların aşamalanmasından* başka birşey değildir. (...)

Düğüm ve Oluşum Ağacı

1. – İlkece, bir bağımlı ancak bir tek yönetene bağlı olabilir. Bunun karşın, bir yöneten birçok bağımlıyı yönetebilir. Örneğin, *mon vieil ami chante cette jolie chanson*, (eski arkadaşım bu güzel şarkıyı söyler). (...)

2. – Bir ya da birçok bağımlıya buyuran her yöneten *düğüm*'ü oluşturur.

3. – Düğümü, yöneten ve herhangi bir düzeyde dolaylı ya da dolaysız yönetene bağlı tüm bağımlılar tarafından oluşturulan ve böylece neredeyse bir demet biçiminde düğümlenen bir bütün olarak tanımlayacağız.

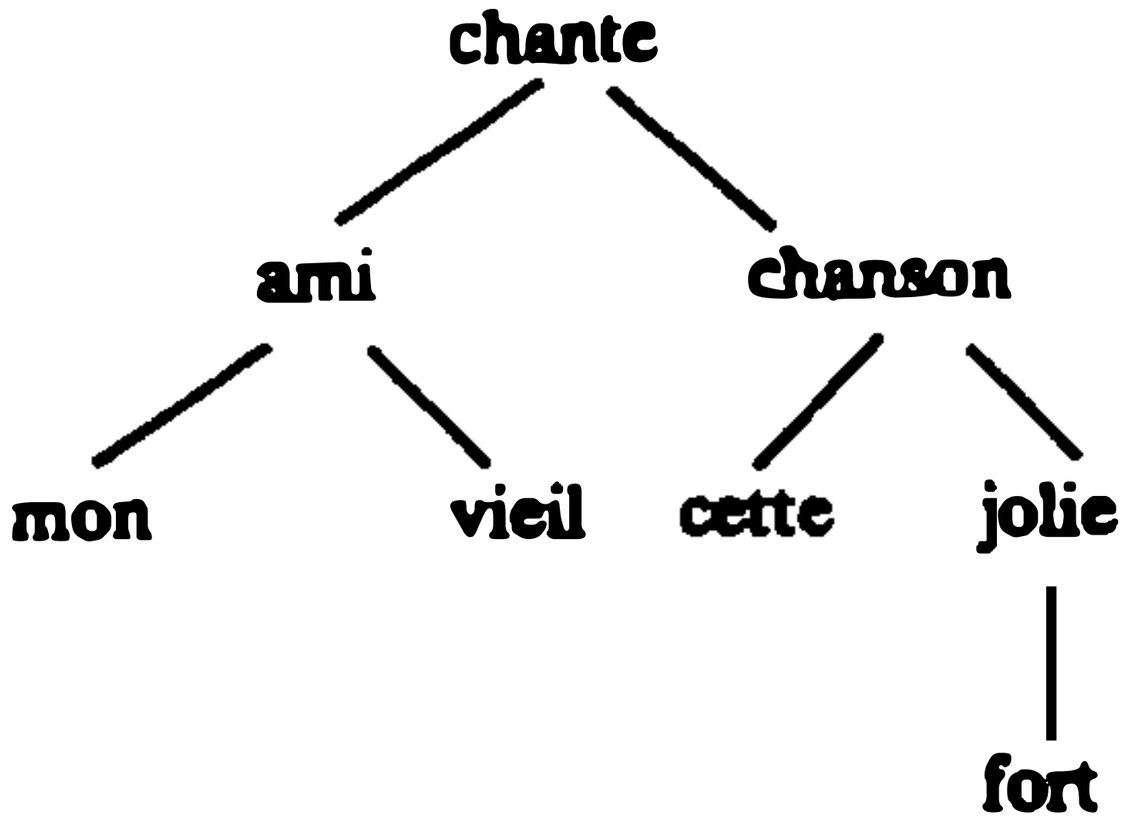
4. – Her *bağımlının yönetenin yazgısını izlemesi* bir önceki tanım gereğidir. Örneğin, *mon vieil ami chante cette jolie chanson* (...) tümcesindeki öğelerin yerlerini *cette jolie chanson charme mon vieil ami* (bu güzel şarkı eski arkadaşımı büyüler) (...) biçiminde değiştirelim: *ami* adı özne işlevinden tümleç işlevine geçerken kendisiyle birlikte ona bağlı olan *mon* ve *vieil* sıfatlarını getirir.

5. – Bağımlılıklar (...) gibi düğümler de üst üste gelebilir. Böylece bir bağımlılık aşamalanması olduğu gibi bir düğüm aşamalanması da vardır. Örneğin, *mon vieil ami chante cette très jolie chanson* (eski arkadaşım bu çok güzel şarkıyı söyler) (...) tümcesinde *jolie*'nin düğümü *chanson*'unkine bağlıdır.

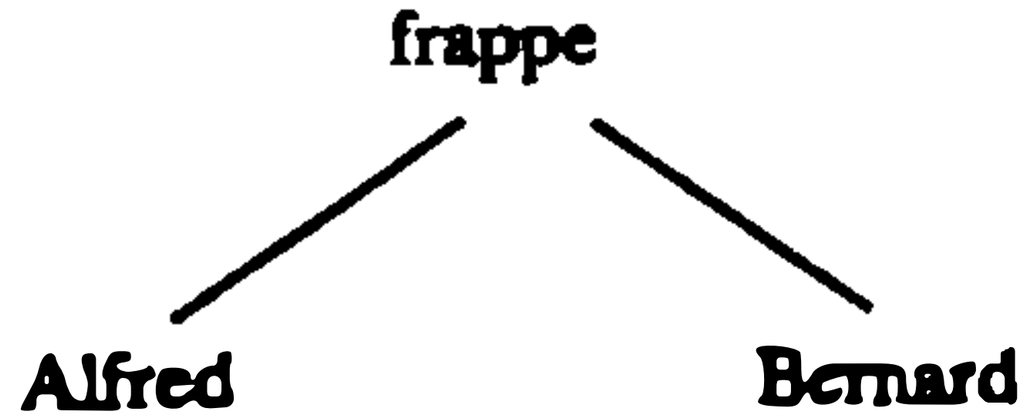
6. – Tümcenin bütün bağımlılarını yöneten tarafından kurulmuş düğüm, *düğümlerin düğümü* ya da *özeksel düğümdür*. Düğüm tümcenin özeğindedir, çeşitli öğelerini tek bir demet biçiminde düğümlediği tümcenin yapısal birliğini sağlar.

7. – Buraya değin verilen örneklerden de anlaşıldığı gibi düğümlerin düğümü genellikle eylemsel düğümdür. Ancak, hiçbir şey tümce düğümünün ad, sıfat ya da belirteç niteliğini engelleyemez. Bu durum daha çok günlük dilde ve yazınsal yapıtların başlıklarında görülür. (...)

8. – Alt bağımlılıkların çokluğu nedeniyle, çizimde bağımlılık çizgilerinin düşeyliğinde sapma yaparak yanal çizgi çizmek zorunda kalınır. (bk. oluşum ağacı 1, 2)

(oluşum ağacı 1)

(oluşum ağacı 2)

9. – Bağımlılık çizgilerinin bütünü oluşum ağacını gerçekleştirir. Oluşum ağacı bağımlılıkların aşamalanmasını açıkça gösterir, bağımlılıkları demet biçiminde birleştiren değişik düğümleri çizimde ortaya çıkarır ve böylece tümcenin yapısını görselleştirir.

10. – Demek ki, oluşum ağacı tümcenin yapısal çiziminden başka birşey olmayan soyut bir kavramın görsel betimidir. (...)

13. – (...), her türlü çözümlemenin, dilbilgisel çözümlemenin olduğu kadar mantıksal çözümlemenin de yerini tek bir çözümleme (...) alacaktır: Oluşum ağacı gösterimli çözümleme.

14. – Oluşum ağacının türü göz önüne alındığında, yapıyı *aşağıdan* başlayarak gerçekleştirmenin daha kolay olacağı bellidir, çünkü yukarıdan başlandığında, yeterince yer öngörülmediğinden çok dar çizimsel betimlemelere girilir ve oluşum ağacı yetersiz kalır.

Yapısal Düzen

1. – Sözcüklerin *yapısal düzeni* bağımlılıkları kuran düzendir.

2. – Ancak bağımlılıklar çok sayıdadır, çünkü her yöneten birçok bağımlıyı yönetir. Bundan ötürü, yapısal düzen *çok boyutludur*.

3.– Yapısal düzenin çizimsel anlatımı oluşum ağacı aynı yasaya uyar. Öyleyse, oluşum ağacı da çok boyutlu olmalıdır. Ancak, bu yine de iki boyuta indirgenebilir. (...)

5.– Öte yandan, oluşum ağacı düz bir yüzeyde (kağıt, kayağantaş, karatahta) belirtilmek üzere yapılmıştır. Düz bir yüzeyin de tanımı sonucu yalnızca iki boyutu vardır. Demek ki, oluşum ağacı *iki*den fazla *boyutu* olmazsa çizimle gösterilemez.

6.– Böylece oluşum ağacının boyutu sunduğu yapısal düzen bakımından *en az iki*, bağlandığı çizimsel olasılık bakımından da *en çok iki*dir.

Söz zinciri

1.– Sözün işlenmemiş özdeği işitme duyusu aracılığıyla algıladığımız ses ya da sesbirimler bütünüdür. Bu ad dizisine *söz zinciri* diyeceğiz.

2.– Söz zinciri sözün *dolaysız verisidir*. Doğal ya da yazılı biçimiyle her türlü dilbilimsel kurgu kaynağındaki önsel gözlemin temel olgularını söz zinciri verir.

3.– Söz zinciri *tek boyutludur*. Bir çizgi görünümündedir, temel özelliği budur.

4.– Söz zincirinin çizgisel özelliği, kendisi de tek boyutlu olan *zaman içerisinde* konuşmamıza bağlıdır. Gerçekten de, anlatmak istediğimiz düşüncelerin göstergeleri, sesbirimler ya da sesbirim öbekleri *aynı anda* gerçekleşmezler. Aynı zamanda bir *a* ve bir *b*'yi söyleyemem. Biri diğerinden önce gelmelidir: *ab* ya da *ba*. Demek ki, sesbirimleri *zaman çizgisi* üzerine art arda dizmek zorundayız. Kaldı ki söylem sürdüğü zamanla ölçülmez mi?.

5.– Söz zincirinin çizgisel özelliği birden belirmez, çünkü bildiğimiz bir dilde ilgimizi çeken ve gerçek türünü gizleyen bir anlamı isteyerek söz zincirinin seslerine bağlarız. Bilmediğimiz bir dilde olay bambaşka bir biçimde gerçekleşir, çünkü söz zincirini ilksel özünde salt işitimsel ve anlamsal tüm üst yapısından ayrı algılarız. O zaman, söz zincirinin çizgisel özelliği açıklıkla ortaya çıkar. Bu-

nun böyle olduğuna inanmak için *anlaşılmayan bir dilde* konuşan birini dinlemek yeterlidir. (...)

9.– Söz zincirinde birbirini izleyen iki sözcük bir diziliş oluşturur diyeceğiz. Örneğin, *mon vieil ami chante une jolie chanson* tümcesinde *chante* ve *une* sözcükleri bir *diziliş* içinde yer alır.

10.– Söz zincirinin bir sözcüğü *iki*den (sözcüğün önünde ve ardındakinden) çok diziliş durumuna giremez. *Mon vieil ami chante une jolie chanson* tümcesinde *une* sözcüğü önce gelen *chante* ve ardında yer alan *jolie* ile bir diziliş içindedir, ancak bir üçüncü sözcükle bu türlü bir ilişkisi yoktur.

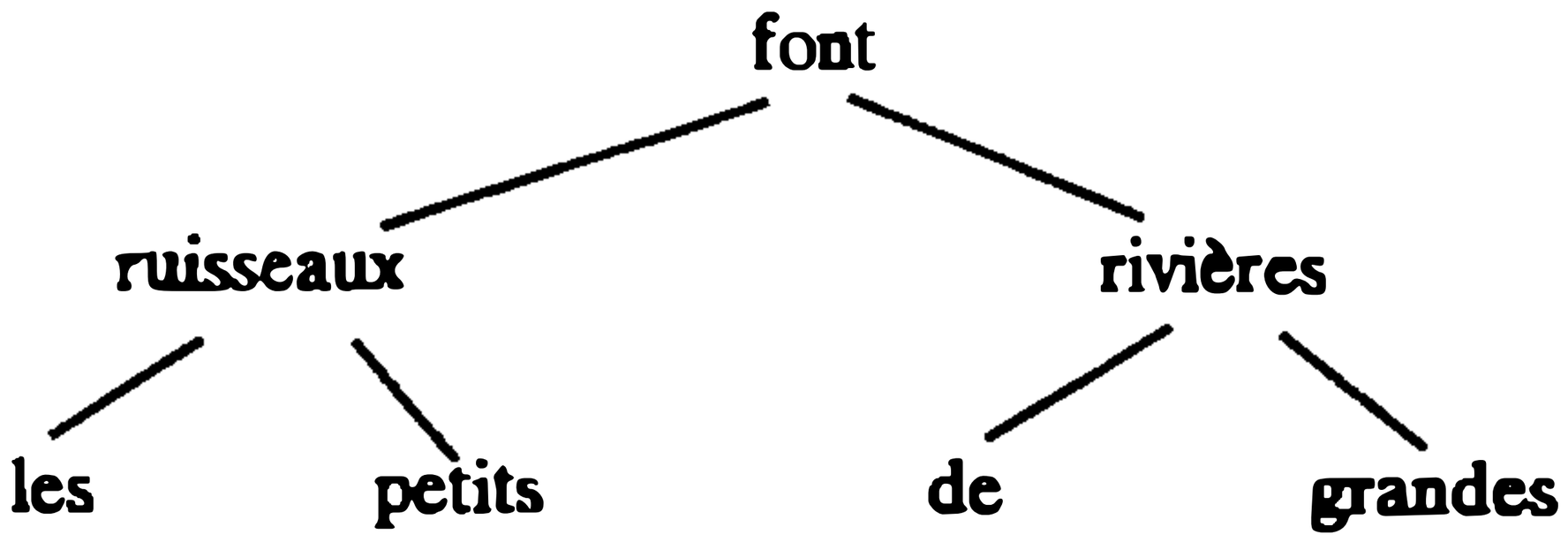
11.– Söz zinciri yalnızca tek boyutlu değil, *tek yönlüdür* de. (...) Çünkü, önceden de gördüğümüz gibi, söz zincirinin kendisi tek yönlü olan zamana bağlıdır.

12.– Demek ki, söz zinciri zamana benzer, *geriye dönüş yoktur*. Nasıl zamanda geriye dönülmezse, gerisin geriye de konuşulamaz. Sesyazar ya da başka bir aygıtla ters yönde gerçekleştirilmiş konuşma kesinlikle anlaşılmaz olur. (...)

Yapısal Düzen ve Çizgisel Düzen

1.– Tüm yapısal sözdizim *yapısal düzenle çizgisel düzen arasındaki* ilişkilere bağlıdır.

2.– Bir tümcenin oluşum ağacını gerçekleştirmek, çizgisel düzeni yapılsal düzene dönüştürmektir. Örneğin, *les petits ruisseaux font de grandes rivières* (küçük ırmaklar büyük akarsuları oluşturur) tümcesinde çizgisel düzeni yapısal düzene dönüştürürsem aşağıdaki oluşum ağacını elde ederim.

3. – Buna karşın, bir oluşum ağacını belirlemek ya da *tümceleştirmek*, söz zincirinde oluşum ağacını oluşturan sözcükleri sıralarken, yapısal düzeni çizgisel düzene dönüştürmektedir. Örneğin, yukarıdaki oluşum ağacını çizgisel düzende belirtirsem *les petits ruisseaux font de grandes rivières* tümcesini elde ederim.

les petits ruisseaux font de grandes rivières

ÇİZGİSEL DÜZEN

4. – Bu bakımdan, konuyu açıklamak ve geliştirmek için baştaki tanımımızı (...) yeniden ele alarak, bir dili *konuşma*, yapısal düzeni çizgisel düzene dönüştürmek ve buna karşın bir dili *anlama*, çizgisel düzeni yapısal düzene dönüştürmektir diyebiliriz.

5. – Yapısal düzeni çizgisel düzene dönüştürmenin temel ilkesi, yapısal düzendeki *bağımlılıklı* öğelerin söz zincirinde yan yana gelebilecek biçimde, çizgisel düzendeki *dizilişlere* çevrilmesidir.

Yapısal Düzenle Çizgisel Düzenin Uzlaşmazlığı

1. – Yapısal düzene bağlanan bir öğenin tek olan üst bağımlılığı dışında iki ya da üç alt bağımlılığı (...) *olabilmesi* tümceleştirme ediminde ikiden çok komşu sözcükle (...) dolaysız bir diziliş *oluşturmaması* engeliyle karşılaşır. Bir başka deyişle, her yapısal düğüm çizgisel düzenle bağdaşmayan ikili, üçlü vb. dallanmalara yol açabilir.

2. – Böylece *les petits ruisseaux font de grandes rivières* (...) tümcesinde *ruisseaux* sözcüğü ancak iki çizgisel dizilişin karşılayabileceği üç yapısal bağımlılığın da (*les petits ruisseaux*, *ruisseaux font*) düğümünü oluşturur: 1. *font ruisseaux* ile 2. *ruisseaux les* ile, 3. *ruisseaux petits* ile.

3. – Öyleyse çok boyutlu (oluşum ağacında bu ikiye indirgenir) *yapısal düzen*le tek boyutlu *çizgisel düzen* arasında uzlaşmazlık vardır. Bu uzlaşmazlık dilin en büyük sorunudur. Çözümü sözün zorunlu koşuludur.

4.– Yapısal düzenle çizgisel düzen arasındaki karşıtlık ancak tümce kuruluşu sırasında en azından bir çizgisel diziliş gözden çıkarılarak çözümlenebilir. Örneğin, yukarıdaki tümcede *ruisseaux* ve *les* arasındaki bağımlılığı dolaysız çizgisel dizilişe *les ruisseaux* ya da *ruisseaux les*, dönüştürmekten kaçınılır, diziliş *dolaylıdır* ancak. (...)

Çizgisel Gösterimin Yönü

1.– İki sözcük yapısal bağımlılıktayken söz zincirinde gösterimin biri ya da öbürüyle başlanmasına göre bunları çizgisel dizilişte düzenlemenin *iki türü* vardır.

2.– Birinci durumda *önce yöneten sonra bağımlı* söylenir. Örneğin, Fransızca *cheval blanc* (beyaz at) da olduğu gibi. (...)

3.– Öteki durumda *önce bağımlı sonra yöneten* belirtilir. İngilizce *white horse* (beyaz at) da olduğu gibi. (...)

4.– Birinci durumda (*cheval blanc*) *inişli* ya da *merkezkaç bir düzen* vardır diyeceğiz; çünkü sözcükler söz zincirinde (çizgisel düzen) yerleştirilmek için oluşum ağacı (yapısal düzen) üzerinde yukarıdan aşağıya doğru, bir başka deyişle, *özeksel düğümden uzaklaşılarak* gösterilir.

5.– Buna karşılık, ikinci durumda *(white horse) çıkışlı ya da merkezcil bir düzen* vardır diyeceğiz; çünkü sözcükler, söz zincirinde yerleştirilmek için oluşum ağacından (yapısal düzen) *aşağıdan yukarı*, bir başka deyişle *özeksel düğüme yaklaşarak* alınır.

6.– Bu açıdan çeşitli dillerin değişik özellikleri bulunduğu görülür.

7.– Kimi diller inişli ya da merkezkaç düzeni yeğler. Bunları *inişli diller* ya da *merkezkaç* diller diye adlandıracağız. Örneğin Fransızca bir merkezkaç dildir. (...)

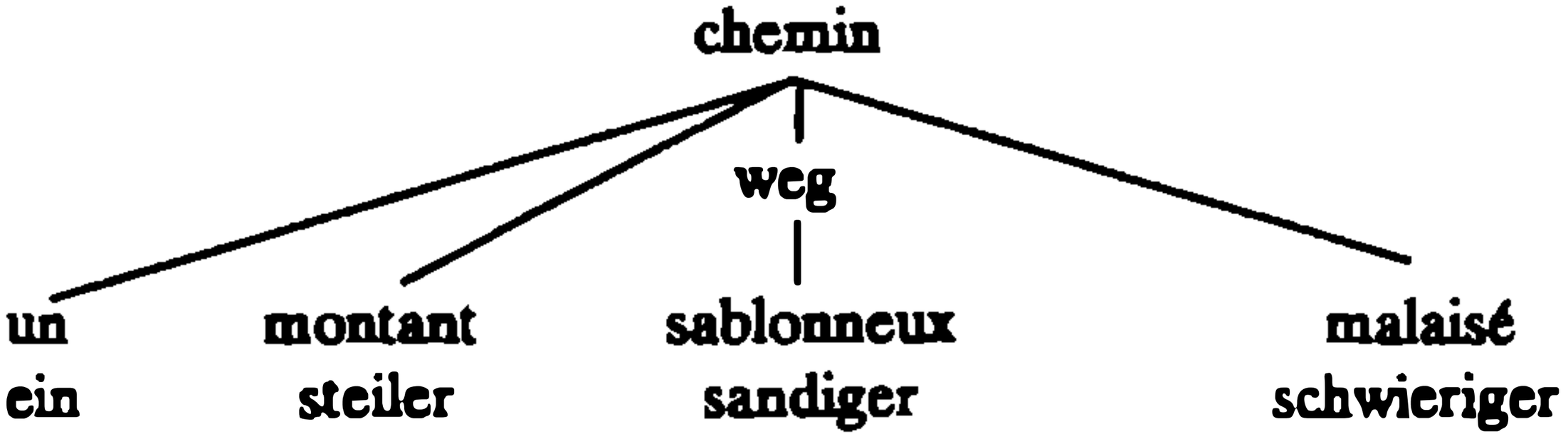
8.– Öbür diller çıkışlı ya da merkezcil düzeni yeğler. Bunlara *çıkışlı diller* ya da *merkezcil diller* diyeceğiz. Örneğin İngilizce merkezcil bir dildir. (...)

9.– Merkezkaç bir dilden merkezcil bir dile ya da bunun ter-

sine bir *çeviri* yapmaya kalkışınca çizgisel gösterimin doğrultusu önem kazanır.

10. – Bu durumda da şu kural ortaya çıkar: *Dikey gösterim düzeninin yerini değiştirmek, buna karşın yatay gösterimlerin düzenine bağlı kalmak gerekir.*

11. – Örneğin, gösterim kesinlikle merkezkaç olan Fransızca tümce öğesi *un chemin montant, sablonneux, malaisé* (bir yol yokuşlu, kumlu, güç) (La Fontaine, *Fabller*, VII, 9) yi Almanca gibi merkezcil bir dile çevirmek istersek yöneten *chemin* ve üç bağımlının birden (*montant, sablonneux, malaisé*) düzenini *değiştirmek* gerekir. Bu da *ein steiler, sandiger, schwieriger Weg*'i verir. Ancak üç bağımlıyı (*montant, sablonneux, malaisé*) aynı düzende (*steiler, sandiger, schwieriger*) bırakmamız gerekir, çünkü aralarında bağımlı, bir başka deyişle yataydırlar (bk. aşağıdaki oluşum ağacı).

12. – Bazan belli bir dilin özgül türüne bağlı çizgisel düzenin tersi bir çizgisel düzen gözlemlenir. O zaman, genellikle dinleyici ya da okurun ilgisini çekmek ve eski, şiirsel (*şiirsel özgürlükler* vb.) bir deyiş etkisi yaratmak için kurala bile bile karşı gelme söz konusudur. Bu da *deyişsel düzen* diye adlandırabileceğimiz düzendir.

Şiirsel deyiş (adı izleyeceğine önünde yer alan sıfat):

Fr. *Enfants, voici des boeufs qui passent*
Cachez vos rouges tabliers.
(V. Hugo, *Odes et Ballades*, La Legénde de la Nonne)
(Çocuklar işte sığırlar geçiyor
Gizleyin al önlüklerinizi)

Şiirsel deyiş (önünde yer alacağına, adı izleyen sanlık sıfatı) :

Almanca. *Röslein, Röslein, Röslein rot.*

(Goethe, *Röslein rot.*)

(Küçük gül, küçük gül, küçük al gül.)

İğnelemeyi vurgulayan deyiş:

Il pleut des vérités premières
Tendez vos rouges tabliers.

(İlk gerçekler yağıyor
Gerin al önlüklerinizi)

Dinleyiciyi etkilemeye yönelik deyiş (ortasında yer alacağına tümceyi başlatan eylem:

Restait cette redoutable armée de l'infanterie d'Espagne
(Bossuet.)

(Kalıyordu geriye İspanyol ordusunun korkunç piyadesi)

13.– Deyişsel düzenle doğal çizgisel düzenin karışması en yerleşik ve en sakıncalı eğitsel yanılgıların temelinde yer alır. Şu güzel AImanca dizeyi Almancanın yapısının işleyişine alışmamış öğrencilere vermek tam anlamıyle saçmalıktır: *Ich weiss nicht was soll es bedeuten* (ne anlama geldiğini bilmiyorum) (Heine, *Die Lorelei*, Heimkehr, 2)

Belirgin Düzen

1.– Bir dilin merkezkaç ya da merkezcil düzeni yeğleme eğilimi az ya da çok belirgin olabilir. Duruma göre, bu dilin *belirgin* ya da *ılımlı* bir merkezkaç ya da merkezcil nitelik taşıdığını söyleriz.

2.– Merkezkaç ya da merkezcil düzenden birinin üstün olmadığında ve belirli bir ölçüde her iki özelliğin de bulunduğunda bir dilin ılımlı bir özellik taşıdığını benimseyeceğiz. Örneğin, *le cheval blanc* tümce öğesi aynı zamanda merkezcil düzen (*le cheval*) ve merkezkaç düzen (*cheval blanc*) sunduğundan Fransızca bu durumdadır.

3. – Buna karşın, merkezkaç ya da merkezcil düzenlerden birinin öbüründen üstün sayılmadığında bunun bir dilin *belirgin* özelliği olduğunu benimseyeceğiz.

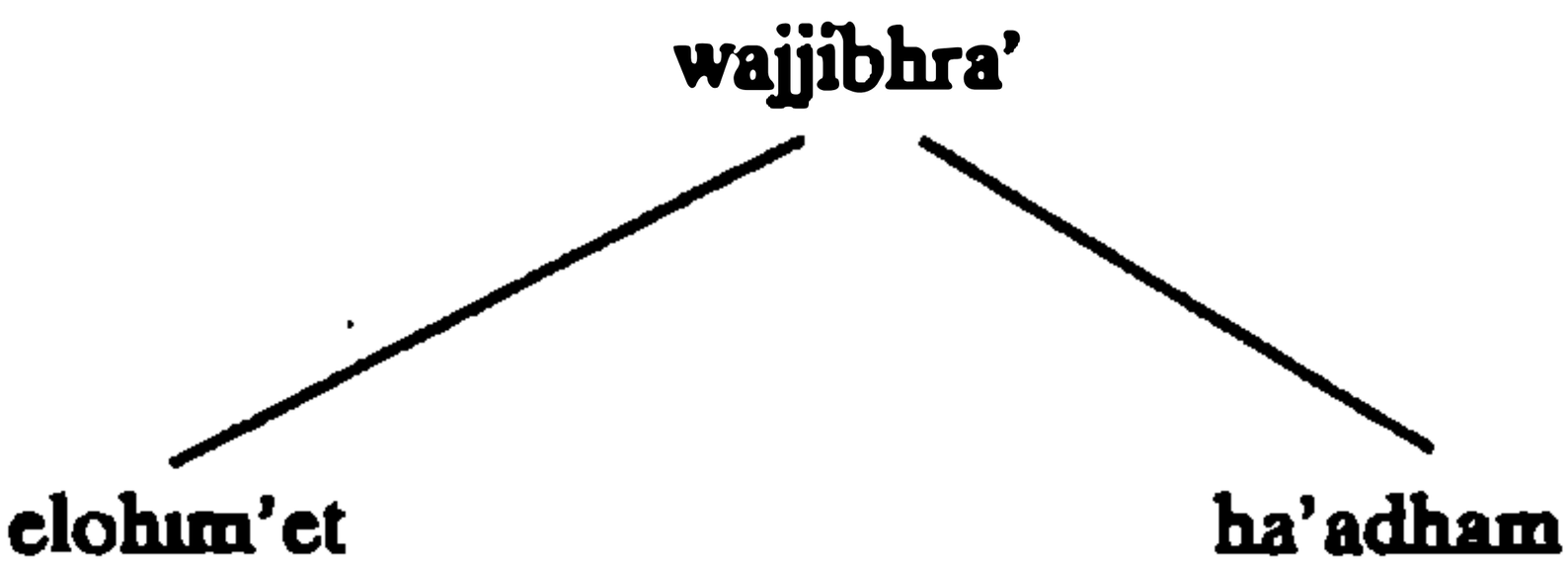
4. – En belirgin türden dillerde merkezkaç ya da merkezcil düzeni üstün kılma eğilimi *diziliş ilkesiyle çelişmeye dek varabilir.* (...)

5. – Gerçekten de yapısal düzen *ikili dallanma* (...) görünümü sunduğunda iki bağımlının çizgisel dizilişte gösterilmesi ancak, ikisinden birinin merkezkaç, öbürünün merkezcil gösterimiyle olanaklıdır.

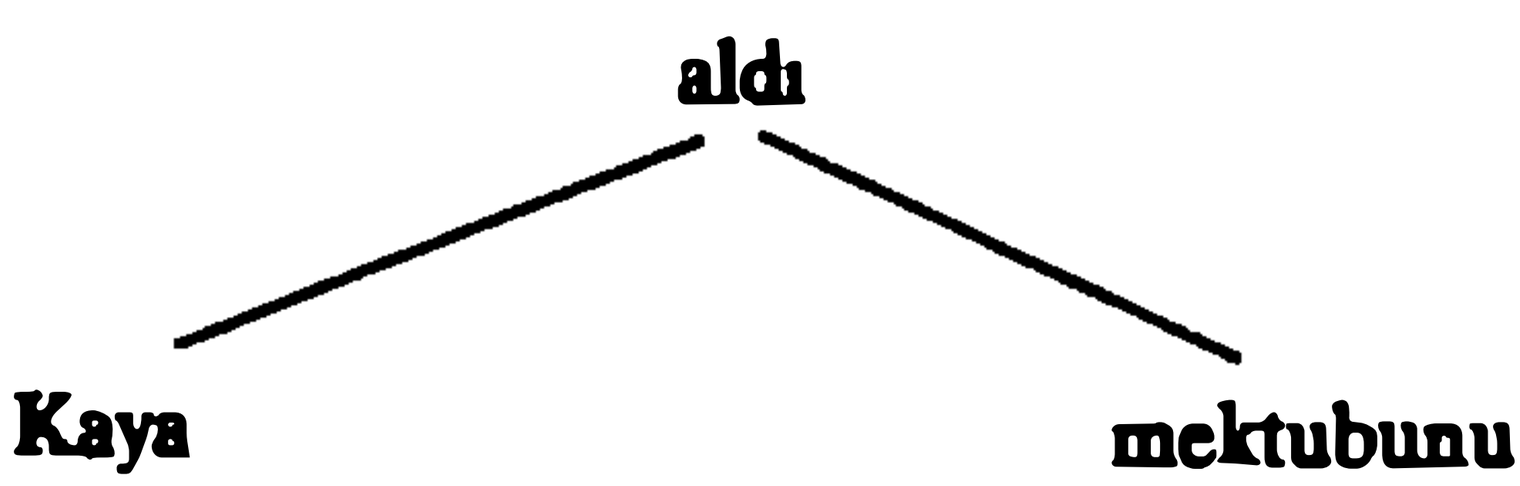
6. – Ancak, aynı düzenden iki bağımlılık gösterilmek istendiğinde, söz konusu merkezkaç ya da merkezcil düzen olsun, dizilişlerden (...) birini gözden çıkarma zorunluğu doğar. Bu nedenle belirgin merkezkaç ya da merkezcil eğilimin *kırık düzeni* getirmesinden kaçınılmaz. (...)

7 - Örneğin, Fransızca *Alfred frappe Bernard* (Alfred Bernard'a vuruyor) tümcesi ikili bir yapısal dallanma sunar. Ancak, Fransızca ılımlı merkezkaç düzenli bir dil olduğundan, *merkezcil* düzen dışlanmaz ve iki yapısal bağımlılık da çizgisel diziliş durumuna sokulabilir. Bu durumda ikinci bağımlılık da merkezkaç düzende (*frappe Bernard*) gösterilebilir.

8. – Şimdi, sözgelişi İbranca gibi belirgin merkezkaç bir dili ele alalım. Yapısal düzenin çizgisel gösterimi burada tümüyle merkezkaç olacaktır: *wajjibhra' elohim' et ha'adham* (ve Tanrı insanı yarattı) (*Oluş*, 1, 27). Yönetenin (*wajjibhra'*) ve bağımlının (*et ha'adham*) bağımlılığını, görüldüğü gibi dolaysız hiçbir çizgisel diziliş karşılamaz (bk. aşağıdaki oluşum ağacı).

9.– Buna karşın, sözgelimi Türkçe gibi belirgin *merkezcil* bir dil ele alalım. Yapısal düzenin, çizgisel gösterimi tümüyle merkezcil düzene uyacaktır: *Kaya mektubunu aldı* yöneten *aldı* ve bağımlı *Kaya*'nın bağımlılığını hiçbir dolaysız çizgisel diziliş karşılayamaz (bk. aşağıdaki oluşum ağacı). Bu tür dillerde tümce, düğümüyle, bir başka devisle eylemle biter.

Sözcük

1.- Sözcük kavramı yalın görünmekle birlikte, dilbilimcinin tanımlamakta güçlük çektiği kavramlardandır.

2.– Bu belki de tümce kavramından çıkıp *sözcük kavramına gelineceğine*, çoğunlukla *sözcük kavramından çıkıp* tümce kavramına varılmasından ötürüdür. Oysa, tümce sözcüğe dayanılarak tanımlanamaz, ancak sözcük tümceden kalkarak tanımlanabilir. Çünkü *tümce kavramı mantıksal olarak sözcük kavramından önce* gelir. (...)

3.– Tümce söz zincirinde çizgisel düzende yer aldığından, sözcük ancak bu zincirin bir *bölümü* olarak tanımlanabilir.

4.– Oysa, bir çizgisel bölüm iki nokta arasında yer alan bir parçadır. Aynı biçimde, bir sözcük söz zincirinin iki kesik arasında yer alan bir parçasıdır, bir başka deyişle, sözcük kendisiyle değil, başlangıç ve sonunu belirten *kesme*lerle tanımlanır.

5.– Kesmeler sözcüğün öz niteliği konusunda bize bilgi veren çeşitli *özellikler* taşır.

6.– Her şeyden önce, kesmeler tam değildir, bir başka deyişle, söz zincirini bütünüyle kesmez, yalnızca yüzeyseldir. Bu böyle olmasaydı söylemin akışı kesintili olur ve sözcükler, aralarında ilişki

bulunmaksızın birbirini izlerdi. Oysa, bir sözcük söylem akışının içinde hiçbir zaman tümüyle kopuk değildir.

7. – Sonra, kesmeler değişkendir de. Öyleyse söz zinciri üzerinde gerçekleştirdikleri girintiler eşit derinlikte değildir. Böylece, La Fontaine'in *La raison du plus fort est toujours la meilleure* (güçlü olan daima haklıdır) dizesinde *du*'yü *plus forte*'tan ayıran kesme, *plus*'yü *forte*'dan ayırandan daha derindir; *raison*'u *du plus forte*'tan ayıran daha da derindir; *raison du plus fort*'u *est*'den ayıran ise bir öncekinden de derindir. Öyle ki kesmenin derinliği ne denli çok olursa bunu o denli çok sayıda dikey çizgiyle göstermek gerekir ve: raison//du// plus//fort// dizilişi elde edilir.

8. – Bir de kesmeler salt değer taşımaz, ancak *görece* bir değer taşır. Bu da şu anlama gelir: Kesmenin derinliği salt kendisi göz önünde tutularak ölçülemez, kesmelere göre belirlenebilir. Gerçekten de, örneğin, V. Hugo'nun:

"Mon âme aux mille voix, que le Dieu que j'adore
Mit au centre de tout comme un écho sonore"

(Feuilles d'automne: *Ce siècle avait deux ans*)

(Bin sesli ruhum, taptığım Tanrı'nın
Bir yankı gibi herşeyin özeğine koyduğu...)

dizelerinde "*que le Dieu que j'adore mit au centre de tout comme un écho sonore*" bütünü, *j'adore Dieu*'ye nasıl bağımlıysa, *âme*'da öyle bağımlıdır. Oysa aralarında bu nitelik bakımından özdeşlik bulunmasına karşın, her iki *que*'de önce gelen kesmeye aynı değeri veremeyiz. *Que le Dieu que j'adore mit au centre de tout comme un écho sonore* bütününü ayıran birinci kesme yalnızca *que j'adore*'u, bir başka anlatımla, bu bütünün bir parçasını ayıran ikinci kesmeden doğal olarak daha güçlüdür.

Mon âme aux mille voix,//que le Dieu/que j'adore/
Mit au centre de tout comme un écho sonore.

9. – Şimdi tümcenin bir yan önerme daha içerdiğini varsayalım: Örneğin, *Mon âme aux mille voix, que le Dieu que ma mère que j'adorais, m'apprit à vénérer mit au centre comme un*

écho sonore (annemin saymayı öğrettiği, taptığım Tanrı'nın bir yankı gibi herşeyin özeğine koyduğu bin sesli ruhum), tümcesinde üç ayrı yerde üç ayrı kesme elde ederiz: *mon âme aux mille voix,// que le Dieu,// que ma mère,// que j'adorais,/ m'apprit à vénérer,// mit au centre de tout comme un écho sonore.* Bu türden kesmelerin sayısı, en azından kuramsal olarak, sonsuza dek çoğalabildiğinden, sınırsız sayıda değer alabilecekleri apaçık ortadadır; bunu salt bir ölçütle belirlemeye çalışmak boşunadır ve böylece değerlerin yalnızca görecelikleri saptanır.

10.– Demek ki bağımlılıkların (...) ve düğümlerin (...) aşamalanmasını bir *kesmeler aşamalanması* karşılar.

11.– Yukarıda söylenenlere bağlı olarak söz zincirinde sözcükleri sınırlayan kesmeler yalnızca *belirsiz* değildir, *belirlenemezler* de ve böylece sözcük kavramı özünde kaypak bir kavramdır.

12.– Gerçekte, çoğu betikte ya da eski yazılarda yazıcılar ve taş yazıcıların sözcükler arasındaki ayırımı belirtmemeleri ilgi çekicidir. Yalın bir işitimle bilinmeyen ya da az bilinen bir dilin sözcükleri arasındaki kesmeleri algılamanın zorluğu düşünülürse hiç de şaşırtıcı değildir bu. (...) (ss. 11 - 27)

Eylemsel Düğüm

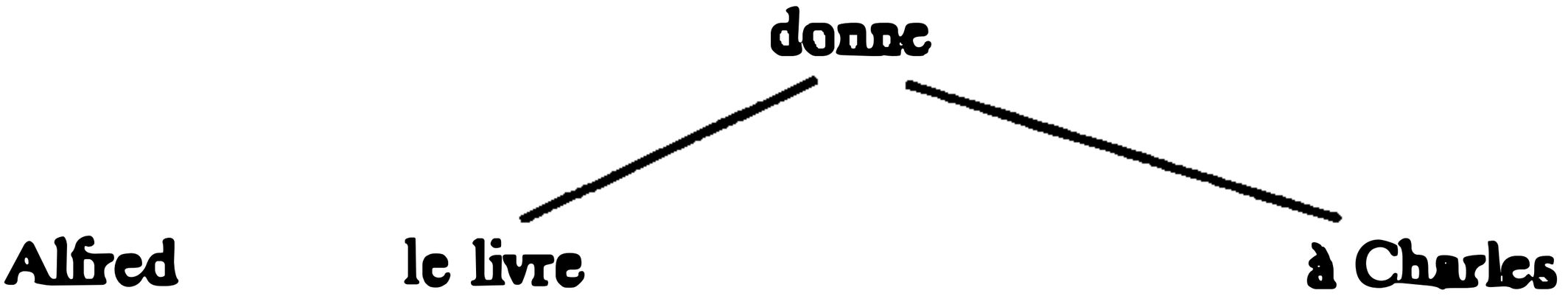
1.– Çoğu Avrupa dilinin özeğinde (...) yer alan eylemsel düğüm *küçük bir oyunun* anlatımıdır. Gerçekten de bir oyun gibi zorunlu olarak bir *oluş* ve çoğunlukla *oyuncularla koşulları* içerir.

2.– Oyun gerçekliğinden yapısal sözdizim düzlemine yansıtıldıklarında oluş, oyuncular ve koşulların her biri sırasıyla *eyleme, eyleyenlere ve tümleyenlere* dönüşür.

3.– *Eylem*, oluşu dile getirir. Böylece, Fransızca *Alfred frappe Bernard* tümcesinde (...) oluş *frappe* (vuruyor) eylemiyle anlatılır.

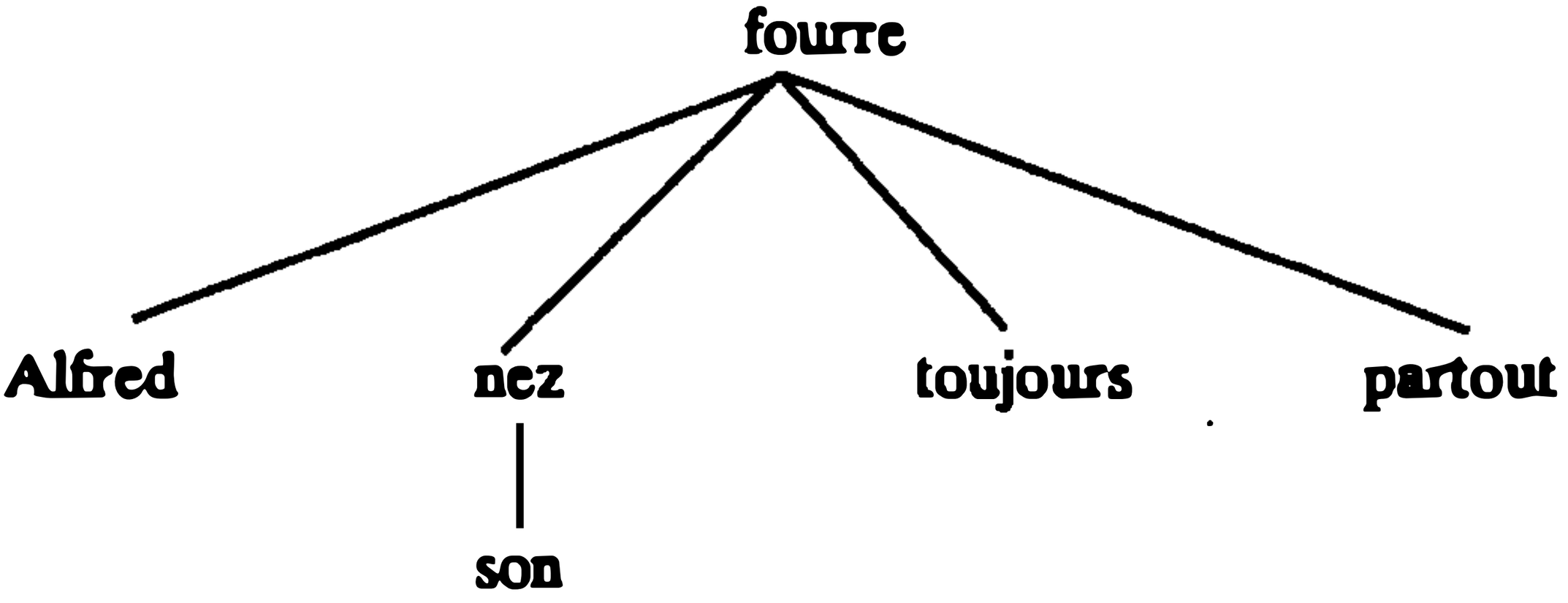
4.– *Eyleyenler* herhangi bir sıfatla şu veya bu biçimde göstermelik öğeler olarak ve en edilgen biçimde bile, oluşa katılan varlık ya da nesnelerdir.

5.– Örneğin, Fransızca *Alfred donne le livre à Charles* (Alfred kitabı Charles'a veriyor) (bk. aşağıdaki oluşum ağacı) tümcesinde *Charles* ve *livre* kendi başlarına oluşa girmemekle birlikte *Alfred* kadar eyleyen sayılır. (...)

6.– *Eyleyenler* her zaman ad ya da adın eşdeğerlisidir; buna karşın adlar tümcede öncelikle eyleyen işlevini yüklenirler.

7.– *Tümleyenler* oluşumun gerçekleştiği zamanı, yeri ve oluşumun nasıl gerçekleştiğini gösteren vb. durum ve koşulları dile getirir. Örneğin, Fransızca *Alfred fourra son nez toujours partout* (Alfred burnunu her zaman her şeye sokar) (bk. aşağıdaki oluşum ağacı) tümcesi biri zaman (*toujours*) ve biri yer (*partout*) olmak üzere iki tümleyen içerir.

8.– *Tümleyenler* her zaman belirteç (zaman, yer belirteciyle, oluşun nasıl gerçekleştiğini gösteren belirteçler vb.) ya da belirteç yerine geçen sözcüklerdir.

Tersine, belirteçler ilkece tümcede her zaman tümleyen işlevini üstlenir.

9.– Eylemin, eylemsel düğümün, bundan ötürü de eylemsel tümleyenin özeğinde olduğunu gördük. Demek ki, eylem tümcesi bütününün *yöneticisidir* eylem. (...)

13.– Eyleyenlerle tümleyenlere gelince, bunlar eylemin *dolaysız* bağımlılarıdır.

14.– Çizimsel olarak oluşum ağacında durum elden geldiğince eyleyenler sola, tümleyenler sağa yerleştirilerek gerçekleştirilir. (...). (...) (ss. 102 - 103)

Eyleyenler

1.– *Eyleyenlerin* herhangi bir biçimde olaya katılan kişi ya da nesne olduğunu gördük. (...)

2.– Öte yandan, eyleyenlerin ilkece her zaman *ad* (...) niteliğini taşıdığını ve *eylemin dolaysız bağımlıları* (...) olduğunu gördük.

3.– Eyleyenler kendi aralarında eylemsel düğümdeki *sayılarına* bağlı *niteliklerine* göre birbirinden ayrılırlar. Demek ki *eyleyenlerin sayısı* sorunu eylemsel düğümün tüm yapısına egemendir.

4.– Eylemlerin hepsi de *aynı sayıda eyleyen* içermez. Dahası, aynı eylem her zaman aynı sayıda eyleyen içermez.

5.– *Eyleyensiz* eylemler, *bir* eyleyenli eylemler, *iki* eyleyenli eylemler ve *üç* eyleyenli eylemler vardır.

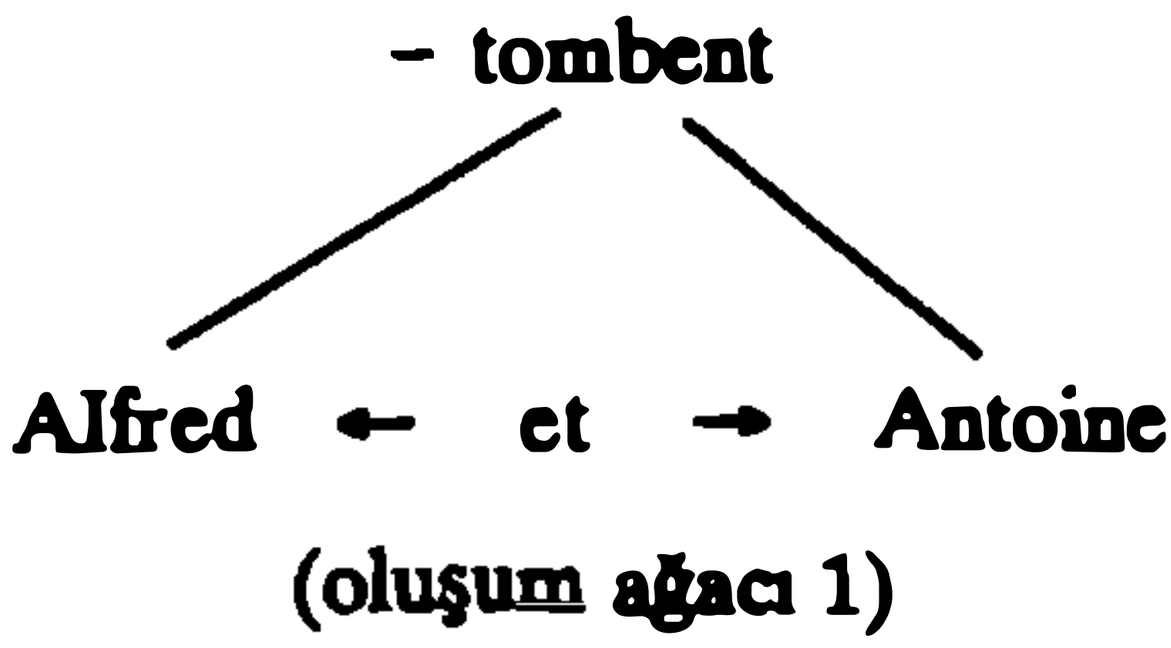
6.– *Eyleyensiz* eylemler hiç kimse ve hiçbir şey katılmaksızın kendiliğinden gelişen oluşu anlatırlar. Bu, özellikle, hava koşullarıyla ilgili olguları belirten eylemlerin durumudur. Örneğin, Latince tümce *pluit* (yağmur yağıyor) eyleyensiz bir eylemi (yağmur) betimler. Oluşum ağacı burada yalın bir çekirdeğe indirgenir. (...), çünkü eyleyen bulunmadığından eyleyenlerle eylem arasında bağımlılık söz konusu değildir. (bk. aşağıdaki oluşum ağacı). (...)

pluit

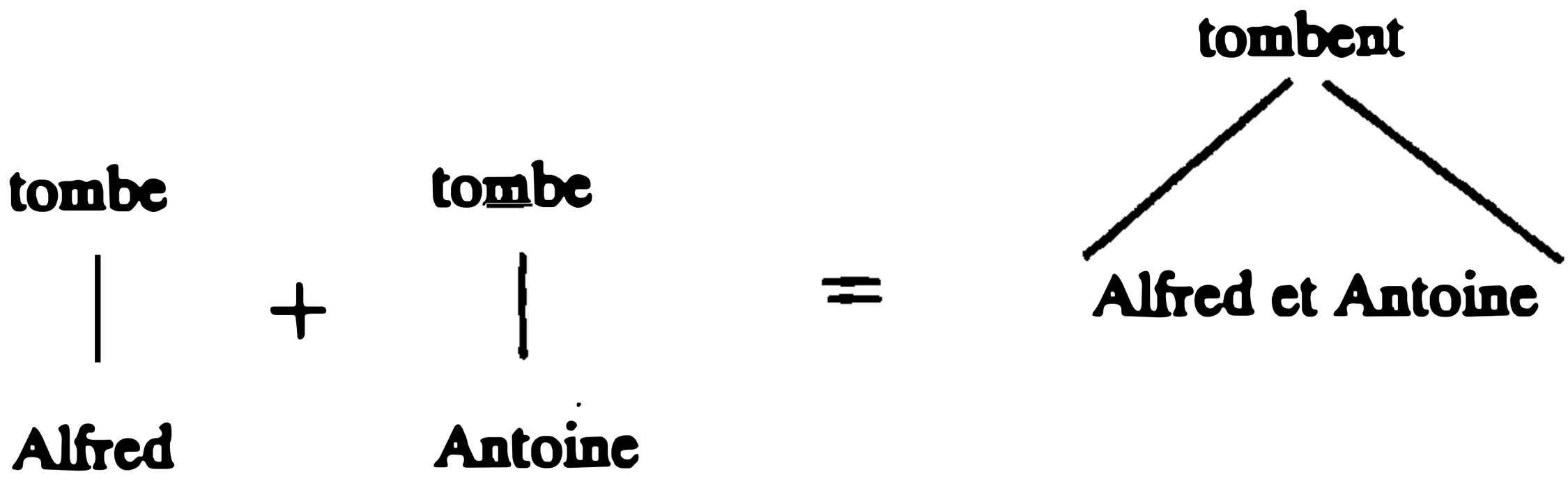
9.– *Tek eyleyenli* eylemler bir tek kişi ya da bir tek nesnenin katıldığı oluşu anlatır. Böylece *Alfred tombe* (Alfred düşüyor) (bk. aşağıdaki oluşum ağacı) düşmek edimine bir tek *Alfred* katılır ve edimin gerçekleşmesi için *Alfred*'den başka bir kişi ya da bir nesne gerekmez.

10.– Önceki tanıma dayanarak *Alfred et Antoine tombent* (Alfred ve Antoine düşüyor) (bk. oluşum ağacı 1) tümcesi gibi bir tümcede *tomber* (düşmek) eyleminin iki eyleyenli olduğu öne sürülebilir. Oysa, durum hiç de böyle değildir. Aynı eyleyen birçok kez gösterilmiştir. Aynı "rolü" birçok kişi oynamaktadır. Bir başka deyişle; *Alfred et Antoine tombent* = *Alfred tombe* + *Antoine tombe* (bk. oluşum ağacı 2). Yalnızca ikilenme (...) olgusu vardır burada. Üstelik ikilenme olgularında eyleyen sayısının belirlenmesi işe karışmaz.

(oluşum ağacı 1)

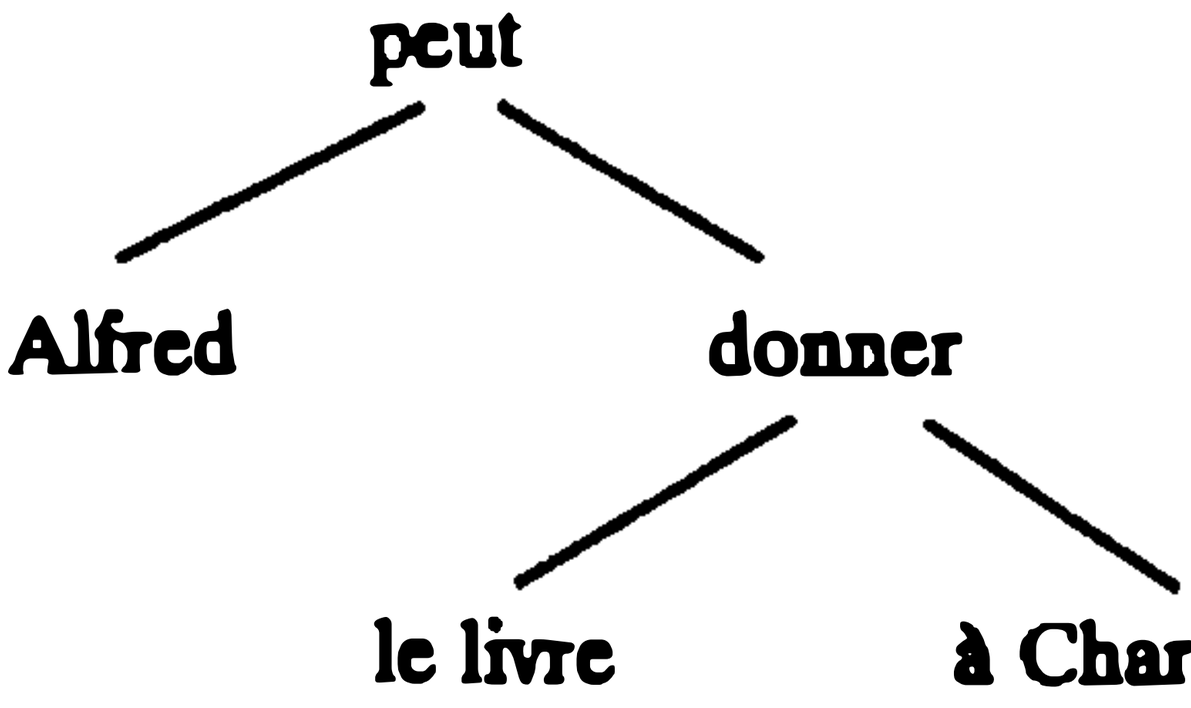
(Oluşum ağacı 2)

11. *İki eyleyenli* eylemler iki kişi ya da iki nesnenin (ikilenme söz konusu olmadan, hiç kuşkusuz) katıldığı bir oluşu anlatır. Örneğin, Fransızca *Alfred frappe Bernard* tümcesinde iki eyleyen vardır: 1. vuran *Alfred*'le, 2. vurulan *Bernard*. İki eyleyenli oluş, bu eyleyenlerin her ikisi de kendi "rolünü" oynamadan gerçekleşemez.

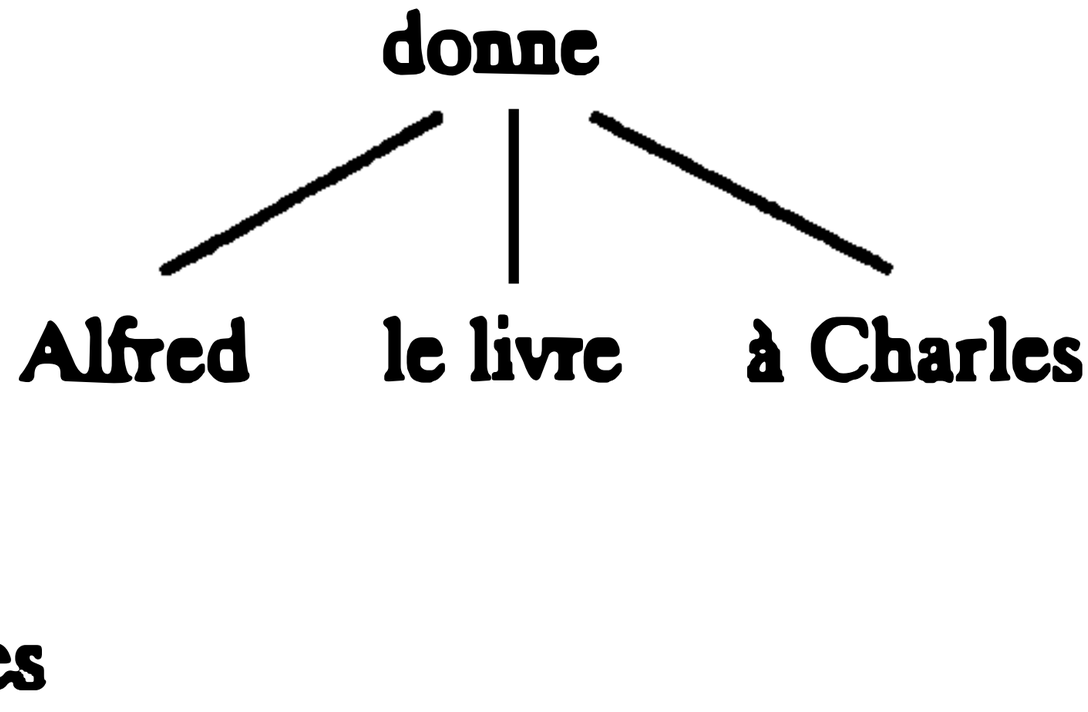
12. Üç eyleyenli eylemler üç kişinin ya da nesnenin (yine ikilenme olmaktan, hiç kuşkusuz) katıldığı oluşu anlatır. Örneğin, Fransızca *Alfred donne le livre à Charles* (Alfred kitabı Charles'e veriyor) (...) tümcesinde üç eyleyen vardır: 1. Kitabı veren *Alfred*, 2. Charles'a verilen *kitap*, 3. Kitabı alan *Charles*. Üç eyleyenli oluş ayrı ayrı işlevlerini yerine getiren üç eyleyen olmadan gerçekleşemez.

13. Üç eyleyenli eylemlerde birinci ve üçüncü eyleyen ilkece *kişi (Alfred, Charles)*, ikinci eyleyense *nesne* (kitap) dir.

14. Yardımcı eylemin katılması eyleyenlerin kuruluşunu değiştirmez: Fransızca *Alfred peut donner ile livre à Charles* (Alfred kitabı Charles'a verebilir) tümcesinin eyleyen yapısı *Alfred donne le livre à Charles* tümcesinin yapısıyla aynıdır (bk. oluşum ağacı 1, 2.).

(oluşum ağacı 1)

(oluşum ağacı 2)

15. Oluşum ağacıyla gösterimde her zaman birinci eyleyeni ikinci eyleyenin soluna, ikinci eyleyeni de üçüncü eyleyenin soluna yerleştirme ilkesini benimsemekte yarar vardır (bk. yukarıdaki oluşum ağacı 2).

Eyleyen Türleri

1. Çeşitli eyleyenler bağımlı oldukları eyleme göre aynı *işlevi* görmezler.

2. Bu açıdan, bir eylemin birlikte kullanılabileceği eyleyen çeşidi kadar eyleyen ayırt edeceğiz. Bu *eyleyen çeşidi* üçtür. (...)

3. Eyleyenleri sıra numarasıyla ayırt edeceğiz (...): *Birinci eyleyen, ikinci eyleyen* ve *üçüncü eyleyen.*

4. Eyleyen sıra numarası hiçbir zaman eylemin birlikte kullanılabileceği eyleyen sayısından *yüksek* olamaz. Böylece, hiç eyleyensiz bir eylemin herhangi türden bir eyleyeni olamayacağı ne denli kuşku götürmezse, bir eyleyenli eylemin ikinci, üçüncü eyleyeni olamayacağı da o denli kuşkusuzdur.

5. *Birinci eyleyenin* bir, iki, üç eyleyenli tümcelerde, *ikinci eyleyenin* ilkece iki, üç eyleyenli tümcelerde yer aldığını ve üçüncü eyleyene üç eylemli tümcelerden başka tümcelerde rastlanmadığını söylemek kalır geriye.

6. *Anlamsal* bakımdan birinci eyleyen, *eylemi yapandır.*

7. Bu niteliğiyle birinci eyleyen geleneksel dilbilgisinde, bizim de kullanımını sürdüreceğimiz *özne* adıyle tanınır.

8. Böylece, *Alfred parle* (...) tümcesinde *Alfred* yapısal olarak birinci eyleyendir ve anlamsal olarak da *parle*'ın öznesidir.

9. Anlamsal bakımdan ikinci eyleyen *eylemin yöneldiği* eyleyendir.

10. İkinci eyleyen geleneksel dilbilgisinde (...) *dolaysız tümleç* adını alıyordu. Buna doğrudan doğruya *nesne* diyeceğiz.

11. Özneyle (...) tümleç (...) arasında anlamsal olarak karşıtlık varsa da, yapısal olarak birinci eyleyenle ikinci eyleyen arasında *karşıtlık* yok, yalnızca *ayrılık* vardır.

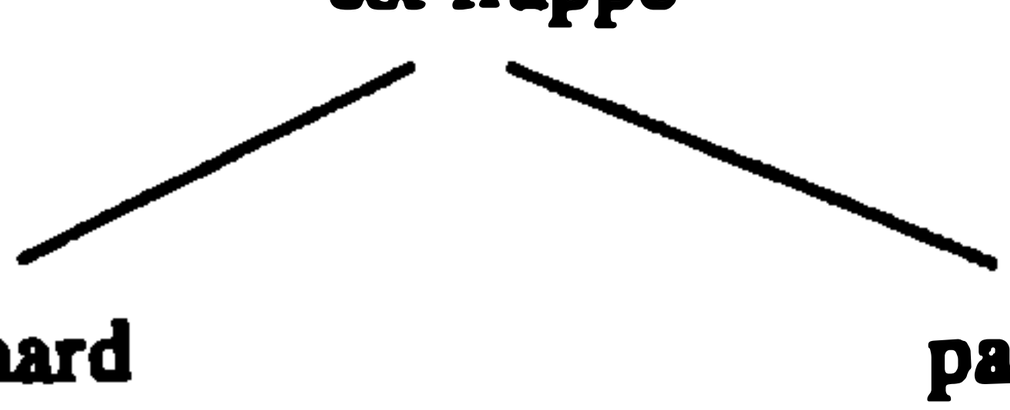
12. Gerçekten de, yapısal bakımdan bağımlı, ister birinci eyleyen olsun, ister ikinci eyleyen, her zaman yöneteni (...) *tamamlayan* bir tümleçtir. Herhangi bir biçimde ister *özne*, ister *nesne* olsun; özeğinde bulunduğu düğümdeki bütün bağımlıları yönetmeyi sürdüren addır.

13. Bu açıdan, (...) *öznenin öbürleri gibi bir nesne olduğu* kolayca kanıtlanabilir.

14. Böylece, Fransızca *Alfred frappe Bernard* (...) tümcesinde *Bernard* yapısal olarak ikinci eyleyen, anlamsal olarak da *frappe*'ın nesnesidir.

15. İkinci eyleyeni en sık görülen durumda *etken çatı* adıyle tanımlayabiliriz. Şimdi de eylemin ters yönde kavrandığı *edilgen çatı* durumunu gözönüne almamız yerinde olur. (...).

16. Etken eylemin ikinci eyleyeni, eylemin yöneldiği (...) öğedir. Oysa, *edilgen eylemin ikinci eyleyeni* eylemi yapandır: *Bernard est frappé par Alfred* (Bernard'a Alfred tarafından vuruluyor) (bk. aşağıdaki oluşum ağacı).

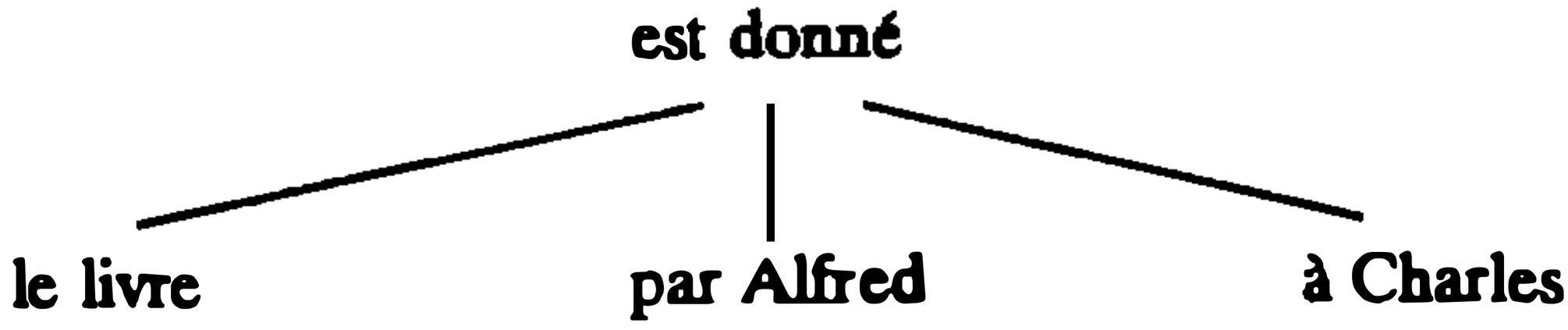
17. Demek ki, yapısal açıdan etken ikinci eyleyenden edilgen *ikinci eyleyeni* ayırt edeceğiz. Etken ikinci eyleyene kısaca *ikinci eyleyen* adını vereceğiz.

18. Anlamsal bakımdan, edilgen ikinci eyleyen geleneksel dilbilgisinde *edilgen tümleci* adıyle bilinir. Biz, edilgen ikinci eyleyene *karşıt - özne* adını vereceğiz. Çünkü, edilgen etkene nasıl karşıtsa, bu da özneye karşıttır.

19. Anlamsal bakımdan üçüncü eyleyen eylemin *yararına ya da zararına gerçekleşen* eyleyendir.

20. Bu açıdan üçüncü eyleyen, eskiden *dolaysız tümleç* adıyle biliniyordu (...).

21. Üçüncü eyleyen eyleyenlerin araya girmesinden ve etkenden edilgene geçişte etkilenmez hiçbir zaman. Her iki çatıda da üçüncü eyleyen olarak kalır: *Alfred donne le livre à Charles (...), le livre est donné-par Alfred à Charles* (kitap Alfred tarafından Charles'a veriliyor) gibi (bk. aşağıdaki oluşum ağacı).

22. Bazan, üçüncü eyleyenin anlamsal değeri yukarıda tanımlanandan daha *geniş*tir. Böylece, genellikle bir sürecin kendisine göre tasarlandığı bir kişiye dek kolayca uzanır anlamsal değer: Latince *Gomphos paruenit, quod est oppidum primum Thessaliae uenientibus ab Epiro* (Epiros'tan gelenler için Tesalya'nın ilk kenti olan Gomphos'a varır) (Caesar, *İç Savaş Üzerine*, III, 80, 1.) (...)

24. Eyleyenler her zaman addır. Bu nedenle *simgesel* olarak, O yazacıyla göstereceğiz onları. Gerektiğinde birinci eyleyenin, ikinci eyleyenin, üçüncü eyleyenin söz konusu olmasına göre O üssü, O üssü iki, O üssü üç belirtkelerini ekleyeceğiz bu yazaca.

25. İkinci edilgen eyleyene gelince (karşıt - özne) ikinci etken eyleyene karşıtlık söz konusu olduğundan, bunu tersine göstereceğiz. Bir başka deyişle, O'dan önce üssü iki belirtkesini yerleştirerek, O *karşıt - üssü iki* diye adlandıracağımız "O gibi. (ss. 105 -110).

Tümleyenler

1. Tümleyenlerin, oluşun gerçekleştiği durum ve koşulları belirttiklerini gördük (...).

2. Öte yandan, tümleyen işlevini[1] belirteç türünden bir sözcük ya da belirtecin yerini tutan bir sözcük ya da sözcük öbeği üstlenir (...).

---

1 Tesnière dört "dolu sözcük türü" ayırt eder ve bunları kısaca şu simgesel gösterimlerle verir:

O = Ad
A = Sıfat
I = Eylem
E = Belirteç

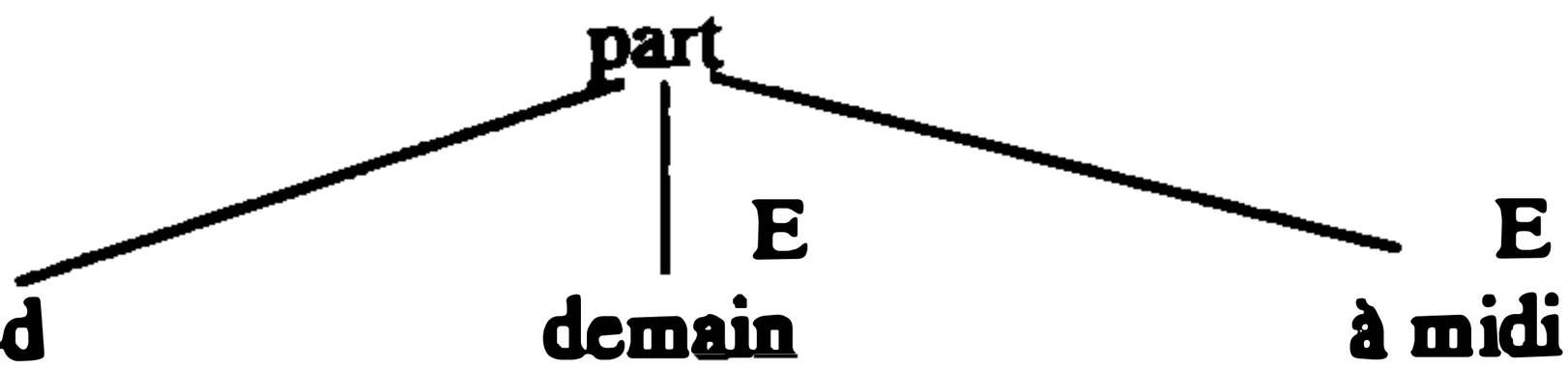
Dilbilimcinin benimsediği bu simgeler Esperanto dilinde aynı türleri karşılayan sözcüklerin (*-o* adın, *-a* sıfatın, *-i* eylemliğin, *-e* belirtecin) bitimleridir. *Ç.N.*

3. Başka bir anlatımla, ne kadar belirteç çeşidi varsa, o kadar tümleyen çeşidi vardır: Zaman, yer, durum, vb...(...).

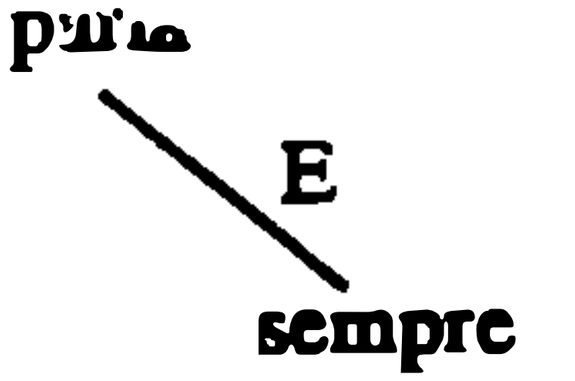
4. Tümleyenlerin sayısı eyleyenlerin sayısı gibi belirli değildir. Kuşkusuz bunlar, *sınırsız* sayıda da olabilir, *hiç* bulunmayabilir de.

5. Ne var ki, aynı cinsten iki tümleyen birbirini dışlamadıkları ölçüde, birlikte bulunabilir.

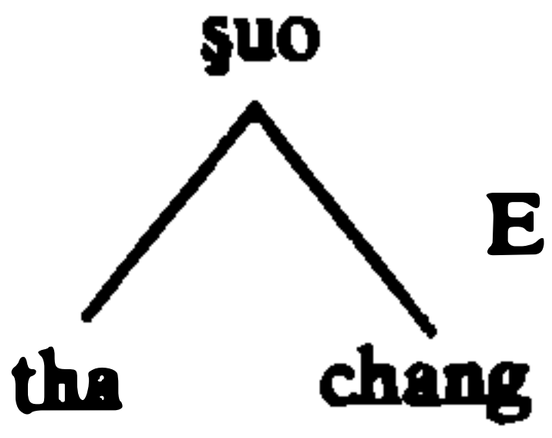
İşte böylece, *Alfred part demain à midi* (Alfred yarın öğleyin gidiyor) (bk. aşağıdaki oluşum ağacı) tümcesini iki zaman tümleyeni (*demain, à midi*) kullanarak kurabiliriz. Çünkü saati belirten öğleyin tümleyeni günü belirten yarın tümleyenini, onunla çelişkiye düşmeksizin, daha da belirginleştirir; oysa, *quelquefois* (bazan), *toujours* (her zaman) tümleyenleri uyuşmayan zaman koşulları saptamaya yaradıklarından aynı eylem düğümüne bağlanmazlar.

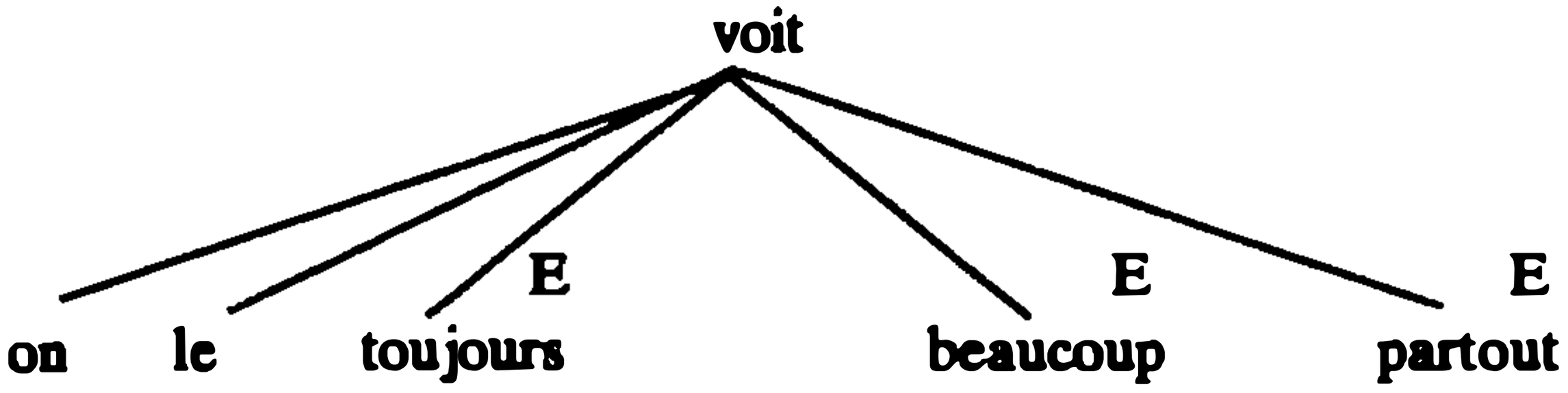
6. Merkezkaç dillerde (...), tümleyen bağlı bulunduğu eylemi izler. Fransızca *il parle toujours*, İtalyanca *parla sempre*, (bk. aşağıdaki oluşum ağacı) Brötonca *ken a gonz bepred* (sürekli konuşur).

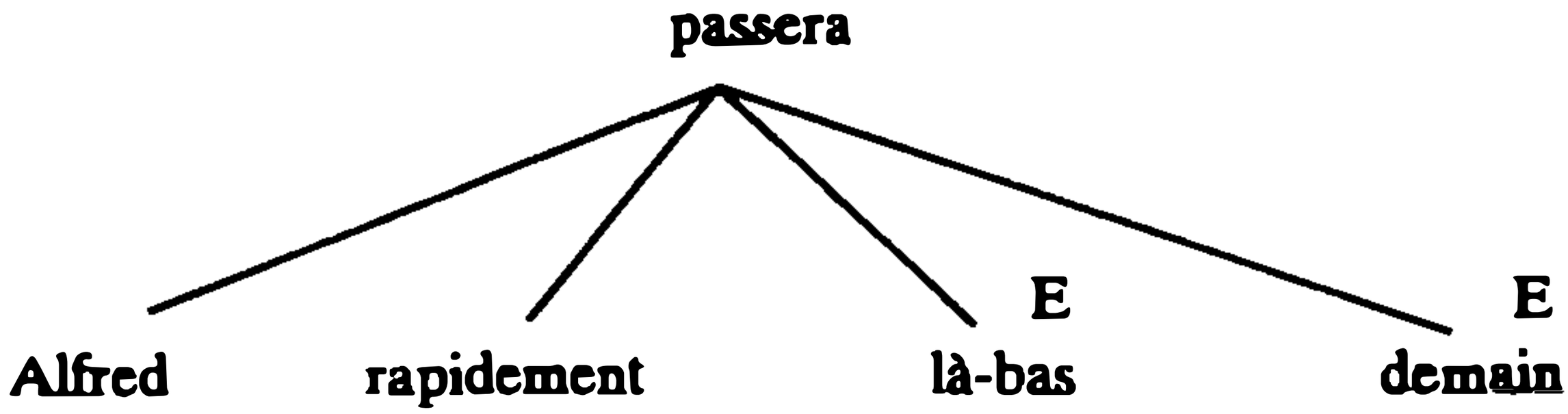
7. Buna karşın, merkezcil dillerde tümleyen bağlı bulunduğu eylemden önce gelir: Çince *tha chang suo* (sürekli konuşur) (bk. aşağıdaki oluşum ağacı) (...)

8. Tümleyenler birbirini belirli bir düzende izleme eğilimindedir. Böylece, eylemin ne biçimde gerçekleştiğini anlatan tümleyenler genel zaman tümleyenlerinden, bunlar nitelik tümleyenlerinden, nitelik tümleyenleri yer tümleyenlerinden, yer tümleyenleriyse özel zaman tümleyenlerinden önce gelir: *je l'estime toujours beaucoup* (ona her zaman çok değer veririm), *on le voit toujours partout* (o her zaman her yerde çok görülür) (bk. oluşum ağacı 1), *Alfred passera rapidement là-bas* (Alfred yarın bir ara oradan geçecek) (bk. oluşum ağacı 2), Almanca *er ist immer da* (o her zaman oradadır).

(oluşum ağacı 1)

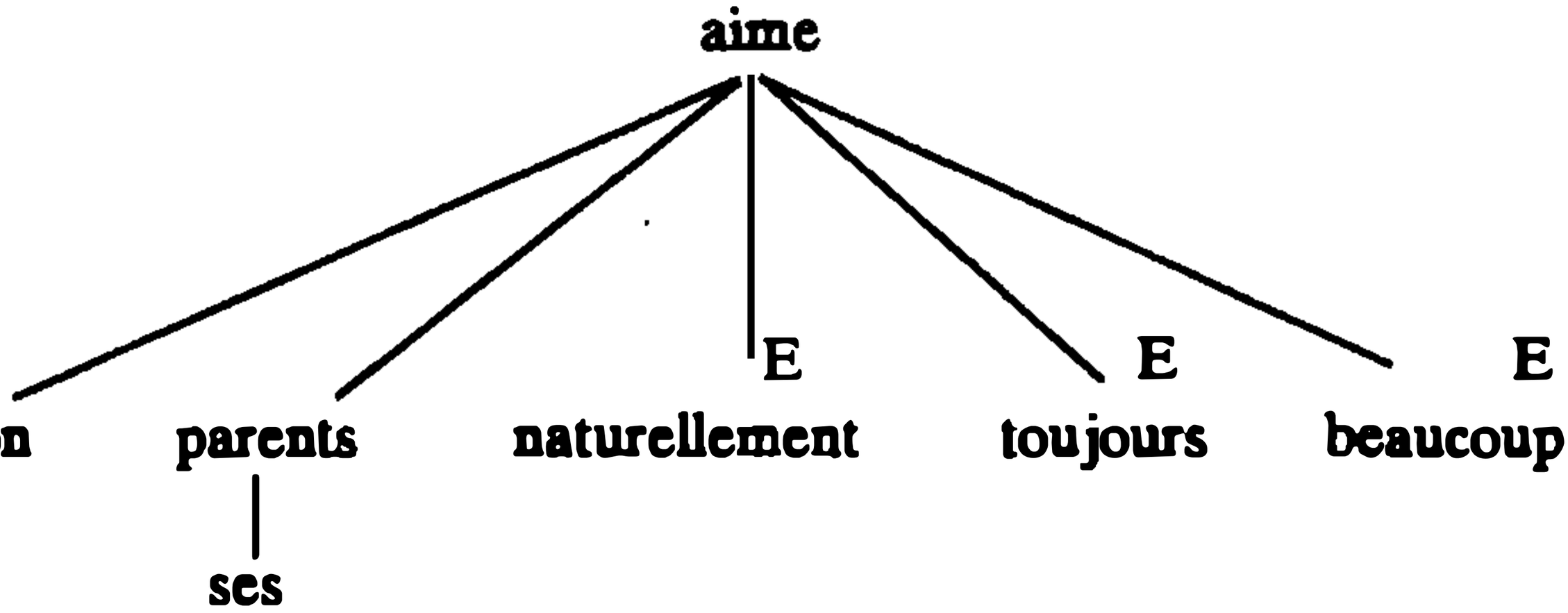

(oluşum ağacı 2)

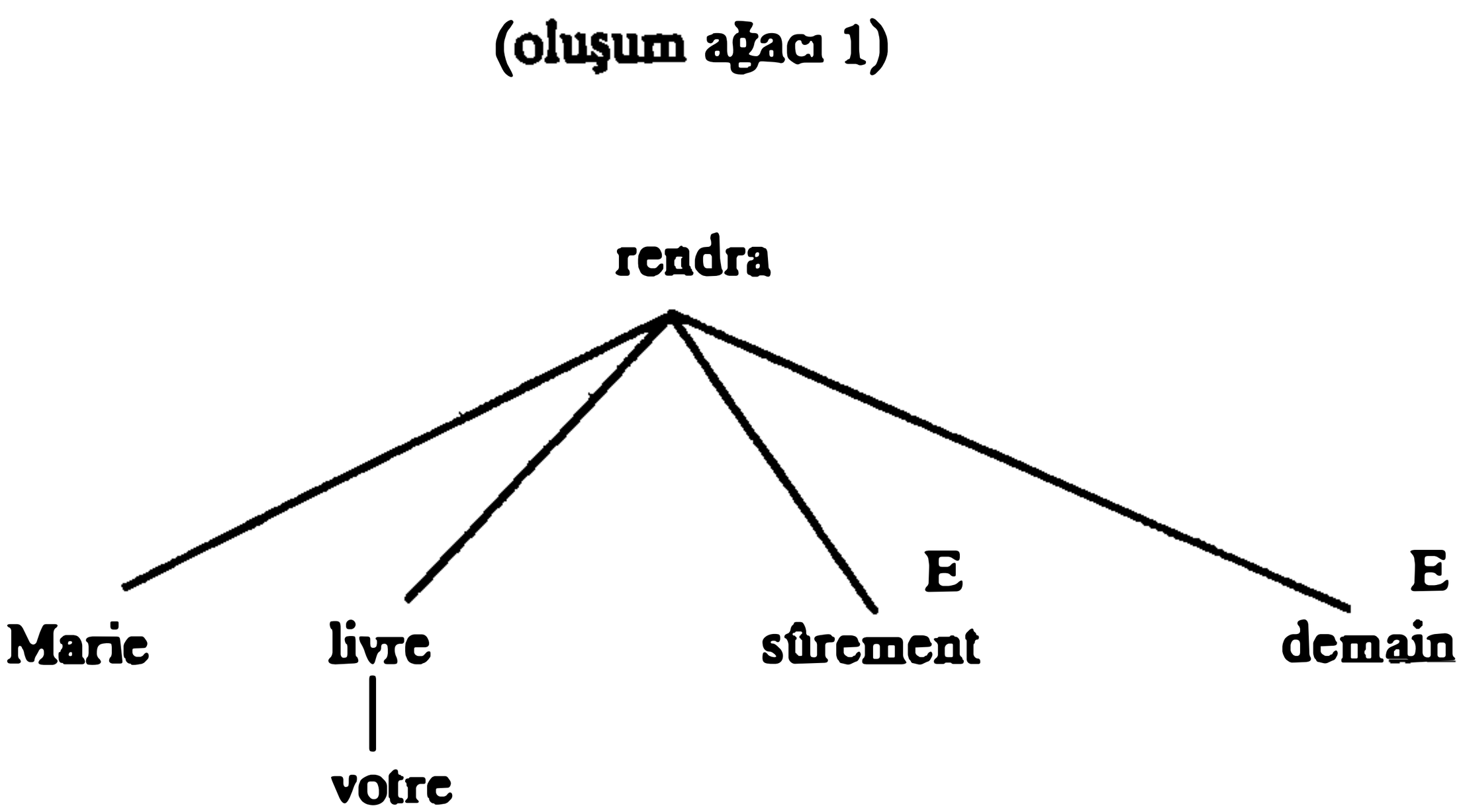
9. *Eyleyenlere göre tümleyenlerin konumu* genellikle şöyledir: Hepsi birinci eyleyenden önce gelir, ancak:

1. Yer, genel zaman ve oluşun ne biçimde gerçekleştiğini gösteren tümleyenler hemen hemen her zaman birinci eyleyenden *sonra*, ikinci ve üçüncü eyleyenle destekli eylemden *önce* gelir; buna karşın:

2. Yer ve özel zaman tümleyenleri genellikle ikinci ve üçüncü eyleyenden (ve bunlardan önce yer alan destekli eylemden) sonra gelir: *on aime naturellement beaucoup ses parents* (ana ve babalar doğal olarak çok sevilir) (bk. oluşum ağacı 1), *Marie vous rendra sûrement votre livre demain* (Marie size kitabı kuşkusuz geri verecektir) (bk. oluşum ağacı 2). *Alfred fourre toujours son nez partout, j'ai naturellement toujours beaucoup aimé mes parents* (her zaman doğal olarak, ana ve babamı çok sevdim). *Marie vous aura sûrement rendu son livre demain* (Marie yarın size kitabını kuşkusuz geri vermiş olacaktır).

(oluşum ağacı 1)

(oluşum ağacı 2)

10. İşte tümleyenlerin en alışılmış konumu budur. Ancak, her tümleyen, olağan yerinden oynatılarak alınıp *önem*li bir yere de getirilebilir. Örneğin, tümcenin başına. O zaman da bu bir deyiş yöntemi olarak çıkar ortaya. (...). (ss. 125 - 127)

Birleşim Değeri

1. Eyleyensiz, bir eyleyenli, iki eyleyenli, üç eyleyenli eylemler bulunduğunu gördük (...).

2. Eyleyen türleri ve birinci ve, ikinci, üçüncü eyleyenler (...) bulunduğu gibi, bu eyleyenleri yöneten eylemin niteliği de bir, iki, üç eyleyen yönetmesine göre değişir. Çünkü konuşan bir bireyin bir ya da iki üç eyleyen yöneten, hiçbir eyleyen yönetmeyen eylemi aynı biçimde algılamadığı açıktır.

3. Böylece eylemi, çengellerin sayısına göre az ya da çok sayıda eyleyen, bunları kendi bağımlılığında tutabilmek için, çekim gücünü uygulayabilecek bir tür *çengelli atoma* benzetebiliriz. Bir eylemin sunduğu eyleyen sayısını, bunun sonucunda da yönetebildiği eyleyen sayısını eylemin *birleşim değeri* diye adlandıracağız.

4. Eylemi ruhbilimsel yönden olası eyleyenlerine göre birleşim değerine bağlı olarak düşünme biçimi dilbilgisinde *çatı* adını alır. Demek ki, eylemin çatısı alabileceği eylem sayısına bağlıdır.

5. Eylemin birleşim değerlerinin eyleyenle donanmış ve eylemin de böylece doymuş olmasının hiçbir zaman gerekmediğini belirtelim. Kimi birleşim değerleri kullanılmayabilir ya da boşta kalır. Böylece, iki değerli *chanter* (şarkı söylemek) eylemi pekala ikinci eyleyensiz kullanılabilir. *Alfred chante une chanson* (Alfred bir şarkı söylüyor) yerine *Alfred chante* (Alfred şarkı söylüyor) dendiğinde işte bu durum söz konusudur. Üç değerli *donner* (vermek) eylemi de ikinci ya da üçüncü eyleyensiz kullanılabilir: *Alfred donne la main* (Alfred yardım elini uzatır) (bk. oluşum ağacı 1), *Alfred donne aux pauvres* (Alfred yoksullara yardım eder) (bk. oluşum ağacı 2).

kalan

değer

(oluşum ağacı 1)

(oluşum ağacı 2)

(ss. 238 - 239)

BAĞLAMA

Yalın Tümcedeki Karmaşıklık

1. (...), şimdi de tümceyi karmaşıklaştıran öğeleri inceleyelim.

2. Karmaşıklıklar çok değişik nitelikte iki olguya indirgenir: *Bağlama* ve *Aktarma*. Demek ki, bağımlılık, bağlama ve aktarma, yapısal sözdizim olgularının bağlandığı üç büyük başlık.

3. Bağlama aynı türden düğümleri birbirine ekler, böylece tümce, bu yeni öğelerle büyüyen tümce genişler ve bu yolla daha da uzar.

4. Tersine, aktarma, tümcenin kurucu öğelerinin birbirine dönüştürülmesidir ve bunun sonucunda tümce doğrudan doğruya genişlemezse de özellikle çeşitlilik kazanır. Bu durumda da tümce uzar; bağlamayla olduğu gibi: Ancak bu kez başka bir düzenek söz konusudur.

5. (...) Bağlamayı belirtmeye yönelik sözcüklere *bağlayıcı*, aktarmayı belirtmeye yönelik olanlaraysa *aktarıcı* (...) adını vereceğiz.

6. Yalın tümce dizgesinin dışında kaldığından bağlayıcı ve aktarıcılar dört temel sözcük ulamının hiçbirine girmez. Bunlar *boş sözcükler* (...), bir başka deyişle, salt dilbilgisel gereçlerdir yalnızca. Demek ki, dilbilgisel öğelerin birine ya da öbürüne bağlandığı iki büyük sınıftır bağlayıcı ve aktarıcılar. (...)

10. Bağlama aritmetikte toplama ve çarpma işlemlerine benzetilebilecek *nicel bir olgudur.* (...)

11. Oysa aktarma *nitel* bir olgudur. Etkileri çok daha çeşitlidir ve yalın tümcenin boyutlarını sınırsız oranda genişletebilir, kuramsal olarak sınırsız bir yayılma sağlayabilir ona. (...)

14. Bağlama ve aktarma bağımlılık aşamasında işe karışan ve iki ayrı yönde gelişen iki olgudur. Biri öbürünü zorunlu olarak gerektirmez. Gerçekte, dillerde bağımlılığın zorunlu temeli dışında aktarmasız bağlama ya da tersine bağlamasız aktarma olguları içeren tümceler bulunabilir. (...) (ss. 323 - 324)

Çizimsel Gösterim

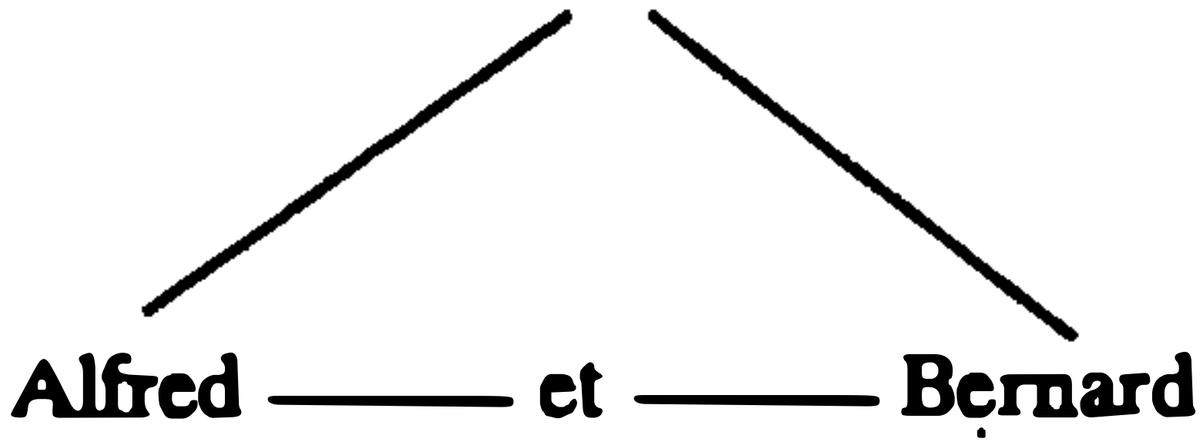
1. Bağlamanın çizimsel gösterim ilkesi *bağlama çizgisi* adını vereceğimiz bir çizgiyle bağlanmış olayları aralarında birleştirmektir.

2. İki düğüm ancak aynı türden olmaları ve buna göre aynı yapısal düzlemde yer almaları koşuluyla birbirine bağlanabildiğinden, bağlama çizgisi ister istemez *yatay* olacaktır.

3. Bağlama bir bağlayıcıyla belirtilmişse, bağlama çizgisi ortalarında bağlayıcının görüneceği iki gövdecikten oluşacaktır:

Alfred ——— et ——— Bernard

4. Bağlanmış iki düğüm benzer dikey bağımlılıklarını da yitirmez. Bundan ötürü de dikey bağımlılıkla bağlama çizgisinin oluşturduğu çizimsel bütün, her zaman bir üçgendir (bk. aşağıdaki oluşum ağacı). (...) (ss. 326 - 327)

AKTARMA

Aktarmanın Kuramı

1. Aktarma bağlamayla birlikte, ancak ondan daha da çok, yalın tümceyi karmaşıklaştıran olgulardan biridir.

2. Söz gelimi, Fransızca *le livre de Pierre* (Pierre'in kitabı gibi bir sözcük öbeğini ele alalım. *Pierre* ve *le livre* arasındaki ilişki *de* ilgeciyle belirtildiğinden geleneksel dilbilgisi bu öbeğin yapısını ilgeç sözdiziminde inceler. Şimdi de bu öbeğe koşut Latince kullanım *liber Petri*'yi ele alalım. Latin dilbilgisi, *Petri* tamlayan durumunda olduğundan, bunu durum sözdiziminde inceler. İngiliz *Peter's book* tümcesine gelince, bu kez de Saksonyaca *s* tamlayanıyla ilgili olarak inceleme yapılır. Bu kullanıızıa ilişkin inceleme böylece, Latince, Fransızca ya da İngilrzcenin söz konusu olmasına göre üç değişik başlık altında yer alır.

3. Oysa, bu üç durumda da aynı sözdizimsel "anlatılacak" söz konusudur (...). İncelemeyi biçimbilimin üç ayrı bölümüne dağıtmaktansa, bunu her yerde ve hep aynı bölümde gerçekleştirmek daha yararlıdır hiç kuşkusuz. (...)

5. Öte yandan, biçimbilimsel görünümlerinin çeşitliliği altında, aynı sözdizimsel özelliği taşıyan olguların birbirine yaklaştırılması bir *genel sözdizimin* oluşturulmasını kolaylaştırır (...). (...) (s. 361)

Aktarma Düzeneği

1. Aktarma, özünde dolu bir sözcüğü bir dilbilgisel ulamdan bir başka ulama taşımak, bir başka deyişle, bir sözcük türünü bir başka sözcük türüne dönüştürmektir.

2. Sözdizimsel olarak, *le livre de Pierre* öbeğinde *Pierre* adı, *le livre rouge* (kırmızı kitap) daki gibi sanlık sıfatına dönüşür. Biçimbilimsel yönden sıfat olmamasına karşın, sıfatın sözdizimsel özelliklerini, bir başka deyişle sıfat değerini kazanır. Bu sözcük birleşiminde *de Pierre* bağımlışı *rouge* bağımlısına her yönüyle benzer bir görev yerine getirir.

3. Gerçekten de, hiçbir şey yapısal yönden *le livre de Pierre* dizimini *le livre rouge* diziminden ayıramaz. Her iki durumda da bağımlı, *le livre* sözcüğüne ilişkin sanlık görevini yüklenir. Gerek *le livre de Pierre*'de, gerekse *le livre rouge*'da kitabın öbür kitaplardan ayrılmasını sağlayan niteliklerden birinin anlatımı söz konusudur.

4. Ulam değişimi de, çeşitli sözcüklerin işlevi ulamlarına bağlandığından, işlev değişimi getirir ya da en azından bu değişime olanak sağlar.

5. Böylece geleneksel olarak belirleyici tümleç diye adlandırılan *de Pierre*'in sıfata "aktarılması", bu *Pierre* adının, kendisi de ncrdeyse bir sıfat olmuşcasına bir başka adın sanlığı işlevini yerine getirmesine izin verir. Onun için de, artık bir eyleyen gibi değil de, bir sanlık gibi işlem görür.

6. Ancak, bu yapısal durum aktarmayı niteleyen bir olgu değildir. Yalnızca onun dolaysız sonucudur. Ne var ki değişik türdendir: Çünkü yapısaldır, ulamsal değildir.

7. Demek ki, iki işlemi özenle birbirinden ayırmak gerekir. Birinci işlem aktarmayı oluşturan *ulam değişimidir*. İkinci işlemi o yönlendirir. İkinci işlem bunun sonucu olan *işlev değişimidir*, bu da öbür k,ütün yapısal olasılıkları yönlendirir.

8. Demek ki aktarma kimi bağımlılıkların önkoşuludur, ancak bağımlılığın dolaysız nedeni değildir. Bağımlılık yalın tümce yapısının dayandığı temel olgudur. Bazı sözcük ulamları arasında *kendiliğinden* gerçekleşir ve hiçbir şeyle belirtilmez. Öylesine doğaldır ki gerçekleşmesi için olanaklı olması yeterlidir.

9. Demek ki, aktarıcı bağımlamaz. Aktarmakla, daha açıkçası aktarılacağın ulamını değiştirmekle yetinir. Aktarılacak, aktarma

olgusu ile yeni bir ulama geçer geçmez bağımlılık kendiliğinden sağlanır.

10. Aktarmanın öz niteliğini iyi anlamak için bunun, sözdizimsel özellikli olduğunu, onun için de biçimbilimsel verileri aştığını gözden uzak tutmamak gerekir (...). Sözcüklerde yalnız biçim niteliği görme alışkanlığını sürdürenlerin bu olguyu anlamasına hiç olanak bulunmamasının nedeni budur.

11. Gerçekten de, biçimbilimsel olarak aktarılmış sözcük, aktarmadan önce bağlı bulunduğu ulamın özelliklerini sürdürür. Bundan ötürü biçimbilimsel düzlemden kendini sıyıramayan, onun için de sözdizime karşı kişiler, bir adın aktarma yoluyla bir sıfat biçimine girmesini bir türlü anlamak istemezler. Bu kişiler için, *Pierre* yalnızca biçimbilimsel değil, sözdizimsel olarak da addır ve her şeye karşın yüklendiği işlev ne olursa olsun değişmeyerek böyle kalacaktır: Çünkü bunlara göre yalnızca biçim önemlidir. (ss. 364 - 365)

Aktarmanın Çizimsel Gösterimi

1. Aktarmayı belirtmek için, aktarılanın simgesinden de sonra yer alacak > göstergesini benimseyeceğiz. Böylece *Pierre* çekirdeğini O simgesiyle belirten ad ulamından A simgesiyle gösterilen sıfat ulamına geçiren *de Pierre*'deki aktarma gösterimi O>A dır.

2. Burada addan sıfata aktarma söz konusu olduğu için > göstergesi aktarma yönünü belirtir.

Demek ki, ucunu oluşturduğu okla aynı doğrultuyu gösterir.

3. Bu özellik göstergenin kullanıldığı tümcede gereksinime göre, yönünü değiştirme olanağı sağlar. Bir adla ilgili aktarma sonucu elde edilen bir sıfat söz konusu ise bu da A<O ile gösterilebilir.

4. Böylece her aktarma türü için aktarılacağın, aktarılmışın, aktarmanın yönünü saptayan bir gösteren biçimi bu değişik türlerin temel özelliklerini kısaca belirtir ve kolaylıkla görselleştirilmesini sağlar.

5. Aktarmanın gösterim biçimiyle > ve < göstergelerinin çizgisel düzlem dışında hiçbir değeri yoktur. Öyleyse, bunlardan yalnızca söz zincirinde, bir başka deyişle, aktarma söz konusu olan sürekli betiklerde ya da başlıklarında yararlanılabilir. Böylece O>A ya da A>O aktarmasından söz edilebilir.

6. < ve > göstergeleri kesin çizgiselliklerine karşın yapısal kullanıma uymazlar. Daha açık bir anlatımla, oluşum ağacında gösterilemezler.

7. Aktarmayı yapısal-çizimsel gösterimle belirtmek için < ya da > başka bir gösterge gerekecek, o zaman *Translation* (aktarma) sözcüğünün birinci yazacı T'ye aşağı yukarı benzeyen $\mathcal{T}$ kısaltısına başvuracağız. (...)

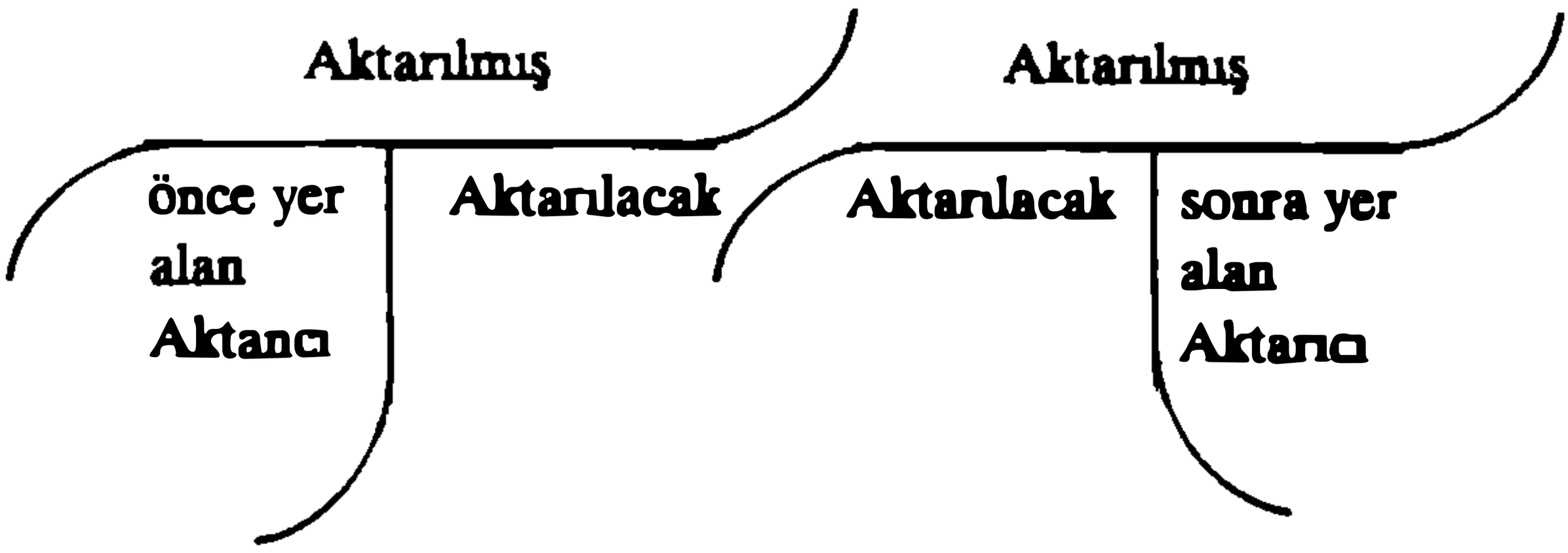
9. Aktarılacak ve aktarıcı $\mathcal{T}$ nin yatay çizgisi altında, aktarılmış ise üstünde yer alır.

10. Aktarılacak aktarıcının $\mathcal{T}$ nin yatay çizgisi altındaki konumlarına gelince, söz zincirindeki sırayı benimsemekle yetineceğiz, bu da çizgisel sırayı yansıtmaya yarayacaktır.

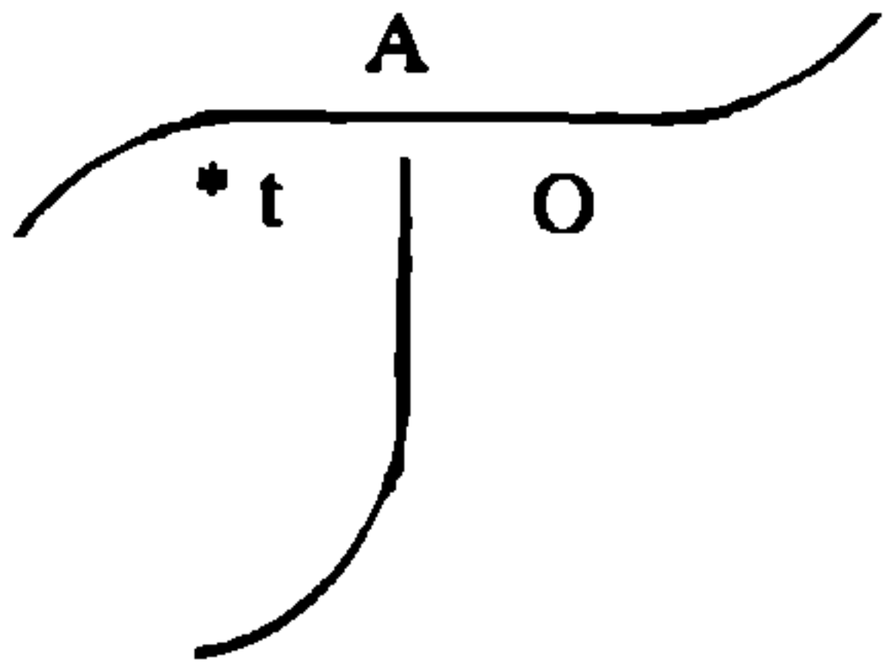
11. Aktarılacakla aktarıcıyı karıştırmamak için $\mathcal{T}$ nin sapının iç çengelini her zaman aktarıcıya doğru yöneltmeye özen göstereceğiz.

12. Aktarma kısaltısı aktarıcı ya da aktarma belirtkesinin aktarılacaktan önce ya da sonra yer almasına göre $\mathcal{T}$ ya da $\mathcal{T}$ olacaktır. Fransızca de $\mathcal{T}$ Pierre, İngilizce Peter $\mathcal{T}$'s gibi.

13. Bu gösterimin ilkesi aşağıdaki çizimlerle de özetlenebilir:

14. Aktarma öğeleri simgeleriyle gösterilirse aktarmanın görevi tüm değeriyle ortaya çıkar. Böylece, *de Pierre*'deki aktarma simgeleriyle şu çizimde gösterilir:

15. Aynı aktarmayı simgesel çizimle değil de, gerçek oluşum ağacıyle göstermek gerekirse, önce söz zinciri öğelerinin oluşum ağacında tek bir kez görülebileceği göz önünde bulundurulmalıdır. Oysa, salık verdiğimiz çizim bunları bir kez aktarılacak, bir kez de aktarıcı biçiminde iki kez belirtmemizi zorunlu kılar. Bu sakıncayı engellemek için çıkar yol aktarma öğelerinden birini, genellikle aktarılmışı simgesiyle göstermek ya da ayraç içine almaktır. (...) (ss. 367 - 369)

Çeviren: N. Güz

---

* t : aktarıcı (translatif) Ç.N.

LOUIS HJELMSLEV

(1899 - 1965)

İskandinav dilbiliminde ünlü Rasmus Rask'dan sonra Wiwel, Madvig, Noreen, Jespersen gibi büyük adlarla karşılaşılır, özellikle genel dilbilgisi alanında köklü bir gelenek yerleşmiştir. L. Hjelmslev'in başta gelen temsilcisi olduğu Kopenhag Okulu da bu gelenekten kaynaklanmış, aynı zamanda Saussure'den de büyük ölçüde esinlenerek onun bazı düşüncelerini tutarlılıkla geliştirmistir. Bu ortamda Brøndal ve Hjelmslev'in tasarladıkları dil kuramı öncekilere oranla daha biçimselleşmiş ve soyutlaşmış, felsefe ve mantık yönünden derinleşmiştir.

Hjelmslev'in kuramı Brøndal'in dil düşüncesinden çok daha geniş yankılar uyandırmış, uluslararası dil çevrelerinde büyük ilgi ve tartışma konusu, esin kaynağı olmuştur.

Louis Trolle Hjelmslev Kopenhag'lıdır ve bir matematik profesörünün oğludur. Çok erken yaşta dille ilgilenmeye başlamıştır. Yüksek öğrenimini kentin üniversitesinde, Hint-Avrupa Dilbilimi Kürsüsünde yapmış, bitirme tezine konu olarak Litvanya dilinin ses yapısını seçmiştir. Kopenhag Üniversitesini bitirdikten sonra 1926 - 27'de Paris'te Meillet ve Vendryes'in derslerini izlemiş, böylece Danimarka geleneğinden sonra kendisini en çok etkileyecek olan dilbilim ortamına kavuşmuştur.

İlk yapıtını (*Principes de grammaire générale* [*Genel Dilbilgisi İlkeleri*]) Paris'te doktora tezi olarak hazırlamış, ancak bu çalışma tarihsel-karşılaştırmalı dilbilime değil de genel dilbilime ilişkin olduğu gerekçesi ile Pedersen tarafından geri çevrilmiştir. Doktorasını (*Etudes Baltiques*, [Baltık Çalışmaları]) yapan (1932) Hjelmslev ilkin Aarhaus Üniversitesinde karşılaştırmalı dilbilim dersleri vermiş, 1937'de Pedersen'in ölümü ile boşalan Kopenhag

Üniversitesi Karşılaştırmalı Dilbilim Kürsüsüne çağrılmış, ömrünün sonuna dek çeşitli akademik görevlerde bulunmuş ve ülkesinde dilbilimi uluslararası düzeyde örgütlemek yolunda etkinlik göstermiştir. 1931'de Kopenhag Dilbilim Çevresini kurarak yoğun çalışmalar gerçekleştirmiş, 1939'da Viggo Brøndal ile birlikte ünlü *Acta Linguistica* dergisini kurarak, onun ölümünden sonra da yayımını tek başına sürdürmüştür.

Hjelmslev'in adı çeşitli çalışmaları içinden en çok *glosematik* diye adlandırılan dil kuramına bağlıdır. Kendisi Kopenhag Dilbilim Çevresinde Uldall ile birlikte tasarladığı yepyeni bir dil kuramına bu adı vermiş ve glosematiğe ilkin 1935'de bir yazıda değindikten sonra 1957'de *Travaux du Cercle linguistique de Copenhague*'ın (Kopenhag Dilbilim Çevresi Çalışmaları) X. cildinin ilk bölümünde yer vermiş; ancak kuram, daha çok, ilk yayımı 1943'de yapılan, on yıl sonra da *Prolegomena to a Theory of Language* (Dil Kuramının Temel İlkeleri) başlığı ile Amerika'da yayımlanan yapıtta Hjelmslev dili, aslında kökenleri dilin dışında olan bir olgular yığını değil, kendine özgü bir yapısı olan, yeterli ve tutarlı bir bütün olarak ele almayı amaçlar. Kendisininkinden önceki nice dil araştırmasını konuya mantıkçı ve gerçekçi değil, dilbilime çeşitli biçimlerde egemen olmuş bulunan bir hümanizmacı geleneğin etkisiyle şiirsel ya da fizikötesi, öznel ve kesinlikten yoksun, dolayısıyla bilimsellikten uzak bir yaklaşım gösterdikleri gerekçesiyle yadsır; dil kuramına katışıksız bir bilimsel temel sağlamayı dener, bunun için gerekli olan önkoşulları inceler, belitleri koyar.

Kavramlar ve terimler en aza indirgenmişlerdir, ama yenidirler ve genelden özele doğru geliştirilir, derinleştirilirler. Hjelmslev bu nedenle çeşitli aşamalarda belirlemeler ve betimlemeler yaparak sunar kuramını. Yaklaşımda deneycilik ilkesinin gereği olarak bütünlük, tutarlık, yalınlık amaçlar.

Dil bir dizge olarak ele alındığından, değişik öğeleri birbirleri ile bağımlılıkları çerçevesinde incelenir; bilimsel betimlemenin tek konusu aslında nesneler arasındaki ilişkilerdir: Nesneleri başlı başlarına ele almak ancak safdil bir gerçekçiliğin ürünü olabilir, bi-

limsel bir yaklaşımın değil. Öte yandan çözümleme de göstergelere, yani kendi başına düşünüldüğünde biçimden yoksun olan ve dilsel çözümlemeye konu olmayan anlamın (ya da tözün) yerini tutan birtakım işlev öğelerine uygulanacaktır ve çok kesin bir sıradüzeni izleyecektir.

Tözün ancak dil dışı bir çözümlemeye konu olabileceğini ileri süren Hjelmslev dilsel dizgelerle dil dışı dizgeler arasındaki ilişkileri ele alır; dili daha geniş bir alanın, gösterge dizgeleri alanının yalnızca bir bölümü sayar; dilin gösterge dizgeleri yapılarının bütünü içindeki yerini ve göstergebilim ile göstergebilim dışında kalan çalışmalar arasındaki ilişkileri inceler.

Ulaşılan sonuç, amaçalndığı gibi, bir tür "dil cebiri", doğal adları bulunmayan, ancak buyrultusal adlarla belirlenen kendilikler üzerinde işlem yapan bir dilbilimdir.

Hjelmslev daha sonra yayımladığı yapıtlarda, özellikle de *Essais linguistiques* (1959) (Dilbilim Denemeleri) ve *Sproget. En Introduktion* (1963) (Dil. Bir Giriş) te bu görüşlerini kimi yönlerden daha da derinleştirmiştir.

G. I.

Kısa Kaynakça

François, F. (yönetiminde) *Linguistique, Paris, P. U. F., 1980.*

Kristeva, J. Le Langage, cet inconnu, Paris, Seuil, 1981.

Lepschy, G. C. *La Linguistica strutturale*, Torino, Einaudi, 1966.

Malmberg, B. *Les Nouvelles tendances de la linguistique*, Paris, P. U. F., 1966.

Alıntıların Kaynağı

HjeImslev, L. *I. Fondamenti della teoria del linguaggio,* İtalyanca çeviri, Torino, Einaudi, 1968

DİL KURAMININ BAKIŞ AÇILARI

Bugüne dek egemen olan aşkın görüş açısını bir yana bırakan dil kuramcısı, dili kendi kendine yeterli, özgül bir yapı olarak ele alan içkin bir dil anlayışını amaçlar ve dilin dışında değil, içinde bir tutarlılık arayarak, nesnesinin sınırlarını geçici olarak belirlemekle işe başlar. Gerekli bir sınırlamadır bu, ama görüş açısının daralması, dil denen bütünün temel etmenlerinden hiç birinin ortadan silinmesi anlamına gelmez; yalnızca güçlüklerin bölümlenmesini, düşüncenin Descartes'ın ikinci ve üçüncü kurallarına uygun olarak yalından karmaşığa doğru ilerlemesidir istenen; öğeleri karşılaştırma amacıyla aralarında ayrım yapma gereksiniminin ve vazgeçilmez çözümleme ilkesinin yalnızca bir sonucudur bu.

Eğer bu sınırlama, daha sonra, bulgulanan yapının çevresindeki olgulara yansıtılması sonucu bu olgulara o yapının ışığında doyurucu bir yanıt sağlayarak, bakış açısının yeterli ve tutarlı biçimde genişletilmesine olanak veriyorsa, yerinde görülebilir; bunun için bütünün, yani gerçek varlığı ile dilin, çözümlemeden sonra, rastlantı sonucu ya da yalnızca durum gereği bir araya gelmiş bir öğe yığını değil, bir yönetici ilke çerçevesinde örgütlenmiş bir bütün olarak, bireşimsel yoldan yeniden bir bütün olarak ele alınabilmesi gereklidir. Bu gerçekleşebildiği ölçüde dil kuramının geçerli olduğu söylenebilir. Dil kuramının tüketici bir betimleme gerektiren deneycilik ilkesine ne oranda uyduğu denetlenerek kanıtlanabilir bu; kanıtlama seçilen yapısal ilkenin gerektirdiği her türlü genel sonuç çıkarılarak gerçekleştirilir.

Dil kuramı bu ilkeye dayanarak bakış açımızın genişlemesine olanak verir; bunun somut gerçekleşme biçimi başlangıçta yöneldiğimiz nesnelerin türüne bağlıdır. Biz geleneksel dil araştırmasının temel ilkelerinden yola çıkıyor ve dil kuramının kalkış noktası ola-

rak yalnızca "doğal" denilen dilleri seçiyoruz. Çalışmamız bu ilk bakış açısından, onu en son sonuçlarına vardırdığımıza inanıncaya dek genişleyecektir. O zaman bakış açısında daha yeni genişlemeler de görülecek, böylece insanın dilyetisinin bütünü içinde bir yana bırakılmış olan yanlar da yeniden ele alınacak ve yeni bir bütün çerçevesinde yerlerine oturtulacaklardır. (ss. 22 - 23)

ÇÖZÜMLEMENİN İLKESİ VE BİÇİMİ

Dil kuramı kendine özgü verisi olan betikten yola çıktığına ve çözümleme –sınıftan parçaya ve parçanın parçasına doğru ilerleyen tümdengelimci bir gelişim– yolu ile betiğin tutarlı ve tüketici bir betimlemesini sağlamaya çalıştığına göre, dilin tanımlama dizgesinin en derin katmanlarında bu çözümleme ilkesi incelenmeli, çözümlemenin niteliği ve temel kavramları saptanmalıdır. Tanımlama dizgesinin bu en derin katmanları aynı zamanda, dil kuramının görevini yapabilmesi için izlemesi gereken çizgiyi belirlemeye başladığımızda ilk karşılaşacağımız katmanlar olacaktır.

Betimlemenin uyarlı olması gerektiğinden (yani deneycilik ilkesine giren üç gereksinime uyması gerektiğinden), çözümlemenin temeli betiklere göre değişebilir. Demek oluyor ki evrensel biçimde saptanamaz; akla gelebilecek tüm olasılıkları göz önünde bulunduracak bir genel hesaba başvurulması zorunludur. Ama evrensel olan bir şey vardır, o da çözümleme ilkesinin kendisidir; kaldı ki şu anda bizi ilgilendiren de yalnız budur.

Bu ilke de yine deneycilik ilkesine dayanılarak oluşturulmalıdır ve burada bilgisel yararı olan, özellikle tüketici betimleme gereksinimidir. Çözümlemeden tüketici sonuçlar (bu terimi henüz iyice belirlemeden, ilk anlamı ile kullanıyoruz) alınmasını sağlamak ve başka bir çözümlemede yine dilbilimin konusuna giriyormuş gibi görünebilecek bazı etkenlerin saptanmasını önleyecek bir yöntemin ortaya çıkmasını engellemek için neyin gerektiğini düşünmeliyiz. Bunu anlatmak için çözümleme ilkesinin uyarlı olması gerektiğini söylemek yeter.

Yalınkat bir gerçekçilikle düşünen kimseler belki de çözümlemenin yalnızca bir nesneyi değişik bölümlere, yani başka nesnelere ayırmak, sonra bunları da başka bölümlere, yani yine daha baş-

ka nesnelere ayırmak ve işlemi böylece sürdürmek olduğunu sanabilir. Ama bu gibi kimseler de değişik bölümleme biçimleri arasında seçim yapmak zorundadırlar. Çok geçmeden, önemli olanın bir nesneyi bölümlemek değil, çözümlemeyi bu bölümlerin aralarındaki bağımlılıklara uygun, onları yerli yerince açıklayacak biçimde sürdürmek olduğu ortaya çıkar. Ancak böyle bir çözümleme uyarlıdır ve bir fizikötesi bilgi kuramı açısından nesnenin ve bölümlerinin "doğa"sını yansıttığı söylenebilir.

Bunun bütün sonuçları çıkarıldığında, çözümleme ilkesinin anlaşılması açısından büyük önem taşıyan bir noktaya varılır. Hem incelenen nesne, hem onun değişik bölümleri ancak ve ancak bu bağımlılıklarla var olurlar; incelenen nesnenin bütünü ancak onların bütünü aracılığıyla betimlenebilir ve bölümlerinin her biri ancak ve ancak kendisini öteki bölümlerle, bütünle, bir alt düzeydeki bölümlerle birleştiren bağımlılıklar ve yine bir alt düzeydeki bölümlerin kendi aralarındaki bağımlılıklarla betimlenebilir. Bu durum bir kez anlaşıldıktan sonra, yalınkat gerçekçiliğin "nesne" dediği, bizim açımızdan bakılınca, bu tür bağımlılıklardan oluşmuş demetlerin kesişmelerinden başka bir şey değildir. Başka bir deyişle, nesneler ancak bağımlılıklarının yardımıyla betimlenebilirler, bilimsel yönden tanımlanmalarının ve belirlenmelerinin başka yolu yoktur. Yalınkat gerçekçiliğin ikincil saydığı, nesnelerin varlığını gerektiren bağımlılıklar, bu açıdan bakılınca, onların kesişmelerinin gerektirdiği birincil bağımlılıklar durumuna geçmektedirler.

Bir bütünün nesnelerden değil, ilişkilerden oluştuğu, tözün değil, ancak tözün iç ve dış ilişkilerinin bilimsel varlıklarının bulunduğunun benimsenmesi bilimde bir yenilik sayılmaz kuşkusuz, ama dilbilimde bir yenilik olduğu söylenebilir. Nesnelerin ilişki öğelerinden ayrı şeyler olduğunu ileri sürmek gereksiz bir belit ortaya atmaktır, dolayısıyla dilbilimin sıyrılması gereken fizikötesi bir varsayımdır. Gercekte, yakın zamanlarda dilbilimde de öyle bazı sezilere yaklaşılmıştır ki, derinleştirilirlerse böyle bir anlayışa götürmemeleri olanaksızdır. Ferdinand de Saussure'den bu yana, bir dilin kimi öğeleri arasında bir bağımlılık ilişkisi bulunduğu, öyle ki bir dilde bu öğelerden birinin, öteki olmaksızın var olamayacağı ileri sürül-

müştür. Çoğu zaman abartılmış ve iyi uygulanmamış da olsa, bu düşünce kuşkusuz doğrudur. Her şey, dört bir yanda "ilişkiler" arayan ve dilin töz değil, biçim olduğunu ileri süren Saussure'ün, dildeki bağımlılıkların önceliğini benimsediğini gösteriyor. Araştırmanın bu aşamasında kısır döngülere düşmekten kaçınmalıyız; örneğin, ad ile sıfatın ya da ünlü ile ünsüzün karşılıklı olarak birbirlerinin varlıklarını gerektirdiklerini, dolayısıyla eğer bir dilde ad varsa, sıfat da bulunacağını ya da bunun tersini ileriye sürersek –bizim kişisel kanımız bu önermelerin teorem olarak belirlenebileceği yolundadır–, bu önermelerin doğruluk ya da yanlışlıkları 'ad', 'sıfat', 'ünlü', 'ünsüz' kavramları için seçilen tanımlamalara göre değişecektir.

Demek ki bu aşamada çetin bir alanda bulunuyoruz. Ancak şimdiye dek en çok karşılıklı bağımlılıklar arasında seçilmiş bulunan örneklerimizin dilin sürecinden değil, dizgesinden alınmış olmaları ve başkalarını değil de tam bu tür bağımlılıkları seçmiş bulunmamız güçlükleri büsbütün arttırmaktadır. Karşılıklı bağımlılıklardan başka, bir öğenin ötekini gerektirdiği, ama bunun tersinin geçerli olmadığı tek yanlı bağımlılıklar da öngörülmelidir; iki öğenin birbirlerini gerektirmedikleri, ama (süreçte ya da dizgede) uyuşabildikleri ve böylelikle birbirleriyle uyuşmayan başka öğelerden ayrıldıkları daha gevşek ilişkiler de bunlara eklenmelidir.

Geleneksel dilbilim bu tür bağımlılıklarla, düzenli olarak, ancak bir sözcüğün içinde değil de, iki ya da daha fazla sayıda ayrı sözcük arasında göründükleri zaman ilgilenmiştir. Bu tâ eski çağlardan beri geleneksel dilbilimin gerekliliğini vurguladığı, bizim ise uyarsız saydığımız (bu konuda çeşitli modern dilbilim okulları ile görüş birliği içindeyiz) biçimbilim-sözdizimi ayrımı ile ilişkilidir. Bu ayrımı korumanın mantıksal sonucu, biçimbilimin yalnızca dizgeleri, sözdizimin ise yalnızca süreçleri betimlemeye yaramasıdır (bazı araştırmacılar bu sonucu benimsemeye yatkın görünmüşlerdir). Bu sonuçların açık seçik ortaya konmasında yarar vardır, çünkü böylece çelişki hemen kendini belli edecektir: Eğer durum bu olsaydı, süreç düzeyindeki bağımlılıkların mantıksal olarak söz kuramı çerçevesinde değil, ancak sözdiziminde ele alınmaları gerekirdi, –yani tek tek sözcükler düzeyinde ya da onların parçaları arasında değil,

bir tümcenin sözcükleri arasında– bu da dilbilgisel yönetme sorununa gösterilen ilgiyi açıklıyor.

Ama alışageldiğimiz kavramlardan da yararlanarak, sözcüğün içinde de, tıpkı tümcedekilere benzeyen ve ufak tefek değişikliklerle de olsa, aynı tür bir çözümlemeye ve betimlemeye elverişli bağımlılıklar bulunduğu görülebilir. Bir dilin yapısı, bir sözcüğün kökeni hem türetme ekleri ile, hem eksiz kullanılabilecek türden olabilir; bu durumda, türetme eki ile köken arasında seçim söz konusudur. Daha evrensel ya da genel bir açıdan bakıldığında seçim her zaman yapılır, çünkü türetme eki bir köken gerektirir, ama bunun tersi olmaz. Dolayısı ile geleneksel dilbilim (biçimbilim) terimlerinin son aşamada seçime dayanmaları kaçınılmaz bir şeydir, örneğin "temel tümce" ve "yan tümce" terimleri. (...) Kimi yapı koşullarında, ad biçimbirimleri arasındaki dayanışmanın yerini bir seçme ya da bir birleşim alabilir. Örneğin bir ada bir karşılaştırma derecesi eklenmiş olabilir de, olmayabilir de: Bunun sonucunda karşılaştırma biçimbirimleri, örneğin durum bildiren biçimbirimlerle (sayı bildiren biçimbirimler gibi) dayanışma içinde değildirler, ancak tek yanlı olarak onların varlıklarını da gerektirirler; bu durumda seçme söz konusudur. Birleştirme örneğin (...) bütün durumlar dizisi ile bütün sayılar dizisi arasındaki ilişkiyi ele almak yerine, her durumu ve her sayıyı ayrı ayrı ele aldığımızda ortaya çıkmaktadır; bir tek durum, örneğin belirtme durumuyla, bir tek sayı, örneğin çoğul arasında birleştirme yapılmıştır; oysa dayanışma ancak toptan ele alınan diziler arasında söz konusudur. Bir seslem aynı ilkeye uyularak bölümlenebilir: Çok sık görülen kimi yapı koşullarında, seslemin orta bölümü (ünlü ya da selenli) ile yanı (ünsüz ya da selensiz) arasında, yan bölümün bir orta bölümün varlığını gerektirmesinden ve bunun tersi olmamasından ötürü ayrım gözetilebilir; demek ki burada da seçme vardır. Bu ilke, üst düzeyde dilbilim betiklerinde çoktan unutulmuş bulunan, ama sanırım ilkokullarda bugün de sürüp giden ve eski çağlardan kalan bir ünlü-ünsüz tanımının temelini oluşturmaktadır.

Bir betiğin ve onun herhangi bir parçasının burada ele aldığımız türden bağımlılıklarla belirlenmiş parçalara ayrılarak çözümle-

nebileceği kuşku götürmez. Bu nedenle, çözümleme ilkesinin amacı bu tür bağımlılıkların anlaşılması olmalıdır. Çözümlemenin belirlediği parçalar ancak bağımlılık oluşturduğu demetlerin arakesit noktaları olarak ele alınabilir. Onun için, bu bağımlılık çizgilerinin belli başlı türleri betimlenmedikçe çözümlemeye girişilemeyecektir, çünkü tek tek durumlarda uygulanacak çözümlemenin temeli, hangi bağımlılık çizgilerinin önem taşıdığına yani betimlemenin tüketici olması için hangi bağımlılık çizgilerinin betimlenmesi gerektiğine bakılarak seçilecektir.

Demek ki çözümleme dediğimiz şey, genelde benimsenmiş kullanıma uyarak betiğin parçaları diye adlandırabileceğimiz ve yalnızca aralarındaki bağımlılıklar aracılığıyla var olabilen bir takım öğelerin bu bağımlılıklarının belirlenmesidir. Bu öğelerin parça, bu işlemin de bölümleme ya da çözümleme olarak adlandırılabilmeleri, bu öğelerle onların parçaları olduklarını ileri sürdüğümüz bütün (betik) arasında özel türden bağımlılıklar bulunmasından ileri gelmektedir, bu bağımlılıkların saptanması da yine çözümlemenin görevidir. Anlaşılıyor ki, bütün ile parçaları arasındaki bağımlılığı niteleyen, onun bir bütün ile başka bütünler arasındaki bağımlılıktan ayrı olmasını sağlayan ve saptanan nesneleri (parçaları) bütün (betik) dışında değil, içinde saymamıza olanak veren kendine özgü etken bağımlılığın tekdüzeliğidir: Bir bütünün tek başına incelenmesinden ortaya çıkan birbirleriyle ilintili parçalar o bütüne tekdüze olarak bağlıdırlar. Bu tekdüzelik öğesi parça olarak nitelediğimiz şeyler arasında da ortaya çıkar. Örneğin bir betiğe uyguladığımız çözümleme sonunda, belli bir aşamada birtakım tümceler üretiyorsa ve iki tür tümce –temel tümceler ve yan tümceler– saptarsak, bir başka çözümlemeye girişmedikçe, bir temel tümce ve ona bağlı bir yan tümceyle nerede karşılaşırsak karşılaşalım, aralarında hep aynı bağımlılığı bulacağız demektir; bunun gibi, kökenle türetme öğesi ya da seslemin orta yeri ile yanı arasında ve başka bütün durumlarda sürgit böyle olacaktır.

Çözümlemeyi yöntemsel karışıklığa yer bırakmayacak biçimde saptamayı ve saklamayı amaçlayan tanımlamada da bu ilkeden yararlanacağız. Dolayısıyla, *çözümleme*yi, biçimsel olarak, bir nes-

nenin, başka nesnelerin ona ve birbirlerine olan tekdüze bağımlılıklarına göre betimlenmesi diye tanımlayabiliriz. Çözümlemeye konu olan nesneyi *sınıf*, bir tek çözümlemede tekdüze olarak sınıfa ve birbirlerine bağlı oldukları saptanan öteki nesneleri sınıfın *bileşenleri* olarak adlandıracağız.

Dil kuramını tanımlama dizgesinin bu ilk bölümünde bileşen tanımlaması sınıf tanımlamasını varsayar, sınıf tanımlaması da çözümleme tanımlamasını. Çözümleme tanımı, yalnızca dil kuramının özgül tanımlamalar dizgesi çerçevesinde tanımlanmamış bulunan ve tanımlanmayacakları düşünülen terimleri ya da kavramları önceden varsayar: Bunlar, *betimleme*, *nesne*, *bağımlılık*, *tekdüzelik* kavramlarıdır.

Bir sınıflar sınıfını sıradüzen olarak adlandıracağız, birbirinden ayrılması gereken iki sıradüzen türü bulunduğunu şimdiden biliyoruz: *Süreçler* ve *dizgeler*. Süreç ya da dizge çerçevesinde oluşlarına göre, sınıfa ve bileşene değişik adlar vererek herkesçe benimsenen geleneksel kullanıma yaklaşabiliriz. Bir dil süreci içindeki sınıflara *zincir*, bir zincirin bileşenlerine *bölüm* diyeceğiz. Bir dil dizgesi içinde yer alan sınıflara *dizi*, bir dizinin bileşenlerine *üye* diyeceğiz. Bölüm - üye ayrımına karşılık verecek biçimde belirleme yapmak gerektiğinde, süreç çözümlemesine *bölümleme*, dizge çözümlemesine *eklemleme* diyebiliriz.

Demek ki çözümlemenin ilk görevi betiksel sürecin bölümlenmesidir. Betik bir zincirdir, artık çözümlemeye konu olamayacak en son bölümler dışında bütün bölümler (örneğin tümceler, sözcükler, seslemler, vb.) de onun gibi birer zincirdirler.

Tüketici bir betimlemeye duyduğumuz gereksinim, betiğin bir tek bölümlenmesi ile yetinmemizi engeller; bir tek bölümleme sonucu ortaya çıkan bölümler de kendi içlerinde yeniden bölümlenecek ve bölümleme olanakları tükeninceye dek bu işlem böyle sürüp gidecektir. Çözümlemeyi, onun yalın olup olmadığı sorununa değinmeyecek biçimde tanımlamış bulunuyoruz; böyle tanımlanan bir çözümleme (ve dolayısıyla bir bölümleme) bir, iki, hatta daha çok sayıda çözümleme içerebilir. Çözümleme (ya da bölümleme)

"esnek" bir kavramdır. Ayrıca şimdiden şöyle bir uyarıda bulunabiliriz: Belli bir nesnenin (betiğin) betimlenmesi bir tek çözümleme temelinden yola çıkarak sonuna dek sürdürülse de, sürekli bir bölümlemeyle yeterince incelenmiş olamaz, betimlemenin genişletilmesi, başka temeller üzerinde gerçekleştirilecek yeni çözümlemeler yoluyla ortaya yeni bağımlılıkların çıkarılması olanağı vardır. Böyle durumlarda bir *çözümlemeler bütünü*nden (*bölümlemeler bütünü*nden), yani aynı sınıfa (zincire) uygulanan bir çözümlemeler (bölümlemeler) sınıfından söz edebiliriz.

Onun için bir betik çözümlemesi, işlemlerin her birinin en küçük bir bölümlenmeden oluştuğu bir sürekli bölümleme ya da bir bölümlemeler bütünü biçiminde olacaktır. Bu uygulamada işlemlerin her biri kendinden önceki işlemlerin yapılmış olmasını gerektirecek ve kendisini izleyecek işlemlerce varsayılacaktır. Bunun yanı sıra, eğer bu uygulama süreci bir bölümlemeler bütünü ise, o çerçevede gerçekleştirilen her tüketici bölümleme öteki yeterli bölümlemelerce varsayılacak ve/ya da o çerçevede gerçekleştirilecek başka bölümlemeleri varsayacaktır. Sürecin bileşenleri arasında bir belirleme ilişkisi vardır, sonra gelen bileşenler öncekilerin varlığını gerektirirler, ama bunun tersi olmaz: Tanımlamalar arasındaki belirleme gibi, işlemler arasındaki belirleme de bir seçme ya da bir özgülleştirme sayılabilir. Bu süreçler bütününü *tümdengelim* olarak adlandıracağız ve bir *tümdengelim* işlemini, biçimsel olarak, içerdiği çözümlemeler arasında belirleme bağlantısı bulunan bir sürekli çözümleme ya da bir çözümlemeler bütünü olarak tanımlayacağız.

Demek oluyor ki, tümdengelim özel bir uygulama süreci, tümevarım ise bir başka özel uygulama sürecidir. *İşlem*i, deneycilik ilkesiyle uzlaşan bir betimleme, *uygulama süreci*ni aralarında karşılıklı birbirini belirleme bağlantısı bulunan bir işlemler sınıfı olarak tanımlıyoruz. Bu tanımlamalara göre (yukarda çözümlemeyi incelerken gördüğümüz gibi) işlem de, uygulama süreci de esnek kavramlardır. Bu nedenle bir uygulama süreci, çözümlemelerden oluşan bir tümdengelim de olabilir, *bireşimler*den oluşan bir *tümevarım* da. Bireşim deyince, bir nesnenin bir sınıfın bileşeni olarak be-

timlenmesini anlıyoruz (bu durumda *bireşim* de, karşıtı olan *çözümleme* gibi, esnek bir kavramdır); *tümevarım* deyince, içerdiği bireşimler arasında belirleme ilişkisi bulunan bir sürekli bireşimi anlıyoruz. Eğer bir uygulama süreci hem çözümleme, hem bireşimden oluşuyorsa, çözümlemeyle bireşim arasındaki ilişki, her zaman bireşimin çözümlemeyi varsaydığı, ama bunun tersi görülmeyen bir belirleme olacaktır; bu durum, ilk karşılaşılan verinin çözümlenmemiş bir bütün olmasının yalnızca sonucudur. Demek ki salt tümevarımcı (örtük biçimde tümdengelim içeren) bir uygulama süreci bizim gereksindiğimiz tüketici betimlemeye karşılık veremez. Böylece (...) savunduğumuz tümdengelimci yönteme bir biçimsel nedenlilik sağlanmış olmaktadır. Öte yandan, tümdengelim yöntemi, sıradüzenin daha sonra yeniden, bu kez ters yönde izlenmesine engel değildir. Bu yoldan yeni sonuçlar elde edilmez gerçi, ama kimi durumlarda aynı sonuçları alabilmek için daha yararlı olan bir yeni bakış açısına varılabilir. (ss. 32 - 37)

ANLATIM VE İÇERİK

Buraya değin, göstergenin her şeyden önce ve her şeyden çok, bir "*şey*"in göstergesi olduğunu savunan eski geleneğe, bilinçli olarak, saygımızı koruduk. Böylece, genellikle benimsenen, ayrıca bilgikuramcılarla mantıkçılar arasında da hayli yaygın olan bir kavramdan ayrılmadık. Ama şimdi bu kavramın dilbilim açısından desteklenemeyeceğini göstermek zorundayız; öte yandan da, bu konuda, yakın zamanlarda geliştirilmiş bulunan dilbilim kuramlarıyla görüş birliği içindeyiz.

Geleneksel kuram göstergeyi, kendi dışındaki bir *içeriğe* gönderen bir *anlatım* olarak belirler; özellikle Saussure'ün, ondan esinlenerek de Weisberger (1) in ortaya attığı çağcıl kuram ise göstergeyi, bir içerikle bir anlatımın birleşmesinden oluşmuş bir bütün sayar.

Bu iki tutum arasında bir seçim yapabilmek için, hangisinin daha uyarlı bir betimlemeye elverişli olduğuna bakmak gerekecektir. Bu seçimi yaparken, geçici olarak, gösterge sözünü bir yana bırakacağız, çünkü tanımlamak istediğimiz şey göstergenin kendisi; onun yerine, varlığını saptamış bulunduğumuz şeyden, yani iki kendilik, bir anlatımla bir içerik arasında yer alan *gösterge işlevi*nden söz edeceğiz. Bu temelden yola çıkarak, gösterge işlevini, *gösterge* diye adlandıracağımız kendiliğin dışında mı, yoksa içinde mi kalan bir işlev olarak belirlemenin daha uygun olacağını açığa çıkarabileceğiz.

Burada *anlatım* ve *içerik* terimlerini, söz konusu olan işlevi, yani gösterge işlevini gerçekleştiren işlev öğelerinin adı olarak kullandık. Tümüyle biçimsel ve işlemsel bir tanımlamadır bu; şöyle ki, bu bağlamda, anlatım ve içerik terimlerine başka herhangi bir anlam yüklemeyeceğiz.

(...)

Gösterge işleviyle onun iki öğesi olan anlatım ve içerik arasında dayanışma da vardır. Bu iki öğe birlikte bulunmadıkça gösterge işlevi hiç bir zaman gerçekleşemez; öte yandan, bir anlatım ile içeriği, ya da bir içerik ile anlatımı, aralarında gösterge işlevi olmaksızın hiçbir zaman birlikte görünmeyeceklerdir.

Gösterge işlevi başlı başına bir dayanışmadır. Anlatımla içerik dayanışma içindedirler, karsılıklı olarak birbirlerinin varlığını gerektirirler. Bir anlatımı anlatım kılan içeriğidir, bir içeriğin içerik oluşu da, yalnız ve yalnızca, bir anlatımın içeriği olmasından ileri gelir. Onun için, yapay olarak ayrılmaları dışında, ne anlatımsız bir içerik, ne de içeriksiz bir anlatım olabilir. Konuşmadan düşünsek bile, düşünce bir dilsel içerik değildir, bir gösterge işlevinin öğesi değildir; düşünmeden konuşacak olsak, hiç bir dinleyicinin bir içerik yakıştıramayacağı bir ses dizilişi üretsek, ortaya bir dilsel anlatım, bir gösterge işlevinin bir öğesi çıkmaz, başı sonu belirsiz bir şey çıkar. Kuşkusuz içerik yokluğunu anlam yokluğuyla karıştırmamak gerek: Bir anlatımın içeriği herhangi bir görüş açısından (örneğin kurallayıcı mantık ya da doğabilim açısından) bakılınca anlamsız sayılabilir, ama bu, onun yine de bir içerik olmasını engellemez.

Eğer bir betiği çözümlerken gösterge işlevini bir yana bırakacak olursak, göstergeleri birbirleri ile ilintili olarak sınırlama olanağı bulamayız ve betiğin temelindeki işlevleri açıklayacak yeterli (dolayısıyle bizim benimsediğimiz anlamda deneyimsel) bir betimlemesini yapamayız. Sonuçta, çözümleme için yeterli bir temel ilkeden yoksun kalırız.

(.....)

Öte yandan değişik dilleri karşılaştırmak, onlara ve karşılaştırmaya sokulabilecek bütün öteki dillere ortak olan öğeyi bulup çıkarmaya çalışmak yerinde bir deney sayılabilir. Gösterge işlevi ve ondan çıkarsanabilen tüm işlevleri içeren yapı ilkesi bir yana bırakılırsa –bu ilke, doğası gereği, tüm diller için geçerlidir kuşkusuz, ama her dilde kendine özgü bir uygulamaya kavuşur–, bu ortak etmen ancak dilin yapı ilkesi ve dilleri birbirinden ayrı kılan tüm öğe-

lerle ilintili bir işlevi olmasıyle tanımlanan bir kendilik olacaktır. Biz bu ortak etmeni *anlam* diye adlandırıyoruz.

Çeşitli dillerdeki şu zincirleri ele alalım:

jeg ved det ilcke	(Danca)
I do not know	(İngilizce)
je ne sais pas	(Fransızca)
ne tiedä	(Fince)
naluvara	(Eskimo dili)

Bunların, ayrılıklarına karşın, bir ortak öğeleri vardır, *an-lam*dır, düşüncenin kendisidir bu. Anlam, böyle ele alındığında, geçici olarak, biçimlenmemiş bir yığın, yalnızca dış işlevleri, yani yalnızca yukarda verdiğimiz tümcelerin her birine ilişkin işlevleri ile tanımlanan, çözümlenmemiş bir kendilik olarak görülür. Bu nesnenin birçok görüş açılarından incelendiğini düşünebiliriz, değişik çözümlemeler uygulandıkça o da birbirinden değişik nesneler olarak görünecektir. Örneğin şu ya da bu mantıksal ya da ruhbilimsel bakış açısından ele alınabilir. Burada göz önüne aldığımız dillerin her birinde değişik bir biçimde çözümlenmesi gerekecektir: Bu durumu, anlamın her dilde değişik bir düzenleme çerçevesinde ortaya çıktığını, eklemlendiğini, biçim aldığını belirterek açıklayabiliriz.

(.....)

Her dil, henüz biçim almamış bulunan "düşünce yığını" içinde kendine özgü bölümlemeler yapar, değişik öğeleri değişik düzenlere sokar, değişik oranda vurgular onları. Tıpkı değişik biçimlere giren bir avuç kum ya da Hamlet'in, görünümünü her an değiştiren bulutu gibi. Nasıl aynı kum değişik kalıplara konabilirse, nasıl aynı bulut durup dinlenmeden, birbirinden ayrı biçimler alabilirse, aynı anlam da değişik dillerde değişik biçimler alabilir, birbirinden ayrı yapılardan yararlanılarak anlatılabilir. Biçimini belirleyen şeyler yalnız dilin işlevleri, gösterge işlevi ve ondan çıkarsanabilen öteki işlevlerdir. Özdek her durumda yeni bir biçimin tözü olur, ayrıca şu ya da bu biçimin tözü olmanın dışında bir varlığı da yoktur.

Böylece dilsel içerikte, onun sürecinde, belli bir *biçim* buluruz, özdekten bağımsız olan *içeriğin biçimi*dir bu; özdekle arasın-

daki ilişki nedensizdir ve özdeği biçimlendirerek onu *içeriğin tözü*ne dönüştürür.

Aynı şeylerin içerik *dizgesi* için de geçerli olduğu çok geçmeden ortaya çıkar. Şöyle anlatalım: Bir dilde gerçekleştirilen bir dizi ile bir başka dilde gerçekleştirilen bir başka dizi, dillerden soyutlanarak ele alınacak olursa çözümlenmemiş, biçimden yoksun bir kesintisiz yığın oluşturan özdeğin aynı alanını karşılamaktadırlar; bu yığını diller birtakım alt-bölümlere ayırarak biçimlendirirler.

(.....)

Biçimbirim dizileri de benzer durumlar sergiler. Sayı alanı dillere göre değişik biçimlerde çözümlenir: Kimi diller yalnızca tekil-çoğul ayrımı yaparlar, kimi dillerde (eski Yunanca ve Litvanya dili gibi) ikilik için özel bir durum vardır, kimi dillerde (Melanezya dillerinin çoğunda, Batı Endonezya'nın Sanir dilinde, Mindanao ile Celebes adaları arasındaki adalarda konuşulan dillerde ve güneydoğu Avustralya'nın Kulin dilinde) azlık, üçlük belirtilir, kiminde (Gilbert adalarında konuşulan Mikronezya dili gibi) dörtlük de bulunur. Zaman alanı da değişik biçimlerde çözümlenir: Kimi dillerin yalnızca bir şimdiki (dolaylamalı kalıplar dışında) zamanı, bir de geçmiş zamanı vardır (örneğin İngilizcenin), bu yüzden, şimdiki zaman öteki dillerde gelecek zamanın kapladığı alanı da kaplar; kimi dillerde ise, şimdiki zamanla gelecek zaman arasında bir sınır vardır; değişik geçmiş zaman tiplerini birbirinden ayıran dillerde (Latince, eski Yunanca, Fransızca, İtalyanca gibi) daha başka bölümlenmelere rastlanır.

(.....)

Sonuç olarak diyebiliriz ki, gösterge işlevinin öğeleri olan iki kendilikten birinde –yani içerikte– gösterge işlevi bir biçim, *içeriğin biçimi*ni oluşturur; özdek açısından nedensiz olan bu biçim, ancak gösterge işlevi aracılığı ile açıklanabilir ve kuşkusuz onunla dayanışıktır. Bu açıdan Saussure biçim ile töz arasında ayrım yapmakta haklıdır.

Gösterge işlevinin öteki öğesi olan anlatım için de aynı şey geçerlidir. Örneğin nasıl her dilin kendine göre renk adlandırması,

değişik dilbilgisel sayıları, ayrı ayrı eylem zamanları vb. olduğundan, renklerin alanı ve biçimbirimlerin alanları değişik dillerde değişik biçimlerde bölümlenmişse, aynı biçimde, değişik dilleri karşılaştırırken, ses alanının da değişik dillerde değişik biçimlerde bölünmüş olduğunu görürüz. (...) Kesintisiz anlam yığını değişik noktalarında bölümlenmiş bulunduğundan, bu biçimlenmemiş alanda değişik dillerde değişik sayıda betiler (sesbirimler) bulunur.

(...)

Durumun hem anlatım, hem içerik açısından aynı olduğu açıktır, bu koşutluğu her ikisini de aynı terimlerle belirleyerek vurgulamak yerinde olacaktır: bu noktada, alışılmadık bir adlandırma olmasına aldırmadan, *anlatım*ın özdeğinden ya da *anlamı*ndan söz edebiliriz. (...) Sesçil anlam alanları değişik dillerde, bu dillerin özgül işlevlerine göre değişik biçimlerde oluşurlar ve kendi anlatım *biçimleri*ne kıyasla anlatımın tözünü oluştururlar.

Bunlar anlatım *dizgesi* ile ilintili olarak saptanmıştır; ama içerikten söz ederken görüldüğü gibi, aynı ilkeler *süreç* için de geçerlidir. Salt dizge ile süreç arasındaki bağlantıdan ötürü, belli bir dilin özgül biçiminin süreci etkilemesi kaçınılmaz bir durumdur. Biraz, dizgenin bölümlenmesinde dilden dile ayrılıklar görüldüğünden, biraz ses zincirindeki sesbirimler arasındaki ilişki olanaklarından ötürü (bazı dillerde, örneğin çeşitli Avustralya ve Afrika dillerinde ünsüz öbekleri yoktur, bazı dillerde yalnızca, o da dilden dile değişen bazı ünsüz öbekleri saptanır; sözcük vurgusunun yeri de dilden dile değişik yasalara uyar), *aynı anlatım özdeği değişik dillerde değişik biçimlerde gerçekleştirilebilir.* (...)

Belli bir dilin (örneğin kendi anadilinin) işlevsel dizgesine alışkın olan biri, bir başka dilin bir içerik özdeği ya da anlatım özdeği ile karşı karşıya kaldığında, bunları kendi alışkın olduğu dile göre biçimlendirmeye eğilimli olacaktır. Genellikle "belli bir vurgu ile konuşmak" denilen şey, büyük ölçüde, bir anlatım özdeğini, konuşucunun anadilinden gelen işlevsel olguların yarattığı yatkınlıklara uyarak biçimlendirmesidir.

(...)

Eğer başlangıçtaki sorunumuza, yani *gösterge* sözcüğüne en uygun anlamın hangisi olduğuna geri dönecek olursak, şimdi geleneksel dilbilimle çağcıl dilbilim arasındaki görüş ayrılıklarını daha açık seçik görebilecek durumda olduğumuzu anlarız. Göstergenin, bir şeyin göstergesi olduğu ve bu şeyin, bir anlamda, göstergenin dışında bulunduğu savı bize doğru görünüyor (...). Göstergenin, bir şeyin göstergesi olması, göstergenin içeriğinin biçiminin, bu şeyi içeriğin tözü olarak kapsayabileceği anlamına gelmektedir. Nasıl yukarda *anlam* ya da *özdek* terimini yalnız içerik için değil, anlatım için de kullanmak istedikse, burada da, açıklık getirebilmek amacı ile, yetersizlikleri hergün biraz daha gözler önüne serilen bazı eski kavramlara karşın, göstergenin doğrultusunu tersine çevirmek istiyoruz; demek oluyor ki, bir göstergenin, bir anlatım tözünün göstergesi olduğunu söyleyebiliriz. (...)

Gerçi çelişkili gibi görünüyor ama, gösterge aynı zamanda hem bir içerik tözünün göstergesidir, hem de bir anlatım tözünün. Göstergenin bir şeyin göstergesi olduğu ancak bu anlamda ileri sürülebilir. Öte yandan, göstergeyi yalnızca içerik tözünün göstergesi ya da yalnızca anlatım töziinün göstergesi (doğru söylemek gerekirse bunu ileri süren olmamıştır da) saymak için hiç bir neden görmüyoruz. İki yüzlü bir kendiliktir gösterge, iki yöne de açıktır : "dışa", yani anlatım tözüne ve "içe", yani içerik tözüne doğru.

Terimler her zaman için nedensizdir, bu yüzden *gösterge* terimini *anlatım biçimi* için özel ad olarak kullanmamızı (istersek anlatım tözü için de kullanabilirdik, ama bu gerekli olmadığı gibi, saçma da olurdu) engelleyen bir şey yok. Ama *gösterge* terimini, *içerik biçimi ile anlatım biçiminden oluşan ve gösterge işlevi diye adlandırdığımız dayanışma ile belirtilen birimin adı olarak* kullanmak daha yerinde gibi görünüyor. Eğer *gösterge* yalnızca anlatımın ya da bir parçasının adı olarak kullanılırsa, terimler biçimsel tanımlarla korunsalar bile, bilerek ya da bilmeyerek, dili yalın bir adlık ya da daha önceden var olan bir takım şeylere yapıştırılmayı bekleyen bir kutu etiketi gibi gören yaygın yanılgıya iletecek ya da bu yanılgıyı haklı gösterecektir. *Gösterge* terimi, doğası gereği, her zaman için bir gösterilen kavramına bağlı kalacaktır; bu yüz-

den, bu terimin, çarpıtılıp yalınlaştırılmadan, gösterge ile gösterilen arasındaki ilişkiyi elden geldiğince iyi belirtecek biçimde, yerli yerinde kullanılmasında yarar vardır.

Anlatım ile içerik arasındaki ayrım, onların gösterge işlevinde bütünleşmeleri her dilin temel taşlarıdır. Her gösterge, her gösterge dizgesi, göstergelere bağımlı olarak düzenlenmiş her beti dizgesi, her dil, kendi içinde bir anlatım biçimi ve bir içerik biçimi kapsar. Bu nedenle bir betiğin çözümlenmesinde ilk aşama, bu iki kendiliğe uygulanacak bir çözümlemedir. Yetkin olabilmesi için çözümleme her aşamada en geniş olan, yani en az sayıdaki parçalar incelenecek biçimde yürütülmelidir, zincirin tümü de ele alınabilir, herhangi bir kesiti de. Örneğin bir betikte hem tümceler, hem önermeler bulunuyorsa önermelerin sayısının tümcelerinkinden yüksek olduğu kanıtlanabilir. Dolayısıyle doğrudan doğruya önermelerin çözümlenmesine girişmemeli, ilkin bir tümce çözümlemesi yaptıktan sonra, betiği tümcelere, tümceleri önermelere ayırarak çözümlemelidir. Bu ilkeye sıkı sıkıya bağlı kalındığında, hangi betik incelenirse incelensin, ilk aşamada yalnız iki parçaya bölünebileceği görülür; parçaların sayılarının en aza indirgenmiş olması kapsamlarının elden geldiğince genişletilmesini sağlamaktadır: Bu parçalar, gösterge işlevi yoluyle karşılıklı dayanışma içinde bulunan *anlatım çizgisi* ve *içerik çizgisi*dir. Sonra anlatım çizgisi ile içerik çizgisi ele alınarak daha ileri bir çözümleme uygulanır ve bu işlemler sırasında, iki çizginin göstergelerde bütünleşmeleri olgusu da göz önüne alınır elbette. Aynı biçimde, dil dizgesinin bu ilk eklemlenmesi, onun en önemli iki dizisini saptamaya götürecektir bizi: Bu diziler *anlatım yanı* ve *içerik yanı*dır. Bir yanda *anlatım çizgisi* ve *anlatım yanı*, öte yanda *içerik çizgisi* ve *içerik yanı* için ortak bir adlandırma olarak *anlatım düzlemi* ve *içerik düzlemi* terimlerini seçtik. (...)

Bu işlem bütün çözümlemeye küçümsenemeyecek bir açıklık ve yalınlık kazandıracak, dilin tüm düzeneğine bugüne dek görülmedik bir aydınlık getirecektir. Bu açıdan dilbilimin ikincil alanlarını sağlam bir temele dayanarak düzenlemek kolay olacak, dilbilimi sesbilgisi, biçimbilim, sözdizim, sözlükbilim ve anlambilim alanlarına ayıran geleneksel bölümlemeden vazgeçilecektir. Bu bölümlen-

me birçok açıdan yetersiz kaldığı gibi, bazı yinelemeler de göstermektedir. Ayrıca çözümleme ilerledikçe, anlatım düzlemi ile içerik düzleminin ancak benzeryapılı olarak ele alınırlarsa yeterli ve tutarlı bir betimlemelerinin yapılabileceği ortaya çıkar, öyle ki, iki düzlemde de tıpatıp eş biçimde belirlenmiş ulamlar bulunduğunu öngörebiliriz. Bu da anlatım ile içeriği her bakımdan birbirine uydurulmuş ve eşit kendilikler olarak ele almanın nasıl yerinde ve geçerli bir tutum olduğunu bir kez daha kanıtlar.

Anlatım düzlemi ve *içerik düzlemi* terimleri (*anlatım* ve *içerik terimleri* gibi) gelenekçe benimsenen kavramlara uygun olarak seçilmişlerdir ve nedensizdirler. İşlevsel açıdan tanımlanmaları, *anlatım* ya da *içerik* adını bu kendiliklerin birine değil de ötekine vermeyi hiç de haklı göstermez. Yalnızca karşılıklı dayanışmaları çerçevesinde tanımlanabilirler ve hiçbirini başka yoldan tanımlama olanağı yoktur. Ancak birbirleri ile ilintili olarak ve karşıtlık çerçevesinde, aynı işlevin karşıt öğeleri olarak belirlenebilirler. (ss. 52 - 65)

DİL TASLAĞI VE DİL KULLANIMI

Dilbilimci dillerin hem benzeşmeleri, hem ayrılıkları ile ilgilenmelidir, çünkü bunlar aynı olgunun birbirini bütünleyen yanlarıdır. Dillerin birbirlerine olan benzerliği kendi yapısal ilkeleridir; dillerin ayrılığı ise bu ilkenin somut olarak gerçekleşmesidir. Öyleyse dillerin gerek benzerliği, gerek ayrılığı dilyetisinde, dillerin kendilerinde, iç yapılarındadır; dilin dışında kalan birtakım etkenlerin yarattığı bir dil benzerliği, ya da ayrılığı yoktur. Dillerin gerek benzerliği gerekse ayrılığı, Saussure ile birlikte, biçim olarak adlandırdığımız şeydir, biçimlendirilmiş olan töz değildir. Önsel olarak belki de biçimlenen özdeğin bütün dillere ortak olan şeye, bu yüzden diller arasındaki benzerliğe ait olduğu düşünülebilir ama, bir aldanmadır bu. Özdek dillerin her birinde özgül olarak biçimlenmiştir, bu nedenle bir evrensel biçimlendirme değil, yalnızca bir evrensel biçimlendirme ilkesi karşısındayız. Özdek kendi başına alındığında biçimden yoksundur, henüz bir biçimlendirme işleminden geçirilmemiştir, ama biçimlenmeye, herhangi bir biçimi almaya elverişlidir; eğer bazı sınırlandırmalarla karşılaşılırsa, bunlar biçimlendirmeye ilişkindir, özdeğe değil. Demek ki özdeğin kendi başına tanınmasına olanak yoktur, çünkü her tanımanın önkoşulu bir çözümlemedir; özdek ancak bir biçimlendirme yolu ile tanınabilir, sonuç olarak o biçimlendirmenin dışında bilimsel varlıktan yoksundur.

Demek ki özdeği (anlatım özdeğini ya da içerik özdeğini) dilbilimsel betimlemeye temel olarak almak olanaksızdır. Bunu yapacak olsak, özdeğin daha önce gerçekleştirilmiş ve her zaman için geçerli sayılan bir biçimlemesine dayanmamız gerekir, ki bu da –yapısı nasıl düzenlenmiş olursa olsun– dillerin büyük çoğunluğu ile uzlaşmaz. Bu nedenledir ki, dilbilgisinin kurgusal varlıkbilimsel dizgeler üzerine kurulması gibi, belli bir dilbilgisinin bir başka dilin dilbilgisine dayandırılması da kesinlikle başarısızlıkla sonuçlanacaktır.

Demek ki tözün betimlenmesinin daha baştan bir dilin be-

timlenmesine temel olarak alınması olanaksızdır. Tersine, tözün betimlenmesi dil biçiminin betimlenmesine bağlıdır. Öteden beri düşlenen evrensel ses dizgesi ve evrensel içerik dizgesi (kavramlar dizgesi) gerçekleşemeyecektir ya da dil gerçeği ile her türlü olası ilişkiden yoksundur. Genel geçerliği olan ses tiplerinin ya da sonsuz düşünce taslaklarının, deneyimsel yoldan, dil açısından herhangi bir geçerliği olacak biçimde kurulamayacaklarını (yakın zamanlarda belirmiş bulunan bazı ortaçağ felsefesi kalıntılarına karşı çıkarak) vurgulamakta yarar görüyoruz. Diller arasındaki ayrılıklar bir tek töz türünün ayrı gerçekleşmelerine değil, biçimlendirme ilkesinin ayrı gerçekleşmelerine, ya da bir başka deyişle, biçimden yoksun bir özdeğin değişmezliğine karşılık, biçimlerin ayrışmasına dayanmaktadır.

Saussure'ün biçim ve töz ayrımından yola çıkarak vardığımız gözlemler dilin bir biçim olduğunu; sonra, bu biçimin dışında, onunla ilintili bir işlev yüklenmiş olarak dilsel nitelikli olmayan ve Saussure'ün "töz" diye adlandırdığı, bizim özdek dediğimiz şeyin bulunduğu ilkesini benimsemeye yöneltiyor bizi. Dilbilimin görevi dilsel biçimi çözümlemektir, özdeğin çözümlemesi ise başka bilimlere düşecektir. Dilbilimden elde edilen sonuçlar bu diğer bilimlerden elde edilen sonuçlara yansıtılarak, dilsel biçimin belli bir dildeki özdeğe yansıtılmasına varılacaktır. Özdeğin dilsel biçimlere sokuluşu nedensiz olduğundan, yani özdeğe değil, özel biçim ilkesine ve böylece ortaya çıkan gerçekleşme olanaklarına dayandığından, biri dilsel, öteki dildışı nitelikli bu iki betimlemenin birbirinden bağımsız olarak yürütülmeleri gerekecektir.

Konuyu daha belirginleştirmek ve somutlaştırmak için özdeğin betimlemesinin hangi bilimlere düştüğünü söylemekte yarar var, üstelik dilbilim bu noktada şimdiye dek gelenekte derin kökleri bulunan bir belirsizlik eğilimi göstermiştir. Burada iki olaya değinebiliriz:

a) Özdeğin betimlenmesinin (gerek dilsel anlatım, gerekse dilsel içerik bakımından) temelde bir ölçüde *doğabilime*, bir ölçüde (toplumsal) *insanbilime* düştüğünü düşünebiliriz; bununla çağdaş felsefe tartışılan bazı konular üzerinde bir tavır almış olmak istemiyoruz. Her iki düzeyde de tözü gerek fizik kendilikler (anlatım düzeyinde sesler, içerik düzeyinde eşya), gerekse dili kullananların

bu kendilikler konusunda edindikleri kavramlar çerçevesinde ele alabiliriz. Demek ki, her iki düzey için de bir doğabilimsel betimleme, bir de görüngübilimsel betimleme aranması gerekmektedir.

b) Gerçekten de, dilsel içerik özdeğinin yeterli bir betimlemesi bütün dildışı bilimlerin işbirliği etmesini gerektirir; bizim açımızdan bakılınca bilimlerin tümü dilsel içerikle uğraşmaktadırlar.

Böylece özel bir görüş açısı benimsemenin sağladığı oldukça göreli gerekçeye dayanarak, sonunda bütün bilim dallarını dilbilimin çevresinde öbeklenmiş olarak ele almış bulunuyoruz. Bilim konularını diller ve dillerin dışında kalanlar olarak iki temel türe indirgeyen bir yalınlaştırma işlemi uyguluyor ve bunların arasında bir ilişki, bir işlev görüyoruz.

Daha ilerde dil ile dildışı bilim dalları arasındaki bu işlevin niteliğini tartışmak, bu özel durumda ortaya çıkan gerektirme ve önvarsayım türünü inceleme olanağı bulacağız. Aynı zamanda geçici olarak çizdiğimiz bu görüntüyü genişletip değiştirebileceğiz. Burada, özellikle Saussure'de biçim ve töz üzerine ileri sürdüğümüz şeyler ancak geçici olarak söylenmiştir.

Bu açıdan bakınca şöyle bir sonuca varmamız gerekiyor: Nasıl çeşitli dil dışı bilimler dil özdeğini, dilin biçimini dikkate almadan çözümleyebilirlerse, hatta çözümlemeleri gerekirse, aynı biçimde dilbilim de, dilin biçiminin çözümlemesine, her iki düzlemde de biçime uyarlanan özdekle uğraşmaksızın girişebilir, hatta girişmelidir. İçerik tözünün ve anlatım tözünün dildışı bilimlerce yeterli olarak (ve uygun olan tek biçimde) betimlendikleri varsayıldığına göre, özgül olarak dil biçimini betimleme ve bu biçimi dilci açısından tözü oluşturan dil dışı nesnelere yansıtma görevi de dilbilime düşmektedir. Demek ki dilbilimin başlıca görevi içsel ve işlevsel bir temel üzerinde bir *anlatım kuramı* ve bir *içerik kuramı* oluşturmaktır; anlatım kuramını sesbilimsel ya da görüngübilimsel verilere başvurmadan, içerik kuramını varlıkbilimsel ya da görüntübilimsel verilere başvurmadan (ama her türlü bilimin temelinin dayandığı bilgikuramsal ilkelerden vazgeçmeksizin) oluşturmalıdır. Geleneksel dilbilime tepki olarak, anlatım kuramı sesbilgisine; içerik kuramı an-

lambilime indirgenmeyen bir dilbilim olacaktır bu. Bu bilim bir dil cebiri olacak, adlandırılmayan, yani doğal adları bulunmayan nedensiz kendilikler üzerinde çalışacaktır; bu kendilikler nedenli adlara ancak tözle karşılaştırılınca kavuşacaklardır.

(...)

Burada sunduğumuz dilbilim kuramı başlangıçtan beri bu tür bir anlayıştan esinlenmiştir ve bir içkin dil cebiri üretmeyi amaçlamaktadır. Bu kuramın daha önceki dilbilim çalışmalarından ayrıldığını ve dildışı tözden temelde bağımsız olduğunu vurgulamak için ona 1936'dan bu yana hazırlık çalışmalarında zaten kullandığımız özel bir adı vermeyi kararlaştırdık: Bu kuramı *glosematik* (yun. *glossa* "dil"den) diye adlandırıyoruz ve kuramın bizi açıklamanın temeli olarak saptanmaya yönelttiği, daha çok ufaltılamayacak en küçük biçimlerine *glosem* (dilbirim) diyoruz. Gerçekte eğer dilbilim terimi çoğu kez konu dışına çıkan aşkın bakış açılarının yanlış ürünü olan bir dil incelemesine ad olmasaydı, böyle özel bir ad vermeye hiç gerek kalmazdı.

(.....)

Dil kuramının ilk aşamasında saptayabildiğimiz birçok genel ilkenin yalnız dilbilim için değil, her bilim için geçerli olduğunu varsayabileceğimiz kanısındayız. (...) Belli bir görüş açısından bakılınca "töz" olan şey, bir başka açıdan bakılınca "biçim" olarak görülecektir; bu durum işlev öğelerinin yalnızca işlevlerin bitimlerini ya da kesişme noktalarını belirtmeleri ve yalnızca işlevsel bağımlılıklar ağının tanınabilmesi ve bilimsel varlığının bulunması ile ilintilidir, varlıkbilimsel anlamda "töz" ise bir doğaötesi kavram olarak kalır.

Anlamın dildışı açıdan çözümlenmesi bir tümdengelim (bizim verdiğimiz anlamda) işleminden yararlanarak sonunda bizi bir dildışı sıradüzene iletmelidir, ki bunun da dilbilimsel tümdengelim yolu ile ortaya çıkarılan dilsel sıradüzenle ilintili bir işlevi vardır.

Bu dilsel sıradüzene *dilin taslağı*, taslak ile ilişkili dil dışı sıradüzene *dilin kullanımı* diyeceğiz. Ayrıca, dilin kullanımının, dilin taslağını açığa çıkardığını söyleyeceğiz ve dilin taslağı ile kullanımı arasındaki işlevi *açığa çıkarma* olarak adlandıracağız. Bu terimler, yalnızca geçici olarak işlemlerde kullanılmak içindir. (ss. 82 - 88)

DİLSEL DİZGELER VE DİL DIŞI DİZGELER

Dilbilimin nesnelerinin seçilmesi ve sınırlanması açısından daha önceki bölümlerde (...) genellikle benimsenen dilbilim kavramını biz de benimsedik ve *"doğal" dili* dilbilim kuramının tek nesnesi saydık. Ama bunun yanı sıra bakış açımızı genişletme olanağı bulunduğunu da ileri sürdük. (...) Vurgulamak istediğimiz bir şey var: Bu yeni bakış açıları öyle gelişigüzel, nedensiz birtakım ekler değiller, tam tersine, *özellikle yalnızca "doğal dil"in incelemesiyle yetindiğimizde*, üzerlerinde kesinlikle durmak gerekiyor, şimdiye dek söylediklerimizin kaçınılmaz doğal sonucu bunlar. Dilbilimci, biliminin nesnesini kendi kendisine aydınlatmak istediğinde, geleneksel anlayışa göre kendisinin olmayan alanlara dalmak zorunda kalıyor (...)

Gerçekte şu ana değin ortaya koyduğumuz genel nitelikli gözlemler değil, ileri sürdüğümüz daha özgül görünüşlü terimler de hem "doğal" dile, hem de daha geniş anlamda dile uygulanabilir. Kuram dil biçimi "söz"den (ya da özdekten) bağımsız olarak ele alınarak oluşturulduğundan, bu düzenek bir "doğal" dilinkine benzer biçimli olan herhangi bir yapıya uygulanabilir. Örneklerimizi doğal dillerden aldık ve bu tür dillerden yola çıktık, ama sonucunda ortaya koyduğumuz ve örneklediğimiz kuramın "doğal" dillere özgü olmadığı, daha geniş kapsamlı olduğu açıktır (...).

(...) Aynı zamanda dilbilimin dışında kalan birçok özel bilimleri dilsel içerik özdeğinin kurucuları olarak ele aldık ve dil dizgeleri ile dildışı dizgeler arasında bir tür ayrım çizgisi çizdik, ancak bu sınırın eğreti olduğunu da vurguladık.

İleri sürdüğümüz dil kuramının geçerliği, yalnızca temelinde bulunan ve deneyicilik olarak adlandırdığımız ilkenin geçerliğine bağlıdır. Bu, Saussure'ün biçim ile "töz" (özdek) arasında gözettiği ayrımı bir mantıksal zorunluk olarak benimsememize neden olu-

yor; bunun sonucu olarak da *kendi başına "töz" dil tanımı kapsamına girmiyor*. Tözler sıradüzeni çerçevesinde aralarında köklü ayrılıklar bulunan tözleri bir tek dilsel biçimle ilintili olarak düşünebilmeliyiz; dilsel biçim ile dilsel özdek arasındaki nedensiz ilişki bunun mantıksal bir zorunluk durumuna getirmiştir.

(.....)

Ayrıca alıştığımız ses ve davranış tözünün yerine, dış koşullar değiştikçe onlara uyan herhangi bir başka töz getirilebilir. Böylece aynı dil biçimi, sesbilgisel ya da sesbirimbilimsel gösterimde ve örneğin Finceninkine benzer "sesbilgisel" yazımlarda olduğu gibi yazılı olarak ortaya çıkabilir. Yalnızca göze yönelen ve algılanmak ya da anlaşılmak için sesçil bir "töz" aktarılması gerekmeyen, çizgisel nitelikli "töz" söz konusudur burada (...). Başka "tözler" de olabilir: Örneğin (...) bir "doğal" dilde haberleşmek için kullanılabilen denizcilik göstergeleri düzgüsünü ya da sağır - dilsizlerin el-kol devinimlerinden oluşan dilini düşünmek yeter.

(.....)

Dil biçiminin kendilikleri "cebirsel" niteliklidirler ve doğal adları yoktur; bu nedenle, nedensiz olarak birçok değişik biçimlerde gösterilebilir.

Töz aracılığı ile uygulanabilen bu değişik adlandırmalar dil taslağı kuramını etkilemezler. Kuramcının başlıca görevi dilin yapı ilkesini belirlemektir, bundan, ulamları tek tek diller, daha doğrusu tek tek dil tipleri olan bir tiplendirme biçiminde bir genel hesap ortaya çıkarılabilir (...).

Bu genel hesapta önemli olan tek tek yapı tiplerinin gerçekleşmiş olup olmadıklarını görmek değildir, yalnızca gerçekleşebilir nitelikte ve -özellikle vurguluyoruz- herhangi bir tözde gerçekleşebilir nitelikte olup olmadıklarını görmektir. Demek ki töz dilsel biçimin vazgeçilmez koşulu değildir, tersine, dilsel biçim tözün vazgeçilmez koşuludur. Başka bir deyişle *açığa çıkarma*, dilsel biçimin bir değişmez, tözün ise değişke durumunda bulunduğu bir seçimdir; biçimsel açıdan açığa çıkarmayı sıradüzenler ve değişik sıradüzenlerin türevleri arasında bir seçim olarak tanımlıyoruz. Açığa çıkarma-

nın değişmez öğesi (*gerçekleşen*) Saussure'ü izleyerek *biçim* olarak adlandırılabilir; gerçekleşmenin değişkeni (*gerçekleştiren*) yine Saussure'ü izleyerek, töz olarak adlandırılabilir; bir dil taslağını gerçekleştiren bir tözü ise *dil kullanımı* olarak adlandıracağız.

Bu gözlemlerden yola çıkarsak göstergebilimin şöyle bir biçimsel tanımlamasını yapabiliriz: *Göstergebilim, her bileşeni karşılıklı seçimle belirlenmiş sınıflara bölünerek daha ileri bir çözümlemeye olanak veren bir sıradüzendir, öyle ki bu sınıfların herhangi biri de karşılıklı değiştirim yoluyle belirlenmiş türevlere ayrılarak çözümlenmeye olanak verir.*

Ancak bu noktaya kadar geliştirilmiş bulunan bakış açısının bir sonucu olan bu tanımlama dilbilimciyi yalnız "doğal" dili değil, (...), dile benzeyen ve verilen tanımlamaya uyan her yapıyı kendi inceleme alanı saymaya zorlamaktadır. Bir dil (genellikle kullanılan anlamı ile) bu daha genel nitelikli konunun özel bir durumu olarak ele alınabilir ve yalnızca dil kullanımını ilgilendiren özgül nitelikleri önerdiğimiz tanımlamayı hiç etkilemez.

(...) Dilbilimci araştırmalarını "doğal" diller üzerinde yoğunlaştırabilir, öyle yapmalıdır da, göstergebilimsel yapıların incelenmesini bu işe daha hazırlıklı olan başka araştırmacılara -özellikle de mantıkçılara- bırakmalıdır. Ancak doğal dillerin alanına kısıtlanarak, gerçekte kendisine daha geniş ufuklar açabilecek ve yön verebilecek olan benzer yapılardan el çekmesi de sakıncalıdır. Dilbilimci bu tür yapılardan kılgısal yararlar sağlayabilir, çünkü bunların bazıları dilden daha yalındırlar ve ön çalışmalarda örnek olarak kullanılabilirler. Ayrıca salt dilbilim ilkelerine dayanarak, bu alanda mantık bilimi ile sıkı bir işbirliğinin gerektiğini kanıtlamış bulunuyoruz.

Saussure'den bu yana dilbilim dilin başka bilimlerden yalıtılarak incelenemeyeceği ilkesini benimsemiştir. Saussure, dar anlamdaki dilbilimin temelinin *göstergebilim* adını verdiği bir bilim dalı olmasını istemişti. İkinci Dünya Savaşından önceki yıllarda dilbilimin temellerini inceleyen tek tek dilbilim çevrelerinde ya da dilbilim doğrultusunu izleyen çevrelerde (özellikle Çekoslavakya'da) dil-

lerden ayrı gösterge dizgelerini -özellikle halk görenekleri, sanat ve yazın- daha genel kapsamlı bir göstergebilimin temeli üzerinde incelemek amacıyle ilginç girişimler gerçekleştirilmiş bulunmaktadır.

Saussure'ün *Dersler*'inde bu genel bilim dalının gerçekte toplumbilimsel ve ruhbilimsel bir temele dayalı olarak tasarlandığı bir gerçektir; ama Saussure aynı zamanda öyle bir kuram çizer ki salt biçimbilimden başka türlü anlaşılmasına olanak yoktur, benzer yapı örneklerini inceleyerek, dil kavramını soyut düşünümsel bir yapı olarak açıklar (...).

Demek ki, yazınsal incelemelerden sanat, müzik ve tarih çalışmalarından mantık ve matematik bilimlerine değin birbirinden ayrı birçok bilim dalı için yeni anlamda bir ortak bakış açısı saptamak yararlı ve gerekli görünüyor; böylelikle bu bilim dallarının dilbilim terimleri ile belirlenmiş bir kurgu çerçevesinde toplanmaları olanağı da ortaya çıkmaktadır. Her bilim dalı, kendi yönünden, kendi nesnelerinin dilbilim kuramının gereklerine uygun bir çözümlemeye hangi açıdan konu olabileceğini araştırarak genel göstergebilim kuramının oluşumuna katkıda bulunabilir. Böylece belki de bu bilim dallarına yeni bir açıklık getirilmesi olanağı doğacak, onlar da kendi yöntemlerini yeni baştan gözden geçirebileceklerdir; verimli bir işbirliği sağlanırsa gösterge yapılarının bir genel ansiklopedisi de oluşturulabilecektir.

(...) Gerçekte bir dil başka her gösterge dizgesinin, yani başka her dilin ve usa gelebilecek başka her göstergesel yapının çevrilebileceği bir gösterge dizgesidir. Bu çevrilebilirlik dillerin (ve yalnız dillerin) herhangi bir anlama biçim verme yetisinden ileri gelmektedir; "anlatılamayanla, onu anlatıncaya dek savaşma"[2] olanağını veren dildir, yalnız dil. Bu niteliğinden ötürü dil, dil olarak her durumda geçerli araç niteliği ile kullanılabilir. Bu nitelik kuşkusuz dildışı gösterge dizgelerinin özgül yapıları üstüne daha çok bilgimiz olsaydı daha iyi anlayabileceğimiz bir yapısal özelliğin ürünüdür. Sanıyoruz ki, bunun temelinde, sınırsız sayıda gösterge oluşturma olanağı ve büyük boyutlu birimler (tümceler ve benzeri) üretme yolunda hayli esnek kurallar vardır. (ss. 108 -122)

---

2 Kierkegaard

YANANLAM DİLLERİ VE ÜSTDİLLER

Bundan önceki bölümlerde konuyu bile bile yalınlaştırdık, "doğal" dilleri dil kuramının tek konusuymuşlar gibi sunduk. Son bölümde de bakış açımız epeyi genişlemiş olmakla birlikte, dil kuramının tek konusu *düzanlam dilleriymiş* gibi mantık yürüttük. Bu terimle, iki düzleminden hiçbiri kendi başına bir dil olmayan dilleri anlatmak istiyoruz. Şimdi ufkumuzu daha da genişletmek, anlatım düzlemi bir dil olan diller ve içerik düzlemi bir dil olan diller de bulunduğunu kanıtlamamız gerekiyor. Birincileri *yananlam dilleri*, ikincileri *üstdiller* olarak adlandıracağız. Anlatım düzlemi ile içerik düzlemi ancak birbirlerine karşıt ve birbirleri ile çelişkili olarak tanımlandıklarından, önerdiğimiz yananlam dili ve üstdil tanımlamaları herhangi bir uygulayımsal değer bile veremediğimiz eğreti "gerçekçi" tanımlamalardan başka bir şey değildirler.

Son bölümde *dil*i tanımladığımızda, başka dillere karşıtlıkları içinde belirlenen tek tek dilleri incelemedik, dildışı dizgelere karşıt olarak tüm dilleri, yani sıradüzensel üst tip olarak *dilleri*, kavram ya da birim olarak sınıf oluşturan *dil*i (Saussure'ün verdiği anlamla)[3] ele aldık. Özel bir dil tipini bir ötekine karşıt olarak ele almak gerektiğinde, dil kuramcısı onu olası bir yapı tipi sayacaktır. Buna karşılık, dil kuramcısının, betik çözümlemesi sırasında, belli bir dili belirlemesi gerektiğinde neler yapması gerektiğini henüz ele almış değiliz. Çözümlemeye hazırlık yaparken, veriyi iki ya da daha çok dilden oluşmuş bir karışım değil de, belli bir dilde oluşturulmuş bir betik saydık.

Başka bir deyişle, yalın bir örnekçe saptamış olmak için, betiğin yapısal bakımdan bağdaşık olduğunu varsaydık (...). Ancak, gerçekte bunun geçerli bir varsayım olduğu söylenemez; tam tersine, tümdengelim yoluyle başka betiklere genellenebilecek yeterli bir

---

3 Ayraç içindeki bölüm çevirenin ekidir.

temel oluşturamayacak denli dar kapsamlı olmayan her betik, olağan durumlarda, değişik dizgelere dayanan türevler içerir. Bir betiğin çeşitli bölümleri ya da bölümlerinin bölümleri aşağıdaki öğelerden oluşabilir:

1) Değişik *deyiş biçimleri* (çeşitli kısıtlamalarla nitelenmişlerdir: Dizeler, düzyazı ya da bu ikisinin değişik bileşimleri);

2) Değişik *deyişler* (yaratıcı deyiş ya da olağan diye adlandırılan salt öykünmeli deyiş; hem yaratıcı, hem eskileri örnek alan öykünmeli deyiş);

3) Değişik *değerlerdeki* deyişler (üst düzeyde deyiş ve (...) alt düzeyde deyiş; bunların ne birine ne ötekine sığmayan değerlendirilmemiş deyiş);

4) Değişik *araçlar* (söz, yazı, el-kol devinimleri, bayraklarla iletişim, vb.);

5) Değişik *tonlar* (öfkeli, keyifli, vb.);

6) Değişik *lehçeler*; aralarında:

   a) Çeşitli *ağızlar* (bir topluluğun ortak dili, değişik insan öbeklerinin ya da uğraşlarının özel dilleri);

   b) Çeşitli ulusal diller;

   c) Çeşitli yöresel diller (standart diller, yerel konuşma biçimleri, vb.);

   d) Çeşitli fizyonomileri (anlatıma ilişkin olarak, çeşitli "sesler" ve "perdeler")

   birbirinden ayırmak gerekir.

(...)

Bu dizelgenin düzenlenmesindeki amaç söz konusu olguların tümünü içerecek diziler oluşturmak değildir, onları biçimsel açıdan tanımlamak hiç değildir, ancak varlıklarını ve çeşitlerini kanıtlamaktır.

Bu sınıfların her birinin tek tek üyelerini ve onların birleşmelerinden meydana gelen birimleri *yananlamlayıcılar* olarak adlandıracağız. Bu yananlamlayıcıların kimileri kimi dil taslakları ile, kimileri belli dil kullanımı dizgeleri ile, kimileri de her ikisi ile birden dayanışık olabilir (...).

Tutarlı ve tüketici bir betimlemeye varabilmek için dil kuramı betik çözümlemesine bu durumları birbirinden ayrı tutmaya olanak sağlayacak bir yöntem önermek zorundadır. Şimdiye dek dilbilimin bu gereksinime pek ağırlık tanımamış olması tuhaftır: Bu durum, bir ölçüde, dilbilimcilerin soruna aşkın bakış açılarından yaklaşımlarından kaynaklanmaktadır (...).

Yananlamlayıcıların da yine göstergebilim çerçevesinde incelenmesi gereken bir nesne oldukları açıktır. Bu inceleme düzanlam dillerini çözümleyen bilim dalının görevi değildir; bu bilim dalının tek görevi yananlamlayıcıları bir yana ayırmak ve daha ileri bir aşamada irdelenmek üzere bekletmektir. Bu tür bir inceleme düzanlam dillerini konu edinen özel bir bilim dalına düşmektedir.

(...)

Bir yananlam dili (...) dil olmayan bir gösterge dizgesidir; anlatım düzlemi bir düzanlam dilinin içerik düzleminden ve anlatım düzleminden oluşan bir dildir. Dolayısıyla bir yananlam dili, düzlemlerinden biri (anlatım düzlemi) bir dil olan bir gösterge dizgesidir.

Burada en şaşırtıcı olan şey, *anlatım düzlemi* bir dil olan bir dille karşılaşmış olmamızdır. Gerçekten de, Polonyalı mantıkçıların yapıtlarında mantık biliminin geliştirilmesinden sonra, *içerik düzlemi* de bir dil olan bir dille karşılaşmaya hazırlanmış bulunuyoruz: Üstdil diye adlandırdığımız dizgedir bu, yani bir dili inceleyen bir dildir; bizim terimlerimiz çerçevesinde, içeriği de bir dil olan bir dildir. Dilbilimin kendisi de işte bu tür bir üstdildir.

Daha önce de belirttiğimiz gibi, anlatım ve içerik kavramları biçimsel tanımlamalara temel oluşturmaya pek elverişli değildirler, çünkü anlatım ve içerik yalnız karşıtlıklar çerçevesinde, olumsuz yoldan tanımlanan öğelere verilmiş nedensiz adlardır. Bu nedenle tanımlamamıza bir başka temel bulacak, dil sınıfını bilimsel diller

ve bilimsel olmayan diller olarak iki sınıfa ayıracağız. Bunu yapabilmek için bize (...) *işlem* kavramı gereklidir. *Bilimsel dil* bizim için, bir işlem oluşturan bir dildir; *bilimsel olmayan dil* ise işlem oluşturmayan dildir; böylece *yananlam dili*ni düzlemlerinden biri bir dil olan (ya da her iki düzlemi de birer dil olan) ve bilimsel olmayan bir dil olarak tanımlıyoruz, *üstdil* ise düzlemlerinden biri dil olan (ya da her iki düzlemi de birer dil olan) bir bilimsel dildir. Uygulamada genellikle, iki düzlemden yalnız *birinin* bir dil olduğu görülür.

Mantıkçıların belirttikleri gibi, bir üstdili konu edinen bir bilimsel dil de düşünebileceğimizden, onların terimlerine uyarak, bir '*bilimsel üstdili*' konudil olarak bir bilimsel dili inceleyen bir üstdil olarak tanımlayabiliriz (bir başka dilin bir düzlemini oluşturan bir dile o dilin *konudili* denir). Saussure'ün önerdiği terimlere uyarak da '*göstergebilimi*' konudili bilimsel olmayan bir dil olan bir üstdil olarak tanımlayabiliriz; son olarak, konudilleri göstergebilimler olan bir bilimsel üstdili *üstgöstergebilim* diye adlandırabiliriz.

Dilbilimin yalnız temellerini değil, en ileri sonuçlarını da açıklığa kavuşturmak için dil kuramı düzanlam dillerinin incelemesine yananlam dillerinin ve üstgöstergebilimlerin incelemelerini de eklemelidir. Bizim özel bilim dalımıza düşer bu görev, çünkü yalnız onun özgül temel ilkelerinden yola çıkarak yetkinlikle gerçekleştirilebilir.

Demek ki, en ileri görevimiz *üstgöstergebilimin* dilbilimsel açıdan en iyi biçimde nasıl düzenlenebileceğini incelemek olacaktır.

(...)

Üstgöstergebilim, göstergebilimin kullandığı (göstergebilimce daha önce betimlenmiş olan) dil üzerinde değil, göstergebilimin kendi özel dilini üretmek amacı ile göstergebilimin bu dilde yaptığı değişiklikler ya da getirdiği ekler üzerinde duracaktır (...). Araştırma alanı da göstergebilimin özel *terimleridir*.

(...)

Demek ki üstgöstergebilimin görevi, genellikle betik çözümlemesi için önerilen yöntemi izleyerek, göstergebilimin en küçük göstergelerine bir bağıntısal çözümleme uygulamaktır; göstergebili-

min içeriği de konudilin son içerik ve anlatım değişkeleri ile aynıdır. Olağan betik çözümlemesinde yapıldığı gibi burada da, gerçekleştirilmiş olan kendiliklerin, yani özel bir bölümlenmeye konu olabilecek kendiliklerin elden geldiğince saptanmasına çalışılacaktır.

(...)

Başka bir deyişle, üstgöstergebilim kılgısal olarak tözün betimlenmesi denilen şeyle aynıdır. Üstgöstergebilimin görevi, göstergebilim için daha fazla bölünemeyen içerik birimleri (ya da belli bir yerde saptanmış kendilikler) olan *şeyler*in ve göstergebilim için daha fazla bölünemeyen anlatım birimleri (ya da belli bir yerde saptanmış) *sesler*in (ya da yazılı göstergelerin, vb.) tutarlı, tüketici ve elden geldiğince yalın bir çözümlemesine girişmektir. Üstgöstergebilimsel çözümleme daha önce belirtilen işlevlerin ve yöntemin temeline dayanarak çözümleme tükeninceye dek sürmelidir; sonunda burada da, tutarlılık açısının verimini yitirdiği son değişkelere varılmalıdır, bu noktada gerçekleştirilebilecek tek betimleme olarak görünen salt sayılamasal betimleme nedensellik terimleri çerçevesindeki açıklamanın yerini almalıdır: Fiziğin ve tümdengelimli sesbilgisinin son çözümüdür bu.

Yananlam dilinin yanı sıra, yananlam dilinin son nesnelerini daha ileri çözümlemelere konu alan bir üstdil bulunduğu ve bulunması gerektiği hemen açıkça göze çarpmaktadır. Nasıl düzanlam dilinin üstgöstergebilimi kılgısal düzeyde sesbilgisinin ve anlambilimin konularını inceleyerek yeniden yorumlayacaksa, yananlam dilinin üstdilinde de yeniden yorumlanmış biçimleriyle Saussure'ün daha çok toplumbilimsel dilbilimin ve dış dilbilimin başlıca bölümleri yer alacaktır. Bu üstdile çeşitli içerik anlamlarını (coğrafî, tarihsel, siyasal, toplumsal, dinsel, ruhbilimsel) çözümlemek görevi düşecektir; ulusa (ulusal dilin içeriği olarak), yöreye (yöresel dilin içeriği olarak), deyiş değeri biçimlerine, kişiliğe (fizyonominin içeriği olarak; aslında kişisel ruhbilimin görevidir bu), ruhsal durumlara, vb. bağlı anlamlardır bunlar. Burada birçok özel bilimlerin, büyük bir olasılıkla da herşeyden önce toplumbilimin, budunbilimin ve ruhbilimin katkıları gerekecektir. (ss. 122 -134)

Çeviren: G. Işık

ROMAN JAKOBSON

(1896 - 1982)

XX. yüzyıl dilbiliminin öncülerinden biri olan R. Jakobson, tüm yaşamı boyunca değişik alanlarda yaptığı geniş kapsamlı çalışmalarla sesbilim, yazınbilim, yazın tarihi kaynakçalarında önemli bir yer tutar.

Moskova'da doğan R. Jakobson, betikbilim öğreniminden sonra Rus biçimcilerine ilgi duymuş, ardından Trubetskoy ve Karsevski'yle birlikte Prag Dilbilim Çevresindeki etkinlikleriyle yapısal dilbilimin temelini oluşturacak bir dalın, sesbilimin, kurulmasına büyük katkılarda bulunmuştur.

II. Dünya Savaşının ilk yıllarında Amerika Birleşik Devletlerine göç etmek zorunda kalan bilgin, çalışmalarını Columbia, Harvard Üniversiteleriyle Massachusetts Institute of Technology (M.I.T.)'de sürdürmüştür.

R. Jakobson, sesbilim alanındaki araştırmalarında, özellikle eşsüremliliği devingen nitelikli olarak tasarlamış, ses dönüşümlerinin kökenlerini araştırmak yerine bu dönüşümlerin yönelimlerini incelemiştir.

Öte yandan, geliştirdiği *ikicilik* kuramında, sesbirimleri oluşturan ayırıcı özellikleri on iki karşıtlığa indirgemiştir.

Bu on iki karşıtlık, "bugüne değin tüm dünya dillerinde ortaya çıkarılmış olan ve bürünsel özellikleriyle birlikte dillerin bütün biçimbilimsel ve sözlüksel dağarını taşıyan içsel özellikler"den kaynaklanmaktadır.

R. Jakobson'un incelemelerine konu olan bu sesbirimler arasında, hem edinilmeleri, hem de yitirilmeleri bakımından belli bir aşamalanma bulunmaktadır: Dili edinirken ilk kazanılan, sözyitiminde de en son yok olan sesbirimlerdir bunlar.

Kimi dilbilimciler, R. Jakobson'un önerdiği bu on iki karşıtlığı, tüm dilleri betimleme olanağı vermediği için, yetersiz bulmuştur. Ne var ki, bu karşıtlıklar sesbilim araştırmalarına da, dilbilimin değişik dallarındaki araştırmalara da büyük ölçüde ışık tutmuştur.

Sesbilim alanındaki çalışmalarının yanı sıra bildirişim sırasında ortaya çıkan dilsel işlevler ve yazınsallık sorunlarıyla da ilgilenen R. Jakobson, K. Bühler'in oluşturduğu üçlü örneği (konuşucu, dinleyici, gönderge) geliştirerek altı işlev içeren bir örnek tasarlamıştır.

Konuşucu, dinleyici, bağlam, ilişki, düzgü ve bildiri gibi bildirişim öğelerinden birinin ağır bastığı durumları tek tek ele alıp inceleyerek şu işlevleri saptamıştır R. Jakobson:

1. Konuşucuya *(gönderene)* yönelik bildirilerde coşku işlevi vardır. İster gerçek olsun, ister olmasın coşkusallığın ortaya çıktığı bir işlevdir bu. "Ünlemlerde belirgin biçimde görülen coşku işlevi tüm konuşmalarımızı bir ölçüde sesçil, dilbilgisel ve sözlüksel düzeylerde renklendirir."

2. Bildirinin dinleyicide (kendisine bir bildiri *gönderilen*de) odaklaştığı durumlarda ise *çağrı işlevi* söz konusudur. Bu işlev en belirgin "dilbilgisel anlatımını seslenme durumunda ve buyrum kipinde bulur." Düzanlamsal, bilimsel işlev de denir buna.

3. Bağlama ilişkin durumda *gönderge işlevi*nden söz edilir. Üçüncü kişide yapılan betimlemeler ve anlatılar bu işlevin başlıca örnekleridir.

4. Bildirişim oluğunun işleyip işlemediğini denetlemeyi amaçlayan *ilişki işlevi*, dinleyicinin dikkatini çekmeye ya da dikkatinin dağılmamasını sağlamaya yöneliktir.

5. "Gönderenin ve/ya da gönderilenin ortak düzgü kullanıp kullanmadıklarını sınamayı gerekli gördüğü her durumda söylem düzgüde odaklaşır." Başka bir deyişle *üstdil işlevi* gerçekleşir.

6. Bildiri kendi kendisine dönük olunca da *yazınsal işlev* ortaya çıkar. Bu durumda biçimsel özellikler dil kullanımına egemendir.

Görüldüğü gibi bildirişim durumunda yer alan öğelerden her biri ayrı bir dilsel işlev yerine getiriyor. Bu işlevlerden her birinin bildiride ağır basması öteki öğelerin düzenlenişini de etkilemektedir. Ancak R. Jakobson, söz konusu işlevlerden yalnızca birinin egemen olduğu bildiriler bulmanın güçlüğünü de vurgular.

İncelemeleriyle ele aldığı karmaşık olguların yapılarını az sayıda temel karşıtlıklara indirgeyerek aydınlatan R. Jakobson, R. Barthes'ın dediği gibi "yazına, dilbilimi vererek çok değerli bir armağan sunmuştur."

Kitap olarak ilk kez Fransızca yayımlanan *Essais de linguistique générale*, iki cilt (1963 -1973) (Genel Dilbilim Denemeleri), *Questions de poétique* (1973) (Yazınbilim Sorunları) ve *Six leçons sur les sons et le sens* (1976) (Sesler ve Anlam Üstüne Altı Ders) dışında *Kindersprache, Aphasie und allgemeine Lautgesetze* (1941) (Çocuk Dili, Sözyitimi ve Genel Ses Yasaları), *Selected Writings* I (1962), II (1971), III (1967), IV (1966) (Seçme Yazılar), *Studies on Child Language and Aphasia* (1971) (Çocuk Dili ve Sözyitimi Üstüne İncelemeler), *Preliminaries to Speech Analysis* (1952) (Söz İncelemelerine Giriş) -George Fant ve Morris Halle ile-, *Fundamentals of Language* (1963) (Dilin Ana İlkeleri) -Morris Halle ile-, *Studies in General and Oriental Linguistics* (1970) (Genel Dilbilim ve Doğu Dilbilimi Üstüne İncelemeler) -Shigeo Kawamato ile- R. Jakobson'un yapıtları arasında bulunmaktadır.

O. S.

Kısa Kaynakça

Galisson, R., Coste, D. (yönetiminde) *Dictionnaire de didactique des langues,* Paris, Hachette, 1976.
Pottier, B. (yönetiminde) *Le Langage*, Paris, CELP, 1973.
Vardar, B. *Une Introduction à la phonologie,* İstanbul, Edebiyat Fak. yay., 1975.
Vardar, B. *Dilbilimin Temek Kavram ve İlkeleri,* İstanbul, Multilingual, 1998.

Alıntıların Kaynağı

Jakobdon, R. *Essais de linguistique générale,* Paris, éd. de Minuit, 1963.

DİLBİLİM VE YAZINBİLİM

Ne mutlu ki, bilimsel toplantılarla siyasal toplantıların hiçbir ortak yanı yok. Siyasal bir anlaşmanın başarısı, çoğunluğun ya da o sözleşmeye katılanların tümünün onayına bağlıdır. Buna karşılık, anlaşmazlığın, genellikle, anlaşmadan daha verimli olduğu bilimsel tartışmalarda oylamaya gitmek ya da veto etmek alışılmadık bir olaydır. Anlaşmazlık, incelenen alan içindeki karşıtlıkları ve gerilimleri ortaya çıkarır; yeni araştırmaların gerekçesi olur. Gerçekte bilimsel toplantılar, siyasal toplantılardan çok Antarktika'ya yapılan inceleme gezilerine benzer; değişik bilim dallarında, değişik uluslardan uzmanlar bilinmeyen bir bölgenin haritasını çıkarmaya, araştırmacıya güçlük yaratabilecek aşılması olanaksız tepe ve uçurum türünden engellerin yerlerini belirlemeye çalışırlar. Toplantımız daha çok bu harita yapım çalışmasını andırıyor, bu bakımdan da başarıya ulaşmıştır. Kuşkusuz şimdi temel sorunlar, tartışmalı konular üstüne daha belirgin görüşlerimiz var. Hepimiz kendi kurallarımızı düzenlemeyi, değişik bilimsel diller konuşan kişiler arasında yanlış anlamayı önleyebilmek amacıyla kimi terimlere açıklık getirmeyi ya da kimi terimleri kullanmayı bile öğrendik kuşkusuz. İnanıyorum ki, bu toplantıya katılan üyelerin, tümü için değilse de büyük çoğunluğu için söz konusu sorunlar şimdi, üç gün öncesine oranla, biraz daha aydınlanmış durumda.

Kapanış konuşması olarak yazınbilimle dilbilim arasındaki ilişkileri genel çizgilerine indirgeyerek sunmamı istediler. Yazınbilimin konusu, her şeyden önce şu soruya bir yanıt bulmaktır: *Bir dilsel bildiriyi sanat yapıtına dönüştüren nedir?* Bu konu, dil sanatını öteki sanatlardan ve öteki tür dilsel davranışlardan ayıran özelliği ilgilendirdiğine göre yazınbilim, yazınsal incelemelerde birinci sırayı almaya hak kazanır.

Nasıl resim çözümlemesi görüntüsel yapılarla uğraşırsa yazın bilim de dilsel yapı sorunlarıyla uğraşır. Dilbilim, dilsel yapıların genel bilimi olduğuna göre yazınbilim de dilbilimin bir parçası, sayılabilir.

Bu bakış açısının yol açabileceği karşı görüşleri özenle incelemek gerekir. Kuşkusuz, yazınbilimin incelediği yöntemlerin birçoğu dil sanatıyla sınırlı değil. *Wuthering Heights*'dan[1] bir filim yapılabilir, ortaçağ söylenleri duvar resmi ya da minyatüre dönüştürülebilir, *L'Après-Midi d'un Faune*'dan[2] bir müzik parçası, bir bale, bir çizimsel yapıt çıkarılabilir. *Iliada* ve *Odyssea*'yı çizgi roman yapma düşüncesi ne denli yadırgatıcı gelirse gelsin eylemin kimi yapısal öğeleri, dilsel biçimin yok olmasına karşın, varlıklarını sürdürür. Blake'in *Divinia Commedia*[3] için çizdiği görüntülerin uygun olup olmadığı sorulabilir. Bu sorunun sorulması, değişik türden sanatların karşılaştırılabilir olduklarının en açık kanıtıdır. Barok biçemin ya da başka bir tarihsel biçemin sorunları tek bir sanatın sınırlarını aşar. Gerçeküstücülerde eğretilemeyi inceleyecek biri, Max Ernst'in resimlerini ya da Luis Bunuel'in filimlerini (*L'Age d'Or* ve *Le Chien Andalou*) görmezlikten gelemez. Kısacası, birçok şiirsel özellik, yalnızca dil biliminin değil, aynı zamanda göstergeler kuramının bütününün, başka bir deyişle, genel göstergebilimin de kapsamına girer. Kaldı ki, bu gözlem, dil sanatı için olduğu kadar tüm öteki dil türleri, öteki gösterge dizgeleriyle birçok özelliği paylaşan dil için, dahası bu dizgelerin bütünü (tüm dizgelerde bulunan öğeler) için de geçerlidir.

Aynı biçimde bir başka karşı görüşte de yazına özgü hiçbir yan yok. Sözcükle dünya arasındaki bağıntılar sorunu yalnızca dil sanatını değil tüm söylem biçimlerini de ilgilendirir. Dilbilim, söylemle "söylem evreni" arasındaki bağıntılardan kaynaklanan tüm

---

1 Emily Brontë'nin ünlü romanı dilimize *Rüzgârlı Bayır* başlığıyla çevrilmiştir. ÇN.

2 (*Bir Kır Tanrısının Öğleden Sonrası*) Mallarmé'nin bir şiiri. Bu şiirden esinlenen Debussy'nin aynı adlı bestesi 1912'de Diaghilev balesi tarafından oynanmıştır. ÇN.

3 Dante Alighieri, *İlâhi Komedya*. ÇN.

sorunları ortaya çıkarmak üzeredir: Belli bir söylemle, bu evrende biçimlendirilen nedir? Nasıl biçimlendirilmiştir? Bununla birlikte, doğruluk değerleri -mantıkçıların deyimiyle- "dil dışı kendilikler" oldukları ölçüde, ne belirgin biçimde yazınbilimin inceleme alanında yer alır; ne de genel olarak dilbilimin alanında yer alır.

Yazınbilimin görevinin, dilbilime karşıt olarak, yazınsal yapıtları değerlendirmek olduğunu duyarız çoğun. İki alanı bu biçimde ayırma, şiirin yapısıyla öteki tür dilsel yapılar arasındaki aykırılığın yanlış, ama yaygın, bir yorumuna dayanır: Öteki dilsel yapılardaki amaçsız, rastlantısal özelliklerin, şiirsel dilin amaçlı, önceden tasarlanmış özelliğiyle karşılaştığı söylenir. Gerçekte her dilsel davranış bir amaca yöneliktir ama erekler değişir -kullanılan araçlarla güdülen amaç arasındaki uygunluk sorunu dilsel bildirişimin değişik alanlarında çalışan araştırmacıların ilgisini gitgide daha çok çekmektedir. Dilsel olguların sürem ve uzamda yayılması sorunuyla yazınsal örneklerin uzamsal ve süremsel yaygınlaşması sorunu arasında yakın bir uyum, eleştirmenlerin sandığından çok daha yakın bir uyum vardır. Kıyıda köşede kalmış ya da unutulmuş ozanların yeniden üne kavuşmaları gibi kesintili yayılma biçimleri bile -Gerard Manley'in ölümünden sonra (Öl. 1889) değerini anlayıp ardından göklere çıkarılışını; Lautréamont'un (Öl. 1870) gerçeküstücü ozanlar arasındaki gecikmeli ününü; o güne dek adı hiç anılmayan bir Cyprien Norwid'in (Öl. 1883) çağdaş Polonya şiirine yaptığı büyük etkiyi düşünüyorum- bu tür olgular bile dillerin tarihinde eşi görülmedik olaylar değildir: Uzun süreden beri kullanılmayan eskil örnekleri yeniden canlandırıp yaşatma eğilimine rastlanabilir; XIX. yüzyılın başında, XVI. yüzyıldan kalma örneklere yönelen Çek yazın dili için böyle bir durum söz konusudur.

Ne yazık ki, "yazınsal incelemeler" ile "eleştiri" arasındaki terimsel karışıklık, yazın uzmanını denetçiymiş gibi davranmaya, yazınsal yapıta özgü iç güzellikleri betimleme yerine öznel bir yargıya varmaya zorlamıştır. Yazın incelemesiyle uğraşan bir bilgini "yazın eleştirmeni" diye adlandırma, bir dilbilimciyi "dilbilgisi (ya da sözlük) eleştirmeni" diye adlandırma kadar yanlıştır. Sözdizimsel ve biçimbilimsel araştırmaların yerini kuralcı bir dilbilgisinin alamayışı

gibi bir eleştirmenin yaratıcı yazın üstüne beğenilerini ve düşüncelerini sayıp döken hiçbir bildiri de dil sanatının nesnel bilimsel bir çözümlemesinin yerini alamaz. Bununla birlikte, *bırakınız yapsınlar* edilgenlik ilkesini övdüğümüz sanılmasın: Her dilsel ekin kuralcı girişimler, izlenceler, tasarılar içerir. Ama kuramsal dilbilimle uygulamalı dilbilim arasında, sesbilgisiyle doğrusesleme arasında kesin bir ayrım zorunluğu var da neden yazınsal incelemelerle eleştiri arasında yok?

Başta yazınbilim olmak üzere yazınsal incelemeler, tıpkı dilbilim gibi, iki tür sorun ele alır: Eşsüremli sorunla. ve artsüremli sorunlar. Eşsüremli betimleme yalnızca belli bir çağın yazınsal üretimini değil, yazınsal geleneğin söz konusu çağda canlılığını korumuş ya da canlandırılmış bölümünü de göz önünde bulundurur. Bu yüzden, İngiliz şiir çevrelerinde bir yanda Shakespeare canlılığını korurken öte yanda Donne, Marvell, Keats, Emily Dickinson da varlıklarını sürdürüyorlar; oysa James Thomson'un ya da Longfellow'un yapıtları, şimdilik, yaşayabilecek sanatsal değerler olarak görülmüyor. Eşsüremli yazınsal incelemeler için temel sorunlar yeni bir akımın klasiklerden yaptığı seçim ve getirdiği yorumdur. Nasıl eşsüremli dilbilimi dural dilbilimden ayırmak gerekirse eşsüremli yazınbilimi de dural yazınbilimle karıştırmamak gerekir: Her çağ tutucu ve yenilikçi biçimler ayırt eder. Her çağ, çağdaşları tarafından kendi süremsel devingenliği içinde yaşanır; öte yandan, dilbilimde olduğu gibi, yazınbilimde de, tarihsel inceleme yalnızca değişimlerle değil, sürekli, kalıcı, dural etmenlerle de uğraşır. Dil tarihi gibi tarihsel yazınbilimin de, gerçekten kuşatıcı olması isteniyorsa, ardışık eşsüremli betimlemeler dizisi üstüne kurulmuş bir üstyapı gibi tasarlanmalıdır yazınbilim.

Yazınbilimi dilbilimin dışında tutmak için direnme ancak dilbilimin alanı aşırı biçimdc kısıtlandığı, örneğin kimi dilbilimcilerin tümceyi çözümlenebilir en büyük kuruluş olarak gördükleri ya da dilbilimin alanı yalnızca dilbilgisiyle ya da anlamsal olmayan dış biçim sorunlarıyla ya da özgür değişimleri dışta bırakan düzanlamsal yöntemlerin dökümüyle sınırlandığı zaman doğrulanır. Voegelin[4],

4 Voegelin, "Casuel and Noncasuel Utterances within Unified Structure", *Style in Language*, ss. 57 - 68.

yapısal dilbilimin karşılaştığı, birbirine yakın, çok önemli iki soruna dikkati çekmiştir: "Dili ayrımsız bir bütün olarak ele alan varsayımı" gözden geçirmemiz ve "bir dil içindeki değişik yapılar arasında bağımlılık olduğu" görüşünü benimsememiz gerekir. Hiç kuşku yok ki, her dilsel toplulukta, her konuşan bireyde dilin bir birliği vardır, ama bu bütüncül düzgü, karşılıklı bağıntılar kuran bir altdüzgüler dizgesinin yerini tutar; her dil, her biri değişik bir işlevle belirlenmiş, birçok süremdeş dizge kapsar.

Genel olarak bakıldığında "dilde düşünleme egemendir"[5] diyen Sapir'le aynı görüşü paylaştığımız açıktır; ancak bu üstünlük dilbilimciye "ikincil etmenleri" bir yana bırakma yetkisi vermez. Joos, söylemin coşkusal öğelerinin belirli sayıdaki salt nitelikli ulamlar aracılığıyla betimlenemeyeceğini ileri sürer ve "gerçek dünyanın dil dışı öğeleri" arasına yerleştirir onları. "Bize de bulanık, değişken, dalgalanmalı olgular kalıyor ve bunların bilim dalımızda bulunmasını hoş görmüyoruz"[6] diyerek sözlerini bitirir Joos. Doğrusu Joos indirgeme deneyimlerinde çok parlak bir uzman; coşkusal öğelerin dil biliminden çıkarılmasını böylesine açıkça isteyerek köktenci bir indirgeme -abese indirgeme- deneyimine girişiyor.

Dil, işlevlerinin tüm çeşitleriyle incelenmelidir. Yazınsal işlevi ele almadan önce bu içlevin, dilin öteki işlevleri arasındaki yerini belirlememiz gerekir. Bu işlevlerin neler olduğunu göstermek için her dilsel oluşun, her sözlü bildirişim ediminin oluşturucu etkenlerine kısaca bir göz atmak zorunludur. *Gönderen*, (kendisine bir bildiri) *gönderilen*e bir *bildiri* yollar. Beklenen sonucu vermesi için bildiriye önce gönderme yapacağı bir *bağlam*, gönderilen taraftan anlaşılabilir ve kimi zaman dilsel, kimi zaman da dilselleştirilebilir bir bağlam gereklidir (buna "gönderge" diyenler de var, biraz bulanık bir terimdir bu); ardından bildiriye konuşucu ve dinleyici arasında (başka bir deyişle düzgü aracılığıyla bildiriyi oluşturan ve yine bu düzgü aracılığıyla bildiriyi çözen arasında) tümüyle ya da hiç değilse bir bölümüyle ortak bir düzgü gerekir; son olarak da,

---

5 Bkz. Sapir, *Le langage*.

6 M. Joos, "Description of Language Design", JASA, 22.701 - 708 (1950).

bildiriye bir *ilişki*, gönderenle gönderilenin aralarında bildirişim kurmalarını ve bunu sürdürmelerini sağlayacak bir ilişki, fiziksel bir oluk, ruhsal bir bağ gereklidir. Dilsel bildirişimin bu vazgeçilmez değişik etkenleri aşağıdaki biçimde gösterilebilir:

BAĞLAM
GÖNDEREN.....BİLDİRİ.....(kendisine bir bildiri) GÖNDERİLEN
İLİŞKİ
DÜZGÜ

Bu altı etkenden her biri ayrı bir dilsel işleve yol açar. Dilde böyle temel nitelikli altı yön ayırt ediyorsak da yalnızca bir tek işlev yerine getiren bildiriler bulmanın da güç olduğunu hemen belirtelim. Bildirilerin çeşitliliği şu ya da bu işlevin tekelinde değil, işlevler arasındaki aşamalanma ayrılıklarında bulunur. Bir bildirinin dilsel yapısı her şeyden önce o bildiride ağırlık taşıyan işleve bağlıdır. Ama göndergeye, bağlama yönelme -kısacası "düzanlamsal", "bilisel" *göndergesel* denen işlev- birçok bildirinin temel göreviyse de, dikkatli bir dilbilimci, öteki işlevlerin bu tür bildirilere yaptıkları yan etkileri göz önünde bulundurmalıdır.

Gönderende odaklaşan "anlatımsal" işlev ya da *coşku* işlevi, konuşucunun sözünü ettiği konuya ilişkin tutumunun dolaysız anlatımına yöneliktir. Bu işlev, gerçek ya da yapay ama belirli bir coşku izlenimini vermeye yönelir. (...) Dilde salt coşkusal katman ünlemlerle gösterilir. Ünlemler, göndergesel dil yöntemlerinden, hem sesçil biçimlenişleriyle (özel sesçil dizilişlere, dahası alışılmadık seslere bile rastlanır), hem de sözdizimsel görevleriyle (ünlem bir tümcenin öğesi değil, eksiksiz bir tümcenin eşdeğerlisidir) ayrılır. (...) Ünlemlerde belirgin biçimde görülen coşku işlevi, tüm konuşmalarımızı bir ölçüde sesçil, dilbilgisel ve sözlüksel düzeylerde renklendirir. Dil, aktardığı bilgi açısından çözümlenirse, bilgi kavramını dilin bilisel yanıyla sınırlandıramayız. Alay ya da kızgınlık belirtmek için açıklayıcı öğeler kullanan bir kişi düpedüz bilgi aktarır ve bu sözlü davranış, Chatman'ın[7] aykırı düşünce görünüşü vererek andığı bes-

7 S. Chatman, "Comparing Metrical Styles", *Style in Language*, ss. 149 - 172.

lenme gibi ("greyfrut yemek") göstergesel olmayan etkinliklerle özdeşleştirilemez. Fransızcada [si] "*eğer*" ve [si:] "olumsuz bir sorunun yanıtı olarak *evet*" arasında ünlünün abartılı uzatılmasıyla ortaya çıkan ayrım, tıpkı Çekçedeki [vi] "*siz*" ile [vi:] "*biliyor, bilir*" türünden ikililerdeki kısa ve uzun ünlü ayrımı gibi saymaca, düzgülü bir dilsel öğedir. Ama Çekçedeki ikilinin durumunda ayrımsal bilgi sesbirimsel, birinci ikilideyse coşkusaldır. Değişmezlerle yalnızca ayırıcı düzlemde ilgilendiğimiz sürece Fransızcadaki [i] ve [i:] bizim için yalnızca bir sesbirimin değişkeleridir; ama anlatımsal birimlerle uğraşırsak değişmez ve değişke ilişkisi ters yüz olur: Bu durumda, değişmezler uzunluk ve kısalıktır ve bunlar değişken sesbirimlerle gerçekleşir. Saporta[8] gibi coşkusal ayrılıkları "bildiriye değil de bildirinin yorumlanışına bağlanan" dil dışı öğeler sanmak, bildirinin bilgisel gücünü nedensiz olarak sınırlamaktır.

Moskova'daki Stanislavski tiyatrosunun eski bir oyuncusu bana, ünlü yönetmenin, deneme oyunu sırasında kendisinden, anlatımsal ayırtıları değiştirerek "Bu akşam" sözünden kırk ayrı bildiri çıkartmasını istediğini anlattı. O oyuncu da yaklaşık kırk coşku durumunun bir dizelgesini yapmış ve bu sözü, dinleyenlerin yalnızca iki yalın sözcüğün sesçil biçimlenişindeki değişimlerden anlamaları gereken birbirinden ayrı durumları her birine özgü biçimde söylemiş. Konuşulan çağdaş Rusçanın betimlenmesi ve çözümlenmesi üstüne yaptığımız araştırmalar çerçevesinde (Rockefeller Vakfının desteğiyle yaptığımız çalışmalar) bu oyuncudan Stanislavski'nin sınavını yinelemesini istedik. Aynı eksiltili tümceyi içeren yaklaşık elli durumu yazılı olarak belirledi ve bu durumlara ilişkin elli bildiriyi plağa aldı. Bildirilerin çoğu, Moskova kökenli dinleyiciler tarafından doğru olarak ve ayrıntılarıyla çözüldü. Bu tür coşkusal davranışları, dilbilimsel açıdan çözümlemenin kolay olduğunu da eklemek isterim.

Gönderilene yönelme, bilisel işlev, en arı dilbilgisel anlatımını, sözdizimsel, biçimbilimsel dahası genellikle sesbilimsel açıdan öteki ad ve eylem ulamlarından ayrılan seslenme durumunda ve buyrum kipinde bulur. Buyrum tümceleri, bildirme tümcelerinden

---

8 Sol Saporta: "The application of Linguistics to the Study of Poetic Language", *Style in Language*, ss. 82 - 93.

temel nitelikli bir noktada ayrılır: Birinci türden olan tümceler doğrulanabilir, ikinci türden olanlar doğrulanamaz. O'Neil'in *La Fontaine* adlı oyununda Nano (buyurucu, sert bir sesle) "İçin!" der. Buyrum kipi "Doğru mu? yoksa doğru değil mi?" sorusuna yol açmaz, ama bu tür bir soru "içiliyordu", "içilecek", "içilirdi" gibi tümcelerden sonra sorulabilir. Üstelik buyrum tümcelerinin tersine, bildirme tümceleri soru tümcelerine dönüştürülebilir: "İçiliyor muydu?", "içilecek mi?", "içilir miydi?".

Özellikle Bühler[9] tarafından aydınlatılan geleneksel dil örneği üç işlevle sınırlanıyordu -coşku, çağrı, gönderge işlevleri-; bu üçgensel örneğin tepelerinden her biri birinci kişiye, gönderene, ikinci kişiye, gönderilene ve üçüncü kişiye, sözü edilen "kişiye" ya da "nesneye" ilişkindir. Bu üçlü örnekten kalkarak kolayca bazı ek dilsel işlevler de çıkarsanabilir. Böylece büyüsel işlev ya da büyüleme işlevi, karşımızda bulunmayan ya da cansız olan bir "üçüncü kişinin" çağrı bildirisindeki konuşucuya dönüşmesi olarak anlaşılabilir. "Bu arpacık kurusun, yok olsun, tüh, tüh tüh".[10] "Ey su, ırmakların sultanı! Mavi denizin ötesine, denizin dibine götür kederi, dolınasın gönlüne keder Tanrı kulunun, gitsin keder, uzaklarda yok olsun".[11] "Ey güneş, Gabaon'da dur, sen de ay Ayyalon vadisinde! Ve güneş durdu, ay da kıpırtısız kaldı".[12] Bununla birlikte dilsel bildirişimin üç oluşturucu etkenini daha belirledik: Bu üç etken üç ayrı dilsel işleve denk düşer.

Temelde bildirişim kurmaya, bildirişimi uzatmaya ya da kesmeye, çevrimin işleyip işlemediğini denetlemeye ("Alo, beni duyuyor musunuz?"), dinleyicinin dikkatini çekmeye ya da dikkatinin dağılmamasını sağlamaya ("Beni dinliyorsunuz değil mi?" ya da bir başka dil düzeyinde: "Kulak verin sözlerime." -ve telefonun ucundaki ses de: "Hıı, hıı" der) yarayan bildiriler vardır.

---

9 Bkz. K. Bühler, "Die Axiomatik der Sprachwissenschaft", *Kant - Studien*, 38. 19 - 90 (Berlin, 1933).

10 Litvanya büyüsü. Bkz. V.T. Mansikka, *Litaunische Zauberspriiche*. Folklore Fellows Communications, 87 (1929), s. 69.

11 Kuzey Rusya büyüleme tümcesi. Bkz. P.N. Rybnikov, *Pesni*, cilt 3, Moskova, 1910, s. 217 ve ötesi.

12 Yeşu, 10: 12.

Bu ilişkinin vurgulanması işlemi -Malinowski'nin[13] terimiyle ilişki işlevi- çok sayıda söz alışverişine, dahası tek konusu söyleşimi uzatmak olan ikili konuşmalara da yol açabilir. Dorothy Parker bu durumun çok çarpıcı örneklerini yakalamıştır: "İşte böyle!" der genç adam. "İşte öyle!" der kız da. Delikanlı: "Eee, daha daha nasılsın?" diye sürdürür; kız "Eh işte, ya sen?" diye sorar; genç adam da "Eh işte" yanıtını verir. Konuşan kuşların dilinde bildirişim kurma ve sürdürme çabası çok belirgindir; dilin ilişki işlevi, insanlarla aralarındaki tek ortak işlevdir. Çocukların da edindiği ilk işlev ilişki işlevidir; çocuklarda bildirişim kurma eğilimi, bilgi taşıyan bildiriler yollama ya da alma yetisinden önce gelir.

Modern mantıkta iki dil düzeyi arasında bir ayrım yapılmıştır: Nesnelerden söz eden "konudil" ve dilin kendisinden söz eden "üstdil". Ama üstdil yalnızca mantıkçı ve dilbilimciler için gerekli bilimsel bir araç değildir; günlük konuşma dilinde de önemli bir işlev üstlenir. Düzyazı karşısındaki Mösyö Jourdain'in durumuna benziyor durumumuz. Biz de işlemlerimizin üstdilsel niteliğinin ayrımına varmadan üstdili kullanırız. Gönderenin ve/ya da gönderilenin ortak düzgü kullanıp kullanmadıklarını sınamayı gerekli gördüğü her durumda söylem düzgüde odaklaşır: Böylelikle söylem üstdilsel bir işlev (ya da açımlama) yerine getirir. Dinleyiçi: "Söylediklerinizi izleyemiyorum -ne demek istiyorsunuz?" ya da daha seçkin düzeyli bir deyişle "Bu ne anlama geliyor acaba?" diye sorar. Konuşucu da öncelemeyle "Ne demek istediğimi anlıyor musunuz?" diye sorarak bilgi edinir. Şöyle sinir edici bir konuşma düşünün: "Gerzek çaktı!", "*Çakmak* ne demek?", "*Çakmak, gümlemekle* aynı şeydir.", "Peki öyleyse *gümlemek* ne demek?", "*Gümlemek* sınavlarda *başarısızlığa uğramak*tır". "Ya *gerzek* nedir?" diye sorar öğrencilerin kendine özgü sözcük dağarcığını bilmeyen kişi. "*Gerzek, geri zekalıdır* ya da *geri zekalı* anlamına gelir." Bu birbirine denk tümcelerin aktardığı bilgi yalnızca dilin[14] sözlüksel düzgüsüne dayanır: İş-

---

13 Malinowski, B.,"The Problem of Meaning in Primitive Languages", C.K. Ogden ve I. A. Richards'ın *The Meaning of Meaning* adlı yapıtından, New York - Londra, 9. baskı, 1953, ss. 296-336.

14 Örnekler Türkçeye uyarlanmıştır. ÇN.

levleri salt üstdilseldir. Dil öğrenimine ilişkin her süreçte, özellikle de çocuğun anadilini edinmesinde, büyük ölçüde benzer üstdil işlemleri kullanılır; sözyitimi de genellikle üstdil işlemlerine yatkınlığın yitimi olarak tanımlanabilir.

Dilsel bildirişimde yer alan etkenlerin, biri dışında, tümünü gözden geçirdik: Şimdi bildirinin kendisini ele alacağız. Bildirinin kendi kendisini amaçlaması (*Einstellung*), kendine dönük olması dilin *yazınsal* işlevini ortaya çıkarır. Dilin genel sorunları göz önünde tutulmazsa bu işlev verimli biçimde incelenemez; öte yandan dilin ayrıntılı çözümlemesi için yazınsal işlevin özenle göz önünde bulundurulması gerekir. Yazınsal işlev alanını şiire indirgemeye ya da şiiri yazınsal işlevle sınırlamaya yönelik her girişim ancak aşırı ve aldatıcı bir yalınlaştırmaya ulaşır. Yazınsal işlev dil sanatının tek işlevi değildir; yalnızca bu sanatın egemen, belirleyici işlevidir, oysa öteki dilsel etkinliklerde yazınsal işlev ikincil, yardımcı bir görev üstlenir. Göstergelerin somut özelliğini gözler önüne seren yazınsal işlev bu yönüyle göstergelerle nesneler arasındaki temel nitelikli ikili karşıtlığı da derinleştirir. Bu nedenle, yazınsal işlevi incelerken dilbilim şiir alanının sınırları içinde kalamaz.

Niçin hep *Jale* ve *Mukadder* diyorsunuz da hiç *Mukadder* ve *Jale* demiyorsunuz? *Jale*'yi ikiz kız kardeşine yeğliyor musunuz?[15] "Kesinlikle hayır, ama böylesi kulağa daha hoş geliyor." Bir araya getirilmiş iki sözcükten oluşan bir dizilişte, hiçbir aşamalanma sorununun işe karışmadığı ölçüde, konuşucu en kısa olan ada öncelik vererek ve nedenini açıklayamadan bildirinin olanaklı en iyi biçimi aldığını düşünür.

Bir genç kız sürekli "Korkunç Korhan"dan[16] söz ediyordu. "Niçin korkunç?" "Çünkü ondan nefret ediyorum." "Peki ama neden *ürkünç, tiksindirici, çekilmez, iğrenç değil?*" "Neden bilmiyorum ama *korkunç* ona daha uygun gibi geliyor." Bu genç kız bilmeden şiirsel bir yöntem olan sesbenzeşimini uyguluyordu bu durumda.

---

15 Özel adlar Türkçeye uyarlanmıştır. ÇN.

16 Özel ad Türkçeye uyarlanmıştır. ÇN.

I like Ike[17] biçimindeki siyasal savsözü kısaca çözümleyelim: Bu savsöz üç tek seslemden oluşuyor ve üç ikili ünlü içeriyor /ay/, ikili ünlülerin her birinin ardında da bakışımlı olarak bir ünsüz sesbirim bulunuyor, / ...I... k ... k/. Üç sözcüğün düzenlenişi bir değişim göstermekte: Birinci sözcükte hiç ünsüz sesbirim yok, sonraki sözcükte ikili ünlünün çevresinde iki ünsüz sesbirim var, üçüncüde de bir son ünsüz bulunuyor. Hymes,[18] böyle bir çekirdeğin /ay/, Keats'in kimi sonelerine egemen olduğunu belirtmiştir. *I like/Ike* tümcesinin iki bölümü aralarında uyaklı; birinci sözcük ikinci sözcüğü tümüyle içeriyor (yankı uyak) /layk - /ayk/. Bu, nesnesini tümüyle kapsayan bir duygunun sesbenzeşimsel imgesidir. İki bölüm bir ünlülü sesyinelemesi oluşturuyor ve sesyinelemesi içindeki iki sözcükten ikincisi birincisini içeriyor: /ay/ - /ayk/ : Seven öznenin sevilen nesne tarafından içerilmesini belirten sesbenzeşim imgesi. Yazınsal işlevin ikincil görevi bu seçim savözünün ağırlığını ve etkinliğini artırmaktır.

Belirtildiği gibi, yazınsal işlevi dilbilimsel açıdan inceleme şirin sınırlarını aşmalıdır, öte yandan, şiirin dilbilimsel çözümlemesi de yazınsal işlevle sınırlanamaz. Çeşitli şiirsel türlerin özelikleri, egemen yazınsal işlevin yanı sıra öteki dilsel işlevlerin de, değişken bir aşamalanma düzeninde katılımını gerektirir. Üçüncü kişide odaklaşan kahramanlık şiiri büyük ölçüde gönderge işlevinden yararlanır; birinci kişiye yönelik lirik şiir coşku işlevine yakından bağlıdır; ikinci kişi şiiri, çağrı işleviyle belirlenmiştir ve birinci kişinin ikinciye ya da ikincinin birinciye bağımlı olmasına göre yalvarıcı ya da yüreklendirici olarak nitelenir.

Dilsel bildirişimdeki altı ana işlevin belirlenmesi artık aşağı yukarı tamam olduğuna göre temel altı etkenin çizimini işlevlere ilişkin bir çizimle bütünleyebiliriz:

GÖNDERGE İŞLEVİ
COŞKU İŞLEVİ — YAZIN İŞLEVİ — ÇAĞRI İŞLEVİ
İLİŞKİ İŞLEVİ
ÜSTDİL İŞLEVİ

17 *Ike*: David Eisenhower, Amerikalı devlet adamı (1890 - 1969) ÇN.

18 Dell Hymes, "Phonological Aspects of Style: Some English Sonnets", *Style in Language*, ss. 109 - 131.

Yazınsal işlev görgül olarak hangi dilbilimsel ölçüte göre belirlenir? Özellikle de her yazınsal yapıtta bulunması zorunlu öğe nedir? Bu soruyu yanıtlamak için dilsel davranışta yararlanılan iki temel düzenleme biçimini anımsamamız gerekir: *Seçme* ve *birleştirim*. Bir bildirinin konusu "çocuk" olsun diyelim: Konuşucu, çocuk, ufaklık, yavrucak, yumurcak gibi, hepsi de bir bakış açısına göre aşağı yukarı eşdeğer, aşağı yukarı birbirine benzeyen bir dizi ad arasından birini seçer. Bu konudan söz etmek için de anlamsal yakınlığı olan eylemlerden -uyuyor, uyukluyor, dinleniyor, kestiriyor- birini seçer. Seçilmiş iki sözcük söz zincirinde birleşir. Seçim eşdeğerlilik, benzerlik, benzemezlik, eşanlamlılık, karşıtanlamlılık temeline göre gerçekleşir, birleştirim ya da birleşim, dizilişin kuruluşu bitişikliğe dayanır. *Yazınsal işlev, eşdeğerlilik ilkesini seçme ekseninden birleştirim eksenine aktarır*. Eşdeğerlilik dizilişi oluşturan yöntem düzeyine yükselmiş olur böylece. Şiirde her seslem aynı kesitin tüm öteki seslemleriyle eşdeğerlilik bağıntısı içindedir; her sözcük vurgusunun öbür sözcük vurgusuna eşit olması gibi vurgusuz vurgusuza eşittir; (bürünsel olarak) uzun uzuna, kısa kısaya eşittir, sözcük sınırı sözcük sınırına, sınır yokluğu sınır yokluğuna eşittir; sözdizimsel durak sözdizimsel durağa, durak yokluğu da durak yokluğuna eşittir. Seslemler ölçü birimlerine dönüşmüştür, seslem parçaları ve vurgular için de durum aynıdır.

Üstdilin de, eşanlamlı deyimleri bir denklem tümcesinde birleştirerek, eşdeğerli birimleri diziliş düzeninde kullandığı belirtilebilir: A = A ("*Kısrak atın dişisidir*"). Bununla birlikte şiirle üstdil arasında kesin bir karşıtlık vardır: Üstdilde diziliş bir denklem kurmak için kullanılır, oysa şiirde dizilişi kuran denklemdir.

Şiirde ve bir ölçüde yazınsal işlevin örtük gerçekleşmelerinde boyutları sözcük sınırlarıyla saptanan dizilişler ortak ölçülü bir biçime bürünürler, aralarında ya eşsürerlik ya da derecelenme bağıntısı görülür. "*Jale ve Mukadder*" örneğinde seslem derecelenmesine ilişkin şiirsel ilkenin işlediğini, aynı ilkenin Sırp halk destanlarının içdizemlerinde zorunlu yasa durumuna geldiğini görüyoruz.[19] İngilizce *innocent bystander* deyimi bir uzun iki kısa ses-

19 Bkz., T. Maretic, "Metrika narodhih nasih pjesama", *Rad Yugoslavenske Akademije*, 168, 170 (Zagreb, 1907).

lemden oluşmasaydı kalıplaşmış bir söz olarak benimsenip yaygınlaşması çok güç olurdu. Sezar'ın kısa ama özlü utku bildirisi "*Veni, vidi, vici*" tüm görkemini aynı ünsüzle başlayıp, aynı ünlüyle biten iki seslemli üç eylemin bakışımlılığından alır. (...)

(...) Sözün kısası, dize incelemesi tümüyle yazınbilimin alanına girer ve yazınbilim dilbilimin, yazınsal işlevi dilin öteki işlevleriyle bağıntıları içinde inceleyen bölümü olarak tanımlanabilir. Sözcüğün geniş anlamıyla yazınbilim yalnız yazınsal işlevin öteki işlevlerden daha öne çıktığı şiirdeki durumuyla ilgilenmez, şiirin dışında da şu ya da bu işlevin yazınsal işleve oranla ağır bastığı durumlarla da ilgilenir.

Hopkins'in dizeyi oluşturan ilke olarak gördüğü yinelenen "sesçil beti" daha kesin bir biçimde belirlenebilir. Bu tür bir beti, sesbirimsel dizilişin çeşitli bölümlerindeki yüksek ve alçak işitim algılamaları arasında her zaman en az bir (ya da birden çok) ikili aykırılık kullanılır. (ss. 209 - 222)

Çeviren: O. Senemoğlu

AYIRICI ÖZELLİK TÜRLERİ

Ayırıcı özellikler iki sınıfa ayrılır: 1) *Bürünsel* özellikler ve 2) *İçsel* özellikler. Yalnız seslemin doruğunu oluşturan sesbirimler bürünsel özellikler sunar. Bürünsel özellikler ancak seslemin ya da seslemsel zincirin yüksek noktasına gönderme yapılarak tanımlanabilir. İçsel ayırıcı özellikler söz konusu olduğunda ise durum değişir. Bunlar seslemin yüksek noktasındaki işlevlerinden bağımsız olarak sesbirimlerce gerçekleştirilir. Tanımlanmaları için seslemin ya da seslem zincirinin yüksek noktasına hiç bir gönderme yapmaya gerek yoktur.

Sweet'i izleyerek titrem, güç ve nicelik diye adlandıracağımız üç tür bürünsel özellik başlıca üç duyumsal niteliğin karşılığıdır: Sesin yüksekliği, sesin parlaklığı (öznel işitimsel yeğinlik) ve öznel süre (...) (s. 121).

Bugüne değin tüm dünya dillerinde ortaya çıkarılmış olan ve bürunsel özelliklerle birlikte bu dillerin bütün biçimbilimsel ve sözlüksel dağarını taşıyan içsel ayırıcı özellikler on iki karşıtlığa indirgenebilir: Bunlar arasında her dil kendi seçimini yapar. Bütün içsel özellikler iki sınıfa ayrılır: *Titreşimlilik özellikleri* ve *titremlilik özellikleri* diye adlandırılabilir bunlar. Birinciler güç ve niceliğe ilişkin bürünsel özelliklerle, ikinciler ise sesin yüksekliğini kullanan bürünsel özelliklerle benzerlik gösterirler. Titreşimlilik özellikleri tayf üzerinde ve zaman içinde enerjinin nicelik ve yoğunlaşmasını kullanır. Titremlilik özelliklerinde ise frekans tayfının iki uç noktası söz konusudur.

Titreşimlilik Özellikleri

I. Ünlü olan / Ünlü olmayan:

işitim bakımından – kesin olarak belirlenmiş bir biçimlendirici yapısının varlığı (ya da tersine yokluğu);

oluşum bakımından – özellikle ya da yalnızca sesyarığı düzeyinde titreşim ve bunun yanı sıra, havanın ses örgeninin içinden serbestçe geçişi.

II. Ünsüz olan / Ünsüz olmayan:

işitim bakımından – sınırlı toplam enerji (ya da tersine yüksek toplam enerji);
oluşum bakımından – ses yolunda bir engelleme olması (ya da tersine engelleme olmaması).

Ünlüler "ünlü olan" ve "ünsüz olmayan" özelliğini taşır: ünsüzler "ünsüz olan" ve "ünlü olmayan" özellikleriyle belirlenir; akıcılar hem "ünlü olan", hem de "ünsüz olan", özelliklerini taşır (ağız boşluğunda hem serbest geçiş, hem engelleme görülür; işitim bakımından da durum bu özelliklere uygundur); yarıünlüler (ya da yarıünsüzler) "ünlü olmayan" ve "ünsüz olmayan" özellikleriyle belirlenir.

III. Yoğun/dağınık :

işitim bakımından – tayfın görece olarak dar, özekteki bir bölgesinde daha çok (ya da tersine daha az) enerji toplanması, bunun yanı sıra toplam enerjinin niceliğiyle sürem içindeki yayılımının artması (ya da, tersine azalması);

oluşum bakımından – özekkaç/özekçil. Ayrılık, en dar boğulma noktasının önündeki tınlama boşluğunun biçim ve oylumuyla bu boğulma noktasının arkasındaki boşluğun biçim ve oylumu arasındaki bağıntıdan kaynaklanır. Birinci türden sesbirimlerin (açık ünlüler, artdişyuvasıllarla birlikte artdamaksıl ve damaksıl ünsüzler) tınlatıcısı boru biçimindedir; özekçil sesbirimlerin (kapalı ünlüler, artdamaksıllarla birlikte dudaksıl ve dişsil ünsüzler) tınlatıcısı ise Helmholz'un tınlatıcısınınkini andıran bir boşluk içerir.

IV. Gergin/gevşek:

işitim bakımından – tayfta daha kesin (ya da daha bulanık) biçimde belirlenmiş tınlama bölgeleri görülür; aynı zamanda toplam enerji miktarının ve bunun sürem içindeki yayılımının artışı (azalışı);

oluşum bakımından – dinlenme durumundaki konumuna göre ses aygıtının daha çok (daha az) biçim değiştirmesi. (...)

V. Titreşimli/titreşimsiz:

işitim bakımından – alçak frekansta periyodik bir titreşimin varlığı (yokluğu);

oluşum bakımından – ses tellerinin periyodik titreşimleri ya da tersine bu türlü titreşimlerin olmaması.

VI. Genizsil/ağızsıl:

işitim bakımından – kimi biçimlendiricilerin (özellikle de birinci biçimlendiricinin) yeğinliğindeki azalma ve ek biçimlendiricilerin (genizsil biçimlendiriciler) katılmasıyla eldeki enerjinin daha geniş (ya da tersine daha dar) frekans çizgileri üzerine yayılması;

oluşum bakımından – ağız tınlatıcısına geniz tınlatıcısının eklenmesi ya da tersine geniz tınlatıcısının dışlanması.

VII. Süreksiz/sürekli:

işitim bakımından – sesle "sessizlik" arasında sert geçiş bulunmamasıyla karşıtlaşan, geniş bir frekans çizgisi üzerinde enerjinin yayılmasından önceki ya da sonraki sessizlik (...);

oluşum bakımından – ses aygıtının kapanması ve/ya da birden açılması (patlayıcılarla daraltılılar birbirinden böyle ayrılır) yoluyla olduğu gibi, çırpmalı ya da yuvarlanan /r/ gibi süreksiz akıcıları /l/ yanünsüzü gibi sürekli akıcılardan ayıran çırpma ya da çırpmalarla kaynağın etkin duruma girmesi ya da birden durması.

VIII. Keskin/boğuk:

işitim bakımından – görece olarak yüksek yeğinlik gürültüsü ya da tersine görece olarak zayıf yeğinlik gürültüsü;

oluşum bakımından – pürtüklü kenarlar/ yalız kenarlar: Eklemleme noktasında keskin etkiler yaratan ek bir tıkanma pürtüklü kenar içeren sesbirimlerin oluşumunu, karşılıkları olan yalız kenarlı sesbirimlerin gerçekleşmesinden ayırır.

IX. Engelli/engelsiz:

işitim bakımından – kısa bir süre aralığında yüksek oranda enerji boşalması, daha uzun bir süre aralığında daha düşük düzeyde boşalma (ansızın durma/yavaş yavaş azalma);

oluşum bakımından – (sesyarığının sıkışması ya da kapanmasıyla) gırtlaksıllaşmış/gırtlaksıllaşmamış.

Titremlilik Özellikleri

X. Pes/tiz:

işitim bakımından – enerjinin, tayfın alçak (ya da tersine yüksek) frekanslarında toplaşması;

oluşum bakımından – çevresel/orta: Çevresel sesbirimlerin (artdamaksıllar ve dudaksıllar) karşılıkları olan orta sesbirimlere (damaksıllar ve dişsiller) oranla genliği daha büyük ve daha az bölümlenmiş bir tınlatıcısı vardır.

XI. Bemolleşmiş/bemolleşmemiş:

işitim bakımından – bemolleşmiş sesbirimler, frekansı yüksek kimi bileşenlerinin alçalma ya da zayıflamasıyla bemolleşmemiş sesbirimlerle karşıtlaşır;

oluşum bakımından – ilk türden sesbirimler (daralmış yarıklı sesbirimler) ikinci türden sesbirimlere (daralmamış yarıklı sesbirimler) karşıt olarak, ağız tınlatıcısının ön ya da art deliğinin daralması ve aynı anda da, ağız tınlatıcısını gevşeten bir artdamaksıllaşmayla oluşur.

XII. Diyezleşmiş/diyezleşmemiş:

işitim bakımından– diyezleşmiş sesbirimler karşılıkları olan diyezleşmemiş sesbirimlerle, yukarıya doğru bir yer değiştirme ya da frekansı yüksek kimi bileşenlerinin pekiştirilmesi yoluyla karşıtlaşır;

oluşum bakımından – birinci türden sesbirimler (genişlemiş yarıklı sesbirimler) ikinci türden sesbirimlerle (genişlememiş yarıklı sesbirimler) karşıt olarak ağız tınlatıcısının art deliğinin (yutak) genişlemesi ve aynı anda da özeksel boşluğu ufaltan ve bölümleyen bir damaksıllaşmayla oluşur. (...) (ss. 127 - 131)

Çeviren: B. Vardar

ANDRÉ MARTINET

(1908)

Saussure kuramının başlıca sürdürücüleri arasında yer alan A. Martinet, dilbilimin çeşitli alanlarında ve öncelikle sesbilimde kendine özgü bir kuram oluşturmuş, işlevsel dilbilim okulunu da bu temel üstüne kurmuştur. Prag Okulu öncülerinin ve özellikle Trubetskoy'un çalışmalarını yakından izlemesi, Danimarka'ya giderek L. Hjelmslev yönetimindeki Glosematik okulunun etkinliklerini gözlemlemesi Martinet'nin çalışmalarını yönlendiren başlıca olgulardır. Sesbilimde Trubetskoy'u sürdüren ve geliştiren Martinet, artsüremli sesbilimin de başlıca kuramcılarındandır.

Savoie'da doğan Martinet bu bölgede konuşulan ağızların çeşitliliği nedeniyle daha küçük yaşta özellikle ikidillilik olgularına ilgi duyar ve dil incelemelerine yönelir. Sorbonne da İngilizce agregasyonu hazırlar, orada Fernand Mossé'nin ve Ecole Pratique des Hautes Etudes'de J. Vendryes'in Germence derslerini izler. 1937'de doktorasını vererek Ecole Pratique des Hautes Etudes'de sesbilim incelemeleri yönetmeni olur. *La Géminatıon consonantique d'origine expressive dans les langues germaniques* (Germen Dillerinde Anlatımsal Kökenli Ünsüz İkilenmesi) (1937) başlıklı tezi, örnek bir sesbilim çalışması olacaktır.

Martinet, İkinci Dünya Savaşında tutsak düşer, gönderildiği kampta çağdaş Fransızcanın söyleyişi üstüne en geniş ve en yetkin soruşturuyu gerçekleştirir. 1946 - 55 yılları arasında çalışmalarını A. B. D.'de sürdüren bilgin Columbia Üniversitesi dilbilim bölümü başkanlığında bulunur, *Word* dergisini yayınlar. 1955'de Fransa'ya dönerek Sorbonne'da Dilbilim Enstitüsünü yönetir, bu kurumda ve Ecole Pratique des Hautes Etudes'te dilbilim dersleri verir.

Martinet öncülüğündeki işlevsel dilbilim okulu; sesbilim, biçimbilim, sözdizim ve değerbilim düzeylerinde dilsel çözümleme et-

kinlikleriyle başlıca üç ilgi alanına yönelir: Genel sesbilim, artsüremli sesbilim ve genel dilbilim.

Doğal dillerin temel işlevi olan bildirişimi sağlama işlevi Martinet dilbiliminin temelinde yer alır. Okulun yöntemsel yaklaşımınıysa çok sayıda dil örneğinin derlenerek betimlenmesi, böylece her dildeki ulamların, deneyim verileriyle dış dünyayı algılama biçimlerinin saptanması belirler. Bu tutumla işlevselciler dillerin özgül yapılarının betimlenmesine, ortak özelliklerden çok ayrılıkların incelenmesine yönelirler, "dillerin tek tek ayırıcı niteliklerini saptamaya, olguları bu çerçeve içinde tutarlı biçimde gözlemleyip sınıflandırmaya özen gösterirler".[1] Ayrılıkların yanı sıra tüm dillerde saptanabilen, bir dile öz niteliğini veren ortak yanlar da, Martinet' nin *bir dil*e ilişkin tanımında yer alır. *Eléments de linguistique générale* (Genel Dilbilim İlkeleri) (1960) başlıklı yapıtında Martinet, hem bu tanıma yer verir, hem de dilsel dizgeyi açıklamada işlevselci akımın yararlandığı işlemleri açıklar. Söz konusu işlemler Martinet'nin oluşturduğu "çift eklemlilik" kuramına dayanır: Sesli bir bildirişim aracı olan dil çift eklemli bir görünüm sunar. *Değiştirim* işlemiyle dilde iki türlü öğe saptanır: Birinci eklemlilik düzeyinde yer alan anlambirimler ve ikinci eklemlilik düzeyinde yer alan sesbirimler. Dilin en küçük göstergeleri olan anlambirimler hem gösteren hem de gösterilen yönü olan birimlerdir. Sesbirimlerse içeriksiz öğelerdir, anlambirimlerin gösterenlerini oluşturmaya yararlar.

Dilleri betimlemede çözümlemesini belirginlik ilkesi ve seçme eylemine dayandırır işlevselci okul. Seçme "bildirinin, konuşucunun kişiliği, özellikleri üstüne bilgi veren yönüyle aynı bireyin söylemek istediğini birbirinden ayırt etmeyi sağlar. Bir öğenin bildirişimsel nitelikli olması demek "seçilebilir" olması demektir."[2]

Betimleme çalışmalarının yanı sıra artsüremli sesbilimin de en önemli kuramcısı olan Martinet, *Economie des changements phonétiques: Traité de phonologie diachronique* (Ses Değişimlerinin Düzeni: Artsüremli Sesbilim İncelemesi) (1955) başlıklı ya-

---

1 B. Vardar, "İşlevsel Dilbilimde Temel İlkeler ve Yeni Yönelişler", *Dilbilim IV*, 1979 s. 26.

2 B. Vardar, a.g.y., s. 26.

pıtında "açıklamacı yapısalcılığa" yönelir. Açıklama sürecinde de betimleme etkinliklerine koşut olarak, sesbilimsel dizgenin belli bir andaki durumu, bağlılaşım belirtkeleri, vb. öğelerden oluşan "iç nedensellik"le, tarihsel, toplumsal, ruhbilimsel nitelikli "dış nedenselik"i birbirinden ayırır. Dizgeye bağlanan "değişmez koşullanmalar" iç nedensellikleri açıklarken, "rastlantısal koşullanmalar" dış nedenselliğe bağlanır.[3] Bu koşullanmaların incelenmesi hem eşsüremli, hem de artsüremli düzlemlerde yer alır. Böylece, Martinet öncülüğündeki işlevsel dilbilim, eşsüremli/artsüremli karşıtlığına yeni bir boyut kazandırmış, "eşsüremli düzlemde yer alan dilsel yapının durağan olmadığı gibi artsüremle de çelişmediğini ortaya koyarak *devingen* ya da *devimsel eşsürem* kavramını geliştirmiştir."[4]

Dilsel birimlerin sınıflandırılmasında, *Grammaire fonctionnelle du français* (Fransızcanın İşlevsel Dilbilgisi) – A. Martinet yönetiminde – (1979)'de görüldüğü gibi "döküm" işlemine başvuran işlevselciler, birçok anlambirimin birleşmesinden oluşan "birleşkebirim" ler saptar ve bunları türlere ayırırlar. Yalın anlambirimler gibi bağıntılar kuran birleşkebirimler, *birleşkebilim*in inceleme konusunu oluşturur.

Biçimbilimle sözdizimi birbirinden ayıran Martinet okulu, anlambirimler ve birleşkebirimler arasındaki bağıntıları *dilbilgisel işlevler*le saptar. Birincil ve birincil olmayan işlevler vardır. Birçok anlambirimin sözdizimsel ilişkilerle bağlanması *dizim*leri oluşturur. İşlevsel dilbilim, sözdizimde kalkış noktası olarak yüklemi alır. Yüklemin gerçekleşmesi için, somut bir duruma gönderme yapması gerekir. Böylece sözcede yüklem ve onu gerçekleştiren öğelerden oluşan çekirdekle öteki öğeler saptanır. Çekirdek dışındaki tüm öğeler bir *yayılım*dır.[5]

Anlambirimin gösterilen yönüne de eğilen işlevsel dilbilim, "işlevsel anlambilim" diye nitelenebilecek "değerbilim"i oluşturmuş-

---

3 Bkz. G. Mounin, *La Linguistique du XXe siècle*, Vendôme, P.U.F., 1975, ss. 154-169.

4 B. Vardar, *Dilbilimin Temel Kavram ve İlkeleri*, İstanbul, Multilingual, 1998, s.143.

5 Bkz. A. Martinet (sous la direction de), *Grammaire fonctionnelle du français*, Paris, Didier, 1979, s. 10.

tur. Sesbirimlerdeki ayırıcı özelliklerle gösterilenin kapsadığı anlambirimcikler arasındaki eşbiçimli bağıntıları değerlendiren işlevselciler, değiştirim işlemiyle saptadıkları anlamsal değerleri incelerler değerbilimde ve bir dilden bağımsız olarak anlamı inceleyen anlambilimden ayırırlar onu. İki dal arasında sesbilim/sesbilgisi karşıtlığına koşut bir ilişki söz konusudur.

Böylece değişik düzeylerdeki çözümleme etkinlikleriyle dil olgularının belirlenmesinde ve değerlendirilmesinde bildirişim işlevine öncelik tanır işlevselci okul. Bunun yanı sıra: "Dil olgularını geçmişe oranla daha da geniş kapsamlı bir biçimde ele alarak tüm çeşitliliği, uzam ve zaman boyutlarındaki değişkenliği içinde kavramaya yönelmesi, ayrıca çalışmalarını örgütlü ve eşgüdümlü biçimde sürdürmeye özen göstermesi Martinet okulunun son yıllardaki canlılığının başlıca nedenleridir."[6]

Uluslararası İşlevsel Dilbilim Kurumu onursal başkanı ve 1977'den bu yana söz konusu dernek adına çıkarılan *La Linguistique* dergisinin kurucusu olan Martinet'nin başlıca yapıtları arasında; *La Prononciation du français contemporain* (Çağdaş Fransızcanın Söyleyişi) (1945), *La Linguistique synchronique* (Eşsüremli Dilbilim) (1965), *Studies in Functional Syntax - Etudes de syntaxe fonctionnelle* (İşlevsel Sözdizim İncelemeleri) (1955)'i de sayabiliriz.

N. S.

Kısa Kaynakça

Clairis, C. (propos recueillis par) Questions à André Martinet", *Dilbilim IV, 1979.*

Mounin, G. La Linguistique du XXe siècle, Vendôme, P.U.F., 1975.

Va dar, B. *Dilbilimin Temel Kavram ve İlkeleri*, İstanbul, Multilingual, 1998.

Alıntıların Kaynağı

I. Martinet, A. *Eléments de linguistique générale*, nouvelle ed., Paris, A. Colin, 1980. (1960)

II. – *La Linguistique synchronique, 3e éd.*, Paris, P.U.F., 1970 (1965)

III. – "Pour une approche empirico-déductive en linguistique", *Linguistique et sémiologie fonctionnelles*, İstanbul, İ.Ü. Yabancı Diller Yüksek Okulu yayınları, 1981

6 B. Vardar, "İşlevsel Dilbilimde Temel İlkeler ve Yeni Yönelişler", *Dilbilim IV*, 1979, s. 24.

DİLBİLİMDE GÖRGÜL – TÜMDENGELİMLİ YAKLAŞIM

(...) Bence çağdaş dilbilim araştırmalarının ilerlemesini engelleyen neden, bu alanda bilgikuramsal verileri her an yeniden belirlemeden hiçbir şey yapılamayacağı yolundaki çok yaygın kanıdır. Hangi ilkelere göre çalışılması gerektiğini düşünmekten, parmakla sayılacak kadar az geçerli çalışma yapılmıştır. Olguların geçerli gözleminin ancak önceden belirlenmiş kuramsal bir çerçevede yer alabileceğine dilbilimciler o denli inandırılmıştır ki öz saygısı olan her araştırmacı ister istemez her şeyden önce kendi kuramsal çerçevesini çizmek gerektiği kanısına varmıştır. Bu durum ise araştırmacının tüm çabasını harcamasına, salt gözleme çok az zaman ayırmasına yol açar.

Kalkış noktasını sonradan gözlemle doğrulanan bir varsayımın oluşturduğu çağdaş fiziğin bazı bulgularından etkilenen birçok dilbilimci kendi dallarında da aynı durumun geçerli olduğunu düşünmüştür. Kendi alanlarındaki koşulların Einstein fiziğinde rastlanan koşullarla mı yoksa daha yalın, daha dolaysız, daha temel bir fizikteki, olguların bir belirginlik ilkesine göre sınıflandırıldığı geleneksel fizikteki koşullarla mı özdeş olduğunu belki de yeterince araştırmamışlardır. Gerçekte soru şöyle sorulmalıdır: "Dilbilim, sözün gözlemlenebilir verilerinin ve bunlara eşlik eden insan davranışlarının üstüne kurulabilir mi yoksa daha başlangıçta dil diye tanımlanan olguya ilişkin ister istemez ruhbilimsel nitelikli bir varsayım getirmek zorunlu mudur?" Dikkat ederseniz burada *dil* diyorum. Oysa benim kişisel olarak *bir dil* sözünü yeğlediğimi göreceksiniz. Böyle bir varsayım ileri sürüldüğünde bir gün gözlemin varsayımı doğrulayacağını ya da geçersiz kılacağını düşünmek gerekir. Ama bir kez ortaya atılınca da gözlem çerçevesi görevini yapacak olan yi-

ne bu varsayım değil midir? Öyle ki varsayımı geçerli kılan olgular algılanmayacak ya da algılandıklarında varsayımı kurama bağlayıcı doğrultuda yorumlanacaklardır. Yıllardır sık sık gözlemlemekteyiz bunu. Böylece ortaya konulan varsayımsal tümdengelimli çerçeve içinde öncelik tümüyle, varsayımın gerektirdiği olgulara verilmekte, bunlara ters düşebilecekler bir yana itilmektedir. Varsayımdan kalkılarak makineler oluşturulduğunda varsayım, makinenin işlememesiyle çürütülebilir. Başka bir deyişle makineler çalışmıyorsa varsayımı atma olanağı var. Dilbilimde ise makineler oluşturmak söz konusu değildir. Belki dilbilimde de makinelerden yararlanılır ama bunlar varsayımları doğrulamak ya da çürütmek için kullanılmazlar burada. Bizim alanımızda uygulamalar dilbilimsel varsayımı ancak uzun sürede, büyük bir olasılıkla varsayımın modası geçtikten sonra çürütebilir. Ne yazık ki bu alanlarda moda önemli bir yer tutmaktadır. Benim gibi kimi araştırmacılar da modanın etki alanını daraltmayı çok istemektedir.

İşlevsel dilbilimde varsayımı gerekli olduğu yerde kullanmaya bizi bu genel nitelikli gözlemler yöneltti. Genel nitelikli dilbilim terimi yanıltmamalı. Burada oldukça değişik alanlar karşısındayız. Betimsel dilbilim söz konusuysa inceleme konumuz *bir* dildir. Dikkat ederseniz burada da bir dil diyorum. Dolaysız olarak gözlemleyeceğimiz *bir* dilledir işimiz. Bugün doğru gözlem yapabilmemizi sağlayacak gereçlerimiz var ve bu koşullarda varsayıma fazlaca bir gereksinim duymamaktayız. Ama dilbilimde varsayımın gerekli olduğu başka alanlar da vardır. Örneğin tarihsel dilbilim diye adlandırılan alanda varsayım gereklidir. Tarihsel dilbilimde bazı sonuçlarını gözlemlediğimiz olgularladır işimiz ve bu sonuçları hazırlayan nedenleri anlamaya çalıştığımızda gelişimi belirleyen geçmişteki olguları gözlemle saptayamayız. Bu koşullarda varsayımlar oluşturmaya yöneliriz. Daha genel bir düzeyde, bir dilbilimsel evrim kuramı düzeyinde, gelişimin kimi etkenlerinin, kimi belirleyici koşullarının varlığını öne sürdüğümüzde de varsayımlarda bulunmaya yöneliriz. Örnek olarak işlevsel verim kuramını ele alalım. Bu kurama göre dilsel dizgenin evrimi, dilde yer alan kimi karşıtlıkların önemine göre belirlenir. Bu önem sayılamabilim açısından değerlendirilebilir:

Belli bir sesbilimsel karşıtlığın kullanım sıklığı. Bu konuda elimizde bir varsayım bulunmakta. Buna göre, varsayımı sürdürmemizi ya da bırakmamızı işlevsel verim bir başka deyişle herhangi bir karşıtlığın belli bir dil durumundaki önemi belirler. Kuşkusuz verim (birçok kişi bunu unutmaktadır) işleyişin öğelerinden yalnızca biridir: Göz önünde bulundurulması gereken daha pek çok öğe vardır ve işlevsel verim varsayımını kimi durumlarda doğrulanmıyor diye bırakmak gerekmez. Koşullar değişik olabilir, işlevsel verime bağlanabilecek etmenler daha güçlü düzenleyici koşullar karşısında öne çıkamayabilir. Bu alanlarda varsayımlar sunmak, olanaklarımız ölçüsünde bunları doğrulamaya çalışmak ve bir varsayımın olguların açıklanmasında ulaşabileceği sınırları belirlemek zorunludur. Ben işlevsel verim varsayımının geçerli olduğu kanısındayım. Çünkü yadsınamadığı her yerde tanıtlanmıştır bu. Çağdaş Fransızcanın ses dizgesinin evrimi işlevsel verimin çok etkin olduğu bir alandır ve işlevsel verim kuramını özellikle Fransızların geliştirmesinin nedeni dillerinden edindikleri dolaysız deneyime dayanmalarıdır. Bu deneyimle, dillerinin işleyişi açısından önem taşımayan ayrımların yok olduğunu aynı türden ama çok önemli ayrımların sürdüğünü gözlemlemişlerdir. Bildiğiniz gibi Fransızcada ɛ̃/œ̃ karşıtlığı tümüyle yok olmadıysa da (günümüzde de œ̃ diyenlere rastlanmaktadır) Paris'te artık hiç bir geçerlik taşımaz. Ben bugün de ɛ̃/œ̃ karşıtlığını sürdürüyorum çünkü taşralıyım. Paris'te doğsaydım bu karşıtlığı sürdürmeyecektim artık. ɛ̃/ɑ̃ karşısında fiziksel açıdan aynı türdeki ɑ̃/ɔ̃ karşıtlığı da kolay olmamakla birlikte gene de sürmektedir. Çünkü oldukça çok sayıda sözlüksel ya da dilbilgisel öğeyi birbirinden ayırmaya yaramaktadır.

Dilsel evrim alanını bırakalım ve birkaç yıldan bu yana dilbilimcilerin yeğledikleri bir alana, eşsüremli betimlemeye dönelim. Bu arada, eskiden dilbilimin eşsüremli sunuşları dışladığını anımsatalım. Bu konu dilbilgisi yapımcılarına bırakılıyordu. Yapısal dilbilimin yol açtığı büyük devrim de, dillerin betimlenmesini vurgulamasıdır. Bugün betimleme için sesbilim akımının en büyük buluşu olan değiştirim ölçütü vardır elimizde. "Değiştirim" terimini Louis Hjelmslev önermiştir. Ama olgu ondan önce ortaya çıkarılmıştır.

Değiştirim işleminin dilbilimsel gözlemin temeli olarak benimsenmesini sağlayan Prag Okuludur. Değiştirim, yaşam gerçekliği içinde birbirine yakın olmayan sözceleri yaklaştırmaya ve bu temel üstünde bazı ayrımların önemli, bazılarınınsa belirginlikten yoksun olduğunu gözlemlemeye dayanır. Oldukça yalına kaçan belirgin/belirgin olmama karşıtlığının ötesinde, bizden önceki dilbilimcilerin ne yazık ki gerçekleştiremedikleri dilsel olguların aşamalandırılmasını, değiştirim temeli üstüne kurma olanağı vardır. Varsayıma ya da içebakış ilkesine başvurmaksızın dil olgularına yaklaşımımızı da değiştirim işlemi sağlar. İçebakışın uygulamada yararlı olduğunu söylemeye gerek yok. Ama bir kanıt sayılmamaktadır artık. Değiştirimin getirdiği kanıt, bir başka deyişle iki sözcenin karşılaştırılmasıyla ortaya çıkan dönüşümün bildiride bir değişim yaratması olgusu dilbilimcinin içgüdüsüne değil, konuşucuların davranışlarının gözlemlenmesine dayanır.

Demek ki sözün bize sunduğu fizik gerçeklik içinden bir seçim yapabilmemiz için elimizde değerli ve zorunlu bir araç var: Değiştirim. Yönlendirici ilkeler olmaksızın olguların rastgele, bir başka deyişle tümevarımlı bir biçimde toplanması söz konusu değildir. "Bizler dilbilimciyiz. Dilleri gözlemleyecek olanaklarımız var. Öyleyse dilleri gözlemleyip olgular derlemeliyiz" demek eğilimine kapılabiliriz. Yine de biraz fazla görgül nitelikli bu temeller üstünde, bir iki dilde gözlemledik diye bazı olguları genelleştirme tehlikesine düşeriz. Çok büyük bir tehlikedir bu. Tüm dilbilimciler çalışmalarının belli bir aşamasında gözlemlerini çok hızlı sonuçlandırma, bunları genelleştirme eğilimine kapılır. Artık büyük dillerle yetinilmeyen çağdaş dilbilimin bir dramıdır bu.

Bilimsel nitelikli bir dilbilim kurulmasından önce yalnızca büyük dillerle ilgileniliyordu. Lehçebilim üstüne çalışılmasının amacı bile büyük dillerde olup biteni açıklamaktı. Jules Gilliéron ve daha başka birtakım dilbilimcilerin lehçebilim ve dil atlası yapmaya başlamalarına özel olarak Fransızca alanındaki ağızlara duyulan ilgi değil, Fransızca, İtalyanca, İspanyolca gibi büyük Roman dillerinin o zamana dek ele alınmamış gelişim olgularının Fransızcadaki ağızların incelenmesi aracılığıyla açıklanabileceği düşüncesi yol açmıştır.

Çağdaş ve yapısal dilbilimin ortaya çıkışı, bu soruna yönelik, biraz değişik bir bakış açısıyla çakıştı. Dillerle, tüm dillerle kendi içlerinde ve kendileri için ilgilenildi. Bu ilke Ferdinand de Saussure'ün Dersleri'nin sonunda yer alır. Bir dille kendisi için ve kendisi içinde, özel bir ekinin taşıyıcısı olduğundan ötürü ilgilenilmez. Öyleyse salt dilbilimsel açıdan bir lehçe incelemesi, büyük bir dil incelemesi kadar ilgi çekicidir. Dillerle genel olarak ilgilenilmesinden bu yana tümevarımlı yöntemle çalışma, bir başka deyişle incelenen dillerdeki kimi olguların varlığından genellemeler çıkarma eğilimi vardır. Yaygınlaştığını izlediğimiz dil tümelleri kuramı, başka açılardan tümevarımı yadsıyan kişilerce kullanılmasına karşın, sıkı sıkıya tümevarımlı temeller üstüne kurulmuştur. Bu kuramın tümevarımlı temeller üstüne kurulduğu öylesine kesindir ki geçerli bir çalışmanın ancak tümdengelimle yapılabileceğini düşünen herkesçe yadsınması gerekir.

Tümdengelimli yöntemle çalışmamız gerektiği sonucuna vardığımıza göre, gözlemimize tümüyle güvenemeyiz, çünkü ister istemez sınırlıdır o: Bugün dünyada kimbilir kaç dil var. Bu dillerin alt türlerini de ayrı ayrı ele alırsak bu sayı binleri bulur. Üstelik hiç bir iz bırakmadan kaybolmuş diller de vardır; henüz ortaya çıkmamış dilleri de düşünmek gerekir; dolayısıyla dilsel olguların bütününü kavramak istiyorsak, tümevarımla işlem yapamayız. Belli bir evrede, belli temellerden kalkarak tümdengelimli yöntemle çalışmamız gerekir. Bu temelleri belirlemek için kimileri bizi böyle yapmaya çağırıyor diye birtakım varsayımlar oluşturmak zorunda mıyız? Kesinlikle hayır. Çıkarsamamızı görgül bir temel üstüne, bir gözlem temeli üstüne kuracağız. Yapmak istediğimiz, bir nesneyi *bir dil* olarak adlandırabilmemiz için bu nesnenin neleri içereceği konusunda anlaşmaya varmaktır. Bir dil için nelerin gerekli ve yeterli olduğu konusunda dilbilimcilerin çoğunun uzlaşabileceğini sanıyorum. Bu, *bir* dile ilişkin tanımdır. Dil değil, *bir* dil dediğimi iyice vurguluyorum. Hiç bir şey dil olarak adlandırılamaz. Dil yoktur. İnsana özgü dilyetisi vardır ve dilyetisi *diller* aracılığıyla ortaya çıkar. Bizim incelememiz gereken konu, *bir* dildir.

Diller ayrılık gösterir; işte doğrudan doğruya bu ayrılık, bir dilin tanımına katmamız gereken öğelerden biridir. Bir dile ilişkin

tanımımızda, Babil Kulesi'nin, yani birçok dilin varlığını göz önünde bulundurmamız zorunludur. Bu, temel bir olgudur. Dil incelemesi daha ileri götürülürse, bir dilin zaman sürecinde değişmez kalamayacağı çok iyi anlaşılır. Bir dil zorunlu olarak evrim geçirir. Kuşkusuz diller benzerlikler gösterebilir ama ayrılıklar da kaçınılmazdır. Öyleyse tanımımız bu ayrılıkları içermeli. Tanımımızı yaptıktan sonra bundan çıkarabileceğimiz özelliklerin şurada ya da burada gerçekten yer alıp almadıklarını aramaya çalışmaksızın tümdengelimli incelememizi gerçekleştirebiliriz. Bunun gerekli olduğu kanısındayım ve üstünde çok duruyorum; çünkü kimilerine çok şaşırtıcı gelmekte. Görgül yöntemi benimsediğimizi belirtiyoruz, buna karşın belli bir aşamada bu görgül temel üstüne kurulu çıkarsamalarımızın, bizi şurada ya da burada ortaya çıkıp çıkmayacaklarını araştırmak zorunda olmadığımız bazı dilsel özelliklerin bulunabileceği varsayımına yönelteceğini açıklıyoruz. Bir dil karşısında bulunduğunuzda, dil tanımınızda yer alan olasılıkların tümünü anımsıyamıyorsanız, usunuza ilk gelecek benzerliklere dayanarak tümüyle değişik olguları birbiriyle özdeşleştirme tehlikesine düşersiniz. Hepimiz, iyi bildiğimiz dillerde yer alan, somut, açık ve doğrulanabilir gerçeklikleri karşılayan ad, sıfat, eylem gibi geleneksel terimlerle işlem yapıyoruz ve bunları evrensel nitelikli sayma eğilimindeyiz. Doğrudan doğruya incelediğimiz dilin sözcelerinden, incelememizde kullandığımız dilin sözcelerine yapacağımız çevirilerin temelinde bu ulamların bulunduğunu varsaymaya kalkarız. İşte ne pahasına olursa olsun bundan sakınmak gerekir. Tümdengelimli örneğimizin bizi en değişik yapılara hazırlamak gibi bir üstünlüğü var.

Bunları böylece belirttikten sonra, bir dil için sizlere önereceğim tanıma geliyorum. *Eléments de linguistique générale* (İşlevsel Genel Dilbilim)'de bulabileceğiniz bu tanım yeni değil; yaklaşık yirmi yıl önce yaptığım bu tanımın bir sözcüğünü değiştirdim; yeri gelince belirteceğim: Bir dil, insan deneyimini her dilde, her toplumda farklı biçimlerde anlamsal bir içerikle sesli bir anlatımdan oluşan birimler, anlambirimler biçiminde eklemleyen bir bildirişim aracıdır... // Tanımımın bugünkü biçimi 1960'daki biçiminden şu noktada ayrılmaktadır: O zaman "sessel demiştim bugün "sesli" de-

meyi yeğliyorum. Bunun aynı şey olduğunu söyleyeceksiniz. Doğru, aynı şey. Ama "sesli", göz önünde bulundurulması gereken kimi önemli sonuçlar içerir, insan sesini çağrıştırır. // bu sesli anlatım da her dilde belli sayıda olan, nitelikleri ve karşılıklı bağıntıları dilden dile değişen ayırıcı ve ardışık birimler, sesbirimler biçiminde eklemlenir. Uzun bir tanım bu ama sanırım hiç bir şeyi atamam bu tanımdan. Belki tanımın ne denli az esbiçimli olduğunu gözlemlediniz. Bundan demek istediğim şu: Hiç bir biçimde sözcenin her iki bölümünde de kesinlikle -anlamlı birimleri, anlambirimleri inceleyen birinci bölümle, ayırıcı birimleri, sesbirimleri inceleyen ikinci bölüm- hiç bir biçimde bir koşutluk oluşturmaya çalışmıyorum. Bildiğiniz gibi eşbiçimlilik, Louis Hjelmslev'in, iki düzeyli ve her iki düzeyinde de aynı olguların bulunmasını gerektiren glosematik'inin temelinde yer alır. Bu, temelden ayrı olduklarından aynı düzeye konulmaması gereken olguları özdeşleştirmekten başka bir şey değildir. (...) Şimdi bu tanımın öğelerini tek tek ele alıyorum:

"Bildirişim aracı": Araç sözcüğünde eğretilemeli bir kullanım olduğunu öne sürerek bildirişim aracı terimini sık sık eleştirenler oldu. Evet, herkes için araç, bir çekiçtir, testeredir; dil bu türlü bir araç olarak gösterilemez. Çok daha karmaşıktır dil. Araç sözcüğünde eğretilemeli bir anlam bulunduğunu içtenlikle kabul ediyorum. "Bildirişim" de biraz bulanık bir terim. (...) Kuşkusuz buradaki bildirişimin bilgi alışverişi olduğunu açıkça belirtmek gerekir.

"...insan deneyiminin..." Deneyim de bir açıklama gerektirir. (...) İnsan deneyimi, kişinin duyumsayabileceği ve algılayabileceği her şeydir. Dilbilimci olarak, deneyim bizi ancak başkalarına iletileceği ölçüde ilgilendirir. Ruhbilimci, budunbilimci gibi öteki araştırmacıları da ilgilendirebilir, ilgilendirecektir de. Fizikçiyi de ilgilendirmesi gerekir. (...) İnsan deneyimini dünyanın kendisi, dünya olarak adlandırdığımız şey, bir başka deyişle yaşadığımız biçimiyle dünya oluşturur. (...) Felsefe dünyanın kendisine yöneliktir. Ama bilim dünyanın kendisiyle değil, algılandığı biçimiyle, deneyimlerimizin dünyasıyla ilgilenir. Dilbilim de bu kuralın dışında kalmaz. Bizi ilgilendiren, kalkış noktamızı oluşturan, insan deneyimidir. Ama bazı öğelerini başkalarına iletebilme olanağı bulduğumuz insan de-

neyimi. "Bir deneyimi dil aracılığıyla iletmek" dendiğinde sözcüğü sözcüğüne bir anlam çıkarmamalıyız bundan; deneyim hiç bir zaman iletilemez. Deneyimi iletmek demek, başımız ağrıdığında, baş ağrımızı başkalarına da geçirerek iletmek olurdu. Tanrı'ya şükür böyle bir şey yapamıyoruz şimdilik! Demek ki deneyimin tümüyle iletilmesine olanak yok.

Kuşkusuz tüm deneyimlerini aktarmak isteyen kişiler vardır. Bunlara ozan denir. Ozan her şeyi değilse de yaşam deneyimini aktarmayı deneyen kimsedir. Eğer kendisi acı çekmişse size de acı çektirmek ister. (...)

İnsan deneyimini dil aracılığıyla iletebilmek için çözümlemek gerekir. Bu çözümleme, her dile özgü birtakım eklemlemelerle yapılır. Her dilin deneyimi çözümleyiş biçimi değişiktir. Çok basit bir örnek vermek gerekirse; Fransızcada "il a traversé la rivière à la nage" (nehri yüzerek geçti) dediğiniz durumda İngilizce "he swam across the river" demeniz gerekecektir. Sözcenin düzenlenişi tümüyle ayrıdır. Deneyim aynı biçimde çözümlenmez. Deneyim aynıdır. Ama dinleyicilerim İngilizce konuşuyorsa bu deneyimi İngilizce, Fransızca konuşuyorsa bambaşka biçimde eklemleyerek Fransızca iletirim. Bir yanda eylem olan, öte yanda belirteç olur vb.. Türkçeyle Fransızca karşılaştırılırsa kuşkusuz birçok benzer öğe bulunur.

Öyleyse insan deneyimi her toplulukta değişik biçimde çözümlenir. Niçin değişik biçimde? Dil her an ve konuşulan kişilere göre değişir de ondan. Dil sürekli biçimde dinleyicilere uyarlanır. (...)

"...her toplulukta değişik biçimde çözümlenir..." topluluk terimi bilinçli olarak kullanılmış bulanık bir terimdir. Bir topluluğun sınırlarını belirlemek güçtür. Dil incelemesinin bir evresinde kendimize şu soruyu yöneltmemiz gerekir: "Bir topluluk nedir? Nerede başlar, nerede biter? Bu soruların yanıtlarını bilemeyenler, yanıtlayamayanlar çok olacaktır. Topluluk; anlaşan insanlardır diyeceksiniz. Kuşkusuz, ama ilk bakışta anlaşamayan insanlar da vardır. Danimarkalı bir köylüyü Norveç'e götürün, ilk anda söylenenleri anlayamayacaktır. Ama iki gün sonra anlayacak, derdini anlatabi-

lecektir. Burada aynı topluluk mu söz konusu? Hem evet, hem hayır. Hayır, çünkü dünya haritasında Norveç'in sınırları başka, Danimarka'nın sınırları başkadır. Öyleyse iki değişik topluluğun söz konusu olduğu sonucuna varmak gerekir. Ama ya Fransa'da, lehçesel ikidillilik nerede başlar? Bu, Gilliéron gibi kişilerin kendilerine yöneltmedikleri bir sorudur. Gilliéron Fransa'nın dil atlasını yapmıştır. (...) Gilliéron'un dil atlasını açın ve tekdilli kişilerle ikidillileri ayıran sınırı arayın. Bulamazsınız. O halde Fransızca konuşan topluluk nerede başlayıp nerede bitmektedir?

"...*bir anlamsal içerikle bir sesli anlatımdan oluşan birimlere* ..." bölümüne geliyorum. Bu birimler iki yüzü olan birimlerdir. Saussure terimcesinde gösterge olarak adlandırılırlar; anlambirimse en küçük göstergedir. Bu en küçük göstergelerin ardışık olduğunu söylemediğimi belirteyim. (...) "Il faut que je fasse" (yapmam gerek) dediğimde *faire* (yapmak) eylemiyle isteme kipi, "fasse"ın neresinde yer alırlar? Yanıtlayabilene aşkolsun! (...)

(...) "...*anlamsal içerik ve sesli anlatım*..." anlamsal, algılanan gerçeğe gönderme olduğunu gösterir. Öyleyse Saussure'ün gösterilen diye adlandırdığı ve karşısında "sesli anlatım"ı bulduğumuz öğedir. Niye "sessel" yerine "sesli" diyorum? Sessel daha geniştir (...). Oysa sesli çok daha kesin: "Sesli", gırtlak titreşimleriyle oluşan gürültüye gönderme yapar.

"...*sesli anlatım da*..." : "da", daha önce de bir eklemliliğin var olduğunu, ama ardışık niteliği üstünde fazla durmak istemediğim bir eklemlenmenin varlığını anımsatır.

"... *ayırıcı ve ardışık birimlere*..." "ayırıcı" bunlar anlambirimleri, anlam taşıyan birimleri birbirlerinden ayırmaya yarayan öğelerdir. Ama bunun neyi içerdiğini görmek gerekir. Buradaki anlamıyla "sesbirimin", Amerikalı dilbilimcilerin sesbiriminden bütünüyle farklı olduğunu içerir. Onlarda titremleme, titremler, vb. den oluşan "parçaüstü sesbirimler", başka bir deyişle bizim sesbirimlere bölümlenemeyen özellikler vardır. Bense "ardışık" diyerek "parçaüstü sesbirimler"i dışarıda bırakıyorum. Benim için "sesbirimler", onların parça özellikli sesbirimler'i demektir.

"...her dilde belli sayıda..." burada da *dil* olarak adlandıracağımız olguya çok bağımlıyız. Çünkü bana durup dururken Fransızcada kaç sesbirim vardır? diye sorsanız size hangisinde? diye bir soru yöneltirim. Eşimin Fransızcasında mı, benimkinde mi? Benim için 36 sesbirim vardır. Karımsa 32 ile yetinmekte. Ben /a/ve/*a*/'yı ayırmaktayım, karımsa ayırmaz. Gerçekten de bu ayrımı yapmaya değmez; sizi sıkıyorsa bu ayrımı yapmayabilirsiniz.

"...ayırıcı ve ardışık, her dilde belli sayıda sesbirimlerden..." Burada bazı dilbilimciler soracaklardır. Kaç sesbirim kullandığını kişi tam bilebilir mi? Gerçekten, insanın bunu tam bilemeyeceği anlar vardır. Yirmidört ve otuzdört yaşları arasında Fransızcadaki bazı sesbilimsel ayrımları yitirdim. Otuz yaşında bu konuda ne durumda olduğumu sorsaydınız belki duraksardım. Yine de bu, bazan sınırsal, ara durumlar bulunsa da, sesbirimlerin ayrık niteliğini varsaymamızı engellemez.

"...nitelikleri ve karşılıklı bağıntıları bir dilden öbürüne değişen...": Sesbirimler bir dilden öbürüne değişirler. / p / sesbirimin Fransızca ya da Türkçede yer aldığını söyleme yetkimiz yoktur. Türkçe / p / sesbirimi vardır, Fransızca / p / sesbirimi vardır. Bunun nedeni, her sesbirimin öbür sesbirimlere göre dizge içinde yer alan karşıtlıklarla tanımlanmasıdır ve karşıtlıklar aynı değilse başka başka sesbirimler karşısındayız demektir. Öyleyse sesbirimlerin niteliği ve karşılıklı ilişkileri dilden dile değişecektir.

Bu tanım dilde çift eklemlilik olarak adlandırdığım olgunun sunuluşunu da içerir: Deneyimin önce anlambirimler, sonra da anlambirimlerin algılanabilir biçimlerinin sesbirimler olarak eklemlenmesini. Niçin insan dilleri çift eklemli bir görünüm sunar? Herşeyi anlatabilecek niteliktedirler de ondan. İnsanlık öyle oluşmuştur ki ilkece herşeyi dile getirmesini sağlayacak bir gereç vardır elinde. Biraz önce belirttiğim tüm sınırlar içinde herşeyi dile getirmek! Deneyimlerin aktarımı kuşkusuz hiçbir zaman tam değildir, ama dilin ne olursa olsun her deneyimi kesinlikle aktarması gerekir. İnsan deneyimlerinin sonsuz olduğu da açık (...).

İnsanı kargadan üstün kılan, iki çığlığı birleştirme, ilk çığlığı ikincisinin yardımıyla derecelendirme (ya da ikincisini birincisinin

yardımıyla derecelendirme, bu hiç önemli değil, dile göre değişir) yetisidir. Bu da deneyimi çözümleme diye adlandırılan olgudur. Kuşkusuz deneyimi çözümleme özgün olduğu ölçüde, bildirişimi bulanıklaştırabilir. (...)

Yeni bir deneyim edindiğinde, birey bunu aktarmayı dener: Birinci eklemleme bunu sağlar. İnsan dilini gerçek bir biçimde oluşturan da budur. İnsan dili uyarlanabilen bir dildir. İnsanlığın ilerlemesinin anahtarı da dildir; önceki iki çığlığı birleştirerek yeni bir çığlık oluşturmamızı sağlayan bu olanaktır. Ne tür olursa olsun, bir buluş, o ana değin bir araya getirilmemiş şeyleri, iki sözcüğü ya da daha kesin bir anlatımla bir araya getirilmemiş iki anlambirimi birbirlerine yaklaştırmaktır.

İkinci eklemlilik, bütünüyle belki de birinci eklemlilikten daha çok insancıl nitelik taşımasına karşın daha az ilgi çeker, insanlığı belirtici yanı daha azdır. Yine de kim bize kargaların iki sesi birleştiremiyeceğini söyleyebilir? İkinci eklemlilik de; anlambirimin algılanabilir biçiminin ardışık birimlere, sesbirimlere eklemlenmesi de çok önemlidir. Göstergelerin sürekliliğinin bir güvencesidir. Anlambirimin değerinin kendisine bağlanan algılanabilir biçimi etkileyemeyeceğinin güvencesidir. (...)

(...) Dile ilişkin olarak yaptığım tanım zorunlu ve yeterli bir tanımdır. "Zorunlu" sözcüğü, bir özellik tanımda yer alıyor ya da tanımca içeriliyorsa, bu özelliğin yokluğunda bir dilden söz edilemeyeceğini göstermek için kullanılmıştır. Örnek: Artık konuşulmayan diller olduğu için, sık sık dilin sesli niteliği üstünde durmakla yanılgıya düştüğüm söylenir. Çok doğru, ama bu dillerin bildiğimiz yazılı biçimleri sesli niteliklerinin izlerini taşırlar. Dilin sesli niteliği sözün çizgiselliğini belirler. Sözün çizgiselliği de sözdizimini içerir. Sözdizim, çizgiselliği aşmamızı sağlar. Sözün çizgiselliği, ayrımsız bir bütün oluşturan deneyimin tüm öğelerinin ardışık öğeler biçiminde sıralanmasını içerir. Ama bu ardışık öğelerin oluşturduğu bütünü anlamak için bunları kendi aralarında birbirlerine bağlamak gerekir. İşte sözdizimi tam burada yer alır. Sözdizimi, özü bakımından söz zincirindeki öğelerin art arda sıralanması demek değildir.

Öğeler arası ilişkilerin gerçek niteliğini açıklamak için her dilde rastladığımız ve bir öğeyi diğerine bağlayan olanakların incelenmesidir.

Tanımımız, ikinci eklemlemeyi kapsamayan bir olgunun dil olamayacağını da içerir. Hem birinci hem de ikinci eklemleme gereklidir. Ayrıca ikinci eklemlemenin sesli olması zorunludur. Çünkü artık konuşulmasa da dilin başlangıçtaki bu sesli niteliği; sözcenin çizgiselliğini, deneyimin toptan algılanmasına koşut bir anlambirimler ardışıklığı içerecektir. Deneyimin kendisi parçalara bölünemez. Tartışma götürmez bu. Bütüncüldür deneyim. Bir dilsel biçim vermek gerektiğinde parçalara ayrıştırılarak kullanılır: Kullandığımız dilsel biçimin Türkçe; Fransızca, İngilizce ya da Çince olmasına göre de parçalar değişir.

Bu tanımın yeterli olduğunu belirttik. Tanımda yer almayan bir özelliğe rastladığımızda bu, bir dil karşısında olmadığımız anlamına gelmez. Sözgelimi eylemlerle adlar arasında ayrım yapmayan bir dile rastladığımızda bunun bir dil olmadığını söyleyemeyiz. Çünkü tanımımızda hiçbir şey dillerin, eylemlerle adları ayırması gerektiğini içermez. Eylemi addan ayırmayan diller bulduk. Ama bu dillere burada açıkladığımız tümdengelimli yöntemle yaklaşmasaydık söz konusu olguyu tanıyamayacaktık. Eğer gözlemci böyle bir olguyu atlamışsa bu, incelediği dilin sözcelerini kendi diline çevirdiği içindir. Bu tür bir dilde bazı bağlamlarda "la main" (el) olarak çevrilen bir parça bir başka yerde "il prend" (alıyor) biçiminde çevrilebilir. Fransızca ve İngilizcede eylem ve adların aynı biçimde olması yaygındır: *la table* (masa) ve *je table* (sofraya oturuyorum), *je mesure* (ölçüyorum) ve *la mesure* (ölçü, metre). Gerçekteyse bir sınıftan öbürüne geçiş, sıfır soneki biçiminde süren eski bir türetme yönteminin ürünüdür: Eski İngilizcede *fisc* ~ *fiscian*, çağdaş İngilizcede (a) *fish* ~ (to) *fish* [(bir) balık ~ balık (tutmak)] olmuştur. Gerçekte değişik sınıflara bağlanan eşadlı öğelere ulaşılmıştır.

Eylem ve adları ayırmayan dillerde eşadlılığa rastlanmaz. Bağlamın belirlediği değişik anlamsal değerleri olan aynı biçim söz konusudur. Bazı Amerika dillerini incelediğimizde bu tür bir dilin nasıl işlediğini kolayca görürüz. Örneğin bazı Amerika dillerinde ey-

lem çekimine rastladığımız için eylem olarak adlandırmamız gereken öğeler arasında "manger" (yemek) ya da "courir" (koşmak)'in aldığı görünüşlerle birleşen "chemin" (yol), "forêt", (orman), "lac" (göl), "arbre" (ağaç) gibi öğelere rastlanır. Buna karşın "homme" (adam, insan), "panier" (sepet), "maison" (ev), ad çekimi alır. Bu da kimilerinin eylem, özne ve nesnenin karşılıklı konumlarına verdikleri önemin genel dilbilim açısından tümüyle gülünç olduğunu gösterir. Bir dilde zorunlu olarak özne, nesne ve eylemlerin bulunduğunu bize ne kanıtlayabilir? Bu öğelerin olmadığı Baskça gibi, çok iyi bilinen yığınla dil var.

(...) en çok yakınma dil tanımına titremlemeyi katmadığımdan geldi. Titremlemenin bu tanımda yer aldığını söyleyerek yanıtlayacağım bunu: Ses tellerini titreştirmeksizin sesi kullanamayız ve titreşim anında ses tellerinin titreşim sıklığı değiştiği için zorunlu olarak ezgisel bir eğri elde edilir. Tanımda her şey var. Ama çıkarsama yapmayı bilmek gerekir. Açık ya da örtük olsun, titremleme dilsel açıdan ikincil bir olgudur. Titremleme, söze koşut göstergebilimsel bir dizgeye bağlanır. Bu yoldan titremlemeyi daha iyi kavrarız. Sesli bir devinimdir bu. Ama her dilde bu devinim gırtlak aracılığıyla elde edildiğinden, bunu saflıkla dile bağlayanlar çıkar. Gerçekteyse, dil yetisinde yer alan ve bir çözümlemeyle belirlememiz gereken sürekli bir arada bulunma olgularından biri söz konusudur.

Tanımımızda sözcük teriminin varlığını anımsatan ya da içeren hiçbir şey yok. Bu terimi bulamazsınız. Sözcük olgusunun tanımca içerilip içerilmediğini araştıran araştırana. Bu konudaki suskunluğumuz, geleneksel biçimde "sözcükler" olarak belirlenen öğelerle çakışacak bir anlambirim öbeğini varsaymayı gerekli bulmadığımızı gösterir. Sözcük terimini kimi dillerdeki bazı söylem parçalarını belirlemek için kullanmak istiyorsak, kullanabiliriz. Ama bu artık genel dilbilimin dışında kalır. Her dile ilişkin özel dilbilimdir bu. Öte yandan, değişik anlambirim sınıflarının, sözlüksel anlambirimlerin karşıtı dilbilgisel anlambirimlerin varlığına tanımda yer verilmediğine dikkatinizi çekerim. İnsanlığın iletişim gereksinmelerinden edindiğimiz deneyim bizi, dilbilgisel değerle yüklenerek özel

bir nitelik kazanacak bazı anlambirimlerle karşılaşacağımıza inanmaya yöneltmekte. Bazı anlambirimler çok genel bir değer alacaklar: Bir öğe "uzaklaşma devinimini", bir diğeri "yaklaşma devinimini" içerecek (...). Ama dilbilgisel ve sözlüksel ayırımı ne tanımda yer almakta ne de tanımdan yapılacak bir çıkarsamayla bulunabilir. Birçok dilde, eylem ve durum gösteren terimlerin yanı sıra bir başka tutum ve başka uyuşumlarla nesne ve olguları belirten terimlerin bulunması çok iyi anlaşılmaktadır. Ama Türkçe ya da Fransızca için eylem ya da adların anlambilimsel bir tanımı yapılamaz. "La course du cheval" (atın koşusu) ve "le cheval court" (at koşuyor) aynı şeydir. Aynı deneyimdir! "le cheval court" dediğinizde bu deneyimi başka bir deneyime bağlamıyorsunuz. "La course du cheval" dediğinizde de deneyim aynıdır. Ama bunu başka öğelere bağlamaya çalışırsınız. Hepsi bu. Öyleyse anlamsal fark nerede? İşlevsel dilbilimde anlamsal farklılıktan söz etmeyiz. Adlar ve eylemler için başka başka uyuşumların olduğunu söyleriz. Eylemler ve adlar vardır çünkü kimi bağlamlarda iletmek istediğimiz şeyleri başka bağlamlarda değişik biçimde iletmek isteriz. (III. ss. 13 - 24)

Çeviren: N. Sevil

ÇİFT EKLEMLİLİK KURAMI

Sık sık, dilyetisinin eklemliliğinden söz edildiğini duyarız. Bunu söyleyenler, tam anlamıyla ne demek istedikleri sorulsa, düşüncelerini açıklamakta sanırım güçlük çekeceklerdir. Ne var ki eklemlilik teriminin, bütün dilleri gerçekten de niteleyen bir özelliği belirttiği de kuşkusuzdur. Ancak söz konusu dilin eklemliliği kavramına açıklık getirerek bunun iki değişik düzlemde ortaya çıktığını belirtmek yerinde olur: Gerçekten de, birinci eklemlilikten kaynaklanan birimlerin her biri de başka türden birimler biçiminde eklemlenir.

İnsan dilinin birinci eklemliliği, aktarılacak her deneyim olgusunun, başkalarına bildirilmek istenen her gereksinimin, her biri sesli bir biçim ve bir anlamla yüklü bir birimler dizilişi olarak çözümlenmesini sağlayan eklemliliktir. Başım ağrırsa bunu çığlıklarla anlatabilirim. Bu çığlıklar istenç dışı olabilir; bu durumda fizyolojinin alanına girerler. Şu ya da bu oranda istençli de olabilirler ve çevremdekilere acımı bildirme amacını güdebilirler. Ama çığlığın, dilsel bildirişim niteliği kazanması için yeterli değildir bu. Çığlık çözümlenemez; her çığlık, acı duygusundan kaynaklanan çözümlenmemiş bütünün karşılığıdır. Eğer *j'ai mal à la tête* "başım ağrıyor" tümcesini söylersem durum tümüyle değişir: Burada Fransızcanın altı ardışık biriminden (*j'* "1. kişi adılı", *ai "avoir* eyleminin şimdiki zaman 1. kişisi", *mal* "ağrı, kötülük, vb.", *à* "çeşitli kullanımları olan bir ilgeç", *la* "dişil belirli tanımlık", *tête* "baş") hiç biri acımın özgül yanının karşılığı değildir. Bunların her biri, başka deneyim olgularını iletmek üzere bambaşka bağlamlarda, örneğin *mal, il fait le mal* "kötülük yapıyor" da *tête, il s'est mis à leur tête* "başlarına geçti" de yer alabilir. Bu birinci eklemliliğin ne denli tutumluluk sağladığı ortada. Belli bir durum, belli bir deneyim olgusu için özel bir çığlığın öngörüldüğü bir bildirişim dizgesi varsayılabilir. Ancak bu durum ve deneyim olgularının sonsuz çeşitliliğini düşünelim: Böyle bir dizgenin dillerden bekleneni verebilmek için o denli çok

sayıda ayrı gösterge içermesi gerekir ki insanın belleği bu yükü kaldıramaz. *Tête*, *mal*, *ai*, *la* gibi birleşim olanakları geniş birkaç bin birim, milyonlarca eklemsiz değişik çığlığın iletebileceğinden daha çok şey aktarmamızı sağlar.

Birinci eklemlilik, belirli bir dilsel topluluğun tüm üyelerince paylaşılan ortak deneyimlerin düzenleniş biçimidir. Çok büyük sayıda bireyin ortaklık kurduğu alanla zorunlu olarak sınırlanan bu deneyim çerçevesinde dilsel bildirişimde bulunulur ancak. Düşüncenin özgünlüğü yalnızca birimlerin beklenmedik bir düzenlenişiyle kendini gösterebilir. Tek bireye özgü yanları başkalarına iletilemeyen kişisel deneyim, her biri düşük oranda özgüllük içeren ve topluluğun tüm üyelerince bilinen ardışık birimler biçiminde çözümlenir. Daha ileri bir özgüllüğe yöneliş ancak yeni birimlerin katılımıyla, örneğin, bir ada sıfatlar, bir sıfata belirteçler ve genel olarak da bir belirtilene belirtenler eklenmesiyle olanaklıdır. Konuşan bireyin yaratıcılığı bu çerçeve içinde kendini gösterebilir.

Yukarda görüldüğü gibi, bu birinci eklemlilik birimlerinin her biri bir anlamla sesli (ya da sessel) bir biçim sunar. Anlamı olan daha küçük ardışık birimlere bölünemez: *Tête* bütünü "baş" demektir; *tê*-ye de, *-te*'ye de, toplamı "baş" anlamına eşdeğer olabilecek ayrı anlamlar verilemez. Ama sesli biçime gelince, iş değişir; her biri, örneğin *tête*'i *bête* "hayvan" *tante* "teyze, hala, yenge" ya da *terre* "toprak; yeryüzü" gibi başka birimlerden ayırmaya yardımcı olan ardışık birimlere ayrıştırabiliriz onu. *İnsan dilinin ikinci eklemliliği* diyeceğiz bu olguya. *Tête*'te bu türden üç birim vardır; yanal çizgiler arasına konulmuş *t e t* yazaçlarıyla gösterebiliriz bunları; böylece /tet/ çıkar ortaya. Bu ikinci eklemliliğin ne denli büyük bir tutumluluk sağladığı ortada: Eğer en küçük anlamlı birim için özgül ve çözümlenemez bir sesli bütün oluşturmak gerekseydi, bunlardan binlercesini birbirinden ayırt etmek zorunlu olurdu. Bu ise insanın ses çıkarma olanaklarıyla ve işitimsel duyarlığıyla bağdaşamaz. İkinci eklemlilik aracılığıyla diller, birinci eklemlilik birimlerinin sesli biçimini elde etmek için birleştirilen 30-40 ayrı sesçel oluşturumla yetinebiliyor: Örneğin, *tête*, */t/* olarak gösterdiğimiz sessel birimi iki kez kullanır ve bu iki */t/* arasına, */e/* biçiminde gösterdiğimiz bir başka birim katar. (ss. 21 - 23)

Ana çizgileriyle ortaya koyduğumuz bu düzen, günümüze değin betimlenmiş bütün dillerde vardır. İnsanın gereksinim ve olanaklarına en uygun düzen olarak kendini insan topluluklarına benimsetmiş olduğu anlaşılıyor. Yalnızca çift eklemliliğin ürünü olan tutumluluk, genel kullanıma elverişli ve bunca bilgiyi bu denli ucuza iletebilecek bir bildirişim aracı elde edilmesini sağlar.

Eğer deneyimi ardışık anlambirimler biçiminde eklemleyen birinci eklemlilik olmasaydı, her sesli oluşturum belli bir deneyim türünün karşılığı olurdu. Bunun sonucunda da yeni, beklenmedik hiç bir deneyim iletilemezdi. Anlambirimsel eklemleniş, toplulukça bir gösterge öngörülmemiş bir deneyimi iletmek için, daha önce hiç kullanılmamış birleşimler yaratmayı sağlar. Ozanın da sürekli olarak baş vurduğu yol budur. İnsan türünün kendine özgü yazgısının kalkış noktasının burada bulunması da olasıdır.

Sunduğu ek tutumluluk dışında ikinci eklemlilik, *göstergenin biçimini, karşılığı olan gösterilenin özniteliğinden bağımsız* duruma getirmek, böylece de dilsel biçimi daha kalıcı kılmak gibi bir yarar sağlar. Gerçekten de, her sözcüğün karşılığı olarak özel ve çözümlenemez bir homurdanmaya yer verecek bir dilde, bireylerin bu homurdanmayı, belirtilen nesneyi daha iyi betimleyebileceğini düşündükleri ayrı ayrı doğrultularda değiştirmelerini hiç bir şey önlemez. Bu gibi konularda oybirliği sağlamaya olanak bulunamayacağından, anlama-anlaşılmanın sürdürülmesine pek elverişli olmayan sürekli bir değişkenlik durumuna varılacaktır. İkinci bir eklemliliğin varlığı, gösterenin bileşenlerinden her birinin yazgısını (...) bunların karşılığı olan gösterilenin özniteliğine (...) değil de, dildeki başka gösterenlerin (...) yazgısına bağlayarak anlama-anlaşılmanın sürdürülmesini sağlar. (...)

Gerçi bütün diller çift eklemliliği uygular, ama tümü de, kendilerini kullananların deneyim verilerini çözümleme ve konuşma örgenlerinin sunduğu olanaklardan yararlanma biçimlerine göre birbirinden ayrılır. Bir başka deyişle, sözceleri de, gösterenleri de *her dil kendine göre eklemler.* (...) (ss. 25 - 26)

Çeviren: B. Vardar

ANLAMBİRİMLER VE SESBİRİMLER

Glosematiği hem ilginç kılan, hem de bu akıma kuşkuyla yaklaşılmasına yol açan çok sayıda aykırı savlar arasında, eşbiçimlilik[1] ilkesi en önemli yeri tutar. Eşbiçimlilik ilkesi içerik ve anlatım düzlemleri arasında tam bir koşutluk olduğunu, dilin iki yönünün (töz terimleriyle sesler ve anlam diyebiliriz) tümüyle özdeş bir biçimde düzenlendiğini varsayar. Bu ilkeyi koymak kuşkusuz Saussure'ün gösterge kuramının sonuçlarını aşmak demektir. Ancak yine de Hjelmslev'in eşbiçimlilik ilkesi gösterenle gösterilenin aynı gerçekliğin iki yönü olarak görülmesinden kaynaklanır.

Glosematiğin diğer aykırı savları gibi, eşbiçimlilik kuramı da oldukça aydınlatıcıdır. (...) Genellikle en çok eleştirilen yan, glosematiğin eşbiçimlilik ilkesine verdiği salt niteliktir. Glosematik dilin erekliğini görmezlikten gelmekle suçlanır: İnsan anlaşılmak için konuşur ve anlatım içeriğin yardımcısıdır; kuşkusuz aralarında bir bağımlılık vardır, ancak bu belirli yönde bir bağımlılıktır. İki düzlemin kuruluşunda gözlemlenen ve de kimsenin yadsımadığı benzerlikler, kuramın öne sürdüğü tümsel koşutlukla bağdaşmaz görünen seslerin anlama bağımlılık ilişkisini hiç etkilemez. Buna yanıt olarak belki de bu bağımlılığın yalnızca söz ediminde ortaya çıktığı ve tümüyle durağan bir gerçeklik olarak dili etkilemediği söylenebilir. Ancak tartışmanın sonucu ne olursa olsun, glosematik burada, nedenleri kolayca saptanabilecek sessiz direnişler ve sürekli bir anlayışsızlıkla karşılaşmaktadır. İki düzlem arasında koşutluğu belirleyebilmeden önce gerçekten iki ayrı düzlemin varlığına inanmak gerekir. Önce sesbilimcilerin sesbirimleri, glosematikçilerin de sözceleri oluşturan gösterenleri saptadığı bir anlatım düzlemi belirlemek

---

1 Sözcük J. Kurylowicz'in, *Recherches Structurales*, 1949, TCLC (Copenhague) adlı yapıta katkısında kullanılmıştır.

zorunludur: bu düzlemde yalnızca yalın birimler /d/, /i/, /ş/ değil, aynı zamanda gösteren /diş/, gösterenler dizilişi /dişim ārıyor/, ve de tüm dilin erişilebilir gerçekliğini oluşturan, gerçekleşmiş, gerçekleşen ve gerçekleşecek bütün sözcelerin sessel /diş/ ya da yazısal (diş) yönleri de yer alır. Daha sonra da sesbirimlerin /d/, /i/, /ş/, yalın (diş) ya da karmaşık /dişim ārıyor/ gösterenlerin dışında kaldığı, yalnızca "diş", "dişim ağrıyor" gibi ve daha geniş kapsamlı gösterilenlerin yer aldığı bir içerik düzlemi belirlemek gerekir. Kuşkusuz bu gösterilenler ayrık gösterenlere koşut olduklarından bu düzlemde yer alırlar. Ancak bu gösterilenler gösterenlerden ayrı oldukları ölçüde içerik düzleminde yer alabilirler. Aşağıdaki çizimde de görüldüğü gibi, glosematik'te temel karşıtlık bir yanda sesbirimlerle (daha doğrusu glosematikçilerin terimiyle "boşbirimler") gösterenler arasında, öte yanda ise gösterilenler arasındadır:

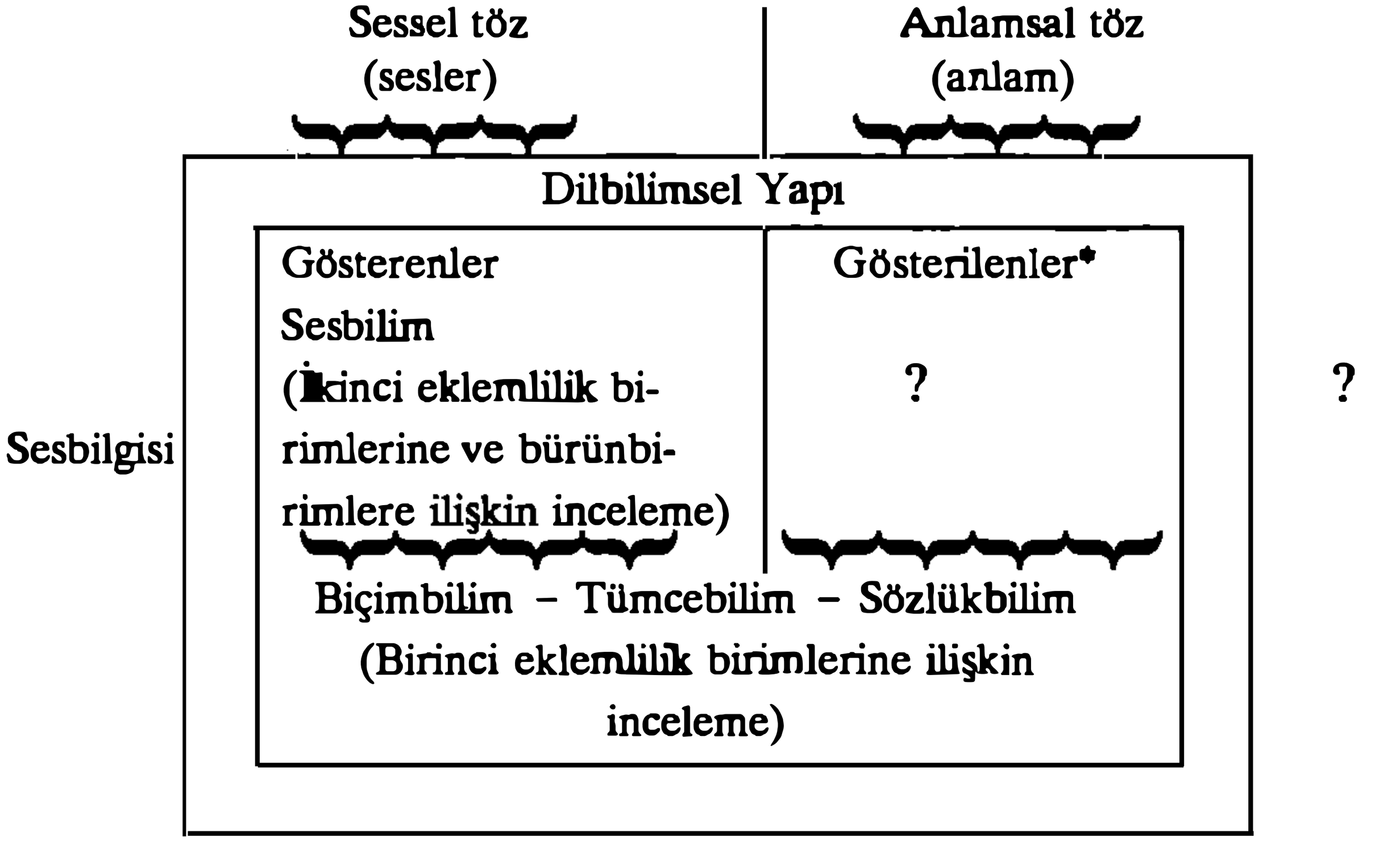
/d/
/diş/
/dişim ārıyor/ } ~ { "diş"
"dişim ağrıyor"

Herhangi bir dilbilimci için göstergenin "birliği" "ikiliğinden" daha belirgin bir gerçekliktir : /diş/ ve "diş" aynı şeyin iki yönüdür. Çoğu dilbilimci göstergenin iki yönü olduğuna inanmak ister, ancak tüm dilsel incelemeyi bu kesin ayrıma dayandırmaya hazırlıklı değildir. Geleneksel olarak anlam ve biçim diye adlandırılan, ancak bir bütün gibi ele alınan karmaşık birim göstergenin karşısında, anlamı değil yalnız biçimi oluşturduğundan yalın nitelikli sesbirime yer verilir. Temel karşıtlık burada bir yandan sesbirimler, öte yandan da gösteren ve gösterilenler arasındadır:

/d/ } ~ { /diş/ - "diş"
/dişim ārıyor/ – "dişim ağrıyor"

Koşutluğu daha ileri götürme girişimleri iki yüzlü birimlerin çok daha karmaşık niteliği ve açık bir dizelge oluşturmaları gibi güçlüklerle karşılaşırsa da, herhangi bir dilbilimci gösterge dizgeleriyle, sesbirim dizgeleri arasında derin benzerlikler bulunabileceğini ve bu birimlerin söz zincirinde öbekleşmelerinin çarpıcı yakınlıklar sunabileceğini düşünür yine de. Ancak bu benzerliklerin tümüyle ve zorunlu olarak Hjelmslev'in öngördüğü koşutlukla özdeşleştiğini sanırsa yanılır: Çünkü bu koşutluk gösterenlerle gösterilenler, gözlemlenen benzerlikler ise göstergelerle sesbirimler arasındadır. Kendilerini glosematikçi olarak tanıtmayan, ancak dilsel gerçekliği Hjelmslev'ci bir görüşle ele almaya çalışan bazı dilbilimciler içerik birimleriyle anlatım birimlerini değil de, iki düzlemde de yer alan göstergelerle yalnız bir düzlemde yer alan sesbirimleri karşıtlaştırdıklarının ayrımına varmazlar ve sürekli olarak bu iki düzlemi karıştırırlar.

Kuşkusuz bu durum, ses ya da yazı düzleminde koşut bir somut gerçekliğin yardımı olmaksızın anlamsal gerçekliği ele alıp işlem yapma güçlüğüyle açıklanabilir. Kaldı ki, anlam olgularını biçimsel dayanaklarından bağımsız olarak belli ölçüde kesinlik içeren bir yöntemle ele almamızı sağlayacak terimlerin bulunmadığını da belirtmek gerekir. Çizimde de görüldüğü gibi, ("sesbilim"e karşıt olarak) "sesbilgisi"ne koşut ve dilbilimsel çerçeveye girmeden önceki biçimiyle anlıksal gerçekliği ele almamızı sağlayacak bir yandilbilim dalı yoktur. Dilbilimsel yapıya katılmış anlıksal gerçekliğin incelenmesi konusunda bile, (çizimde sağ üst bölümde yer alan soru imi) yararlanabileceğimiz bir dal yoktur. Neyse ki, oldukça belirgin bir biçimde göstergenin gösterilen yüzüne ilişkin olarak kullanılan "anlambilim" terimi var elimizde. Ancak "gösteren"e karşıt olarak kullanılan "gösterilen" terimi de çok açık seçiktir. (...)

(...) Hjelmslev'in koşut iki düzlem öngören anlayışını başarısızlığa iten düşünme biçimleri hiç de iyi ortaya konulmamıştır. Bu da hemen hemen genelgeçer nitelik taşıyan özellikleriyle açıklanabilir: Bir şeyin varlığının bilincine ancak onu bulmayı umduğumuz yerde göremediğimiz zaman varırız. Gerçekten de glosematiğin özgün konumu kavrandığı ölçüde başka bir açıklama örneğinin bulunduğunu görürüz. Dilsel olguları ardışık eklemlemelerle düzenleyen bu örnek iki düzey içerir: iki yönlü, en küçük birimlerin ("anlambirimler", çoğu yapısalcılara göre de "biçimbirimler") oluşturduğu birinci eklemlilik düzeyi ve ayırıcı işlevi olan, en küçük, ardışık birimlerin ("sesbirimler") yer aldığı ikinci eklemlilik düzeyi. (...)

Çift eklemlilikle nitelenen dil anlayışının öğretimsel yararları uygulamada ortaya çıktı ve on yıllık bir öğretim sürecinde de doğrulandı. Bu yararlar özellikle dilsel olguların aşamalı bir düzen sunduğu görüşünü içerir. Kuşkusuz bu aşamalı düzen, sorunun ruhbilim-

---

* Çizimdeki soru imlerinin yerine A. Martinet daha sonraları, çerçevenin içinde "değerbilim" (axiologie), dışında ise "anlambilim" (sémantique") terimlerini öngörerek kuramını bütünlemiştir.

sel yönlerine değil de işlevsel olgulara ağırlık verilseydi, Saussure'ün göstergenin nedensizliği üstüne söylediklerinden çıkarsanabilirdi. Gerçekten de adlandırılacak nesnelerde, şu ya da bu gösterileni belirtmek için herhangi bir gösterenin seçimini doğrulayacak hiçbir şey yoktur: Dilsel birimler birer değerdir; başka bir deyişle varlıklarını yalnızca özel bir topluluğun bireyleri arasındaki uzlaşıma borçludurlar. Bütün bunlar dilsel olgunun dildışı olgulardan bağımsızlığını vurgular. Ama çift eklemliliği ortaya koyarak, dilin, yalnızca çok çeşitli deneyim ve duyumları belirli sayıda "biçimbirim" ve sesbirime indirgemeyi nasıl başarabildiğini değil, aynı zamanda her toplulukta özgün bir çözümlemeyle kendi değerlerini nasıl yarattığını ve gösterilen yüzü bulunmayan sesbirimlerle gösterenleri oluştururken, bu birimleri anlamın etkisinden nasıl koruduğunu da belirlemiş oluruz. Bir an için gösterenleri eklemlenmemiş bir dil, her gösterilen için diğer tüm gösterenlerden ayrı bir sesli oluşum bulunan bir bildirişim dizgesi düşünelim. Salt durağan bir bakış açısıyla, insan örgenlerinin, böyle bir dizgenin bir dilden beklenenleri yerine getirebilmesi için bu denli çok sayıda göstereni üretebilecek ve de algılayabilecek nitelikte olup olmadığı sorunu atılmıştır ortaya. Ancak burada bakış açımız artsüremli olmasa da devimseldir: Göstergeler arasındaki ayrımların sürmesi koşuluyla, anlatılmak istenen kavrama toplum açısından daha uygun düşecek bir anlatım biçimi elde etmek için konuşucuların gösterenlerin söylenişini değiştirmelerini hiçbir şey engelleyemez. Göstergenin nedensizliğinin bu koşullarda anlatımsallığa kurban edilmesi işten bile değildir. Gösterenlerdeki kaymaları engelleyen ve bunların gösterilenlere karşı bağımsızlığını sağlayan olgu, gerçek dillerde tek yönlü ve sözcüğün anlamından etkilenmeyen sesbirimlerden oluşmalarıdır; çünkü belirli bir sesbirimin her gerçekleşmesi, aynı sesbirimin başka sözcüklerdeki gerçekleşmeleriyle bağımlılık içindedir. Bu sesbirimsel bağımlılık değişik sessel bağlamların baskısıyla kaybolabilir: Bizim için önemli olan gösterilen karşısında böyle bir bağımlılığın hiç bir bakımdan sarsılmamasıdır. Böylece ikinci eklemliliğin ürünü olan sesbirimler göstergenin nedensizlik güvencesidir.

Yenidilbilgiciler uğraşları arasında en önemli yeri anlatım birimlerinin artsüremli görünüşlerine vermekte haksız değillerdi. Ses-

bilgisel yasalara ilişkin açıklamaları arasında, özellikle olağan koşullarda bir sözcüğün anlamının, o sözcüğün anlatımsal yönünü oluşturan sesbirimler üstünde hiçbir etkisi olmadığı ilkesinin üzerinde durmak gerekir. Bu dilbilimciler kural dışı durumları yadsıyorlardı: Oysa, biliyoruz ki kural dışı durumlar da var. Ancak bu kural dışı durumların yan olgular olarak görülmesi önemli, çünkü karşıtlık ilkesiyle, salt dilsel olguların özelliklerinin daha iyi kavranmasını sağlıyorlar. (...) Ancak, içeriğin yoğunluğuyla gösterenlerin ses kitlesi arasındaki dengenin şu ya da bu yönde bozulduğu, bu çok özel durumlar, sesbirimlerin her sözcüğün anlamından bağımsız bir özellikleri bulunduğunu vurgulamaktan öteye gitmiyor. Çift eklemlilik kuramı, sesli üretimler arasında, çift eklemlilik çerçevesinde yer alan temel olgularla, bir bölümüyle ya da tümüyle bu çerçevenin dışında kalan yan olguları birbirinden kesinlikle ayırmamızı sağlar.

Böylece belirlenen temel olgular, göstergeler ve sesbirimler, saymaca, bir başka deyişle nedensiz (bu terime Saussure'ün verdiği anlamda) özellikleri en belirgin olanlardır: Daha açık bir deyişle, matematikçileri izleyerek "ayrık" diye adlandırdığımız, varlık ya da yokluklarıyla değer kazanan öğelerdir. Bu da aşamalı ve sürekli değişikliği olanaksız kılar. /p/ ve /b/ gibi iki çiftdudaksıl sesbirim bulunan Fransızcada, bir sözcenin her çiftdudaksıl ağız sesi /p/ ya da /b/ olabilir, hiçbir zaman /p/ ile /b/ arası bir şey olamaz. (...)

Yan olgular genellikle, öz nitelikleri gereği, bildirişim ve anlatım gereksinmelerinin dolaysız etkisi altındadır: Bu olgulardan kimileri, örneğin titremler, çift eklemlilik düzeyinde yer alan öğelerde gözlemlenen ayrık özellikler taşıyabilirler; ne var ki çoğu değişikliklerıyle bildiriye çeşitlilik kazandırabilirler, ancak bu değişıklıklerin yeni birimler mi oluşturduğu yoksa eski birimlerin değişik görünüşleri mi olduğu ayırt edilemez: Örneğin, vurgu, diğer seslemlerde varlığı ya da yokluğuyla karşıtlaştığında ayrık özellik taşır, ancak yeğinlik derecesi anlatım gerekleriyle doğrudan ve dolaysız bir ilişki kurarak değişkenlik gösterebilir. Bu durum titremlemede daha da belirgindir. (...)

"Dilsel" ile "nedensiz"i özdeşleşirmek yerinde olduğu ölçüde, eğer iletilecek bildiri her biri ardışık sesbirimlerden oluşan bir gös-

tergeler zinciri biçiminde eklemleniyorsa bir bildirişim ediminin tam anlamıyla dilsel olduğunu söyleyebiliriz. (...) Öte yandan çift eklemlilik içermeyen, sözcüğün tam anlamıyla dilsel nitelikli bildirişim edimi bulunmadığını belirtmeliyiz: Eklemli bir çığlık özünde bir bildiri değildir, bir bildiriye dönüşebilir, ancak o zaman da göstergebilimsel açıdan el, kol devinimleriyle özdeşleşir. (...)

Her iki eklemlilik düzeyinde yer alan birimler zorunlu olarak bir sözcenin parçasıdırlar ve her sözce tümüyle çift eklemliliğe girmediği için yan olgu olarak nitelenen her olgu, ya eklemli sözcelerin dışında kalır ya da sözcede parçaüstü birim niteliğiyle yer alır. Başka bir deyişle sözcüğün tam anlamıyla eklemlenmiş sözcelerde bulunan yan olgular bürünsel diye adlandırılan olgulardır. (...)

Bilinen bütün diller birleştirilebilir göstergeler ve sesbilimsel bir dizge kullanırlar. (...)

Son çözümlemede, dil diye adlandırmak istediğimiz olguyu sürekli biçimde niteleyen özellikleri araştırdığımızda, çift eklemliliği göz önüne alıp, bürünsel olguları bir yana itmemiz doğaldır. (...) (II, ss. 27 - 40)

Çeviren: E. Öztokat

ZELLİG S. HARRİS

(1909)

Amerikan yapısalcılığında L. Bloomfield'ten sonra, Z. S. Harris, *dağılımsal dilbilim* ya da *dağılımcılık* adlarıyla tanınan yeni bir akımın kurucusudur.

Dilsel öğelerin betimlenmesinde dağılımlara öncelik tanıyan Harris, araştırmalarında daha çok sözlü dili, bir başka deyişle, bir dili anadili olarak konuşanların oluşturduğu sözceleri ele alır. Harris, bu incelemeleriyle, araştırmalarında tümce sınırlarına dek gelen Bloomfield'ten sonra, ilk kez yapısal bir yöntemle tümceden daha uzun bütünleri betimlemeye yönelir. Öte yandan, Harris, Bloomfield'in öğretilerini de benimseyerek, öğeleri anlam ayırt edici işlevlerine göre anlıkçı bir yaklaşımla değil, anlamı göz önünde bulundurmadan dağılımsal bir yöntemle inceler.

Harris, araştırmalarının temel yöntem ve ilkelerini ayrıntılı bir biçimde betimlediği *Methods in Structural Linguistics* (Yapısal Dilbilimde Yöntemler) adlı yapıtını 1951 yılında yayımlamıştır (bu yapıt 1960'da *Structural Linguistics* [Yapısal Dilbilim]) adıyla da yayımlanmıştır). Dağılımcılığın temel yapıtı olan bu araştırmada, Harris, belirlediği ilkeler doğrultusunda dilsel öğeleri, dağılımlarından, bir başka deyişle, çeşitli kullanımlarındaki çevrelerinin tümünden yola çıkarak tanımlar. Araştırmacıya göre, dil incelemesine girişen bir dilbilimci, ister sesbilimsel, isterse biçimbilimsel düzeylerde olsun, birinci aşamada, ele alınan inceleme bütününü, bölümleme işleminin yardımıyla en küçük birimlere ayırmalı, ikinci aşamada, elde edilen bu en küçük birimlerin ya da bölümlerin çevrelerinin, dağılımlarının saptanmasıyla inceleme birimlerini belirli sınıflar oluşturacak biçimde kümelendirmeli, üçüncü aşamadaysa, saptanan sınıflar arasındaki karşılıklı bağıntıları betimlemelidir.

Harris'in öne sürdüğü bu inceleme yönteminde anlam, Bloomfield doğrultusunda ölçüt olarak kullanılmamakta, öğeler anlam temelinde değil, dağılımları yönünden birbirlerinden ayrılmaktadır. Ancak Harris'e göre, öğelerin saptanan dağılımları anlam açısından da belirleyici olmaktadır.

Harris'in ortaya attığı dağılımsal dil çözümlemesi, kuşkusuz Amerikan yapısalcılığının dilbilim alanına getirdiği büyük yeniliklerden biridir. Bu araştırmalarda tüm öznel etmenler inceleme dışı tutulmakta, yalnızca doğrudan gözlemlenebilen, ölçülebilir, nesnel olgularla çalışılmaktadır. Ancak bu yeni yöntemin getirdiği ölçütler, anlam açısından gerekli ama yeterli olmadığı gibi, bir dildeki tüm öğelerin dağılımlarının saptanması da sonsuz bir işlemler dizisini zorunlu kılmaktadır.

Bu nedenle, Harris, araştırmalarını genişleterek dağılımsal çözümlemeden *dönüşüm* incelemelerine yönelir. Araştırmacı dönüşümlere ilişkin düşüncelerine "Co-occurence and Transformation in Linguistic Structure" (Dilsel Yapıda Birliktelik ve Dönüşüm) adlı yazısında yer verir. Harris'e göre, dönüşümler, çevreleri aynı olan yapılar arasında, anlamın aynı kalması koşuluyla gerçekleştirilen işlemlerdir. Dönüşümlerde yalnızca dilbilgisel yapılar değişime uğrar, bir dilbilgisel yapı başka bir yapının aynı öğeleri içermesi koşuluyla dönüşümünü oluşturabilir. Şöyle de denebilir: Dönüşüm iki yapı ya da tümce arasındaki bağıntıları gösterir.

Bir dilin bütün tümcelerinin yapılarını saptamak amacıyla o dilin *çekirdek tümce* adını verdiği tümcelerini de belirleme işine girişir Harris. Çekirdek tümceler öbür tümcelerin yapılarını açıklar. Araştırmacıya göre, bir dilin bütün tümcelerinin yapıları çekirdek tümcelere uygulanan dönüşümler aracılığıyla ortaya çıkarılabilir.

Ortaya attığı dilsel inceleme yönteminin tüm dillere uygulanabileceği görüşünü savunan Harris, Amerikan yapısalcılığında, bir yandan Bloomfield'in başlattığı araştırmaları genişletmiş, dağılımsal dil çözümlemeleriyle dilbilime yeni bir boyut getirmiş, öte yandan çekirdek tümce kavramı ve dönüşüm işlemleriyle öğrencisi N. Chomsky'nin geliştireceği yeni bir dilbilgisi akımının temellerini atmıştır.

Harris'in öbür incelemeleri arasında, *Mathematical Structure of Language* (Dilin Matematiksel Yapıları), *String Analysis of Sentence Structure* (Tümce Yapısının Zincir Çözümlemesi) gibi yapıtlarını ve Discours Analysis (Söylem Çözümlemesi), "Transformational Theory" (Dönüşüm Kuramı) gibi çeşitli dergilerde yayımlanan yazılarını sayabiliriz.

Ş. O.

Kısa Kaynakça

Arens, H. *Sprachwissenschaft*, München, Athenäum Fischer, 1969.

Helbig, G. *Geschichte der neueren Sprachwissenschaft*, München, VEB Verlag, 1973 (1971)

Lyons, J. *Einführung in die moderne Linguistik*, Almanca Çeviri, München, C. H. Beck, 1973 (1971).

Vardar, B. (yünetiminde) *Dilbilim ve Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*, Ankara, TDK yayınları, 1980.

Alıntıların Kaynağı

I. Harris, Z. S. *Structural Linguistics*, Chicago-London University of Chicago Press, 1963 (1951).

II. – *Structures mathématiques du langage*, Fransızca çeviri, Paris, Dunod, 1971 (1968).

YÖNTEMSEL İLKELER

Çözümleme süreçlerini sıralamaya geçmeden önce, ilkin betimsel dilbilimde ne tür bir çözümlemenin yapılabileceğini tartışmamız gerekmektedir. Elbette, konuşma insan davranışı olarak incelenebilir, eklemlemedeki fizyolojik devinimler, konuşmanın gerçekleştiği ekinsel ve kişiler arası durumlar, konuşma etkinliğinin ortaya çıkardığı ses dalgaları, dinleyicinin işitme yoluyla edindiği izlenimler saptanabilir.

Elimizde verilerin bulunduğu bu alanların her birinin betimlenmesinde düzenliliklere ulaşmaya çalışabiliriz. Bu tür düzenlilikler, çeşitli veri bütünleri arasındaki bağlılaşımlardan (örneğin, ses dizilişleri ile toplumsal durum ya da anlam arasındaki sözlüksel bağlılaşımlardan) oluşabilir ya da bunlar, veri bütünlerinden herhangi birindeki 'benzer' parçaların yinelenmelerini gösterebilir. Bir kimse, herhangi bir kişinin konuşması boyunca dudak kapanmasının ya da çeşitli birleşimlerin ve eklemleme devinimleri dizilişlerinin yinelendiğini ortaya çıkarabilir. Betimsel dilbilimin verileri, gerek bu özelliklerin herhangi birinden ya da tümünden, gerekse davranış sonuçlarından -konuşucunun eklemleme devinimlerinin gözlemlenmesi, ortaya çıkan hava dalgalarının incelenmesi ya da dinleyicinin (burada dilbilimci) duyduklarının saptanması yoluyla- türetilebilir. Birinci durumda, konuşucunun soluk alıp vermesi sırasında oluşan hava akımındaki değişiklikleri, ikinci durumda karmaşık dalga, biçimlerini, üçüncü durumdaysa, ses dizilişlerinin izlenimsel açıdan belirlenmesini ele almaktayız. Betimsel dilbilim, bu davranış saptamalarının herhangi özel biriyle değil, bunların hepsinde ortak olan verilerle ilgilenir. Örneğin, insan kulağının tepki göstermediği hava dalgalarındaki frekanslar ve değişiklikler dilbilim verilerinin dışında kalır.

Belirginlik Ölçütü: Dağılım

Betimsel dilbilim, günümüzdeki anlamıyla, konuşma etkinliklerinin tümüyle değil, belirli konuşma özelliklerine ilişkin düzenliliklerle ilgilenen özel bir araştırma alanıdır. Bu düzenlilikler, incelenen konuşma özellikleri arasındaki dağılımsal bağıntılarda bulunur, bir başka deyişle, bunlar, söz konusu özelliklerin, sözcelerde birbirleriyle bağıntılı olarak gerçekleşmeleridir. Doğal olarak, konuşmanın bölümleri ya da özellikleri arasındaki çeşitli bağıntılar, örneğin, ses ya da anlam arasındaki benzerlikler (ya da başka bağıntılar) ya da dil tarihindeki oluşumsal bağıntılar incelenebilir. Betimsel dilbilimin temel uğraşı ve bu çalışmada belirleyici olan tek bağıntı konuşmanın akışı içinde kimi bölümlerin ya da özelliklerin öbürleriyle olan bağıntılarının dağılımı ya da düzenlenmesidir.

Böylecc bu inceleme, açıkca, yalnızca dağılım sorunlarını, bir başka deyişle, bir sözcedeki bölümlerin birbirleriyle bağıntıları açısından gerçekleşme özgürlüğünü ele almaktadır. Bütün terimler ve saptamalar bu ölçüte bağlıdır. Örneğin konuşmanın sesbirimsel gösterimi, bire-bir olarak betimlenirse, (...) bu, belirli bir *x* sesi *Y* sesbirimiyle ilişkiliyse, her *Y* sesbirimini, yukardaki *x* sesiyle ilişki içinde görmemiz gerektiği anlamına gelmez. Bire-bir karşılıklılık, belirli bir durumdaki *x* sesiyle *Y* sesbirimi ilişkiliyse (ya da *Y* simgesiyle gösteriliyorsa) *Y* sesbirimi ile karşılaştığımızda, bu sesbirimiyle söz konusu *x* sesinin yerine konabilecek (bir başka deyişle dağılımları *x* ile aynı olan) *x'*, *x''* seslerini ilişkilendirebileceğimiz anlamını taşır, yalnızca. (...)

Yöntem İzlencesi

Aşağıdaki bölümlerde ana çizgileriyle sunulan, konuşmanın ham verileriyle başlayıp, dilbilgisel bir yapının saptanmasıyla biten bir düzen içindeki yöntem izlencesi, temelde, iki ana adımın iki kez uygulanmasıdır. Bunlar, öğelerin belirlenmesi ve öğelerin birbirleriyle bağıntıları açısından dağılımlarının saptanmasıdır. Önce, ayırıcı sesbilimsel öğeler belirlenir ve bunlar arasındaki bağıntılar incele-

nir. Sonra, ayırıcı biçimbilimsel öğeler saptanır ve bunlar arasındaki bağıntılar araştırılır.

Bu adımların sesbilimdeki uygulanışlarıyla biçimbilim alanındaki uygulanışları arasında çeşitli ayrılıklar vardır. Bunlar, hem gereçlerin değişik olmasından, hem de işlemlerin biçimbilim için yinelendiğinde, daha önce öğelere indirgenmiş bir gerece uygulanmasından kaynaklanmaktadır. Herşeye karşın, bu iki koşut izlence, işlemlerin türü ve dizilişi açısından benzerlik göstermektedir.

Gerek sesbilimsel, gerekse biçimbilimsel çözümlemede dilbilimcinin karşılaştığı ilk sorun, belirgin öğelerin ortaya çıkarılmasıdır. Öğelerin belirgin olabilmeleri için dağılımsal bir temele dayanılarak saptanmaları gerekmektedir. Eğer *x*'in dağılımı, öbür *B*, *C*, vb. ögeleriyle bağıntısı açısından *y*'nin dağılımıyla kimi yönlerden aynıysa, aynı *A* öğesi *x* ve *y*'yi kapsamaktadır. Bu, *A*'nın belirlendiği anda, *B*, *C*, vb. öğelerinin de gözönünde bulundurulduğunu varsaydığından, söz konusu işlem, ancak tüm öğeler için aynı anda uygulanırsa gerekçesiz bir çıkış noktası olmadan da gerçekleştirilebilir. Öğeler, böylece birbirlerine göre ve aralarındaki dağılımsal bağıntılar temel alınarak belirlenir.

Bu öğelerin, öbür öğelere ve öğelerin tümünün arasındaki karşılıklı bağıntılara göre tanımlanması birincil önem taşıyan bir konudur. Dilbilimci, örneğin, sesleri en kısa ya da en sık kullanılan, belirli eklemlilikleri ya da işitsel özellikleri bulunan sesler olma niteliklerine göre saptama gibi, salt nitelikli herhangi bir ölçüyü, dile zorlayarak uygulamaz. Daha çok, dilbilimci, (...) bir öğeler öbeğini, (her öğe öbürleriyle karşılaştırılarak) öyle bir biçimde kurar ki, her konuşma parçasıyla kendisinin koyduğu öğelerden oluşan kuruluşlardan birkaçını kolaylıkla ilişkilendirebilsin.

Hem sesbilimsel hem de biçimbilimsel çözümlemede, dilbilimci sonra, öğeler arasındaki dağılımsal bağıntıları inceler. Bu görev, incelememizde süreçsel olarak betimlendiği gibi, birbirini izleyen işlemlerin uygulanmasıyla kolaylaştırılabilir. Bu yöntem, aynı sonuçlara ulaşılmasını sağlayan (sık sık anlam temeline dayanan) alışılmış sezgisel yönteme oranla kimi durumlarda daha karmaşık görülse bile, bu yolu seçmemizin nedeni yöntemsel titizlik isteğidir.

Böylece burada, iki koşut çözümlemenin, bir sesbilimsel bir

de biçimbilimsel dizge oluşturan iki betimsel saptama kümesine yol açtığı görülmektedir. Bu kümelerin her biri, birbirine göre tanımlanmış ya da dizgeleştirilmiş öğelerin dökümünden ve buna ek olarak, söz konusu öğelerin içinde yer aldıkları düzenlemelerin derli toplu bir belirlemesinden oluşmaktadır. (...) Temel betimsel yöntem açısından saptamaların bu ya da başka bir yolla ortaya konmuş olması önemli değildir. Öğelerin yeni bir öbeğini -yeni öğelerin tanımının, eski öğelerin dağılımsal niteliklerini içerecek biçimde- eski öbek öğeleriyle tanımlamak yerine, eski öğeleri tutabilir, yalnızca (*x* öğesi, *y* öğesinin yanında yalnızca *z* öğesinin çevresinde gerçekleşebilir türünden) dağılımsal saptamaları sıralayabiliriz. Önemli olan, öğelerin gerek tanımlanmasının, gerekse aralarındaki bağıntıların saptanmasının dağılıma dayandırılması ve yapılanların belirsizlikten uzak, tutarlı ve denetlenebilir olmasıdır. (...)

Söylem Evreni
Lehçe ya da Biçem

Betimsel bir dil incelemesi açısından söylem evreni ya tek bir dil ya da bir lehçedir.

Bu incelemeler, belirli bir kişinin ya da lehçeleri özdeş olan kişilerin oluşturduğu bir topluluğun konuşmasına ilişkin olarak art arda yapılır. Herhangi bir lehçe ya da dil, ister zamanla, ister deneklerin yerine başkalarının getirilmesiyle biraz değişse bile, dil ya da lehçe, ilkece, araştırma süresinde değişmez olarak görülür, böylece elde edilen öğeler dizgesi ve saptamalar belirli bir lehçeye uygulanır. Bu, birçok durumda, bir sorun oluşturmaz, çünkü kişinin ya da topluluğun bütün konuşmaları lehçesel tutarlılık gösterir. Lehçeyi, kısaca, ele alınan topluluğun konuşması olarak tanımlayabiliriz. Ayrıca, tek bir kişinin ya da topluluğun, birbirleri arasında lehçe yönünden tutarlılık bulunmayan çeşitli biçimleri kullandıklarına da rastlarız. Böylece önümüzde çeşitli yollar açılmış olur. İlk tanımımızda direnebilir, kişinin ya da topluluğun konuşmasındaki tüm dilsel öğeleri içeren bir dizge kurabilir ya da konuşmanın oldukça yalın ve tutarlı bir dizge aracılığıyla tanımlanabilecek bölümlerini seçer, bu bölümlerin bir lehçeye özgü, geri kalanlarınsa, başka bir

lehçeye ilişkin olduklarını söyleyebiliriz. Bu söylediklerimizi, çoğunlukla, öbür toplulukların değişik lehçelerine ilişkin bilgileri temel alarak yapabiliriz. İncelenen lehçenin sözcükleri olmaması nedeniyle araştırma dışı tutulan gereçler ya yabancı sözcük merakından yaygınlık kazanan sözcükler (örneğin, İngilizce konuşanların kullandıkları *rôle, raison d'être* gibi Fransızca sözcükler) ya da ikidillilerin konuşmalarındaki sözceler ve söyleşimlerdir.

Lehçeden başka olarak, konuşmada betimsel inceleme boyunca değişmeden tutulamayan çeşitli ayrılıklar bulunur. Birçok dilde, konuşmanın, biçemsel ya da modaya uygun ayrılıklar içerdiği gösterilebilir, bunlar karşısında bütünlenmiş sözceler ve hatta söylemler bile tutarlıdır. (...) Çeşitli biçemler, genellikle, birlikte gerçekleşmediklerinden bu ayrılıklar, çoğunlukla dağılımsaldır. Birçok durumda, değişik iki biçemsel küme arasındaki ayrılıklar (bir kümenin üyelerinin öbür kümenin üyeleriyle gerçekleşmemesi gibi) betimsel dizgenin yalnızca belirli bölümlerini etkiler. Örneğin, ayırıcı bir biçemsel küme, bir biçimbirim sınıfının belirli üyelerini ve biçimbirim dizilişlerinin belirli türlerini içerebilir. (...)

Biçem ayrılıklarının, betimsel dilbilim araçlarıyla betimlenebilmesine karşılık, bunların kesin bir çözümlemesi o denli ayrıntılı bir araştırmayı gerektirmektedir ki, söz konusu ayrılıklar görmezlikten gelinmektedir. Aşağıdaki bölümlerde sunulan yöntemsel süreçler, biçem ayrılıklarını ele almamakla birlikte, daha çok, bir lehçedeki bütün biçemlerin ayrıntıya girmeksizin tek bir yapısal dizgeyle betimleneceğini öngörmektedir.

Sözce ya da Söylem

Betimsel çözümlemede, her saptama açısından söylem evreni incelenen dildeki tek bir bütünlenmiş sözcedir.

Betimsel dilbilim araştırmaları, genellikle, herhangi bir sayıdaki bütünlenmiş sözceler göz önünde bulundurularak yapılır. Elde edilen sonuçların büyük bir çoğunluğu bütünlenmiş sözcelere rahatlıkla uygulanabilir. Gerek sesbirim, gerekse biçimbirim sınıfları arasındaki belirli karşılıklı bağıntıları ortaya koyan çalışmalar yapılsa bile, genellikle söz konusu bağıntıların gerçekleştiği çerçeve, enin-

de sonunda yine bunların sözce içindeki konumuna ilişkindir. Bu, verilerin büyük bir çoğunluğunun, (tanıma göre) bütünlenmiş sözcelerden ve bunların dizilişleri olarak betimlenebilen uzun bölümlerden oluşmasından kaynaklanır. (...)

Öte yandan, günümüzde betimsel dilbilim incelemeleri, genellikle, bir sözceden uzun bölümleri ele almaz. Dilbilimcinin incelediği sözceler, daha çok ya bir konuşucunun (bir denekten alınan metinlerdeki gibi) ya da birden çok sayıdaki konuşucuların (karşılıklı konuşmalardaki gibi) oluşturdukları daha uzun söylemlerde gerçekleşir. Bununla birlikte, dilbilimci, genellikle öğeler arasındaki karşılıklı bağıntıları, her sözceyi ayrı ayrı inceleyerek ele alır. Bu tutum, gerecin betimlenmesine olanak sağlar, çünkü her sözcedeki (ya da sözce türündeki) öğeler arasındaki karşılıklı bağıntılar böylece ortaya çıkarılabilir, daha uzun söylemler, art arda dizilen sözceler olarak ya da daha açık bir deyişle, birbirleri arasındaki karşılıklı bağıntıları saptanmış olan öğelerin art arda dizilişleri olarak betimlenebilir.

Bu kısıtlama, bir söylem içindeki bütünlenmiş sözceler arasındaki karşılıklı bağıntılara ilişkin genel olarak hiçbir şeyin söylenmediği anlamına gelmektedir. Günümüzde, birçok dilde, belki de dillerin tümünde bir söylemdeki sözce türleri arasında belirli art arda dizilişler bulunmaktadır. Bunlara, bir konuşucunun gerçekleştirdiği bir bölümde (bir konferansın ilk tümcesiyle son tümcesi karşılaştırılırsa) ya da bir konuşmada (özellikle, *How are you?* "Nasılsınız?" *"Fine; how are you?"* "İyiyim, siz nasılsınız?" gibi belirli karşılıklı konuşmalarda) rastlanabilir. Bunlar, bir söylemdeki sözcelerin birbirleriyle bağıntılarına ilişkin dağılımsal kısıtlamalar olduğundan, söz konusu sözceler betimsel dilbilim yöntemleriyle incelenebilir. Bu tür bir incelemeyse, tek bir sözcedeki öğeler arasındaki bağıntıları saptamak için gereken veriler ve çözümleyici işlemlerin daha çok sayıda olmasını zorunlu kılacaktır. Bu nedenle, günümüzdeki araştırmalar sözceye kadar gelmekte, aşağıda betimlenen yöntemsel süreçler sözceden öteye geçmemektedir.

Bütünce ya da Örnek

Betimsel dilbilim incelemeleri, tek bir lehçe içindeki sözcelerin saptanması ve saptanan ve bu gereçlerin araştırılmasından oluşur. Veriler bütüncesi, saptanan sözceler bütünüyle kurulur, bunların incelenmesi de, söz konusu bütünce içindeki öğelerin dağılımlarının toplu bir betimlemesidir. Bütüncenin, doğal olarak, inceleme başlamadan önce bitirilmesi gerekmez. Saptama ve çözümleme işlemleri iç içe sürebilir. yazılı metinleri (sözgelimi artık konuşulmayan dillerde kaçınılmaz olduğu gibi) incelemeye oranla, ele alınan dili anadili olarak konuşanlarla yapılan çalışmada, biçimleri denetleme, sözcelerin yinelenmesini sağlama, belirli biçimbirimsel bağıntıların verimliliğini ölçme vb. olanaklarının bulunması büyük yarar sağlamaktadır.

Belirli bir bütüncenin çözümlenmesi, dilbilimsel sonuçlara ilgi duyan kişiler açısından, ancak aynı lehçeden alınan yeterince geniş kapsamlı öbür bütüncelere de uygulanabilecek çözümlemeyle gücül olarak özdeşse, ilginç olabilir. Bu durumda, dilin herhangi bir bütüncesindeki öğeler arasındaki bağıntıları, çözümlediğimiz bütüncede ortaya çıkardığımız bağıntıları temel alarak önceden söyleyebiliriz. Böylece çözümlenen bütünceye, dilin betimsel bir örneği olarak bakılabilir. Dilin bir örneği olarak nitelenebilmesi için bir bütüncenin, ne denli uzun olması ya da ne türlü değişiklikler içermesi gerektiği, hem dile, hem de incelenen bağıntılara ilişkin sayıbilimsel bir sorundur. Örneğin, biçimbilimsel bir araştırmaya oranla sesbilimsel inceleme açısından daha küçük bir bütünce yeterli olabilir. Dilbilimci tüm ek gereçlerin, çözümlemesinde ulaştığı sonuçların ötesinde başka saptamalara yol açamadığını gördüğünde, bütüncesinin yeterli olduğu kanısına varabilir. (...)

Terimlerin Tanımı

Betimsel dilbilim araştırmalarının amaçları açısından tek bir DİL ya da lehçe kısa bir zaman dilimi içinde ele alınır. Bu, bir dil-

sel tnplulukta, bir başka deyişle, bir dili anadili olarak konuşan ve dilbilimci açısından denek olarak görülen konuşucular öbeğinde gerçekleşen konuşmayı içerir. (...) Yalnızca dilbilimsel çözümleme yoluyla, iki bireyin ya da bir topluluktaki iki alt öbeğin birbirlerinden dilsel öğeler yönünden mi, yoksa bu öğeler arasındaki bağıntılar açısından mı ayrıldıkları kesinlikle söylenebilir. Tek bir bireyin konuşması ya da konuştukları dillerin tarihleri benzer olan kişilerin oluşturdukları öbeğin dili bile, birden çok lehçeye bölünebilir. Bir kişinin, çeşitli toplumsal durumlardaki (bir başka deyişle, bazı topluluklarda ya da kendisiyle eşit ya da daha yüksek konumlardaki kişilerle) yaptığı konuşmada önemli dilsel ayrılıklar olabilir. Toplumsal çerçeve hiç değişmeden tutulabilse bile, bir bireyin ya da bir dilsel topluluğun konuşması, öğeler ya da bu öğeler arasındaki bağıntılardaki çeşitlilikleri gösterecek biçimde biçemsel açıdan değişebilir.

Kimin bir dili anadili olarak konuştuğu sorusu, ancak son çözümlemede, bir kişinin konuşmasını içeren incelemeyle topluluktaki öbür kişilerin konuşmalarına ilişkin incelemelerin uyuştuklarının saptanmasıyla yanıtlanabilir. Genel olarak, konuşmayı öğrendiği ilk birkaç yılını bir topluluk içinde geçiren bir kimse, uzun bir süre bu topluluktan ayrılmazsa, o topluluğun dilini anadili olarak konuşur. (...)

Bir SÖZCE, bir kişinin susmasından önceki ve sonraki herhangi bir konuşma bölumüdür. Genel olarak, sözce, 'tümce' (bu sözcüğün yaygın kullanımındaki anlamıyla) ile özdeş değildir, çünkü birçok sözce, örneğin İngilizcedeki gibi, tek bir sözcükten, dizilimlerden 'eksik tümcelerden' oluşabilir. Sözcelerin büyük bir çoğunluğu, herhangi bir yerde gerçekleşen bütünlenmiş sözcelerle dilbilimsel açıdan eşdeğer olan bölümlerden oluşmuştur. Örneğin, *Sorry, Can't do it. I'm busy reading Kafka.* "Özür dilerim. Yapamayacağım. Kafka'yı okuyorum." bir sözce olduğu gibi, *Sorry. I'm busy reading Kafka.* "Özür dilerim. Kafka'yı okumaktayım." ya da *Sorry.* "Özür dilerim" ya da *Can't do it.* "Yapamayacağım." gibi bölümler de bağımsız sözcelerdir.

Karşılıklı konuşmalarda gerçekleşen sözceler, dilin daha güvenilir örnekleridir. Ne bir deneğin dilbilimcinin sorularını yanıtla-

dığı, ne de deneğin önüne dilbilimcinin metinler koyduğu durumlar iyi bir kaynak oluşturur, ancak birçok dilbilim çalışmasında bu tür durumlar kaçınılmazdır. O zaman bile, deneğin dilbilimciye verdiği yanıtların, yalnızca dilsel bağlam dışı sözcükler değil, denek açısından (örneğin, bütünlenmiş sözcelerin titremlemesini içeren) bütünlenmiş sözceler olduğu da anımsanmalıdır.

Her dil için DİLSEL ÖĞELER, dilbilimcinin gönderme yaptığı konuşmanın belirli özellikleriyle -ya da daha çok konuşmanın parçaları ya da özellikleri arasındaki ayrılıklarla- ilişkilendirilerek tanımlanır. Abecedeki harfler ya da başka simgelerle belirtilen bu öğeler, kimi durumlarda art arda yazılabilseler de, konuşmanın aynı anda ya da art arda gerçekleşen özelliklerini gösterebilirler. Dilsel öğelerin, söz konusu özellikleri, betimlemekten çok, ortaya koydukları, gösterdikleri, ne olduklarını belirttikleri söylenir. Her dil için öğelerin açık seçik bir dizelgesi saptanmıştır.

Belirli bir öğenin, örneğin belli bir konumda GERÇEKLEŞTİĞİNİ öne sürme, herhangi bir parçasının herhangi bir özelliğini dilbilimsel açıdan bu öğenin gösterdiği bir sözcenin gerçekleşmiş olduğu anlamına gelir.

Her öğenin, sözcenin kimi PARÇALARINDA, daha açık bir deyişle, sözcenin zaman yayılımı içinde dilbilimsel açıdan gösteriminin bir bölümünde gerçekleştiği söylenebilir. (...)

Bir öğenin ÇEVRESİ ya da konumu, bir sözcedeki söz konusu öğeyi saptamak için kulanılmış olan yöntemsel süreçlere dayanılarak belirlenen öğelerin komşuluklarından oluşur. 'Komşuluk' ele alınan öğeden önceki, sonraki ve süremdeş öğelerin konumunu gösterir. Böylece *I tried* "denedim" /ay/ /trayd/ örneğinde, /a/ sesbirimin çevresi, /tr-yd/ sesbirimleri ya da sesbirimsel titremlemeleri de göz önünde bulundurursak, /tr-yd/ ve buna ek olarak/./ ya da daha çok /at/ /tr-yd/'dir. *Try* "denemek" /tray/ biçimbirimin çevresi, I-d ya da biçimbirimsel titremlemeler söz konusuysa bildirme titremlemesiyle birlikte I-ed'dir.

Bir öğenin DAĞILIMI, gerçekleştiği çevrelerin tümü, bir başka deyişle, öbür öğelerin gerçekleşmesine göre (değişik) konumlarının (ya da gerçekleşmelerinin) toplamıdır.

İki sözce ya da iki özellik, dilsel öğeler ya da bunlar arasındaki dağılımsal bağıntılar açısından özdeşse, her iki sözcenin ya da özelliğin, dilbilimsel, betimsel ve dağılımsal yönlerden eşdeğer oldukları söylenebilir.

Öğelerin oluşturduğu özel türler (sesbirim, biçimbirim) ile bu çalışma boyunca kullanılan değiştirim ve sınıflandırma gibi işlemler, içlerinde kullanıldıkları ya da kaynaklandıkları yöntemsel süreçler yoluyla tanımlanır.

Dilsel Öğelerin Durumu

Betimsel dilbilim çalışmalarında, dilsel öğeler, ele alınan konuşma davranışlarının belirli özellikleriyle ilişkilendirilir ve bunlar arasındaki bağıntılar incelenir. Her dil için, öğelerin tanımlanmasında dilbilimci, fizyolojik etkinlikler ya da konuşmanın ses dalgalarıyla bu öğeler arasında bağıntı kurar, ancak dilbilimci, bu olguları ayrıntılı olarak betimlemediği gibi, bunları çeşitli araçlarla da yeniden üretmez, yalnızca söz konusu olgularla öğeleri özdeşleştirir. Her öğe, ele alınan dildeki konuşmanın kimi özellikleriyle özdeşleştirilir. Dilsel çözümlemelerin büyük bir çoğunluğunda, ilişki bire-bir (söz konusu özellikler yalnızca *x* öğesiyle, *X* ise yalnızca bu özelliklerle ilişkilidir) çözümlemenin kimi bölümlerindeyse, bire-birden çok olabilir. (*X* öğesi yalnızca belirli özelliklerle ilişki içindedir, ancak bu özellikler, kimi zaman *X*, kimi zamanda başka bir öğe olan *Y* ile ilişki içindedir). Öğelerin ilişkili oldukları konuşma özellikleri, ne belirli bir yerde ve zamanda ortaya çıkan tek gerçekleşmeleri, ne de konuşmanın gerçekleşmesindeki tüm özellikleri içerirler. *X* öğesi, belirli bir konuşma parçasında, saniyenin ilk yüzde birlik bölümlerinin, dilin ağızda belirli bir konumda bulunması ya da frekans açısından belirli bir yeğinlik dağılımı içermesi ya da gerçekleşmesinin dinleyiciyi şöyle ya da böyle davranmaya yönelttiği bir sesi (izleyen seslerle bağıntılı olarak) üretmesi ile ilişkilendirilebilir. Nasıl tanımlanırsa tanımlansın, *X* öğesi bu durumda, yalnızca bu konuşma parçasının söz konusu özelliğiyle değil, (örneğin, dilin ağızdaki konumunun ilk andakine çok yakın olduğu) başka konuşma

parçasının bir özelliği ve öbür pek çok konuşma parçalarındaki özelliklerle de ilişkilendirilir; bu özelliklerin tümünden oluşan sınıf, dilin ağızda her durumda belli bir konum sınırları içinde bulunmasıyla belirlenmiştir ya da dinleyicinin eylemi herhangi bir biçimde değil, belli bir biçimdedir.

Dilbilimcinin duyduğu, birçok konuşma bölümünden oluşan sınırlı bir bütüncenin çözümlenmesinde, dilbilimci için *X* öğesi, bütüncedeki konuşma biçimi sayısı kadar özellikten oluşan kaplam açısından tanımlanmış bir sınıfla ilişkidedir. Ne var ki, dilbilimci elde ettiği sonuçları, dili tümüyle içeren bir dizge olarak ortaya koyduğunda, bütüncesi için saptanan öğelerin, söz konusu dildeki bütün öbür konuşma bölümleri açısından da yeterli olacağını öngörür. Böylece, *X* öğesi, herhangi bir sözcükdeki öbür özelliklerden oluşan içlem bakımından tanımlanmış bir sınıfla ilişkilendirilir.

Öğeler bir kez tanımlandıktan sonra, ele alınan dilde konuşmanın herhangi bir gerçekleşmesi, bu öğelerin bir birleşimi olarak gösterilir. Her öğe, tanımı aracılığıyla ilişkide bulunduğu bir özelliğin konuşmadaki gerçekleşmesini belirtir. Böylece, öğelerin bu birleşimleri (çoğunlukla dizilişleri) incelenebilir, öğelere ilişkin düzenlilikler, öğeler arasındaki bağıntılar saptanabilir. Bu öğelere, sınıflandırma ya da değiştirim gibi işlemler uygulanabilir, söz konusu işlemler, öğelerin belirlenebilirliğinin yitirilmesine yol açmaz, yalnızca bunların sayılarını azaltır ya da aralarındaki karşılıklı bağıntıların saptanmasını kolaylaştırır. Bu öğelerin, her ele alınışında, söz konusu öğelere ya da bunlar arasındaki karşılıklı bağıntılara ilişkin belirlemeler, konuşmanın seçilen özellikleriyle bunlar arasındaki karşılıklı bağıntıları gösterir. Betimsel dilbilim temelde şu açıdan yararlıdır: Öğeler, çeşitli yollarla istenilen biçimlerde ele alınabilir, buna karşılık böyle bir uygulama, konuşma kayıtları ya da betimlemeleri açısından söz konusu olamaz. Sonuçta saptanan, konuşmanın düzenlilikleridir. Dilbilimsel simgelere aktarma işlemi yapılmaksızın bu saptamalara ulaşmak daha da güçtür.

Dilbilim öğelerini, konuşmanın akışı içindeki parçaların doğrudan betimlenmeleri olarak ele alırsak, bu bölümün başındaki tanımdan kaçınabiliriz, ama öğeleri de konuşma olaylarının eksiksiz

betimlemesini içerecek biçimde tüm ayrıntılarıyla tanımlayamayız. Dilbilim öğeleri, ayrıca, konuşmanın akışı içindeki dilbilimsel açıdan eşdeğer bölümlerin oluşturduğu bir sınıfın herhangi bir üyesini gösteren değişkenler olarak da tanımlanmıştır. Bu durumda, dilsel öğelere ilişkin her saptama, belirlenen özel sınıflar içinde yer alan konuşma bölümlerinin herhangi birine ilişkin bir saptama olurdu. Ne var ki, öğelerimizi, daha temel öğelerden oluşan yalın birleşimlere indirgerken kavşaklar ve uzun bileşenler gibi kendilikler ortaya koyarız. Bunlar, konuşmanın akışı içindeki bölümlerin bir sınıfının herhangi bir üyesini gösteren değişkenler olarak ancak güçlükle ele alınabilir. Bu nedenle, öğeleri, üzerinde çeşitli matematiksel mantık işlemlerinin uygulanabildiği salt mantık simgeleri olarak görmek daha uygundur. Çalışmamızın başında, 'konuşmanın akışını sözünü ettiğimiz öğelerden oluşan bir birleşimi aktarır, incelememizin sonundaysa en son ve temel öğelerden oluşan birleşimleri yeniden konuşmanın akışına çevirirız. Bunu yapabilmemiz için, başlangıçta, konuşma bölümleriyle ilk öğelerimiz arasında bire-bir bir ilişki bulunmalı, öğelere uygulanan işlemlerin hiçbiri bu ilişkiyi bozmamalıdır. Ama belirli dallandırma işlemleri, bu durumun dışında kalır. Bu işlemlerde, bire-bir ilişki açıkca yitirilir, söz konusu işlemler (bire-bir özdeşliğe dönmeye olanak sağlayabilecek özel dizgeler ya da başka gereçler kullanılmazsa) son öğelere götüren temel işlemler dizilişinde yer almaz. (...)

Sesbilimsel ve Biçimbilimsel Öğelere İlk Yaklaşım

Şimdi de, incelememizdeki önemli ulamların nasıl belirlendiğini ele almak yararlı olacaktır. Bunu yaparken, konuşmanın karmaşık sürekli olaylardan oluşan bir küme olduğu, -konuşma ayrı ayrı söylenen seslerin art arda getirilmesinden oluşmaz-, betimsel dilbilimin günümüzdeki gelişmesinin temelinde ayrık öğelerin saptanabilmesinin bulunduğu anımsanmalıdır.

Öğelerin nasıl saptandığı sorunu, başlangıçta soyutlayıcı bir tutumla ele alınabilir. Betimlenen tüm dillerde, bir sözcenin herhangi bir bölümünün başka bir sözcenin bir bölümüyle benzer oldu-

ğu görgül yollarla ortaya çıkarılabilir. 'Benzer' sözcüğü burada, söz konusu sözce bölümlerinin fiziksel açıdan özdeş olduklarını değil, yalnızca bunların birbirlerinin yerini alabilecekleri anlamına gelmekte, bu sözce bölümlerine uygulanan değiştirim işlemi, bir dili anadili olarak konuşan dinleyicinin, ister değiştirim işleminden önce ya da sonra sözceyi işitsin, tepkisinde bir değişikliğe yol açmayacaktır. (...) Dinleyicinin tepkisinde, yukarda değindiğimiz ölçütü benimsemekle, genellikle dilbilimcilerin istedikleri gibi 'anlam'a ilişkin bir dayanağa yaklaşmaktayız. Bu koşullarda, en azından dilbilimin bugün eriştiği evrede, şundan kaçınılmaz: Sesleri içeren verilere ek olarak, dinleyicinin tepkisine ilişkin veriler de istemekteyiz. Nitekim, dinleyicinin bir sözceyi ya da bir sözce bölümünü, daha önce dile getirilen bir şeyin yinelenmesi olarak benimsemesine ilişkin veri, anlama ilişkin veriden çok daha kolay denetlenebilir. Her durumda, benzer bölümlerden söz edebileceğimizden sözceleri öyle parçalara bölebiliriz ki, her sözceyi bu parçaların bir birleşimi olarak niteleyebiliriz. Betimsel dilbilimin temel yöntemi, bu bölümleri seçmek ve bunların her birinin öbürlerine göre dağılımlarını ortaya koymaktır.

Konuşma gerçekleşmeleri, fizyolojik etkinliklerin ya da ses dalgalarının birbirini izleyen bölümlerinin parçaları olduğundan, bunların her birini herhangi bir sınır tanımadan en küçük parçalara ulaşana dek bölebiliriz. Ancak bu uygulamanın pek bir anlamı da yoktur, çünkü bir kez, gerek dilsel öğelerle, gerekse öbür çeşitli sözcelerin parçaları ya da özellikleriyle ilişkilendirilebilecek bölümler ya da özellikler elde ettikten sonra, sözcelerin daha küçük parçalarıyla ilişkilendirebileceğimiz öğelerin saptanmasının bize pek bir şey kazandırmadığını görebiliriz. Dilbilim açısından, uygulamada birliğe ve yöntemsel yalınlığa belirli bir noktanın saptanmasıyla ulaşılmıştır. Bu noktanın ötesinde, dilbilimsel gösterim amacıyla sözceleri bölümlere ayırma işlemi gerçekleştirilemez. *Let's go* ['lec' gow.] ile *To see him?* [ta'siyim?] "Onu görmeğe gidelim mi?" örneğini bölümlersek, yarı kapantılı [c]'yi ikinci sözcede ayrı ayrı gerçekleşen [t] ve [s]'ye ayırırız. Buna karşılık her iki sözcede de gerçekleşen [s]'yi birbirini izleyen üç bölüme ayıramayız. (...) Bölümleme işleminin nerede durdurulması gerektiğini şöyle saptayabiliriz:

Öğelerle bir sözcenin parçaları ya da özellikleri arasında ancak bu parçaların ya da özelliklerin başka bir yerde bağımsız olarak (her zaman aynı birleşimlerde değil) gerçekleştikleri oranda ilişki kurabiliriz. [s] ile gösterdiğimiz birbirini izleyen bölümler için yeni öğeler saptayacak olursak ve bunları öbür çeşitli sözceleri gösterebilmek için kullanırsak, söz konusu yeni öğelerin yalnızca bir arada gerçekleşebilecekleri varsayılmış olur. Bu nedenle, [s]'yi alt bölümlere ayıramamaktayız. Burada görüldüğü gibi, her sözceyle en az sayıdaki çeşitli öğeler arasında ilişki kurmaktayız. Bu öğeler de o denli küçüktür ki, bunlardan hiçbiri başka bir öğeden oluşamaz. Bu tür öğeleri, en küçük öğeler ya da sözcelerin dağılımsal açıdan betimleyici en küçük etmenleri (ya da öğeleri) olarak tanımlayabiliriz.

Dilbilimciler, sesbilimsel ve biçimbilimsel olmak üzere öğelerin iki ayrı kümesine ulaşabilmek için iki ayrı ölçüt kulanırlar. Öğelerin oluşturduğu bu kümelerin her biri, bütün sözcelerin sürelerini içerir. Her sözce tümüyle, bir yandan sesbirimlerden, öte yandan da biçimbirimlerden oluşan bir bütün olarak ele alınabilir.

Her kümedeki öğeler çeşitli sınıflara ayrılmakta, her öğenin kendi kümesindeki öğelere göre dağılımına ilişkin saptamalar yapılmaktadır.

Betimsel Dilbilimin Dışında Kalan Bağlılaşımlar

Kısa sesbilimsel öğeler arasındaki karşılıklı bağıntılar incelenerek çeşitli genel saptamalar ve öndeyilere varılabilir. Bu saptamalarla öndeyilerin biçimbirimlere ilişkin bilgiler içermesi zorunlu değildir. Örneğin, belli bir dilde çıkarılan tüm seslerin az çok örüntülü bir sesbirimler kümesi ya da daha küçük bir bileşenler kümesi olarak öbeklendirilebileceğini gösterebiliriz. Eğer gırtlaksıl ünsüzlerin İngilizcede gerçekleşmediklerini ya da [ŋ] sesinin bir aradan sonra söylenmesinin olanaksız olduğunu önceden saptayacak olursak, İngilizce konuşanlar genellikle bu sesleri çıkarmada güçlük çeker. [w] ile [m] seslerinin İngilizcede sesbirimsel açıdan birbirlerinden ayrı, Hidatsa dilindeyse bunların her ikisinin de bir sesbirimin ve bir biçimbilimsel sesbirimin çeşitli sesleri olduklarını önceden söy-

lersek, İngilizce konuşanlar [w]'yi [m]'den ayırabilirken Hidatsa dilini konuşanlar bu tür bir ayrım yapamaz.

Daha sık rastlanan uzun biçimbirimler arasındaki karşılıklı bağıntıların incelenmesi, sesbilimsel bilgiden bağımsız olarak çeşitli genel saptamalar ve öndeyilere ulaşmamızı sağlar. Örneğin, bir dilin tüm biçimbirimlerini sayıları çok az olan sınıflar oluşturularak öbeklendirilebileceklerini ve bu sınıfların yalnızca belirli dizilişlerinin söz konusu dilin sözcelerinde gerçekleştiklerini gösterebiliriz. (...)

Bu nedenle, gerek sesbilim, gerekse biçimbilim, her ikisi de birbirinden bağımsız olarak insan davranışının seçilmiş özelliklerini içeren düzenliliklere ilişkin bilgiler sunar. Her iki alandaki geçerli genel yöntemler bilim tekniği açısından aynıdır. Önce birbirini izleyen olay parçalarının belirli özellikleriyle ayrık öğeler arasında ilişki kurulur, sonra da bu öğeler arasındaki karşılıklı bağıntılar saptanır. Ancak her iki alanda elde edilen sonuçlar -öğelerin sayıları, sınıfları ve öğeler arasındaki karşılıklı bağıntıların türleri açısından- birbirlerinden ayrıdır. Uygulamalar da çoğu kez değişiktir. Her iki alan da, belirli bir dile ilişkin bilgiler sunar; ancak sesbilim insanbilimsel metinlerin saptanmasında, yeni bir lehçenin öğrenilmesinde vb. daha yararlıyken, biçimbilim, metinlerin anlaşılması, -yeni bir dilde "ne söylendiğinin" ortaya çıkarılması vb. gibi yönlerden daha elverişlidir.

Sesbilimsel ve Biçimbilimsel Öğeler Arasındaki Bağıntılar

Sesbilimle biçimbilim, gerek bilimsel durum, gerekse kullanım açısından birbirlerinden bağımsız olmalarına karşılık, her iki alan arasında çok önemli ve yalın bir bağ kurulabilir. Sesbilimi göz önünde bulundurmadan, bir dilin biçimbirimlerini belirledikten sonra, daha da ileri giderek, eğer istersek, bu biçimbirimleri sesbirimlere ayırabiliriz. Yalnızca sesbirimleri belirleyecek olursak, bunları her biçimbirimi tek başına saptamada kullanabiliriz.

(...) Bir dilin önce sesbirimlerini belirlemeden biçimbirimlerini saptayabiliriz. Bu yolla elde edilen biçimbirimlerin her biri, söz-

celerin çözümlenmemiş bir parçasını ortaya çıkarır. Örneğin, *We both made mistakes. Some mismatched pairs.* örneklerindeki *mis, match, s* (çoğul), *z* (çoğul) vb. gibi. Bir öğenin çeşitli sözcelerde gerçekleşmesi gibi, sözceler de öğelerin dizilişleriyle ortaya konuyorsa, sözce parçalarını gösteren biçimbirimler de daha küçük öğelerin dizilişleri olarak ele alınabilir. Böylece, *mis*'in ilk bölümünün, *match*'in ilk bölümüyle ya da *mis*'in son bölümünün *s*'in tümüyle değiştirilebileceğini ortaya çıkarırız. Bu nedenle her biçimbirim ses öğelerinden oluşan tek bir birleşim olarak betimlenebilir. Biçimbirimleri, daha küçük olan bu bölümlere ayırma, biçimbirimler arasındaki ilişkileri saptama yönünden bize yardımcı olmaz, aynı yolla, çözümlenmemiş biçimbirimlerin tümünü inceleyebiliriz. Biçimbirimlere bunun ötesinde uygulanacak bir çözümleme, her biçimbirimi sayıları pek de çok olmayan simgelerle (her biçimbirim için bir simge yerine, her sesbirim için bir simge) daha kolayca belirlememizi sağlar, olsa olsa.

Biçimbirimlerden sesbirimlere nasıl ulaşabiliyorsak, aynı yolla, ancak çok daha kolayca sesbirimlerden biçimbirimlere varabiliriz. Bir dilin sesbirimleri elimizde olduktan sonra, bunların ne tür birleşimlerinin söz konusu dilde biçimbirimleri oluşturduğunu belirleyip saptayabiliriz. Biçimbirimlerden sayıca daha az ve genellikle daha kısa olan sesbirimlerin saptanması daha kolaydır. Böylece, her biçimbirimi, daha önceden ortaya çıkarılan sesbirimlerin belli birleşimi olarak nitelemek, her biçimbirimin, sesbilimsel tekniğini yeniden belirlemekten daha elverişli bir yoldur. Ancak bundan, kendiliğinden sesbirimlerden biçimbirimlere ulaştığımız anlamı çıkarılmamalıdır.

Dillerin büyük bir çoğunluğunda, sesbirimlerin yalnızca kimi birleşimleri biçimbirimleri oluşturur. (...)

Böylelikle, sesbilimsel çözümleme yapmak için birbirinden bağımsız iki neden vardır: Sesbirimler arasındaki karşılıklı bağıntıların bulunması ya da biçimbirimlerin belirlenmesinde kolay bir yolun elde edilmesi.

İster biçimbirimleri bölümlemek, isterse sesbirimleri birleştirmek nedeniyle olsun, sesbilimle biçimbilim arasındaki bağ, biçim-

birimlerin belirlenmesi amacıyla sesbirimlerin kullanılmasına dayanmaktadır. Bu bağ, bu iki ayrımı tümüyle özdeş kılmaz. Geriye biçimbirimlerin belirlenmesinde kullanılmayan ve bunlardan türetilemeyen -örneğin, sesbirimlerin ya da bunların konumsal değişkelerinin sınıflandırılması gibi- sesbilimsel işlemler kalır. Ayrıca, örneğin, sesbirimlerin hangi durumlarda ne tür dizilişlerinin biçimbirimleri oluşturduğunu belirleyebilmek için sesbilimden türetilemeyen biçimbilimsel yeni uygulamalar gerekir.

Dilbilimcilerin uygulaması genellikle, yöntemlerin bir birleşimidir. Dilbilimci ilk yaklaşımını, ancak henüz belirlenmemiş biçimbirimleri saptayarak ortaya koyar. Bundan sonra, varsaydığı biçimbirimleri doğrulamak amacıyla sesbilimsel incelemesine başvurur. (...) (I, ss. 4 - 24)

Çeviren: Ş. Ozil

DÖNÜŞÜMLER

Dilbilgisinin sonlu olma özelliği, kimileri yinelemeli sonlu bir kurallar dizgesi bulunmasını zorunlu kılar: Bu kurallar yalnız tümce (ya da söylem) taslaklarını değil, (...) aynı zamanda gerçekleşmiş somut tümceleri de belirler. Bu türlü bir kurallar dizgesi, bütün tümce taslakları için, değişkenlerin (sözcük sınıflarının) büründüğü değerleri (sozcükleri) belirtmek zorundadır. Tümcelerin çeşitli geçerlik derece ve türlerini de ortaya koymalıdır bu dizge. (...) Kuşkusuz, sözcük seçimleriyle geçerlilik ancak sonlu bir tümceler altkümesi için belirlenebilir. Bütün öbür tümcelere ilişkin kurallar buradan kalkılarak saptanacaktır. Bu zorunlukları yerine getiren yöntem bütün tümce taslaklarını ele alıp sözcük seçimlerini belirleyen kısıtlamaları bunlara uygulamakla yetinmez. Sözcük seçimleriyle geçerlik arasında bir ilişki arar ve bu temele dayanarak, önermeler (...) kümesi içinde belli bir eşdeğerlik bağıntısı kurar (...)

Yöntemimiz her şeyden önce bir tümceler arası bağıntılar kuramı içerir. Bu dilbilgisi yaklaşımı, ilk elde, tümcelerin nasıl bölümlendiğini değil (...), bunların birbirine nasıl bağlandığını araştırmaya dayanan bir yaklaşımdır. Burada ortaya konulan temel bağıntı, geçerli tümceler oluşturmak için aynı sözcük seçimlerini gerektiren tümce taslakları arasında kurulan bağıntıdır. Gerçekten de, geçerli tümcelere ulaşmayı sağlayan sözcük seçimlerinin kimi tümce taslaklarına tek yönlü olarak bağlanmadığını, birçok taslakta birden yer aldığını görürüz. Olanaklı sözcük seçimlerinin oluşturduğu dizelgenin belirsiz ve son derece değişken nitelik taşımasına karşın, aynı sözcük seçimlerini içeren tümce taslaklarının yer aldığı dizelge, dilbilgisinin geri kalan bölümleri gibi, belirlilik ve değişmezlik gösterir. (...)

Dönüşümsel incelemenin dilbilim alanına, doğrulanması olanaksız veriler (sözcüklerin seçimi ve geçerlikle ilgilidir bunlar) sok-

tuğu düşünülebilir. (...) Ne var ki bir dilin somut tümcelerinin özelliklerini ortaya koymak gerektiğinde, bu veriler ister istemez karşımıza çıkar. Yapısal dilbilim bu verileri bir yana iter ve ele almaz. (...) Dönüşümsel dilbilgisi, tümce taslakları arasında sözcük seçiminin geçerliğiyle ilgili değişmez bir bağıntının varlığını gün ışığına çıkararak sözcük seçimi sorununu birincil tümcelerin oluşturduğu sonlu bütüne indirgeme olanağını elde eder. Buradan kalkarak, sözcük seçimindeki geçerlikleri, yinelenen dönüşümler aracılığıyla sayılabilir tümceler kümesine yayar. Böylece sorun, dilbilim içinde kalınarak (öyle olması da gerekir), ama elverişli boyutlara indirgenerek çözümlenmiş olur. Bu nedenle, dönüşümsel kuram, yalnız tümce taslaklarıyla uğraşmaz, dilin somut tümcelerini de tanımlar. Daha doğrusu, birincil tümceler kümesi söz konusu olduğunda, bu kuram yinelemeyle üretilebilecek hütün tümcelerin oluşturduğu kümeyi tanımlar.

Bu nedenle (...) dönüşümsel inceleme diye adlandıracağımız bir dil yapısı betimlemesini ele alacağız. Bu terimi kullanmamızın nedeni, betimlemenin kalkış noktasını, aynı sözcük seçimlerini içeren tümce altkümeleri arasındaki tikel dönüşümlerin oluşturmasıdır. Bu yöntem özellikle matematiksel açıdan ilginçtir, çünkü göz önünde tutulan öğeler yalnızca tümce altkümeleri arasındaki bağıntılardır. Dönüşümsel yöntem aynı zamanda dilbilgisel bakımdan en güçlü (en yüksek sayıda ilginç ayrımı bu yöntem yapar), anlambilimsel yönden en ince yöntemdir. (II, ss. 55 - 57)

Dönüşümler:

(1) Dilbilimde önemli uygulamalar

(2) Kendilerine özgü bir yapı içerir.

(1) Dilbilimde önemlidir dönüşümler, çünkü öbür kuramların dolaysız biçimde elde edilmesini sağlamadığı, tümceler arası bir bağıntıyı gün ışığına çıkarırlar. Bu bağıntı, örneğin kimi tümceler ya da tümce parçaları arasındaki yapı benzerliklerini (...) ya da tümceler arasındaki kimi anlamsal benzerlikleri bir araya getirerek öbeklcştirir. Bu bağıntılar yalnızca sözcüklerin bileşimindeki ya da dilbilgisel yapıdaki bir benzerlikten kaynaklanmaz. Çok ince bir anlamsal yorumun da ürünüdürler. Tümcelerin geçerlik güvencesi olmaları dı-

şında, dönüşümler her tümcenin yapısını gösterdikleri ölçüde daha da büyük bir önem taşırlar: Böylece, her tümce başka tümcelerin oluşturduğu tek bir kümeyle kurduğu dönüşümsel bağıntılarla tanımlanabilir ve her tümce eksiksiz olarak dönüşümler aracılığıyla birincil tümcelere ayrıştırılabilir.

(2) Dönüşümlerin önemi, bunların salt uygun durumlarda tümceler üzerinde gerçekleştirilen işlemlerin yalınç dizelgeleri olmayıp temel nitelikli kimi işlemlerin ürünü niteliğini taşıdığı düşünülürse iyi anlaşılır. (II, s. 71)

Dönüşümsel yöntem aracılığıyla dili daha derinlemesine inceleme olanağı doğar. Önce, tümceler arasındaki dönüşümsel bağıntılardan yararlanılarak hangi bağıntıların ardışık tümceleri birleştirdiği araştırılabilir. (...) Tümcelerin, betiğin başka yerlerinde bulunan ya da betikte yer almadığı söylenebilecek olan birimlere nasıl gönderme yaptığı incelenirken gönderimin bir söylemdeki tümceler arasında bulunan özel bir bağıntı olarak tanımlanabileceği görülür. Bir de, söylemdeki ardışık tümcelerin bileşimlerindeki birincil tümcelerle artırıcı işlemleyiciler bakımından birbirlerinden nasıl ayrıldıklarını incelemek olanaklıdır. Bu da, söylemi, zincirin çizgiselliği dışında, ikinci bir boyut daha içermesiyle tanımlamaya götürür bizi. (...) (II, s. 131)

(...) Dönüşümler, belli bir geçerlik derecesi olan tümceler kümesi içindeki bir eşdeğerlik bağıntısına dayanır. Her tümce ve bunun, bulanık olmayan dilbilgisel anlamlarının her biri için tek bir ayrıştırma işlemi öngörülmüştür; ayrıştırma sonunda, dönüşümler aracılığıyla birincil tümcelere ulaşılır. Dönüşümlere tümceler kümesinin üstünde bir işlemleyici ya da özel bir birincil tümceler kümesi gözüyle bakabiliriz. (...) Dönüşümler de temel nitelikli, bir dönüşümler kümesinin ürünüdür. Tümceler kümesi, temel dönüşümler bakımından çeşitli altkümeler içerir. (...) (II, s. 226)

Çeviren: B. Vardar

NOAM CHOMSKY

(1928)

Çağdaş dilbilimin önde gelen kuramcılarından N. Chomsky, üretici-dönüşümsel dilbilgisi diye anılan yaklaşımın temellerini atmış, günümüz dilbiliminde yeni bir çığır açmıştır. Pennsylvania Üniversitesinde dilbilim, matematik ve felsefe öğrenimi yaptıktan sonra doktora çalışmasını da aynı kurumda bitiren Chomsky, 1955'den bu yana Massachusetts Institute of Technology'de dilbilim dersleri vermektedir.

Çağdaş mantık ve matematiği doğal dillerin betimlenmesine uygulayan düşünsel gelişmesinde, kendisinin de belirttiği gibi, Pennsylvania Üniversitesinde dilbilim profesörü olan hocası Z. Harris'in büyük etkisi olmuştur.

Chomsky'nin, dilbilimde devrim yarattığı öne sürülen üreti-ci-dönüşümsel dil görüşü 1957'de yayımlanan *Syntactic Structures* (Sözdizimsel Yapılar) adlı yapıtıyla başlar, çok sayıda yazı ve kitaplarıyla sürer. Chomsky, ilk büyük yapıtı olan *Syntactic Structures*'dan sonra olumlu-olumsuz pek çok eleştiri almış, dil kuramı onun doğrultusunda düşünenler ya da ona karşı olanlarca ayrıntılı bir biçimde incelenmiştir. Bunun sonucunda, gene dil çalışmaları kazançlı çıkmış ve Chomsky yöneltilen eleştiriler, gerçekleştirilen yeni uygulamalar doğrultusunda kuramını geliştirmiş, *anlam*a yer vermeyen dil görüşünü bırakarak, derin yapıya dayalı anlam boyutunu da kapsayan ikinci büyük yapıtını, *Aspects of the Theory of Syntax*'ı (Sözdizim Kuramının Görünüşleri) yazmıştır (1965). Çalışmalarını aralıksız sürdüren Chomsky, kuramını giderek yenilemiş, genişletmiştir. Bir zamanlar Chomsky'siz dilbilim çalışması yapılamaz denilmesine karşın günümüzde Chomsky'nin yetersiz kaldığı yolunda eleştiriler de ileri sürülmektedir. Her şeye karşın, bilginin çalışmaları önemini korumaktadır.

Saussure'den bu yana dilbilimciler dilin öğelerini ve işleyişini yeterince *kesin* ve *açık seçik* betimleme, tanımlama amacını güt-

mektedir. Saussure'ün bu amacını sesbilim alanında Prag Okulu, genel dil kuramı alanındaysa L. Hjelmslev ve Kopenhag Okulu gerçekleştirmeye yönelmiştir. Amerikan Okulu da aynı biçimde dilsel öğeleri tanımlamaya çalışmıştır. Chomsky, dilbilgisinin temel görevini *bir dilin tümcelerini tanımlamak* olarak ele almıştır. İnceleme konusu sözdizim ağırlıklıdır: Belli bir dilde oluşturulabilecek tümcelerin sayısı ilkece sonsuz olduğuna göre, sonsuz bir kümenin öğelerinin tanımlanması söz konusudur bu görüşte. Sonsuz kümeye ilişkin matematik incelemelerinin verilerine dayanan Chomsky, dilbilgisinden, araştırılacak dildeki bütün olası tümceleri üretebilmesini ister. Sınıflandırmacı - dağılımsal dilbilgilerinden ayrı olarak, yalnızca gerçekleşmiş tümceleri incelemekle, başka bir deyişle bütünce çalışmalarıyla yetinmez, bir dilin henüz hiç üretilmemiş, ama üretilebilecek olan tümcelerini de kapsayan bütün olası *dilbilgisel* ve *geçerli* tümcelerini üretme düzeneğini betimlemeyi amaçlar. Chomsky'nin yöntemi çözümsel-tümevarımlı değil, bireşimsel-tümdengelimlidir: Çünkü dizgeye bir metinden kalkılarak ulaşılmaz, metinler dizgeden çıkarsanır. Tümce üretici-dönüşümsel dilbilgisinin yalnızca konusu değil, aynı zamanda sonucudur da.

Chomsky'nin 1957'de ortaya attığı üretici-dönüşümsel dilbilgisinin ilk aşamasında şu temel kuramsal ilkeler gözlemlenmektedir:

a. Dil (sonlu ya da sonsuz) tümcelerden oluşan bir kümedir; her tümce sonlu uzunluktadır ve sonlu sayıda öğeler kümesinden oluşur.

b. Üretici-dönüşümsel dilbilgisinin şu katmanları vardır: *Biçimbilimsel sesbilim, üretici yapı* ve *dizilim yapısı*.

c. Sözdizim çalışmaları özerktir, başka bir deyişle, "anlam"dan bağımsızdır, ama biçimsel özellikler arasında bir ilişki olduğu yadsınamaz. Bu ilişkiler ancak, dilsel biçim kuramıyla dil kullanım kuramının alt öbeklerini oluşturacağı bir genel dil kuramı kapsamında ele alınabilir.

Başta Katz ve Postal'in eleştirileri olmak üzere bu başlangıç örneğine yöneltilen eleştirileri değerlendiren Chomsky, kuramının ikinci aşamasında üretici-dönüşümsel dilbilgisini genişletilmiş biçimiyle sunar. *Aspects of the Theory of Syntax*'da Chomsky, Saussure'ün *dil-söz* ayrımı doğrultusunda bir ayrım yapar: *edinç* -

edim kavramları üstünde durur ve dilbilgisinin görevinin, *ülküsel konuşucu - dinleyicinin dil edincini betimlemek* olduğunu ileri sürer. Chomsky'ye göre edinç, ülküsel konuşucu-dinleyicinin ses dizilişlerine anadilinin kuralları uyarınca anlam (lar) yükleme yetisidir. Edinç kavramında, Saussure'ün dil kavramındaki gibi "durağan bir dizge" değil, Humboldt çizgisinde bir "üreticilik" söz konusudur.

"Ses dizilişi - anlam" çiftlerini üreten dilbilgisinin *sözdizimsel, anlambilimsel ve sesbilimsel bileşenleri* vardır. Üretici bileşen görevindeki sözdizimsel bileşen, soyut derin ve yüzeysel yapıların sonsuz sınıfını tanımlar. *Derin yapı* anlamsal yorum için gerekli olan tüm bilgileri içeren mantık ilişkilerinin yapısıdır. Buna karşılık *yüzeysel yapı* sesçil yoruma gereken bilgileri sunan yapıdır. Anlambilimsel ve sesbilimsel bileşenler yorumlayıcıdır.

Sözdizimsel bileşenin iki altbileşeni vardır: *Taban* ve *dönüşümsel altbileşenler*. Taban son derece sınırlı (belki de sonlu) taban zincirleri üreten bir kurallar dizgesidir. Taban zincirlerinin her birinin yapı betimlemesi verilir ve bunlara *taban dizilim belirleyicisi* denir.

Taban dizilim belirleyicileri derin yapıyı kuran temel birimlerdir. Dönüşümsel altbileşen ise üretici-dönüşümsel dilbilgisinin ilk aşamasında üretici nitelikliyken, ikinci aşamasında yorumlayıcı nitelik kazanır. Başka bir deyişle, ilk aşamada sonlu sayıdaki çekirdek tümceden bütün tümceleri üretmeye yaramasına karşılık ikinci aşamada yüzeysel yapıları derin yapılara dönüştürerek yorumlamaya ya da soyut derin yapıyı somut yüzeysel yapıya dönüştürmeye yarar.

Üretim bir *sözlüğe* dayanır. Sözlükte hem *kurucular* hem de *ulam simgeleri* bulunur. Kurucular da kendi aralarında *sözlüksel öğeler* ile *dilbilgisel öğelere* ayrılır. Sözlükteki bilgiler şu öğeleri kapsamalıdır:

a. Genel kurallarla önceden belirlenemeyen sesçil yapı görünüşleri,

b. Dönüşümsel kuralların işleyişi açısından önemli özellikler,

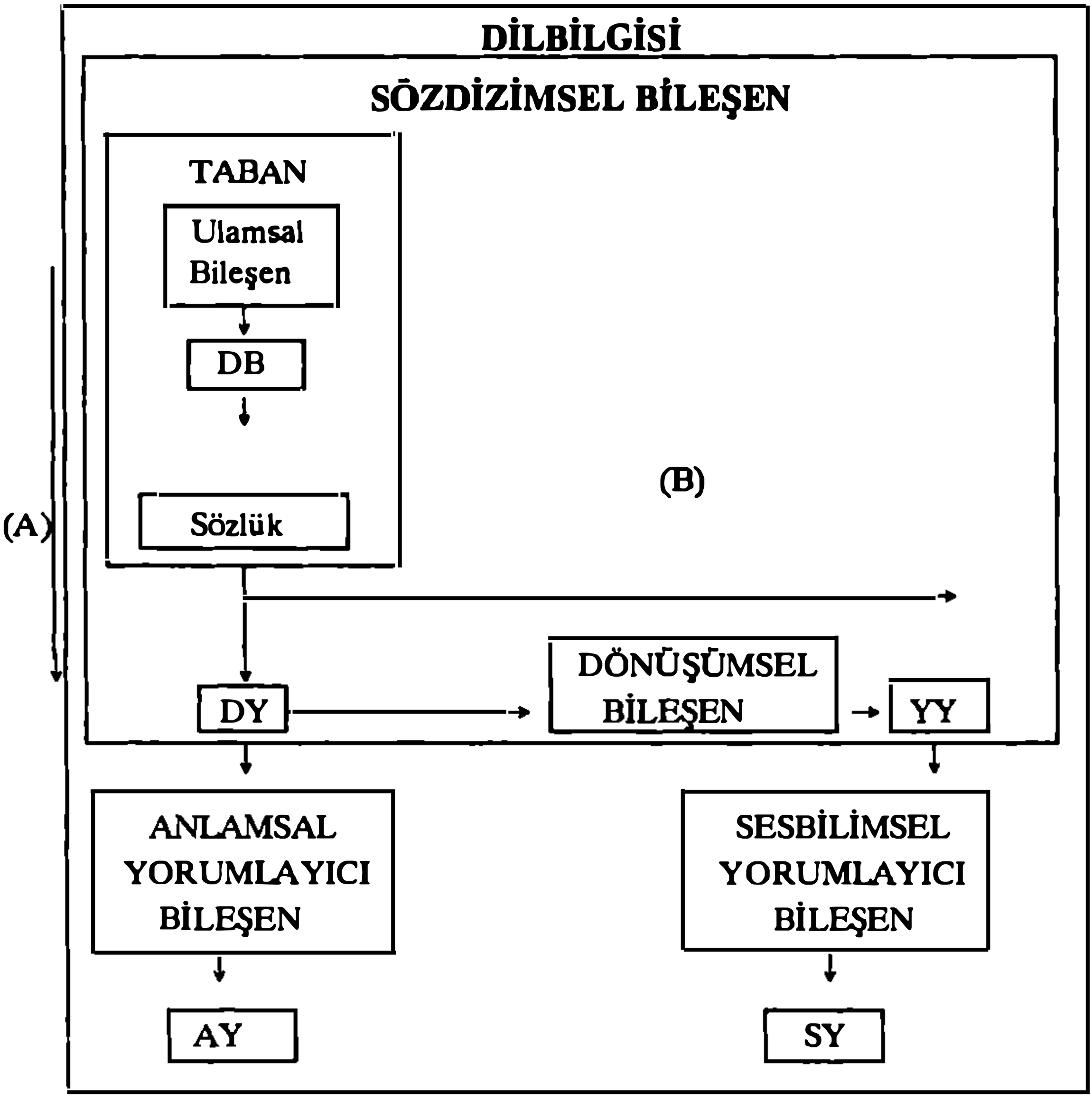
c. Anlamsal yorumlama için önemli olan kurucunun özellikleri,

d. Bitmemiş bir zincirde sözlüksel kurucunun konumunu gösteren sözlüksel öğeler.

Bir başka deyişle, sözlükte bir yandan dilbilgisinin sesbilimsel ve anlambilimsel bileşenlerinin, öte yandan sözdizimsel bileşenin dönüşümsel bölümünün gerektirdiği bilgilerle sözlüksel öğelerin tümcedeki konumunu gösteren bilgiler bulunmalıdır.

Chomsky bunun dışında tümcelerdeki eşanlamlılık ve çokanlamlılık konularını da ele almış, bu tür tümcelerin derin yapılarına inerek çözümlenmelerine, açıklanmalarına yönelmiştir.

Chomsky'nin üretici-dönüşümsel dilbilgisi örneği şöyle görselleştirilebilir:

(Petöfi, s. 61)

A : Üretici bölüm B : Dönüşümsel bölüm DB : Dizilim belirleyicisi
DY : Derin yapı YY : Yüzeysel yapı AY : Anlamsal yorum SY : Sesbilimsel yorum

Chomsky'nin üretici-dönüşümsel dil yaklaşımıyla dilbilime getirdiği yenilikler başka alanları da etkilemiş ve gerek dil öğretimi, gerekse ruhbilim ve ruhdilbilim çalışmaları bu yeni görüş doğrultusunda sürdürülmeye başlanmıştır. O zamana dek Amerikan dağılımsal dilbilimi ve Bloomfield'in davranışçı yaklaşımı çizgisindeki dil öğretimi yöntemleri Chomsky'nin *anlıkçı* dil kuramına göre değiştirilmiş, hem anadili hem de yabancı dil öğrenimi ve kullanımında öğrenme güçlükleri, unutmalar, yanlış anımsamalar, vb. yüzeysel yapı-derin yapı ayrımına dayanılarak açıklanmaya çalışılmıştır. Descartes doğrultusunda, dillerin yalnızca yüzeysel yapıda birbirlerinden ayrıldığını öne süren Chomsky, dile getirilen düşüncelerin evrenselliğini, bu nedenle de çevirinin olanaklılığını savunmuştur. Chomsky'nin doğal dillerdeki *tümeller* ile insanoğlundaki *doğuştan* nitelikli dil yetisine ilişkin düşünceleri dilbilimci ve ruhbilimcilerin günümüzde uzun uzun tartıştıkları ve yoğun biçimde inceledikleri konulardır.

E. S.

Kısa Kaynakça

Arens, H. *Sprachwissenschaft- Der Gang ihrer Entwicklung von der Antike bis zur Gegenwart*, Bd. 2, Frankfurt/Main, Athenäum Verlag, 1969.

Helbig, G. *Geschichte der neueren Sprachwissenschaft. Unter dem besonderen Aspekt der Grammatik-Theorie*, München, Hueber Verlag, 1973.

Petöfi, J. *Transformationsgrammatiken und eine ko-textuelle Texttheorie*, Frankfurt/ Main, Athenäum Verlag, 1971.

Vardar, B. *Dilbilimin Temel Kavram ve İlkeleri*, Istanbul, Multilingual, 1998.

Alıntıların Kaynağı

I. Chomsky, N. *Syntactic Structures*, 10th edition, The Hague-Paris, Mouton, 1972, (1957).

II. – *Aspects of the Theory of Syntax*, 12th edition, Cambridge-Massachusetts, The M.I.T. Press, 1980. (1965).

DİL – DİLBİLİM

Bundan böyle bir *dil*i, her birinin sonlu sayıda öğeler kümesinden kurulu ve sonlu uzunlukta (sonlu ya da sonsuz) bir tümceler kümesi olarak ele alacağım. Sözlü ya da yazılı biçimiyle bütün doğal diller bu anlamda dildirler, çünkü her doğal dilin sonlu sayıda sesbirimi (ya da abecesinde harfleri) vardır ve tümce sayısının sonsuz olmasına karşılık her tümce bu sesbirimlerin (ya da harflerin) sonlu bir dizilişi olarak gösterilebilir. Benzer biçimde, matematikteki biçimselleştirilmiş bir dizgenin içerdiği 'tümceler' kümesi de dil olarak görülebilir. D dilinin dilbilimsel çözümlemesindeki temel amaç, D'nin tümceleri sayılacak *dilbilgisel* dizilişleri D'nin tümceleri sayılamayacak *dilbilgisel olmayan* dizilişlerden ayırarak dilbilgisel dizilişlerin yapısını incelemektir. Böylece, D'nin dilbilgisi, D'nin bütün dilbilgisel dizilişlerini üreten ve hiçbir dilbilgisel olmayan dizilişi üretmeyen bir düzenek niteliği taşıyacaktır. D için önerilen bir dilbilgisinin uygunluğu, bunun ürettiği dizilişlerin gerçekten dilbilgisel, bir başka deyişle, doğal konuşucu için geçerli olup olmadığı, vb. ile ölçülebilir. (...) (I, s. 13)

EDİNÇ - EDİM

Dilbilim kuramı, temelde, kesinkes türdeş bir dilsel toplulukta yaşayan, ülküsel bir konuşucu-dinleyiciyle ilgilenir. Bu ülküsel konuşucu-dinleyici dilini çok iyi bilir; diline ilişkin bilgisini gerçek edimde kullanırken unutkanlık, dalgınlık, dikkat ve ilginin dağılması, (raslantısal ya da özgül) yanlışlar türünden dilbilgisini ilgilendirmeyen durumlardan etkilenmez. Bence bu, çağcıl 'genel dilbilim'in kurucularının da kalkış noktasıdır ve bunu değiştirmeyi gerektirecek hiçbir neden ileri sürülmemiştir. Gerçekleşmiş edimi incelemek için, değişik etmenlerin etkileşimini göz önünde bulundurmamız gerekir; konuşucu-dinleyicinin edinci bu etmenlerden yalnızca biridir. Bu bakımdan, dil incelemesi, öteki karmaşık olguların görgül araştırmasından başka birşey değildir.

Böylece, *edinç* (konuşucu-dinleyicinin diline ilişkin bilgisi) ile *edim* (dilin somut durumlardaki gerçek kullanımı) arasında temel nitelikli bir ayrım yapıyoruz. Edim, ancak bir önceki paragrafta ileri sürülen ülküselleştirme koşuluyla, edincin doğrudan doğruya yansımasıdır. Somut olgular düzleminde edim edinci elbette doğrudan doğruya yansıtamaz. Doğal konuşma banda alınırsa, söze yanlış girişler, kurallardan sapmalar, konuşmanın ortasında amaç değiştirmeler, vb. gözlemlenecektir. Gerek dilbilimci, gerekse dili öğrenen çocuk için sorun, edimin verilerinden yola çıkarak, konuşucu-dinleyicinin egemen olduğu ve gerçek ediminde kullandığı edimin temelindeki kurallar dizgesini belirlemektir. Bu nedenle dil kuramı, teknik anlamda, anlıkçıdır, çünkü gerçek davranışın temelinde yatan anlıksal bir gerçekliği bulmaya çalışır. Gözlemlendiği biçimiyle dili kullanma ya da dilsel tepki gösterme yolunda varsayılabilecek eğilimler, alışkanlıklar vb. bütün bunlar söz konusu anlıksal gerçekliğin özniteliğine ilişkin bilgiler verebilir, ama dilbilimin gerçek konusunu kuşkusuz oluşturamaz, eğer dilbilimin ciddi bir dal olması gerekiyorsa. Benim burada değindiğim ayrım, Saussure'ün *dil - söz* ayrımına benzemektedir, ama, Saussure'ün yalnızca birimlerin dizgesel bir dökümü anlamına gelen *dil* kavramını yadsıyarak, Humboldt'çu üretici süreçler dizgesi anlamına gelen temeldeki edinç anlayışına geri dönmek gerekir. (...) (II, ss. 3)

ÜRETİCİ DİLBİLGİSİ VE DÜZENLENİŞİ

Bir dilin dilbilgisi, ülküsel konuşucu-dinleyicinin içkin edincinin betimlemesi olmayı amaçlar. Ayrıca, eğer dilbilgisi kesinkes açık seçikse -başka bir deyişle, akıllı okurun anlama gücüne güvenilerek yazılmamışsa, tersine, eğer okuyucunun etkinliğini açık seçik çözümleyebiliyorsa- o zaman dilbilgisine *üretici dilbilgisi* diyebiliriz, ("üretici" terimi fazlalıkmış gibi görünse de).

Tümüyle uygun bir dilbilgisi, sonsuz tümceler kümesinden her bir tümce için, o tümceyi ülküsel konuşucu-dinleyicinin nasıl anladığını gösteren bir yapısal betimleme oluşturmalıdır. Bu, betimsel dilbilimin geleneksel yorunudur ve geleneksel dilbilgileri tümce yapılarının betimlenmesi için çok sayıda bilgi verirler. Ama, kuşkusuz çok değerli de olsalar, geleneksel dilbilgileri ilgilendikleri dilin pek çok temel kuralını açıklayamadıkları ölçüde yetersizdirler. Bu olgu, özellikle, hiçbir geleneksel ya da yapısalcı dilbilgisinin tek tek örneklerin sınıflandırılmasından öteye gidemediği ve belli bir kapsamı olan üretici kuralların oluşturulması aşamasına varamadığı sözdizim düzleminde belirgindir. Varolan en iyi dilbilgilerinin incelenmesi, bunun yalnızca görgül bir ayrıntı ya da mantıksal bir kesinlik sorunu değil, ilkesel bir eksiklik olduğunu hemen ortaya koyacaktır. Gene de, bu büyük ölçüde tanınmayan alanı araştırma girişimi için en uygun yolun, geleneksel dilbilgilerinde sunulan yapısal bilgi türünün ve bu dilbilgilerinde -herhangi bir biçimselleşmeye gidilmese de- sergilenen dilsel süreçler türünün incelenmesiyle başlamak olduğu açıktır (...) (II, ss. 4 - 5)

Edinç ve bunu betimlemeyi amaçlayan üretici dilbilgileri sorununa dönersek, bir dili bilmenin, sınırsız sayıda tümce anlamayı sağlayan örtük yetiyi içerdiğini yeniden vurgulamamız gerekir. Bu nedenle üretici bir dilbilgisi sınırsız sayıda yapılar üretmeyi yineleye-

bilen bir kurallar dizgesi olmalıdır. Bu kurallar dizgesi üretici dilbilgisinin üç temel bileşeni olan sözdizimsel, sesbilimsel ve anlambilimsel bileşenlere bölünebilir.

Sözdizimsel bileşen her birinin tikel tümcelerin tek yönlü yorumu için zorunlu olan tüm bilgileri birleştirecek sonsuz sayıda soyut biçimsel nesneler kümesi niteler. Burada yalnızca sözdizimsel bileşenle ilgileneceğimden, "tümce" terimini ses zincirine değil, oluşturucular zincirine gönderme yapmak için kullanacağım. (...) Oluşturucular zinciri yalnızca ses zincirini belirler (özgür bireysel değişkenler dışında), ama tersi doğru değildir.

Bir dilbilgisinin sesbilimsel bileşeni sözdizimsel kurallar yoluyla üretilen bir tümcenin ses biçimini belirler. Başka bir deyişle, sesbilimsel bileşen sözdizimsel bileşende üretilen bir yapıyı sesçil olarak gösterilen bir belirtkeye bağlar. Anlambilimsel bileşense bir tümcenin anlamsal yorumunu belirler. Başka bir deyişle, sözdizimsel bileşence üretilen bir yapıyı belli bir anlamsal gösterime bağlar. Bu nedenle hem sesbilimsel hem de anlambilimsel bileşen yalnızca yorumlayıcıdır. Her ikisi de sözdizimsel bileşenin oluşturuculara, bunların içkin özeliklerine ve belli bir tümcedeki karşılıklı ilişkilerine yönelik bilgiyi kullanır. Buna göre dilbilgisinin sözdizimsel bileşeni her tümce için bu tümcenin anlamsal yorumunu belirleyen bir *derin yapı* ile sesçil yorumunu belirleyen bir *yüzeysel yapı* oluşturmalıdır. Bunlardan birincisi anlambilimsel bileşence, ikincisiyse sesbilimsel bileşence yorumlanır.

Derin yapıyla düzeysel yapının her zaman özdeş olacağı sanılabilir. Gerçekten de, çağcıl yapısal (sınıflandırmacı) dilbilimde ortaya çikan sözdizim kuramları, kısaca, derin ve yüzeysel yapıların özdeş olduğu yolundaki temel varsayıma dayanmalarıyla nitelenebilir (...). Oysa dönüşümsel dilbilgisinin odak düşüncesi bunların genelde ayrı olduğu ve yüzeysel yapının "dilbilgisel dönüşümler" olarak adlandırılan belli bazı biçimsel işlemlerin daha yalın nesnelere yinelenmeli uygulanmasıyla belirlendiği görüşüdür. Bu düşünce doğruysa (bundan böyle doğru olduğunu varsayacağım), o zaman sözdizimsel bileşen her tümce için derin ve yüzeysel yapılar üretip bunları birbirine bağlamalıdır. (...)

Sözdizimsel bileşenin *tabanı* son derece sınırlı (belki de sonlu) *taban zinciri* üreten bir kurallar dizgesidir. Taban zincirlerinin her birinin çağrıştırdığı, *taban dizilim belirleyicisi* olarak adlandırılan bir yapısal betimlemesi bulunur. Bu taban dizilim belirleyicileri derin yapıları oluşturan yalın birimlerdir. Tabandaki kuralların hiçbir belirsizliğe yol açmadığını varsayacağım. Bu varsayım bana yerinde gibi görünmekteyse de aşağıdaki düşünceler açısından önemli sonuçlar doğurmamakta, ama açıklamayı kolaylaştırmaktadır. Dilin her tümcesinin temelinde, her birinin sözdizimsel bileşen tabanınca üretildiği taban dizilim belirleyicileri dizilişi vardır. Bu dizilişe, tümcenin temelinde yatan *altkatman* diyeceğim.

Tabanı dışında üretici dilbilgisinin sözdizimsel bileşeni bir de *dönüşümsel* altbileşen içerir. Bunun görevi, altkatmandan kalkarak yüzeysel yapısıyla donanmış bir tümceyi üretmektir. (...)

Taban yalnızca sınırlı sayıda taban dizilim belirleyicisi kümesi ürettiğinden, çoğu tümcelerin temeldeki altkatman olarak bu türlü nesnelerden oluşan bir dizilişi bulunacaktır. Altkatman olarak tek bir taban dizilim belirleyicisi bulunan tümceler arasında "çekirdek tümce" denilen özel bir altküme ayırt edebiliriz. Bunların üretilişi en az sayıda dönüşümsel düzenek gerektirir. (...) Çekirdek tümceleri, bunların temelindeki taban zincirleriyle karıştırmamaya özen göstermek gerekir. Sanıyorum, taban zincirleriyle taban dizilim belirleyicilerinin dilin kullanımında çok özel ve önemli bir yeri vardır. (...) (II, ss. 15 - 18)

Şimdi, üretici bir dilbilgisinin nasıl kurulması gerektiği konusunda (1. bölüm, 3. paragraftaki) taslağın genişletilip, ayrıntılarıyla üstünde durma sorununa döneceğiz (...), burada yalnızca sözdizimsel bileşendeki tabanın biçimsel özelliklerini inceleyeceğiz. Bu nedenle birincil olarak son derece yalın tümceleri ele alacağız.

Üretici dilbilgisini incelemeye geleneksel dilbilgilerinde gösterilen bilgi türünü özenli bir biçimde araştırmakla başlamak yararlı olabilir. Bu yaklaşımı bir araştırma yöntemi olarak benimseyelim ve geleneksel dilbilgisinin örneğin aşağıdaki gibi yalın bir tümce üstüne neler söyleyebileceğine bakalım:

(1) sincerity may frighten the boy (içtenlik çocuğu ürkütebilir)

Geleneksel bir dilbilgisi bu tümceye ilişkin şu türde bilgiler verebilir:

(2) (i) (1) zinciri bir Tümcedir (T); *frighten the boy* bir Eylem Dizilimidir (ED) ve *frighten* Eylemiyle (E) *the boy* Ad Diziliminden (AD) oluşur; *sincerity* de bir AD'dir; *the boy* AD'si Belirleyici (Be) *the* ile bunu izleyen Addan (A) oluşur; *the* ayrıca Tanımlıktır (Ta); *may* bir Yardımcı Eylemdir (Ye) ve ayrıca Kipseldir (K).

(ii) *sincerity* AD'si tümce (1)'de Özne, *frighten the boy* ED'si ise Yüklem işlevi üstlenmiştir; *the boy* AD'si ED'nin Tümleci, *frighten* E'si ise Temel Eylem olarak işlev görür; Özne - Eylem dilbilgisel ilişkisi *sincerity* ve *frighten* çiftinden, Eylem - Tümleç dilbilgisel ilişkisiyse *frighten* ve *the boy* çiftinden oluşur.

(iii) *boy* A'sı Sayılabilir Addır (Sayılamaz Ad *butter* ve Soyut Ad *sincerity*'ye karşıt olarak) ve Cins Adıdır (Özel Ad *John* ile Adıl *it*'e karşıt olarak) ; ayrıca Canlı Adıdır (*book*'a karşıt olarak) ve İnsan Adıdır (*bee*'ye karşıt olarak); *frighten* geçişli Eylemdir (*occur*'e karşıt olarak), özgür Tümleç - silmesine izin vermez (*read* ve *eat*'e karşıt olarak) ; İlerleyici Görünüşü özgürce üstlenir (*know* ve *own*'a karşıt olarak); Soyut Özneleri (*eat* ve *admire*'e karşıt olarak) ve İnsansal Nesneleri (*read* ve *wear*'e karşıt olarak) olanaklı kılar.

(2)'de sunulan bilgi, hiç kuşkusuz, büyük ölçüde doğrudur ve dilin kullanılma ya da edinilme sürecini yansıtan her işlem için temel nitelikli görünmektedir. Benim asıl üstünde durmak istediğim konu, bu tür bilginin yapısal betimlemede biçimsel olarak nasıl gösterilebileceği ve böyle yapısal betimlemelerin açık seçik bir kurallar dizgesiyle nasıl üretilebileceği konusudur. (...) (II, ss. 63).

GEÇERLİK - DİLBİLGİSELLİK - ANLAMSALLIK

(...) "dilbilgisel" kavramı "anlamla yüklü" ya da "anlamlı" kavramıyla içerik düzleminde hiçbir bakımdan özdeşleştirilemez. (1) ve (2) tümceleri aynı ölçüde anlamsızdır, ama her İngiliz konuşucu bunlardan yalnızca birincisinin dilbilgisel olduğunu benimseyecektir.

(1) Colorless green ideas sleep furiously.
(Renksiz yeşil düşünceler öfkeli uyuyor.)
(2) Furiously sleep ideas green colorless.
(Öfkeli uyuyor düşünceler yeşil renksiz.)

Aynı biçimde, (3)'ü (5)'e, ya da (4)'ü (6)'ya yeğlemek için hiçbir anlamsal neden yoktur, oysa yalnızca (3) ve (4) İngilizcenin dilbilgisel tümceleridir.

(3) have you a book on modern music?
(modern müzik üstüne bir kitabınız var mı?)
(4) the book seems interesting.
(kitap ilginç görünüyor.)
(5) read you a book on modern music?
(modern müzik üstüne bir kitap okuyorsunuz?)
(6) the child seems sleeping.
(çocuk uyuyor görünüyor.)

Bu tür örnekler, "dilbilgiselliği" anlamsal bir temele dayanarak tanımlama girişiminin boş olacağını göstermektedir. (...) (I. ss. 15).

Edimin araştırılmasının, bunun temelindeki edincin anlaşılmasının elverdiği ölçüde ilerleyebileceği yolundaki geleneksel kanıyı kuşkuyla karşılamak için pek bir neden yok gibi görünmektedir. Üstelik, edim üstüne yapılan son çalışmalar da bu varsayımı yeni kanıtlarla destekler gibi. Bildiğim kadarıyla, sesbilgisi dışında, edim

kuramına ilişkin ulaşılan bütün sonuçlar ile öne sürülen bütün açık seçik öneriler yalnızca özel türden üretici dilbilgilerine edim örneğini katan incelemelerden, bir başka deyişle, temeldeki edince ilişkin varsayımlara dayanan incelemelerden elde edilmiştir. Özellikle, belleğin düzeniyle kısıtlanmalarının yol açtığı edimsel sınırlanmalar ve değişik türden sapkın tümcelerin oluşturulmasında dilbilgisel gereçlerin kullanılmasına ilişkin bir takım ilginç gözlemler yapılmıştır. (...) Edinçle edim arasındaki ayrımı daha da belirginleştirmek için bellek, zaman ve edinilebilirliğin sınırlılığını göz önünde bulunduran edim örneği incelemelerinde son yıllarda ortaya çıkan bazı yeni düşünce ve sonuçları kısaca özetlemek yararlı olacaktır.

Bu tartışma kapsamında "geçerli" terimi, kağıt-kalemin yardımına gerek duyulmaksızın hemen anlaşılabilir ve doğal olan, kulağa hiçbir biçimde yadırgatıcı ya da yabancı gelmeyen sözceler için kullanılacaktır. Geçerlik, elbette, değişik boyutlardaki bir derecelenme sorunudur. Söz konusu kavramı daha kesin belirleyebilmek için (anımsama ve yeniden tanımanın hızı, doğruluğu ve bir örnekliği, titremlemenin doğallığı gibi) değişik denemeler, işlemsel sınamalar önerilebilir. Şu andaki amacımız için bu kavramı daha ayrıntılı bir biçimde sınırlandırmaya gerek yok. Örneğin (1)'deki tümcelerin geçerlik derecesi, buradaki anlamda, (2)'dekilere oranla biraz daha yüksektir:

(1) (i) I called up the man who wrote the book that you told me about
(Bana sözünü ettiğiniz kitabı yazan adama telefon ettim)

(ii) quite a few of the students who you met who come from New York are friends of mine
(New York'tan gelen rasladığınız öğrencilerin oldukça az bir bölümü benim arkadaşımdır)

(iii) John, Bill, Tom, and several of their friends visited us last night
(John, Bill, Tom ve onların bazı arkadaşları dün akşam bize geldi)

(2) (i) I called the man who wrote the book that you told me about up
(Telefon bana sözünü ettiğiniz kitabı yazan adama ettim)

(ii) The man who the boy who the students recognized pointed out is a friend of mine
(Öğrencilerin tanıdığı çocuğu işaret eden adam arkadaşımdır)

Geçerliği daha yüksek olan tümceler, üretilme olasılığı daha çok, daha kolay anlaşılır, daha az beceriksizce kurulmuş ve belli bir anlamda daha doğal olan tümcelerdir. Söylem gerçekleştirilirken, geçersiz tümcelerden olabildiğince kaçınılarak bunların yerine -olanak bulunduğunda- daha geçerli değişkeleri kullanılmaya çalışılır.

"Geçerli" kavramı "dilbilgisel"le karıştırılmamalıdır. Geçerlik edimin incelenmesine, dilbilgisellik ise edincin incelenmesine özgü kavramlardır. (2)'deki tümceler, terimin teknik anlamında, geçerlik derecelendirmesinde üstte, dilbilgisellik derecelendirmesindeyse alttadır. Bundan, dilin üretici kurallarının (2)'deki tümceler için de, biraz daha geçerli olan (1)'deki tümceler için olduğu gibi, yorumlama belirlediği anlaşılır. Geçerlik gibi dilbilgisellik de, kuşkusuz, bir derece sorunudur, ama iki düzlemin dereceleri ayrı ayrıdır. Dilbilgisellik bir araya gelerek geçerliği belirleyen bir çok etmenden yalnızca biridir. Buna göre de, geçerlik için değişik işlemsel sınamalar önerilebilmesine karşın, çok daha soyut ve iyiden iyiye daha önemli olan dilbilgisellik kavramı için gerekli ve yeterli işlem ölçütü konulabilmesi olası değeldir. Geçerli olmayan dilbilgisel tümceler çoğu kez dilbilgisiyle değil de, daha çok söylemdeki belleğin sınırlılığı, titremsel ve biçemsel etmenler, "görüntüsel" öğeler ile ilgili nedenlerden ötürü kullanılamazlar (örneğin mantıksal özneyle nesneyi daha önce söyleme eğilimi vb.). Geçersiz tümceleri dilbilgisel yolla nitelemenin olanaksızlığı da unutulmamalıdır. Örneğin, dilbilgisinin belli kurallarını, yok sayma yoluyla saptayamayız. Aynı biçimde, bu tür kuralları, bir tümcenin üretilmesinde dilbilgisel kuralların yinelemeli uygulamalarının sayısını sınırlayarak da göz ardı edemeyeceğimiz açıktır, çünkü geçersizlik değişik kuralların uygulanmasından da do-

ğabilir; burada her kural yalnızca bir kez uygulanır. Gerçekte, geçersiz tümceleri yalnızca türetmelerin ve bunların tanımladığı yapıların bazı "tümsel" özellikleriyle nitelendirebileceğimiz açıktır -burada tek bir kurala değil de, daha çok türetme yapılırken kuralların nasıl bir araya geldiklerine özgü bir özellik söz konusudur.

Bu gözleme göre, edimin incelenmesi, dilbilgisel tümcelerdeki yalın biçimsel yapıların geçerliğini araştırmakla başlayabilir. Sözcelerin en açık seçik biçimsel özelliği, değişik türden kurucularına göre ayraçlanması, bir başka deyişle, bunların çağrıştırdığı "yapı ağacı"nın oluşturulmasıdır. Bu tür yapılar arasında -örneğin konumuz gereği şu geleneksel terimleri kullanabileceğimiz- değişik türler ayırt edebiliriz:

(3) (i) yuvalı kuruluşlar
(ii) özyerleşik kuruluşlar
(iii) çokdallanan kuruluşlar
(iv) soladallanan kuruluşlar
(v) sağadallanan kuruluşlar

Eğer A tümüyle B'nin içinde yer alırsa ve A'nın solunda ve sağında B'nin içinde kalan, sıfır değer taşımayan öğe olursa, A ve B tümceleri bir yuvalı kuruluş oluşturur. Buna göre, (2i) örneğinde "the man who wrote the book that you told me about" dizilimi, "called the man who wrote the book that you told me about up" dizilimin içine yuvalanmıştır. Eğer A B'ye yuvalanmışsa ve A, B türünde bir dizilimse, A dizilimi B dizilimine özyerleşiktir. Buna göre, "who the students recognized" dizilimi (2ii) örneğinde "who the boy who the students recognized pointed out" dizilimine özyerleşiktir, çünkü iki dizilim de ilgi yantümcesidir. Görüldüğü gibi, yuvalanmanın ayraçlamayla, özyerleşmenin ise bunun dışında bir de ayraçların etiketlenmesiyle ilgisi vardır. Çokdallanan kuruluş iç yapısı olmayan bir kuruluştur. (1iii)'de Ad Dizilimi olan Özne çokdallıdır, çünkü "John", "Bill", "Tom" ve "several of their friends" bunun dolaysız oluşturucularıdır ve kendi aralarında başka türlü bir araya gelmezler. Ayraçlama yönteminde çokdallı kuruluşun biçimi [[A] [B] ... [Ç)]dir. Soladallanan bir yapının biçimiyse şöyledir :

[[[...]...]...], örneğin İngilizcedeki sınırsız sayıda yinelenebilen şu tür yapılar soladallanmanın değişik türleridir: [[[John]'s brother]'s father]'s uncle], ya da [the man who you met] from Boston] wo was on the train), ya da (1ii). Sağadallanan yapılar karşıt özellikli olanlardır -örneğin (1i)'deki dolaysız tümleç ya da [this is [the cat that caught [the rat that stole the cheese]]].

Tümce yapısının bu yüzeysel görünümlerinin edime olan etkisi, üretici dilbilgisi üstüne yapılan yeni çalışmaların hemen hemen başlangıcından beri inceleme konusu edilmiştir. Geçerliğin belirlenmesinde bu görünümlerin önemi (yani edimin sınırlılığındaki önemi) konusunda ilginç gözlemler yapılmıştır. Bu çalışmaları kısaca özetlersek, aşağıdaki gözlemler benimsenebilir:

(4) (i) yinelenmiş yuvalanma geçersizliğe yol açar

(ii) özyerleşme geçersizliğe daha da köklü biçimde yol açar

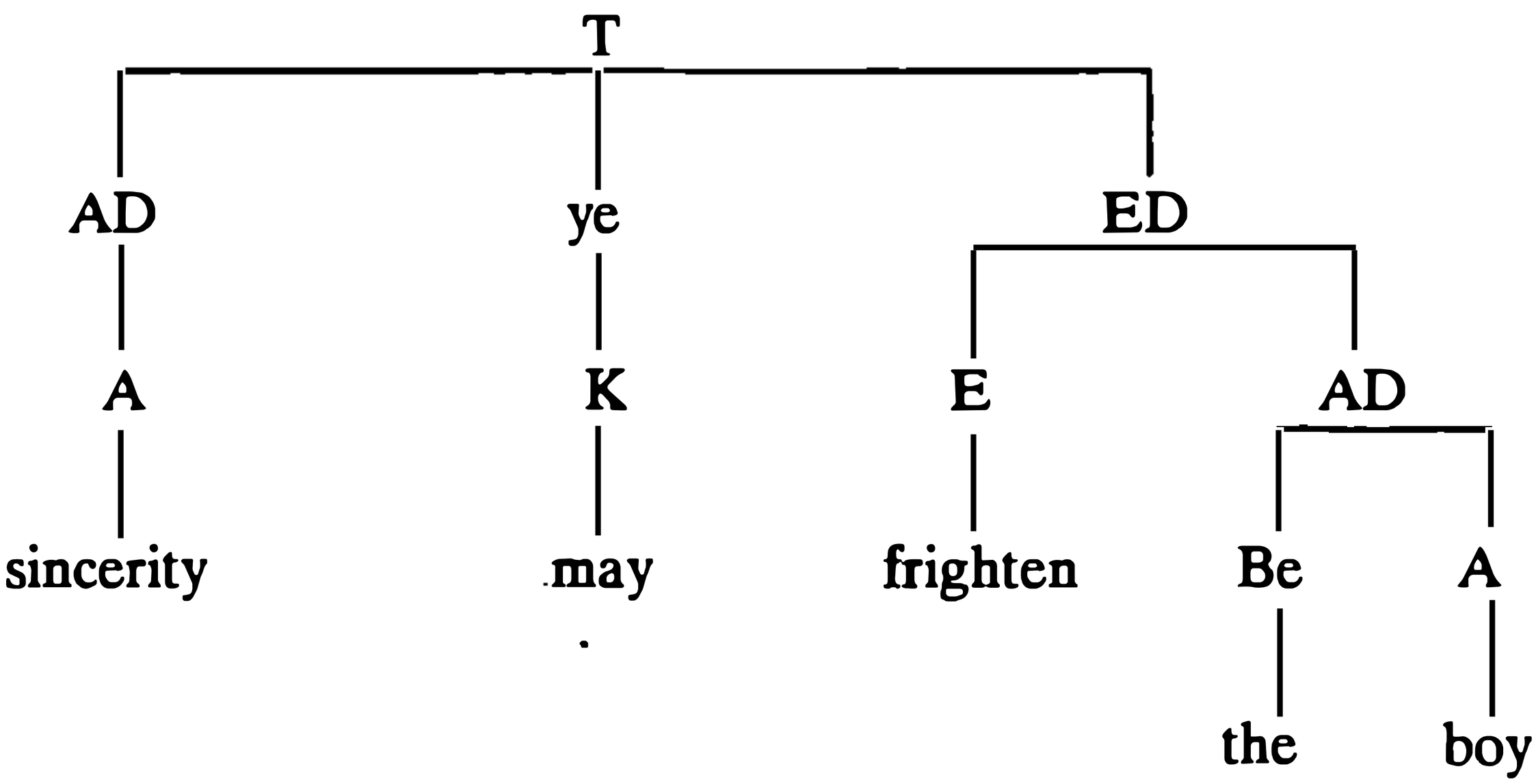
(iii) çokdallanan kuruluşlar geçerlik için en uygun olanlardır

(iv) uzun ve karmaşık bir öğenin yuvalanması geçerliği azaltır

(v) yalnızca sola ya da yalnızca sağadallanmanın geçersizliği konusunda açık örnekler yoktur, oysa bu tür kuruluşlar değişik açıdan doğal gelmezler, örneğin sağadallanan "this is the cat that caught the rat that stole the cheese" kuruluşunda titremlemedeki duraklar genellikle yanlış yerlerde yapılır (başlıca ayraçların bulunduğu yerde durak yapılacağına "cat" ve "rat"ten sonra yapılır örneğin). (II, ss. 10 - 13).

SÖZLÜK

(2i) deki gözlemler, (1) zincirinin her birinin belli bir ulama bağlandığı sürekli altzincirlere bölünmesini ilgilendirmektedir. Bu tür bilgiler (1)'in etiketlenmiş ayraçlaması ya da (3)'deki gibi eşdeğerli bir biçimde bir yapı ağacıyla gösterilebilir. Böyle bir ağacın yorumu saydamdır ve sık sık başka yerlerde de ele alınmıştır. (1) temel zincir

olarak benimsenirse, (3)'de gösterilen yapı da onun (taban) dizilim belirleyicisine ilk yaklaşım olarak ele alınabilir.

(3)'deki gibi yalın dizilim belirleyicileri üreten bir dilbilgisi, hem *oluşturucuları* (*the*, *boy*, vb.) hem de *ulam simgelerini* (T, AD, E, vb.) içeren bir simgeler sözlüğüne dayandırılabilir. Oluşturucular ayrıca *sözlüksel* öğeler ile (*sincerity*, *boy*) dilbilgisel öğeler altöbeklerine ayrılabilir (*geçmiş zaman*, *iyelik*, vb.; bunlardan burada bulunması olası öğelerin *the* dışında hiçbiri yukarda verilen yalınlaştırılmış örnekte gösterilmemiştir).

Dizilim belirleyicilerindeki simgelerin seçimine ilişkin bir sorun ortaya çıkmaktadır hemen. Yani, dizilim belirleyicilerinde kulla-

nılan oluşturucu ve ulam simgelerinin niteliklerinin dilden bağımsız nitelikli mi, yoksa yalnızca belirli bir dilbilgisine özgü elverişli anımsatıcı belirticiler mi olduklarını sormalıyız.

Sözlüksel oluşturucular söz konusu olduğunda, sesbilgisel ayırıcı özellikler kuramı, sesbilimsel gösterimle ilgili koşulların tümüyle birleştiğinde, simge seçimine dilden bağımsız bir anlam verir gerçekten. Ne var ki bu olguyu ortaya çıkarmak (ya da töz düzleminde tanımlanan sesbilgisel özelliklerin uygun evrensel bütününü seçmek) o kadar da kolay bir iş değildir. Bundan böyle, bu tür uygun bir sesbilim kuramının kurulduğunu ve buna bağlı olarak sözlüksel oluşturucuların saptanmış evrensel bir bütünden iyi-tanımlanmış bir biçimde seçildiğini varsayacağım.

Dilbilgisel oluşturucularla ulam simgelerinin töze ilişkin gösterimi sorunu, gerçekte, evrensel dilbilgisinin de geleneksel sorunudur. Bu öğelerin de, sunulacak olan betimleme gerecine önemli bir etki yapmasa da belirli, evrensel bir sözlükten seçildiğini varsayacağım. Bu sorunun incelenmesinin önemini ya da mantığa uygunluğunu kuşkuyla karşılamaya neden yoktur. Bu sorunun, şimdilik yalnızca bulanık olarak algılanan türden sözdizim dışı görüşleri ilgilendirdiği düşünülür genellikle. Bu gerçek olabilir. Gene de, ilerde, İngilizce ve benim tanıdığım başka durumlar için doğru gibi görünen birkaç genel tanım ileri süreceğim. (II, ss. 64 - 66).

Sözlük, düzenlenmiş sözlüksel girişler kümesi ile kimi artıkbilgi kurallarından oluşur. Her sözlüksel giriş bir özellikler kümesidir. (...) Bunlardan bazıları kendine özgü, evrensel nitelikli bir sesbilimsel özellikler kümesinden (ayırıcı özellik dizgesi) alınan sesbilimsel özelliklerdir. Bir sözlüksel girişteki sesbilimsel özellikler kümesi ayrılıp sesbilimsel bir kalıp olarak gösterilebilir, bu kalıp sözlüksel girişe özgü sözdizimsel özelliklerin her biri için "bir ...dır" bağıntısı içerir. Bu özelliklerin kimileri anlamsaldır. Bunlar da, büyük bir olasılıkla, evrensel bir "abeceden" alınmıştır. (...) Hiçbir sözdizim kuralında anılmayan bir özelliğe "anlamsal" diyoruz, bununla da anlambilimin sözdizimin içinde olup olmadığı sorununa değiniyoruz. Sözlüğün artıkbilgi kuralları, genel kurallarla önceden bildirilebilecek her yerde, özellikleri ekleyip belirler. Demek ki sözlüksel girişler dildeki kuraldışılıkların eksiksiz kümesini oluşturur. (...) (II, s. 142).

YENİDEN YAZIM KURALLARI

(3) türünden dizilim belirleyicileri üretmenin doğal düzeneği bir *yeniden yazım kuralları* dizgesidir. Bir yeniden yazım kuralı şöyle bir kuraldır:

(4) A—— Z / X— Y

Burada X ve Y (sıfır da olabilecek) simge zincirleridir, A tek bir ulam simgesi, Z ise sıfır-olmayan bir simgeler zinciridir. Bu kural, A ulamının, solda X ve sağda Y'den oluşan bir çevrede Z zinciri olarak gerçekleştiğini ileri sürüyormuş biçiminde yorumlanır. ... XAY... zincirine (4)'deki yeniden yazım kuralı uygulanması bunu ...XZY... zincirine dönüştürür. Belli bir dilbilgisinde, W dizilişteki ilk ve V son zincir ise ve dizilişteki her zincir yeniden yazım kurallarından birinin uygulanmasıyla kendinden bir önceki zincirden türetilmişse, bu zincirler dizilişine V'nin W-türetmesidir deriz (düzenleyici koşul sonra eklenmek üzere). V bir oluşturucular zinciriyse, V'nin W-türevinin *bitmiş* olduğunu söyleriz. # V #'nin # T # türevi bulunuyorsa, V'ye *bitim zinciri* deriz, burada ("Tümce" ulamını gösteren) T dilbilgisinin *belirlenmiş başlangıç simgesi* ve (dilbilgisel oluşturucu olarak gösterilen) # *sınırlandırma simgesi*dirler. Demek ki biz *bitim zinciri* türetmesini, # T # zinciriyle başlayıp türetmenin en son zincirinde yalnızca oluşturucular kalıncaya ve bu nedenle daha başka yeniden yazım olanaksızlaşıncaya dek dilbilgisinin yeniden yazım kurallarını art arda uygulayarak kuruyoruz. Yeniden yazım kuralları dizgesine bazı başka koşullar da yüklenirse, türevi bilindiğinde, bitim zinciri için tek ve uygun bir dizilim belirleyicisi oluşturmak amacıyla yalın bir yöntem ileri sürmek güç değildir. Böylece, uygun bir biçimde sınırlandığında, yeniden yazım kuralları dizgesi üretici bir dilbilgisinin bir bölümü olarak görev yapabilir. (...)

(3)'deki gibi bir dizilim belirleyicisi ortaya koymak için taban bileşeninde yeniden yazım kurallarının şu dizilişi bulunabilir:

(5) (I)
T → AD ⌢ Ye ⌢ ED
ED → E ⌢ AD
AD → Ta ⌢ A
AD → A
Ta → the
Ye → K

(II)
K → may
A → sincerity
A → boy
E → frighten

(5)'deki kuralların, (3)'ü üretmeye yetseler de, aynı zamanda *boy may frighten the sincerity* türünden sapkın zincirler de üretebileceği unutulmamalıdır. (...)

(5)'de, sözlüksel oluşturucuları gösteren kurallarla (II. öbektekiler) ötekiler arasında doğal bir ayrım yapılmıştır. Gerçekten de, (...) bu kümeleri ayırmak ve sözlüksel kuralları sözdizimsel bileşenin tabanındaki ayrı bir altbölüme yerleştirmek gereklidir. (II, ss. 66 68).

DERiN YAPI

(...) sözdizimsel bileşen, derin yapıları üreten bir tabanla bunları yüzeysel yapılara uygulayan dönüşümsel bir bölümden oluşmaktadır. Bir tümcenin derin yapısı anlamsal yorum için anlambilimsel bileşene verilir, yüzeysel yapısıysa sesbilimsel bileşene girer ve sesçil olarak yorumlanır. Demek ki bir dilbilgisi, sonunda, anlamsal bir yorumu sesçil gösterimle bağdaştırmakla, bir başka deyişle, bir tümcenin nasıl yorumlandığını açıklamakla görevlidir. Bu bağıntı dilbilgisinin biricik "yaratıcı" bölümü olan sözdizimsel bileşence kurulur.

Tabanın dallanma kuralları (başka bir deyişle ulamsal bileşeni) dilbilgisel işlevlerle dilbilgisel bağıntıları tanımlar ve bunların temelinde soyut bir düzen belirler; sözlük, taban dizilim belirleyicilerindeki özel olarak belirlenen konumlara yerleştirilen tikel sözlüksel öğelerin bireysel özelliklerini niteler. Buna göre, derin yapıları "taban bileşenince üretilen yapılar" olarak tanımlarsak, gerçekte, bir tümcenin anlamsal yorumunun yalnızca sözlüksel öğeleriyle bunların bulundukları temeldeki yapılarda gösterilen dilbilgisel işlev ve bağıntılara dayandığını varsaymış oluruz. Bu, dönüşümsel dilbilgisine başlangıcından bu yana yön veren temel düşüncedir. Bunu görece olarak ilk açık biçimde dile getiren Katz ve Fodor (1963) olmuştur, daha yetkin bir duruma getirilmiş biçimiyse (...) Katz ve Postal'de (1964) yer alır. (...) (II, ss. 135).

(...) Bir dilbilgisi sözdizimsel bileşen, anlambilimsel bileşen ve sesbilimsel bileşenden oluşur. Son ikisi yalnızca yorumlayıcıdır; tümce yapılarının yinelemeli üretiminde görev almazlar. Sözdizimsel bileşen bir taban ile bir dönüşümsel bileşenden oluşur. Taban ulamsal bir altbileşen ve bir sözlük içerir, derin yapılar üretir. Bir derin yapı anlambilimsel bileşene girer ve bir anlamsal yorum kaza-

nır; dönüşüm kurallarıyla bir yüzeysel yapıya aktarılır ve burada sesbilimsel bileşenin kurallarınca sesçil yorumu yapılır. Demek ki dilbilgisi belirtkelere anlamsal yorumlar getirir, bu birleştirim sözdizimsel bileşenin yinelemeli kuralları aracılığıyla oluşturulur.

Tabanın ulamsal altbileşeni bir bağlamdan bağımsız yeniden yazım kuralları dizilişi içerir. Bu kuralların işlevi, özde, anlamsal yorumu belirleyen belli bir dilbilgisel bağıntılar dizgesi tanımlamak ve dönüşümsel kuralların işleyişini olanaklı kılan temeldeki soyut bir öğeler düzeni belirlemektir. Tabanın kuralları, büyük ölçüde evrensel olabilir, böylece de, kesin söylemek gerekirse, tikel dilbilgilerinin parcası değildirler, ya da taban kurallarının seçimi, bir bakıma özgür de olsa, tanımlandıkları dilbilgisel işlevlerin evrensel koşuluyla sınırlanmış olabilir. Aynı biçimde taban kurallarında ortaya çıkan ulam simgeleri belirli bir abeceden seçilmiştir; gerçekte simgenin seçimini büyük ölçüde ya da tümüyle simgenin taban kuralları dizgesinde üstlendiği biçimsel görev belirler. Dilbilgisinin sonsuz üretici gücü bu ulamsal kuralların özel bir biçimsel niteliğinden, daha açık bir deyişle T başlangıç simgesini bir türetime katma özelliğinden kaynaklanır. Bu yolla yeniden yazım kuralları, gerçekten de, taban dizilim belirleyicilerini öteki taban dizilim belirleyicilerine katar ve bu süreç sınırsız olarak yinelenebilir. (II, ss. 141).

Çeviren: E. Sözer

BAŞLICA TERİMLER

Bu yapıttaki seçme parçalarda kullanılan başlıca dilbilim terimleri, kaynak yapıt ya da yazılardaki karşılıkları belirtilerek aşağıda sunulmaktadır.

● Ferdinand de Saussure

Türkçe	Fransızca
abece	alphabet
anadili	langue maternelle
anlam	sens
artgörümlü	rétrospectif
artsürem	diachronie
artsüremli dilbilim	linguistique diachronique
ayrı	différent
ayrık	distinct
ayrılık	différence
ayrımsal	différentiel
bağıntı	rapport
belirtke	signal
betimsel	descriptif
biçim	forme
birim	unité
birleşim	combinaison
çağrışımsal bağıntı	rapport associatif
çizgisellik	linéarité
çoğul	pluriel
değer	valeur
dil	langue
dilbilim	linguistique
dil durumu	état de langue
dilyetisi	langage
dizge	système
diziliş	suite, série
dizim	syntagme
dizimsel bağıntı	rapport syntagmatique
dural	statique
duyma imgesi	image auditive
düzenek	mécanisme
düzgü	code
eşsürem	synchronie
eşsüremli dilbilim	linguistique synchronique
gösteren	signifiant
gösterge	signe
göstergebilim	sémiologie
gösterilen	signifié
işitim imgesi	image acoustique
işlev	fonction
işleyiş	fonctionnement
karşıtlık	opposition
kavram	concept
kendilik	entité
köken	radical
konuşan birey	sujet parlant
konuşan topluluk	masse parlante
kullanım	usage
lehçe	dialecte
nedenlilik	motivation
nedensiz	immotivé, arbitraire (s.)
nedensizlik	arbitraire (a.)
öngörümlü	prospectif
özdeşlik	identité
sayı	nombre
saymaca	conventionnel
ses	son
sesbirim	phonème
ses değişimleri	changements phonétiques
seslem	syllabe
sesleme	phonation
ses örgenleri	organes de la parole
simge	symbole
söylem	discours
söz	parole
söz çevrimi	circuit de la parole
söz imgesi	image verbale
sözlük	dictionnaire
söz yitimi	aphasie
söz zinciri	chaîne de la parole
töz	substance
ünlem	exclamation
yansıma	onomatopée
yazaç	lettre
yazı	écriture

● Edward Sapir

Türkçe	İngilizce
ad	noun
anlam	significance
ayrışkan	isolating
biçem	style
biçim	form
bildirişim	communication
bitişimli	agglutinative
bükünlü	inflective
deyiş	expression
dil	language
dilbilgisi	grammar
eğretilemeli	metaphorical
eklemleme	articulation
işlev	function
konuşma	speech
köken	radical
lehçe	dialect
örgü	pattern
seslem	syllable
ses örgenleri	organs of speech
ses perdesi	tone
simge	symbol
sonekleme	suffixing
sözcük	word
sözlü dil	speech
ünlü	vowel
ünsüz	consonant
vurgu	accent
yapı	structure

● Leonard Bloomfield

Türkçe	İngilizce
ad	noun
anlam	meaning
anlıkçı	mentalist
ayırıcı	distinctive
bağımlı biçim	bound form
bağımsız biçim	free form
belirtke	signal
betikbilim	philology
biçim	form
biçimbirim	morpheme
bileşen	component
değiştirmelik	substitute
dil	language
dilbilim	linguistics
dinleyici	hearer
dolaylama	circumlocution
dolaysız kurucu	immediate constituent
düzenbirim	taxeme
edim	performance
eşadlılık	homonymy
ikidilli	bilingual
karmaşık biçim	complex form
karşıanlıkçı	mechanist
kılgısal	practical
konuşma	speech
konuşma biçimi	speech-form
konuşma edimi	act of speech
konuşucu	speaker
kurucu	constituent
özellik	feature
sesbirim	phoneme
sesçil	phonetical
tepki	response
tümce	sentence
uyaran	stimulus
yazı	writing

● Nikolay S. Trubetskoy

Türkçe	Fransızca
abece	alphabet
açık	ouvert
ağız ünlüsü	voyelle orale
anadili	langue maternelle
anlam	sens, signification
anlatımsal düzlem	plan expressif
artdamaksıl	vélaire
ayırıcı	distinctif
ayırıcı işlev	fonction distinctive
ayrılaşım	disjonction
ayrımsal	différentiel
ayrımsal işlev	fonction différentielle
bağıntı	rapport
bağlam	contexte
bağlılaşım	corrélation
belirgin	pertinent
belirti	marque
betimsel sesbilim	phonologie descriptive
biçimbirim	morphème
bireysel değişke	variante individuelle
birim	unité
birleşim	combinaison
birleşimsel değişke	variante combinatoire
çağrı düzlemi	plan d'appel
çoksesbirimli	polyphonématique
çokyanlı karşıtlık	opposition multilatérale
damaksıl	palatal
değer	valeur

değişili permutable
değişisiz impermutable
değişke variante
dereceli karşıtlık opposition graduelle
dil langue
dilbilgisi grammaire
dil r'si r lingual
dilucu ünsüzü consonne apicale
dişsil dentale
dizge système
diziliş série
doruk sommet
dudaksıl labiale
durak pause
eksik öğeli karşıtlık opposition privative
eş öğeli karşıtlık opposition équipollente
eşsüremli sesbilim phonologie synchronique
genel değişke variante générale
geniz ünlüsü voyelle nasale
gerçekleşme réalisation
gösteren signifiant
gösterge signe
gösterim düzlemi plan représentatif
hışırtılı chuintante
ıslıklı sifflante
ikiyanlı karşıtlık opposition bilatérale
istemli değişke variante facultative
işlev fonction
kapalı fermé
kapantılı (s.) occlusif (s.)
karşıtlık opposition
kısa bref
konuşan birey sujet parlant
küçüklü r'si r uvulaire
orantılı karşıtlık opposition proportionnelle
öbek groupe
öndamaksıl (s.) prépalatal (s.)
özellik trait, particularité
pes grave
ses son
sesbilgisi phonétique
sesbilgisel phonétique
sesbilim phonologie
sesbilimsel phonologique
sesbilimsel karşıtlık opposition phonologique
sesbirim phonème
sesçil phonétique
seslem syllabe
sessel phonique
sınırlandırma işlevi fonction délimitative
sızıcı spirante
söz parole
sözcük mot
söz edimi acte de parole
sürekli karşıtlık opposition constante
silinebilir karşıtlık opposition supprimable
sürtüşmeli fricative
tekil karşıtlık opposition isolée
teksesbirimli monophonématique
tını timbre
titreşimli sonore
titreşimsiz sourd
tiz aigu
tümce phrase
uzun long
ünlü voyelle
ünsüz consonne
üstdamaksıl (s.) cacuminal (s.)
üstsesbirim archiphonème
vurgulu accentué
yabancı dil langue étrangère
yansızlaşabilir karşıtlık opposition neutralisable
yapı structure
yazaç lettre
yücelim işlevi fonction culminative
yükseklik hauteur
zincir chaîne

● Gustave Guillaume

Türkçe	Fransızca
ad	nom, substantif
altulam	sous-catégorie
anlam	signification
anlambilim	sémantique
anlamsal	sémantique
anlıksal dizgebilim	psycho-systématique
artsüremlilik	diachronie
ayırma	dissociation
bağlılaşım	corrélation
belirteç	adverbe
belirtici	déterminant
betimsel	descriptif
biçim	forme
biçimbilim	morphologie
biçimbirim	morphème
bileşen	composant
bileşik	composé

süremoluş chronogénèse
süremtür chronothése
tanımlık article
tümce phrase
ulam catégorie
uygulanım incidence
yardımcı eylem auxiliaire
yön çizgisi ligne vectrice
yönlendirici biçim forme vectrice
yüklem prédicat
yükleyim apport

● Lucien Tesnière

Türkçe	Fransızca
ad	substantif
adıl	pronom
aktarıcı	translatif
aktarılacak	transférende
aktarılmış	transféré
aktarım	translation
anlam	sens, signification
anlambilim	sémantique
bağımlı	subordonnée
bağımlılık	connexion
bağlaç	conjonction
bağlama	jonction
bağlama çizgisi	ligne de connection
bağlayıcı	jonctif
belirgin düzen	ordre accusé
belirteç	adverbe
belirtici	marquant
biçim	forme
biçimbilim	morphologie
birinci eyleyen	prime actant
birleşim değeri	valence
boş sözcük	mot vide
cins	genre
çatı	diathèse, voix
çekirdek	nucléus
çizgisel	linéaire
değer	valeur
destekli eylem	verbe auxilié
devimsel dilbilim	linguistique dynamique
dil	langage, langue
dilbilgisi	grammaire
dilbilim	linguistique
diziliş	séquence
dolaysız	médiate
dolaysız bağımlı	subordonnée indirecte
dolaysız tümleç	complément direct
dolu sözcük	mot plein
dural dilbilim	linguistique statique

cins genre
çıkışlı ascendant
çözümleme analyse
dayanca support
devimsellik cinétisme
dış uygulanım incidence externe
dil langue, langage
dilbilim linguistique
dil edimi acte de langage
dil olgusu fait de langue
dil varlığı être de langue
dinleyen birey sujet écoutant
dizge système
dizgebilim systématique
dural statique
durum cas
enine kesit coupe par le travers
eşsüremlilik synchronie
erken uygulanım incidence précoce
eylem verbe
geç uygulanım incidence tardive
geçişsiz intransitif
gerçekleşmiş birim unité d'effet
geriye dönüşlülük réversibilité
gönderim référence
gösterge sémiologie
göstergebilim sémiologie
gösteren signifiant
gösterilen signifié
içerikbirim sémantème
iç uygulanım incidence interne
ilgeç préposition
işlemsel zaman temps opératif
kavrama edimi saisie
kendilik entité
kesit coupe
kipsel modal
konum dilbilimi linguistique de position
konuşan birey sujet parlant
koşaç copule
oluş procès
oluşturucu öge élément formateur
oluşum içinde in fieri
sayı nombre
sesbilgisi phonétique
sesbirim phonème
sıfat adjectif
söylem discours
söylem olgusu fait de discours
sözcük mot, vocable
süredizin chronologie

düğüm noeud
edilgen passif
etken actif
eylem verbe
eylemsel düğüm noeud verbal
eyleyen actant
geleneksel dilbilgisi grammaire traditionnelle
gösterge signe
ılımlı düzen ordre mitigé
ikilenme dédoublement
ikinci eyleyen second actant
ilgeç préposition
işlev fonction
karşıtlık opposition
karşıt-özne contre-sujet
kesme coupure
merkezcil centripède
merkezkaç centrifuge
nesne objet
oluş action
oluşum ağacı stemma
öge élément
özeksel düğüm noeud central
özne sujet
sanlık sıfatı épithète
sayı nombre
simge symbole
söylem discours
sözcük mot
sözdizim syntaxe
söz zinciri chaîne parlée
tümce phrase
tümleç complément
ulam catégorie
üçüncü eyleyen tiers actant
yapı structure
yapısal structural
yardımcı eylem auxiliaire
yer belirteci adverbe de lieu
yöneten régissant
zaman belirteci adverbe de temps

biçim forma
bileşen componente
birleştirme combinazione
bölüm parte
bölümleme partizione
dayanışma solidarietà
değişke variante
değiştirim commutazione
dil lingua
dil taslağı schema linguistico
dil yetisi linguaggio
dizi paradigma
düzanlam dili semiotica denotativa
gerçekleştiren manifestante
gerçekleştirilen manifestato
gösterge işlevi funzione segnica
göstergebilim semiologia, semiotica
içerik contenuto
içerik çizgisi linea del contenuto
içerik düzlemi piano del contenuto
kendilik entità
konudil lingua-oggetto
özdek materia
süreç processo
töz sostanza
uygulama süreci procedimento
üstdil metasemiotica
üstgöstergebilim metasemiologica
üye membro
yananlam dili semiotica connotativa
yananlamlayıcı connotatore
yönetme rezione
zincir catena

● Roman Jakobson

Türkçe	Fransızca
açık	ouvert
ağızsıl (s.)	oral (s.)
akıcı	liquide
anlatımsal işlev	fonction expressive
artdamaksıl	postpalatale
artdişyuvasıl	postalvéolaire
ayırıcı	distinctif
bağlam	contexte
bemolleşmemiş	non-bémolisé
bemolleşmiş	bémolisé
biçimbilim.	morphologie
biçimlendirici	formant
bildiri	message
bildirişim	communication
bileşen	composant

● Louis Hjelmslev

Türkçe	İtalyanca
anlatım	espressione
anlatım çizgisi	linea dell'espressione
anlatım düzlemi	piano dell'espressione
bağımlılık	dipendenza
beti	figura

bilisel işlev fonction conative
birleşim combinaison
birleştirim combinaison
bitişiklik contiguïté
boğuk mat
buyrum kipi impératif
bürünsel prosodique
coşku işlevi fonction émotive
dağınık diffus
damaksıl palatale
daraltılı constrictive
değişke variante
dil langue
dinleyici auditeur
diyezleşmemiş non-diésé
diyezleşmiş diésé
dişsil dentale
dize vers
diziliş séquence
doğru sesleme orthophonie
dudaksıl labiale
düşünleme idéation
düzgü code
eğretileme métaphore
eklemleme articulation
eksiltili tümce phrase elliptique
engelli bloqué
engelsiz non-bloqué
eşdeğerlilik équivalence
eşsürerlik isochronie
genizsil (s.) nasal
gergin tendu
gevşek lâche
gırtlaksıllaşmamış non-glottalisé
gırtlaksıllaşmış glottalisé
gönderge référence
gönderge işlevi fonction référentielle
gönderilen (kendisine bir şey) destinataire
göstergе signe
içdizem cadence
içsel intrinsèque
ikili ünlü diphtongue
ilişki işlevi fonction phatique
işlev fonction
kapalı fermé
karşıtlık opposition
kendilik entité
keskin strident
konudil langage-objet
konuşucu locuteur
özellik trait
pes grave
ses aygıtı appareil phonatoire
sesbenzeşimsel paronomastique
sesbirim phonème
seslem syllabe
seslenme durumu vocatif
sesyinelemesi allitération
sözcük vurgusu accent de mot
sözyitimi aphasie
sürekli continu
süreksiz discontinu
süremdeş simultané
süremsel devingenlik dynamique temporelle
titrem ton
titreşimli voisé
titreşimsiz non-voisé
tiz aigu
ulam catégorie
ünlü voyelle
ünlü olan vocalique
ünlü olmayan non-vocalique
ünlülü sesyinelemesi allitération vocalique
ünsüz consonne
ünsüz olan consonantique
ünsüz olmayan non-consonantique
üstdil işlevi fonction métalinguistique
vurgulu accentué
vurgusuz inaccentué
yankı uyak rime en écho
yanünsüz latérale
yarı ünlü semi-voyelle
yarı ünsüz semi-consonne
yazınbilim poétique
yazınsal işlev fonction poétique
yoğun compact

● André Martinet

Türkçe	Fransızca
ad	nom
ağız	patois
anlam	sens
anlambilim	sémantique
anlambirim	monème
anlatım	expression
artsüremli	diachronique
ayırıcı	distinctif
ayrık	discret
ayrım	distinction
bağıntı	rapport, relation
bağlam	contexte

belirginlik pertinence
belirteç adverbe
belirten déterminant
belirtilen déterminé
betimsel dilbilim linguistique descriptive
biçim forme
biçimbilim morphologie
bildiri message
bildirişim communication
bileşen composant
bileşim composition
birim unité
birinci eklemlilik première articulation
birleşim combinaison
boşbirim cénème
bürünbirim unité prosodique
bürünsel prosodique
çiftdudaksıl bilabial
çift eklemlilik double articulation
çizgisellik linéarité
değer valeur
değişim changement
değiştirim commutation
devimsel dynamique
dil langue, langage
dil atlası atlas linguistique
dilbilgisi grammaire
dilbilim linguistique
dil durumu état de langue
dilsel evrim évolution linguistique
dilsel topluluk communauté linguistique
dil tümelleri universaux du langage
dizge système
dizilim suite
dönüşüm transformation
dönüşümsel dilbilgisi grammaire transformationnelle
eklemleme articulation
eklemli articulé
eklemlilik articulation
eşadlılık homonymie
eşbiçimlilik isomorphisme
eşsüremli betimleme description synchronique
eylem verbe
genel dilbilim linguistique générale
glosematik glossématique
görgül empirique
görünüş aspect
gösteren signifiant
gösterge signe
gösterilen signifié
içerik contenu
ikidilli bilingue
ikinci eklemlilik seconde articulation, deuxième articulation
isteme kipi subjonctif
işlev fonction
işlevsel dilbilim linguistique fonctionnelle
işlevsel verim rendement fonctionnel
işleyiş fonctionnement
karşıtlık opposition
konuşan birey sujet parlant
lehçe dialecte
lehçebilim dialectologie
nedensizlik arbitraire
parçaüstü suprasegmental
saymaca conventionnel
ses voix
sesbilgisi phonétique
sesbilim phonologie
sesbirim phonème
sesli vocal
seslem syllabe
sessel phonique
sıfat adjectif
söylem discours
söz parole
sözce énoncé
sözcük mot
sözdizim syntaxe
sözlükbilim lexicologie
tarihsel dilbilim linguistique historique
tekdilli unilingue
titrem ton
titremleme intonation
töz substance
tümce phrase
tümcebilim syntaxe
uyuşum compatibilité
vurgu accent
yapı structure
yapısal dilbilim linguistique structurale
yazaç lettre
zincir chaîne

● Zellig S. Harris

Türkçe İngilizce

anlam meaning
ayırıcı distinct
ayrık discrete

bağıntı relation
bağlılaşım correlation
belirgin relevant
belirginlik relevance
betimsel dilbilim descriptive linguistics
biçem style
biçimbilim morphology
biçimbilimsel morphologic
biçimbirim morpheme
biçimbirimsel morphemic
birleşim combination
bütünce corpus
çevre environment
dağılım distribution
dağılımsal distributional
değiştirim substitution
dil language
dinleyici hearer
dizge system
dizilim phrase
diziliş sequence
eklemleme articulation
işitsel özellik acoustic property
konuşma speech
konuşucu speaker
lehçe dialect
parça segment
ses sound
sesbilim phonology
sesbilimsel phonologic
sesbirim phoneme
sesbirimsel gösterim phonemic representation
simge symbol
söylem discourse
sözce utterance
süre duration
titremleme intonation
tümce sentence
yapısal structural

Türkçe Fransızca

altküme sous-ensemble
anlam signification
bağıntı relation
betik texte
bileşim composition
birleşim combinaison
çizgisellik linéarité
değişken (a.) variable
dilbilgisi grammaire
dilbilim linguistique
dizge système
dönüşüm transformation
dönüşümsel transformationnel
dönüşümsel dilbilgisi grammaire transformationnelle
geçerlik acceptabilité
kural regle
küme ensemble
söylem discours
sözce énoncé
sözcük mot
tümce phrase
yapı structure
yapısal dilbilim linguistique structurale
yinelenmeli récursif

● Noam Chomsky

Türkçe İngilizce

ad noun
ad dizilimi noun phrase
adıl pronoun
altbileşen subcomponent
altkatman basis
anlambilim semantics
anlambilimsel bileşen semantic component
anlamsal semantic
anlıkçı mentalist
artıkbilgi redundancy
ayırıcı özellik distinctive feature
ayraçlama bracketing
bağıntı relation
bağlamdan bağımsız context-free
başlangıç simgesi initial symbol
belirleyici determiner
belirtke signal
betimsel dilbilim descriptive linguistics
bileşen component
bitim zinciri terminal string
bitmiş terminated
canlı adı animate noun
cins adı common noun
çekirdek tümce kernel sentence
çokdallanan kuruluş multiple-branching construction
derin yapı deep structure
dil language, "langue"
dilbilgisel grammatical
dilbilgisellik grammaticalness
dilbilgisel öğe grammatical item
dilbilim linguistics

dilbilimci linguist
dilsel topluluk speech community
dizge system
dizilim phrase
diziliş sequence
doğal dil natural language
doğal konuşucu naitive speaker
dolaysız kurucu immediate constituent
dolaysız tümleç direct object
dönüşüm transformation
dönüşümsel transformational
dönüşümsel bileşen transformational component
durak break
edim performance
edinç competence
edinebilirlik access
etiketleme labeling
evrensel dilbilgisi universal grammar
eylem verb
eylem dizilimi verb phrase
geçerli acceptable
geçerlik acceptability
geçişli eylem transitive verb
geçmiş zaman past tense
geleneksel dilbilgisi traditional grammar
görüntüsel iconic
gösterim representation
içkin özellik inherent property
ilgi yantümcesi relative clause
işlev function
kipsel modal
kural rule
kuraldışılık irregularity
kurucu constituent
kuruluş construction
küme set
nesne object
oluşturucu formative
özgür değişke free variation
özne subject
özyerleşik kuruluş self-embedded construction
sağadallanan kuruluş right-branching construction
sapkın deviant
sound
sesbilgisi phonetics
sesbilim phonology
sesbilimsel bileşen phonological component
sesçil phonetic
sınıflandırmacı taxonomic
soladallanan kuruluş left-branching construction
söylem discourse
söz parole
sözdizim syntax
sözdizimsel bileşen syntactic component
sözlük lexicon
taban base
taban dizilim belirleyicisi base phrase marker
taban zinciri basic string
tanımlık article
temel eylem main verb
tümce sentence
tümleç object
tümleç silmesi object deletion
türetme derivation
ulam category
ulamsal altbileşen categorial subcomponent
ülküsel konuşucu-dinleyici ideal speaker-hearer
üretici generative
üretici dilbilgisi generative grammar
yalın tümce simple sentence
yantümce clause
yapı ağacı tree-diagramm
yapısal dilbilim structural linguistics
yardımcı eylem verbal auxiliary
yeniden yazım rewriting
yorumlayıcı interpretative
yuvalanma nesting
yuvalı kuruluş nested construction
yüklem predicate
yüzeysel yapı surface structure
zincir string

MULTILINGUAL
Klodfarer Cad. 40/6 Çemberlitaş - İstanbul Tel/Fax: (0 212) 518 47 55